

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2018

№ 4 (97)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 6 від 28 лютого 2018 р.)*

Дніпро
2018

**Науковий вісник Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ: Науковий журнал. – 2018. – № 4 (97). – 214 с.**

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)**
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)

**Видання включено до баз даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»
DOI: 10.31733/2078-3566**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **А.Є. Фоменко** (голова); д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишня**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; д.ю.н., проф. **В.В. Костицький**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **В.А. Глуховець**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; д-р юрид. наук, доц. **С.Д. Бекішева** (Казахстан); д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова); доц. **М. Біліус** (Литва); д-р права, проф. **П. Б'єс-Строкош** (Польща); д-р права **Р. Фурфаро** (Аргентина); д-р права **К. Чихладзе** (Грузія).

ISSN 2078-3566

© ДДУВС, 2018
© Автори, 2018

З М І С Т

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО І ТРУДОВОГО ПРАВА

Кириченко Ю.В., Гнатенко С.О.

Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання
права на свободу пересування в Україні та європейських державах 6

Кузьменко В.В.

Онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія
філософсько-правової концепції Фоми Аквінського 11

Палагута В.И.

Проблема изучения природы социальности 19

Стойко О.М.

Чинники успішності миротворчих операцій ООН 25

Барабаш О. О.

Права людини в системі дотримання міжнародних стандартів:
загальнотеоретичний аналіз 29

Пайда Ю.Ю.

Еволюція підходів до регулювання права на свободу
світогляду та віросповідання у юридичній науці 33

Самбор М.А.

Аксіологія права на свободу мирних зібрань в українському суспільстві 40

Селіхов Д.А.

Державний сільськогосподарський кредит в ході столипінського
землевпорядкування на українських землях Російської імперії..... 46

Сердюк І.А.

Інтерпретація поняття методологічний підхід у сучасній правничій науці 52

Сердюк Л.М.

Конституційне регулювання імпичменту президента в Україні
й окремих зарубіжних країнах 59

Гоптарєв О.І.

Громадський контроль за діяльністю судової влади на сучасному етапі 66

Ісаєва Н.С.

Теоретико-правова характеристика визначення
поняття «внутрішньо переміщені особи» 69

Коршун А.А.

Інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених
осіб в Україні: теоретико-правовий аспект 75

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Казначєв Д.Г., Лопасєва О.М.

Особливості формування психологічної стійкості і готовності
працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки 82

Волков Ю.М., Поливанюк В.Д.
Проблемні питання застосування вогнепальної зброї
працівниками Національної поліції під час виконання службових обов'язків 86

Клапощук М.М.
Тактичні прийоми, які використовують патрульні поліцейські
при високому ризику зупинення транспортного засобу для перевірки 89

Ткаченко Р.О.
Види громадського контролю за діяльністю
органів Національної поліції України 93

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС.
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Резворович К.Р.
Правова природа судової помилки у цивільному процесі 99

Можечук Л.В.
Пенсійна система України: сучасний стан та перспективи розвитку 102

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС
ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ.

Собакарь А.О., Нестерцова-Собакарь О.В.
Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України 107

Кобко Є.В.
Система забезпечення національної безпеки України:
елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах 112

Чумак В.В.
Організація діяльності Державного бюро розслідувань:
світовий досвід та національна модель 116

Гейц О.О.
Систематизація наукових досліджень з протидії корупції 121

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Бегалиев Е.Н.
К проблеме применения стимуляторов в ходе производства допроса 126

Боняк В.О., Коломоєць Ю.О.
Проблема збалансованості процесуально-правового
статусу потерпілого в Україні 130

Нікітенко О. І.
Теоретичне поняття історичного розвитку кримінального
законодавства у сфері внутрішньої безпеки України 134

Уварова Н.В.
До проблеми кримінальної відповідальності
за жорстоке поводження з тваринами 138

Кирбят'єв О.О.
Кримінально-правовий захист професійної діяльності працівників
правоохоронних органів як об'єкт наукового дослідження..... 141

Вінцук В.В., Цебинога В.Ю.

Актуальні питання реалізації Закону України
«Про оперативно-розшукову діяльність»: теорія та практика 144

Черняк Н.П., Гаркуша А.Г.

Особливості проведення обшуку за кримінальним
процесуальним законодавством України 148

Зайцев О.В.

Організаційний та процесуальний статус слідчого 153

Лісніченко Д.В.

Тимчасовий доступ до речей та документів: аналіз та проблемні аспекти 157

Нізельник О.І.

Особливості здійснення заходів забезпечення режиму секретності
в органах та підрозділах Національної поліції
(за матеріалами ГУ НП в Дніпропетровській області) 160

Постол О.І.

Сучасні інформаційні технології як засіб вчинення домашнього насильства 163

Фещин М.А.

Особливості проведення огляду місця події
при розслідуванні кишенькових крадіжок 168

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Єфімов В.В.

Особливості оперативно-розшукового запобігання
економічним злочинам в агропромисловому комплексі України 173

Єфімова І.В.

Особливості оперативно-розшукового запобігання контрабанді
об'єктів права інтелектуальної власності 176

Калюга Т.О.

Обстановка вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг 180

Чередник К.О.

Обстановка та умови вчинення шахрайств
на ринку нерухомості злочинними угрупованнями 185

РЕЦЕНЗІЇ 191

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Міжнародні наукові конференції, що відбулися в ДДУВС у 2018 році 194

Підготовка наукових кадрів 199

Нові видання 203

Персоналії 206

Відомості про авторів 209

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА,
ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО
І ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 342.7

Кириченко Ю.В. ©

доктор юридичних наук, доцент

Гнатенко С.О.

студентка

(Запорізький національний
технічний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-6-10

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ
В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Досліджено юридичний зміст положень ст. 33 Конституції України та здійснено порівняльно-правовий аналіз з аналогічними нормами конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено право на свободу пересування. Обґрунтована необхідність викладення цієї норми із врахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: конституція, свобода пересування, право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обраної проблематики та необхідність її подальшої наукової розробки зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку суспільства пересування людей набуває дедалі більшого масштабу, постійно зростає міграція працівників, що вимагає від окремих європейських держав належного та своєчасного нормативного регулювання цих процесів.

І тому питання врахування зарубіжного досвіду та адаптації національного законодавства до вимог міжнародно-правових актів з прав людини, а також проблема вдосконалення та подальшого дослідження конституційно-правового регулювання права на свободу пересування в Україні є одним із пріоритетних завдань конституційно-правової науки та має важливе практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичною базою дослідження обраної проблематики стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство 42 держав континентальної Європи, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із зазначеної тематики.

Однак, незважаючи на значну увагу з боку науковців до досліджуваної проблематики, слід наголосити, що ряд актуальних і практично значущих питань з права на свободу пересування залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового розвитку.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу нормативного закріплення права на свободу пересування в конституціях України та державах континентальної Європи, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення положень ст. 33 Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу пересування є важливою гарантією свободи особистості, умовою її професійного і духовного розвитку, що являє собою гарантовану державою можливість вільного та безперешкодного переміщення людини в необхідному напрямку в будь-який спосіб і час по території України.

© Кириченко Ю.В., 2018

© Гнатенко С.О., 2018

У міжнародно-правовій доктрині право на вільне пересування розглядається як природне і невідчужуване право людини, що складається з декількох чітко сформульованих і взаємозалежних особистих прав людини. Таким же правовим шляхом пішов і вітчизняний законодавець, закріпивши в ст. 33 Конституції України, крім свободи пересування, ряд взаємопов'язаних між собою прав людини, таких як: право на вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, право на повернення в Україну в будь-який час.

Незважаючи на законодавче закріплення визначення свободи пересування, на доктринальному рівні поняття «право на свободу пересування» не знайшло свого єдиного розуміння. Так, на думку Р. О. Стефанчука, право на свободу пересування слід розуміти як особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує фізичній особі можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб та у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлені законом, пересуватись по території України, а також вільно виїжджати за її межі й безперешкодно повернутися в Україну [1, с. 464]. У той же час, як стверджує І. О. Алешкова, термін «свобода пересування» тісно пов'язаний не тільки з категорією «свобода», але й з поняттям «пересування». Сам термін пересування науковець пропонує розуміти у двох значеннях: у широкому – як вміння пересуватися і організувати свою діяльність раціональними способами, використовуючи найбільш ефективні засоби, та у вузькому – як безпосередньо переміщення з одного місця в інше [2, с. 14–15].

У науці конституційного права залишається дискусійним питання: куди слід відносити право на свободу пересування – до конституційних прав чи до конституційних свобод людини? На думку І. І. Голубки, це пов'язано з певною термінологічною невизначеністю, яка спостерігається під час законодавчого закріплення цього права в Україні та окремих державах Європейського Союзу. І далі вчений стверджує, що право на свободу пересування належить до категорії конституційних прав, а не конституційних свобод [3].

В. Ф. Погорілко і В. Л. Федоренко вважають, що свобода пересування належить до категорії свобод із мотивів, що дана можливість може здійснюватись і без допомоги держави [4, с. 45]. При цьому М. Ф. Анісімова зазначає, що в Конституції України термін «право» застосовується тільки стосовно вільного залишення території України, до пересування законодавець застосував термін «свобода», а для вільного вибору місця проживання взагалі не використав жодного з названих термінів [5, с. 95].

У той же час О. В. Ростовщикова наголошує, що, з одного боку, вживання в конституційному законодавстві словосполучення «право на свободу» свідчить про ідентичність у розумінні суб'єктивного права та суб'єктивної свободи, а з іншого – при такому формулюванні втрачається сенс їх паралельного використання як самостійних елементів правового статусу особи [6, с. 71].

Не проведено чіткого розмежування цих понять і в конституціях деяких європейських держав. Наприклад, у п. 1 ст. 11 Основного Закону Німеччини закріплено, що «усі німці користуються свободою пересування на всій території Федерації», а в п. 2 цієї статті – «це право може бути обмежене тільки законом ...» [7, с. 183]; у п. 1 ст. 23 Конституції Словаччини зазначено, що «свобода пересування і проживання гарантується», а в п. 2 цієї статті – «кожен, хто законно перебуває на території Словацької Республіки, має право вільно залишити цю територію» [8, с. 118].

Враховуючи викладене та беручи до уваги те, що міжнародно-правові акти з прав людини та більшість європейських держав у текстах своїх конституцій положення про свободу пересування сформулювали як право, ми пропонуємо в ч. 1 ст. 33 Конституції України замість словосполучення «свобода пересування» закріпити словосполучення «право на свободу пересування», що, на нашу думку, буде більш вдало та точно характеризувати правову сутність досліджуваного явища.

Зі змісту ч. 1 ст. 33 Конституції України випливає, що правосуб'єктністю свободи пересування володіє будь-яка людина, яка позначена безособовим терміном «кожен». При цьому В. І. Іванчо зазначає, що оскільки поняття «кожному», вжите в ч. 1 ст. 33 Конституції України, включає в себе громадян України, іноземців, а також осіб без громадянства, то воно не відображає певну специфіку користування цим правом окремими суб'єктами, яким гарантується свобода пересування. І тому вчена пропонує викласти аналізовану частину в такій редакції: «Громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, котрі на законних підставах перебувають на території України,

гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [9, с. 64]. З такою пропозицією важко погодитися, адже безособовий термін «кожен» є загальним терміном, що включає в себе усі категорії громадян. Крім того, цей термін використовується й в міжнародно-правових актах з прав людини та конституціях Албанії, Болгарії, Грузії, Естонії, Польщі, Росії, Сербії, Словенії, Туреччини, Угорщини, Хорватії, Чехії.

Згідно з п. 1 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та п. 1 ст. 12 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ці права поширюються лише на тих осіб, які на законних підставах перебувають на території будь-якої держави. Дотримуючись вимог названих міжнародно-правових актів з прав людини, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Естонія, Словаччина, Фінляндія, Хорватія, так само як і Україна, на конституційному рівні закріпили положення, що передбачають наявність законних підстав для перебування на території держави. Наприклад, у § 34 Конституції Естонії записано, що «кожен, хто перебуває в Естонії на законних підставах, має право на вільне пересування і вибір місця проживання» [10, с. 606].

Наявна юридична конструкція ч. 1 ст. 33 Конституції України свідчить про те, що основними складовими елементами свободи пересування є вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України. Як зауважує Р. О. Стефанчук, у чинному законодавстві та науковій літературі використовується ряд термінів, пов'язаних із позначенням свободи вибору місця проживання та безпосередньо самим місцем проживання особи: «право на вільний вибір місця проживання», «місце проживання», «місце перебування», «постійне місце проживання», «тимчасове місце проживання» та «місце фактичного проживання» [1, с. 460].

Незважаючи на поширене застосування поняття «місце проживання», воно не має однозначного тлумачення. В одних випадках під терміном «місце проживання» розуміється конкретно визначена нерухомість, придатна для проживання відповідно до встановлених законом стандартів, а в інших – адміністративно-територіальна одиниця. Зокрема, І. В. Михайлишин наполягає на необхідності розуміння під місцем проживання конкретного житла (будинок, квартира тощо) [11, с. 34], а М. Ф. Анісімова під зазначеним терміном розуміє адміністративно-територіальну одиницю [5, с. 139]. Але, на нашу думку, універсальним формулюванням поняття «місце проживання» слід вважати положення ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», в якому зазначений термін означає житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини [12].

Слід підкреслити, що вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 33 Конституції України, поруч з правом на свободу пересування, закріпив і право на вільний вибір місця проживання. Таким шляхом пішли і більшість європейських держав. Наприклад, у ч. 1 ст. 32 Конституції Словенії вказано, що «кожен має право вільно пересуватися і вибирати місце проживання ...» [8, с. 176].

Важливою складовою індивідуальної свободи пересування є право вільно залишати територію України. Але, на думку деяких науковців, закріплення терміна «залишення» видається спірним, адже він вживається тоді, коли повернення особи не передбачається, на відміну від поняття «виїзд» [13, с. 79]. Іншої думки дотримується О. Ф. Динько, який зазначає, що слово «залишати» означає вирушати звідкись, покидати щось, когось, а термін «виїжджати» означає їхати, відправлятися куди-небудь. Це стосується також понять «повернення» та «в'їзд». При цьому вчений доходить висновку, що поняття «залишення» та «повернення» є більш місткими та змістовнішими в порівнянні зі звуженими поняттями «виїзд» та «в'їзд» [14, с. 109]. До речі, термін «виїзд», «виїжджати» застосували в текстах своїх конституцій Азербайджан, Албанія, Андорра, Болгарія, Вірменія, Литва, Молдова, Португалія, а обидва терміни «виїзд», «в'їзд», «виїжджати» та «в'їжджати» – лише Греція, Іспанія, Сербія і Чорногорія. Наприклад, у п. 2 ст. 19 Конституції Іспанії записано, що іспанці «мають також право вільно в'їжджати в Іспанію і виїжджати з неї ...» [7, с. 375]. Отже, застосувавши граматичний спосіб тлумачення із залученням, зокрема Великого тлумачного словника сучасної української мови, можна дійти висновку, що поняття «залишати» та «виїжджати» за змістом мають певні відмінності. Так, під словом «залишати» розуміється вирушати звідкись, покидати кого, що-небудь. А слово «виїжджати» роз'яснюється як їхати, відправлятися звідки-небудь, за

межі чогось, кудись; залишати своє місце проживання, переселяючись в інше; їдучи, з'являтися де-небудь, у якомусь місці [15, с. 95, 307].

У конституціях європейських держав питання закріплення права вільно залишати територію держави вирішується неоднаково. Так, у конституціях Словенії, Болгарії, Литви право вільно залишати територію країни закріплюється разом з правом на свободу пересування та вільний вибір місця проживання на її території, а в конституціях Хорватії, Швейцарії, Італії, Португалії це право поєднується з правом на в'їзд до країни. У той же час у конституціях Вірменії, Фінляндії, Польщі, Словаччини аналізоване право закріплено окремо від інших складових свободи пересування. У ч. 1 ст. 33 Конституції України закріплено положення, згідно з яким дозволяється встановлювати законом правовий режим обмеження свободи пересування. Натомість у міжнародно-правових актах з прав людини та в багатьох конституціях держав континентальної Європи обмеження пересування може бути здійснено лише у випадках, які прямо передбачені в їх нормах. Так, у п. 3 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та в п. 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містяться приписи, відповідно до яких право на вільне пересування може бути обмежене лише в тих випадках, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, запобігання злочинності, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших. Такий підхід застосували і законодавці Болгарії, Греції, Грузії, Естонії, Італії, Литви, Македонії, Німеччини, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Хорватії, Чехії, Чорногорії, закріпивши у своїх конституціях конкретні обставини обмеження права на свободу пересування. Але, незважаючи на те, що в міжнародно-правових актах з прав людини та в ряді конституцій європейських держав встановлено вичерпний перелік обставин обмеження досліджуваного права, а також враховуючи специфіку законодавчої техніки конституційної норми, вважаємо нелогічним і некоректним формулювання будь-яких підстав обмеження свободи пересування в Конституції України. На нашу думку, це питання повинно бути врегульовано виключно галузевим законодавством.

Конституція України в ч. 2 ст. 33 встановила правило, відповідно до якого громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. При цьому, як наголошує О. Ф. Динько, свобода повернення в Україну є абсолютним для громадян України і не поширюється на осіб без громадянства, які не народилися в Україні, але на законних підставах постійно перебувають в Україні; іноземців, які не народилися в Україні, але тривалий час на законних підставах перебувають на її території; осіб (іноземців і осіб без громадянства), які народилися в Україні, але не мають громадянства України [14, с. 7]. Більшість конституцій європейських держав, в яких закріплено право на свободу пересування, також гарантують своїм громадянам право в будь-який час повернутися в країну. Наприклад, у п. 2 ст. 35 Конституції Болгарії зазначено, що «кожен болгарський громадянин має право повертатися в державу» [16, с. 399–400]. Ми вважаємо, що особливу увагу слід звернути на точність термінології, яка вживається в ч. 2 ст. 33 Конституції України. Так, С. П. Бритченко наголошує на тому, що в Конституції України використовується термін «повернення», замість терміна «в'їзд». На думку вченого, більш вдалим є останній термін, оскільки він охоплює й тих громадян України, які народилися за її межами і ніколи в Україні не проживали [17, с. 40]. На певну термінологічну неоднозначність цієї частини також звертає увагу й С. Б. Чехович, який зауважує, що в міжнародно-правових актах, зокрема в п. 2 ст. 3 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та в Першому протоколі до неї, закріплено, що «нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є» [18, с. 23], тобто йдеться не про повернення, а про в'їзд. Тому з метою приведення відповідно до міжнародно-правових стандартів, учений пропонує аналізовану частину викласти в такій редакції: «Громадянин України не може бути позбавлений права в'їзду у будь-який час на територію України» [19, с. 181]. Але ми вважаємо, що формулювання положення ч. 2 ст. 33 Конституції України є зрозумілим і не потребує змін.

Висновки. Отже, проведений порівняльно-правовий аналіз положень норм конституцій України та держав континентальної Європи надає підстави для висновку про необхідність внесення змін до ст. 33 Конституції України з урахуванням європейського досвіду щодо конституційно-правового регулювання права на свободу пересування.

Бібліографічні посилання

1. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ: КНТ, 2008. 626 с.
2. Алешкова И. А. Право на свободу передвижения: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. 172 с.
3. Голубка І. І. Право на свободу пересування: окремі теоретико-правові аспекти. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 58–61. URL: http://www.pap.in.ua/5_2015/18.pdf.
4. Конституційне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ, Юридична думка, 2006. Т. 2. 800 с.
5. Анисимова М. Ф. Право на свободу передвижения и свободный выбор места жительства в Украине: история, современное состояние и перспективы развития. Запорожье: Дикое Поле, 2005. 207 с.
6. Ростовщикова О. В. Свобода передвижения и выбора места жительства и гарантии ее обеспечения и защиты в России: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2001. 198 с.
7. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 816 с.
8. Конституции государств Европы: в 3-х т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
9. Іванчо В. І. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 218 с.
10. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособ. / сост. Г. Н. Андреева. Москва: Юристъ, 1999. 640 с.
11. Михайлишин І. В. Зміст права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання. *Право і Безпека*. Харків, 2012. № 3. С. 32–37.
12. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України № 1382-IV від 11 грудня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2004. № 15. Ст. 232.
13. Любченко М. О. Законодавче забезпечення права вільно залишати територію України. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 78–81.
14. Динько О.Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 220 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
16. Конституции государств Европы: в 3-х т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
17. Бритченко С. П. Законодавство про право громадянина України на повернення в Україну потребує вдосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 4. С. 38–47.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї (збірник законодавчих і нормативних актів) [Офіційний текст] / упоряд. Ю. В. Паливода. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 120 с.
19. Чехович С. Б. Удосконалення засад регулювання міграційних процесів в контексті конституційної реформи. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 2. С. 179–184.

Надійшла до редакції 09.01.2019

SUMMARY

Kirichenko YU.V., Gnatenko S.O., Current constitutional and legal regulation of the right to freedom of movement in Ukraine and European countries. The article examines the legal content of the provisions of Art. 33 of the Constitution of Ukraine and carried out a comparative legal analysis with similar norms of constitutions of the states of continental Europe, which enshrined the right to freedom of movement. The necessity of presenting this norm with due account of European experience is substantiated.

Despite the legislative consolidation of the definition of freedom to movement, on the doctrinal level, the concept of "the right to freedom of movement" did not find its single understanding.

The comparative and legal analysis of provisions of constitutional norms of Ukraine and the countries of continental Europe has provided the grounds for the conclusion to amend to Art. 33 of the Constitution of Ukraine, taking into account the European experience regarding the constitutional and legal regulation of the right to freedom of movement.

Taking into account the fact that international human rights instruments and the majority of European states in the texts of their constitutions formulated the provision on freedom of movement as a right, the authors have proposed in Part 1 of Art. 33 of the Constitution of Ukraine, instead of the phrase "freedom of movement", to consolidate the phrase "the right to freedom of movement", which, in our opinion, will more accurately and accurately characterize the legal nature of the phenomenon under investigation

Keywords: constitution, freedom of movement, right to freedom of movement, free choice of place of residence, right to freely leave the territory of Ukraine.

УДК 340.12

Кузьменко В.В. ©

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-11-19

ОНТОЛОГІЯ, АНТРОПОЛОГІЯ, АКСІОЛОГІЯ, ГНОСЕОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ФОМИ АКВІНСЬКОГО

Досліджено онтологічний, антропологічний, аксіологічний, гносеологічний аспекти філософсько-правової концепції Фоми Аквінського. Аргументовано (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (jus) та закону (lex). Вказані поняття завжди є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Ключові слова: онтологічний, антропологічний, аксіологічний, гносеологічний аспекти філософсько-правової концепції Фоми Аквінського; сутність «вічного», «природного», «божественного» і «людського» законів; право (jus) – об'єкт «правосудності»; пороки та добродетельності людські.

Постановка проблеми. Звернення до філософсько-правової концепції Фоми Аквінського завжди є актуальним. Схоластичний мислитель підкреслює значущість моральних загальнолюдських цінностей. Закон «людський» повинен мати основоположення в моральних цінностях, які представлені в Старому та Новому заповітах. «Загальне благо» – гармонія – з'являється в державі лише у тому випадку, якщо громадянами досягається розуміння та виконання закону, який створений людським розумом, але гезис його у «вічному» законі – законі всесвітньому, який відображає світову гармонію. Людський закон спрямований на управління людьми, більшість з яких за природою своєю схильна до пороків. Людські законодавчі побудови не можуть позбавити людей від порочності. Лише Божественний закон, сповіщений в Старому та Новому заповітах, представлений у вигляді правових сутностей – напучень, заборон та приписів – поступово позбавить людей від пороків.

Вибудовуючи свою філософсько-правову концепцію, Аквінський говорить про закон «людський». Він веде до «блага» не лише через напучення, але і за допомогою твердження про застосування сили та страху для відмежування людей добродетельних від дій людей порочних. Напучення ж визначають норми поведінки добродетельних людей.

Мета дослідження – виявлення онтологічного, антропологічного, аксіологічного, гносеологічного аспектів філософсько-правової концепції Фоми Аквінського.

Аргументація (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського) позиції, яка полягає в тому, що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різноманітні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (jus) та закону (lex). Вказані поняття є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до дослідження філософсько-правової концепції Фоми Аквінського, зазначимо – філософську спадщину схоластичного мислителя достатньо вивчено. Його трактати розглядалися в різноманітному ракурсі. Наведемо лише деякі, найбільш доступні праці, в яких осмислюються його трактати.

Ряд авторів, а саме S. Bagge, [1], R. Dargisau [2, p. 1025–1632] розглянули трактат «De regimine principum» і його роль у формуванні політичної культури європейського середньовіччя.

Інші автори, А. O'Rahilly [3, p. 396–410], М. Grabmann [4], висловили думку про те, що текст «De regimine principum», починаючи з 4-ї глави 2-ї книги трактату, був на-

писаний учнем і секретарем Фоми Аквінського – Птоломеем Лукським.

Низка авторів, Th. Aquinas [5], J. M. Blythe [6], Th. Aquinas [7] приділили достатньо уваги концептуалізації основних понять політичної філософії Фоми Аквінського.

Л. В. Батієв [8] систематизував уявлення про антропологію права – правове розуміння від античності до Нового часу.

О. О. Бронзов [9], а також ряд авторів А. В. Єрахтін [10], А. Ф. Степаніщев [11], Г. Г. Соловійова [12] приходять до висновку про те, що в середньовічній Європі саме Фома Аквінський підтримував християнську віру, удавшись до логічного інструментарію.

Г. В. Гівішвілі [13] пише про те, що саме логіка та критичне мислення, які реалізовані в середні віки Фомою Аквінським, не дозволили філософії беззастережно перейти на службу теології.

Т. М. Сосніна [14] піддала аналізу товарно-грошові, вартісні стосунки. Автор зазначила, що особливе місце у вивченні останніх у середні віки посідають праці Фоми Аквінського.

Інші автори, Г. В. Ф. Гегель [15], О. С. Анісімов [16], Ж. Марітен [17], розглядали такі проблеми релігійно-філософського вчення Фоми Аквінського як свобода, безсмертя особистості, природа зла, гуманізм.

Рассел Хоуп Роббінс [18] співставляв вчення Фоми Аквінського та Бонавентури. Він стверджує, що завдяки їх описам громадськість швидко привчилася сприймати чаклунство як ересь.

Бертран Рассел [19] пише про те, що в ті дні, коли людина заявляла, що вона є християнином, усі знали, що саме вона хоче цим сказати. Фома Аквінський був кращим схоластом середньовіччя, і сьогодні його вчення служить філософській ортодоксії в Римській католицькій церкві.

П. І. Стучка [20] стверджує, що поняття «природне право», розкриті в Новий час, уперше висунено у працях Фоми Аквінського.

Зауважимо, шановний читач, що проблеми онтології, антропології, аксіології, гносеології філософсько-правової концепції Фоми Аквінського в представлених та інших роботах не розглядалися.

Підходячи до аналізу онтологічного аспекту права у філософській системі Фоми Аквінського, особливо підкреслимо, що в першу чергу слід звернутися до його класифікації законів буття. У схоластичного мислителя сутність права розкривається при аналізі «вічного», «природного», «людського» та «Божественного» законів. «Людський» закон передбачає дотримання людьми лише невеликої кількості вироблених моральних настанов, що ведуть до гармонії в суспільстві. Без них суспільство не зможе досягти «вищого блага» – гармонії у відносинах однієї людини стосовно іншої. Підкреслимо, в онтології схоластичного мислителя вічний закон – закон всесвіту передбачає гармонію універсуму. У нього включені всі інші закони. Закон всесвіту пізнаваний людьми лише в дуже невеликому ступені. Закони – це, на нашу думку, онтологічні сутності, які поступово усвідомлюються людьми, і тому постійно уточнюється їх зміст. Відповідно, вічний закон та закони, що ґрунтуються на вказаній основі, слід розглядати як правові сутності, знання яких постійно уточнюється.

Зазначимо ту обставину, що середньовічний філософ визначає Новий заповіт (Новий закон) вище, ніж Старий заповіт (Старий закон). Новий заповіт – це розумове досягнення Божественної сутності, вищої моралі, яка дозволяє кожній людині діяти згідно з напученнями, – полюбити ближнього, як самого себе, відповідно, в першу чергу полюбити Бога. Аквінський не протиставляє Старий заповіт та Новий заповіт. У них єдина мета – спрямовувати людину до доброчесності. На думку філософа, Новий заповіт визначає людині можливість увійти до сфери духовності. Можна сміливо стверджувати, що Фома Аквінський прагне до розумового пізнання ідей – «форм» правових сутностей – правових явищ. За Аквінським, нині людина перебуває у стані гріхопадіння, тому вона позбавлена можливості Божественного пізнання. Розглянемо детально схоластичну онтологію права середньовічного мислителя. Вона, на наш погляд, включає дві складові. По-перше, прагнення до досягнення сутності «вічного», «природного», «божественного» та «людського» законів. По-друге, аналіз причин пороків і доброчесностей людських, як невід’ємних складових людської природи.

Аквінський пише про те, що необхідно виявити сутність благодаті господньої. З цією метою він з’ясує спочатку зміст «вічного» закону – закону зовнішніх початків дій, що схиляють людей до благодаті, потім різноманітні види законів, на закінчення – наслід-

ки дій законів універсуму та суспільства. Філософ прагне досягнути, по-перше, чи має закон відношення до розуму, по-друге, яка мета закону, по-третє, виявити його причину, по-четверте, яким чином відбувається оприлюднення закону. Розглядаючи питання – чи має закон відношення до розуму – схоластичний мислитель стверджує: «Оскільки закон є свого роду правило та міра, він може знаходитися в чому-небудь дwoяко. По-перше, як в тому, що вимірює та управляє, та якщо бути таким властиво розуму, то з цього виходить, що саме так закон і знаходиться в розумі. По-друге, як в тому, що вимірюється та управляється» [21, с. 4–5]. У вказаному уривку інтерпретуємо в першу чергу ставлення схоластичного мислителя до полеміки «розум – віра», яка була розпочата в патристиці Августином Блаженним. На нашу думку, Аквінський відокремлює – розводить у різні боки ці поняття. Практичний розум лише робить спроби досягнути сутність речей, однак він не може зробити це. Речі існують самі по собі. Сказане стосується і до правових сутностей, які сповіщені людям Богом, їх досягнення веде до «загального блага».

Відповіді на питання про мету закону, його причину, а також оприлюднення стає можливим отримати, розглядаючи різні види законів, у першу чергу – «вічний» закон. «Оприлюднення відбувається або усно, або у письмовій формі, і вічний закон оприлюднений обома способами, оскільки і Божественне Слово, і письменна Книга Життя вічні. Оприлюднення не може існувати від вічності лише з боку такого, що слухає, або такого, що читає, тварного ества.

Закон, що є визначенням чого-небудь до мети, має на увазі активне впорядкування до мети, а не пасивне, тобто сам закон не визначається до мети інакше, як тільки акцидентно, і в тому правителіві, мета якого перебуває поза ним, до якої мети його закон необхідно має бути визначений. Але метою божественного управління є Сам Бог, і Його закон не відмінний від Нього Самого» [21, с. 12]. Найвищим, на думку схоластичного філософа, є вічний закон, який частково обнародований людям. Навіть язичники, що не мають вічного писаного закону, усвідомлюють його та прагнуть до його виконання. Вічний закон – основоположення світового ладу. Він управляє зв'язком усього існуючого у світі, включаючи правові сутності. Мета вічного закону – спрямовувати людей до пізнання Божественної сутності. Подібне пізнання в цілісності людині не дано. Лише воно дозволить відрізнити добро і зло. Людина, пізнавши відмінність добра від зла, стає здатною виробити основоположення існування суспільства у вигляді моральних приписів. Вічний закон включає всі інші закони.

Зазначимо, пізнавальна діяльність – гносеологічний процес перебувають у Фоми Аквінського в одній площині з онтологією, інколи пізнавальна діяльність передуює правовій онтології. Відносно природного, людського та Божественного законів відбувається саме так. Вічний закон – причина усіх законів. Лише пізнавши причину, стає можливим вивести наслідки.

Розкриваючи послідовність об'єктивної природи правових побудов, Аквінський логічно аргументовано виводить уявлення про природний закон, який підпорядкований закону вічному. «Але з усього створеного розумне тварне ество підпорядковане божественному провидінню найбільш чудовим чином, оскільки воно в певному значенні причетне до провидіння через мислення як про себе, так і про інших. Таким чином, воно причетне до Вічного Розуму, завдяки чому має природну схильність до належного акту і цілі, і така причетність розумного тварного ества до вічного закону називається природним законом» [21, с. 13–14]. За твердженням Аквінського, саме пізнання добра і зла дозволить збудувати закони людського гуртожитку. В силу ества правил гуртожитку, що обумовлені проявами добра і зла (доброчесностями та пороками), люди вибудовують свої взаємовідносини у пошуках «загальної благодаті». Але в першу чергу людині необхідно пізнати саму себе. У вказаному нами контексті можлива інтерпретація сократичного правила в побудовах схоластичного мислителя – пізнавай сам себе, і ти пізнаєш світ навколо себе. Зазначимо, Аквінський закликає користуватися не лише споглядальним розумом, але і практичним розумом. На наш погляд, це заклик до емпірії в пізнавальній діяльності.

Схоластичний мислитель наводить приклад з «риторики» Тулія, говорячи про те, що правосуддя перебуває у природі, саме від природи воно бере початок. Нагадаємо читачеві, в діалозі Платона «Пір» Ерот розлитий у природі, мета Ерота – оволодіння благом. Інтерпретуючи Аквінського, вкажемо, що доброчесності та пороки людські знаходяться у природі, що оточує нас. Відповідно, правосуддя – це обмеження природних людських якостей – пороків.

Розглядаючи мету створеного людиною закону, схоластичний мислитель визначає її таким чином: «Метою людського закону є приведення людей до добродетельності, але не відразу, а поступово» [21, с. 72]. Говорячи про мету побудови та виконання людського закону, Аквінський вказує на те, що вона невідривна від основоположення людської природи – поступовості в засвоєнні правил і зразків моральності. Йдеться про з'ясування людьми суті добродетельності, зміст якої розкрито у Святому Писанні. Проте необхідність виконання його приписів закріплено в законі людському. Ознайомлення людей з текстами Святого Писання – дидактичний процес – процес соціалізації людини в суспільстві.

Зазначимо, принцип поступовості – фундаментальний дидактичний принцип. Дидактичний процес завжди триєдиний. У його ході відбувається навчання людини, виховання її розумових здібностей до сприйняття матеріалу, що викладається, освіта – дія на людину виробленими в поведінковому контексті зразками. У дидактичному відношенні принцип поступовості можна інтерпретувати, починаючи з античності, в діалогах Платона, наприклад у «Державі» (Книга сьома) та в інших його діалогах, у творах Аристотеля (наприклад, у «Другій аналітиці»). Говорячи про принцип поступовості в дидактиці, можна сміливо стверджувати про те, що людська природа не змінилася від античності та до сучасності. На використанні принципу поступовості в дидактичному процесі наполягав І. Кант у «Педагогіці», Г. В. Ф. Гегель у «Феноменології духу». Про поступовість у дидактиці у зв'язку з властивостями становлення людського розуму писав К. Д. Ушинський в «Педагогічній антропології». Приклади можна множити, дійшовши до сьогодення. Вкажемо читачеві, кожен із вказаних нами мислителів, говорячи про принцип поступовості, розглядав людину в картині світу з позиції свого часу. Платон і Аристотель бачили людину як мікркосмос. К. Д. Ушинський розглядав людину в еволюційній картині світу. Але всі мислителі приходили до однієї і тієї ж суті принципів дидактики.

Середньовічний мислитель говорить про «поступовість» у залученні до норм закону «недосконалих» людей – про їх поступову соціалізацію в суспільстві. У своїй правовій онтології Аквінський розкрив не лише головну мету, але і можливість закону людського – побудови «практичного» розуму, «поступове» приведення «недосконалих» людей до добродетельності – поступове вдосконалення їх розумових здібностей з метою ознайомлення з матеріалами Святого Писання, поступове виховання в них моральності. Підкреслимо, при цьому схоластичний мислитель розглядає людину як «творіння господне».

Зазначимо, одна із сутнісних характеристик у правовій онтології Аквінського – вказівка на можливість змін у суспільстві, а значить, змін і в законі людському: «...людський розум недосконалий та мінливий, і тому його закон є суб'єктом змін» [21, с. 83]. Схоластичний мислитель говорить про те, що в суспільстві змінюються звичаї, які дані предками, різноманітні умови існування суспільства. У нових випадках закони людські мають бути змінені. Незмінний лише порядок речей, сповіщений у вічному законі. Зміна моральності в суспільстві веде до зміни соціальних структур, форм державності, інших умов його існування, призводить до необхідності зміни змісту людського закону. Про ці зміни, стверджує мислитель, обов'язково повинно бути оголошено в суспільстві.

У контексті правової онтології, що інтерпретується нами, схоластичним мислителем поставлено задачу – привести суспільство до «загального блага». За його твердженням, це не тимчасовий спокій у державі, який може бути досягнутий за допомогою людських законів. Це позбавлення людей від порочності, приведення їх у стан добродетельності – це зміна сутності людини. Нагадаємо, шанований читач, Платон у діалозі «Держава» пропонував покращувати сутність полісних вартових порядку, приводячи їх у стан добродетельності шляхом навчання, виховання та освіти. Добродетельність і шляхи до неї розглядалися Аристотелем у «Великій етиці». Стагирит вважав, що етика – складова частина політики – її початок. На наш погляд, методи (шляхи), що пропонувані Аквінським, не відрізняються від методів, що були запропоновані античними мислителями. Зміні піддався зміст вчення, яким пропонує користуватися середньовічний філософ для досягнення тієї самої мети, до якої прагнули античні філософи. Схоластичним мислителем запропоновано Християнське вчення, котре, як він стверджує, приведе суспільство до «загального блага».

У зв'язку з цим, Аквінський розглядає зміст Старого та Нового законів – Старого заповіту та Нового заповіту, вироблених впродовж багатьох віків моральних кодексів, що ведуть людей до досконалості – «загального блага» – гармонії в них самих і, зрозуміло, в суспільстві. Середньовічний філософ визначає Новий заповіт як закон свободи. У

ньому до заповідей додаються поради. Сприймати пораду або ні повинен вирішити тільки той, кому вона надана. За Аквінським, божественні сутності можливі лише в «нескінченному бутті». Людина, оскільки її розум мислить скінченними сутностями, здатна сприймати нескінченне як регулятивну форму свого мислення.

У трактаті «Про Благодать» Аквінський розглядає низку запитань, що лежать в області онтології права. Йдеться про людську природу. Філософ порушує питання: чи може людина без Божої благодаті пізнавати, що є добро, любити Бога, зберігати заповіді Закону, заслужити вічне життя, без благодаті приготувати себе до благодаті, повстати з гріха, робити добро та уникати гріха, без якої-небудь божественної допомоги самостійно зберегти себе в добрі? Схоластичний мислитель знаходить таку відповідь: «Таким чином, людське розуміння володіє [своєю] формою, а саме інтелігібельним світлом, яке само по собі достатнє для пізнання деяких інтелігібельних речей, а саме тих, до пізнання яких ми можемо прийти за допомогою почуттів. Інтелігібельні речі, що перевищують можливості людського розуму, можуть бути пізнані лише у тому випадку, коли розум підноситься до досконалості сильнішим світлом, а саме світлом віри або пророцтва» [21, с. 324]. На переконання Аквінського, лише за допомогою благодаті господньої людина здатна пізнати все те, що перевищує можливості її розуму, а також здолати гріховність у собі. У зв'язку з цим схоластичний мислитель підкреслює синкретичну єдність усіх моральних основоположень. Він стверджує, що лише в силу залучення до дарованої Богом благодаті, яка відображена в Старому заповіті та Новому заповіті, кожна людина в суспільстві може стати вільною. Але свобода – це не свавілля, це право людини на поступове добровільне залучення до системи моральних цінностей. Можна сміливо стверджувати, схоластичний мислитель розглядає право в якості обов'язку по здолянню кожною людиною власної гріховності.

Підводячи підсумок нашому аналізу онтологічного аспекту права у філософській системі Фоми Аквінського, виділимо, що онтологія права схоластичного мислителя включає дві складові. По-перше, сутність «вічного», «природного», «божественного» та «людського» законів. По-друге, аналіз пороків і добродетей людських як невід'ємних складових людської природи.

Говорячи про антропологію права – правове розуміння, генетичне коріння сучасної Аквінському правової системи, з виробленими правовими нормами та правовими стосунками, зазначимо, схоластичний філософ переконаний – право (jus) слід віднести до людської побудови, але не до божественної сутності. Аквінським вводиться поняття «правосудність». Це добродетель, яка визначає людину в її ставленні до ближнього свого. Таким чином, право – об'єкт «правосудності», збірка законів.

У трактаті «Про правосудність» схоластичний філософ вводить поняття – «природне право». Але це не генезис побудов філософів Нового часу, це – сумірність у діях людей, згода між індивідами. «Позитивне право» – згода між народами та правителями народів. Аквінський стверджує, що природа людини мінлива, те, що було для неї вчора природно – сумірністю з іншим індивідом, сьогодні таким не є. Зауважимо, що в трактаті «Про правосудність» Аквінський представляє власне трактування права народів і природного права, батьківського і панського права.

Визначаючи «правосудність», Аквінський пише: «Потім належним предметом «правосудності», як буде показано нижче, є те, що пов'язано з нашим спілкуванням з іншими людьми» [22, с. 124]. Аквінський стверджує про право кожної людини на добродетельне ставлення до неї з боку інших членів суспільства. Схоластичний філософ закликає людей зрозуміти, що це результат їх власного добродетельного ставлення до оточення. Аквінський стверджує, що суб'єкти, котрі вступають у які-небудь відносини, віддають один одному належне. Він порівнює любов до ближнього і любов до Бога. «Правосудність» – повага прав усіх членів суспільства. В ході викладу своєї антропологічної позиції середньовічний мислитель пише про те, що, направляючи «правосудність» на інших людей, кожна людина направляє її на саму себе. Аквінський вказує, що «правосудність» у людині можлива за наявності в ній чотирьох добродетелей: розсудливості, помірності, розуміння про благо і мужності. «Правосудність» встановлюється і законом божественним в якості приписів, напучень, і, відповідно, законом людським. «Законна правосудність дійсно достатнім чином визначає людину в усіх її стосунках з іншими. Але в тому, що стосується суспільного блага, вона робить це безпосередньо, а в тому, що стосується блага індивіда, вона робить це опосередковано» [22, с. 137]. «Правосудність» ніколи не включає негативні явища – наприклад ненависть, помсту – віддати кожному

те, що він заслуговує, «правосудність» спрямована на доброту. Вона – найголовніша з усіх моральних доброт.

«Неправосудність», на переконання схоластичного філософа, – особливий порок, вона є зневагою до усіх видів загального блага. «Неправосудність», як і «правосудність», – акт власної волі. «Неправосудність», на думку Аквінського, смертний гріх, оскільки вона суперечить закону Божому.

Зазначимо, Аквінський розглядає різноманітні соціальні процеси крізь призму їх правового розуміння в суспільстві – буття людини у правовому полі. Будь-який вид насильства однієї людини над іншою є гріхом. Схоластичний мислитель, говорячи про гріховність, проводить паралель між законом людським і тим, що сказано про конкретний гріх у Святому Писанні. Таким чином, норми та основоположення права отримують релігійне та етичне обґрунтування. Його вчення про людину, яка знаходиться у правовому полі, розкриває генетичне коріння людського ества. Трактат «Про правосудність» розкриває, яким чином стає можливим вирішення конфліктів у суспільстві та між індивідами. Схоластичний мислитель стверджує, що немає людей «досконалих» – тих, хто не грішить. Він пише про те, що різноманітні обставини ведуть людину до гріховності. Найтяжчі гріхи – гріхи, здійснені за допомогою справи, наприклад вбивство, крадіжка, перелюбство. Менш тяжкі – гріхи, здійснені за допомогою слова, наприклад обмова людини. Аквінський звертає увагу читача на місця, що можуть по-різному трактуватися у Святому Писанні, це стосується, наприклад проблеми помсти. Законність помсти, стверджує мислитель, залежить від намірів месника. Людина – це «слуга Бога», її наміри не повинні виходити за межі встановленого Богом ладу.

Аквінський пише про те, що зведення законів, які складені людьми, дуже численні, але вони не можуть передбачити всі окремі випадки несправедливих дій. Якщо ж подібне відбувається, то суддям належить діяти в інтересах справедливості та суспільного блага – «права справедливості». Це, на переконання схоластичного філософа, один із видів «правосудності». «Право справедливості» перевершує «правосудність», воно більш піднесене, ніж «правосудність».

Релігія і благочестя – дві складові «правосудності». Судові приписи – це моральні приписи, які визначають ставлення людини не лише до людей ближніх, але і до Бога. Відповідно, судові приписи слід упорядкувати згідно з порядком становлення людської доброти. Але спочатку повинні слідувати приписи, що забороняють насильство однієї людини над іншою.

Завершуючи інтерпретацію антропологічного аспекту права у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського, виділимо основне її положення. Схоластичний філософ переконаний – право (*ius*) слід віднести до людської побудови, але не до божественної сутності. Аргументуючи свою позицію, Аквінський вводить поняття «правосудність» – доброту, яка визначає людину в її ставленні до ближнього свого. Право (*ius*) – це об'єкт «правосудності» – набір правил, які викладені письмово. Вони, на думку середньовічного мислителя, є набором законів.

Інтерпретуючи аксіологічний аспект філософсько-правової концепції Аквінського, зауважимо, схоластичний мислитель усвідомлює право (*ius*) як одну з вищих цінностей в житті людей, як імперативну побудову, що впливає з «вічного закону», тому необхідну для існування суспільства та держави. Читачеві може здатися, що середньовічний мислитель, якщо підходить з позиції сьогодення, занадто вільно трактує співвідношення між правом і законом. Але, шанований читачу, на наше переконання, не слід розглядати правові сутності Фоми Аквінського крізь призму сучасного позитивістського правового пошуку. Аквінський – найвидатніший схоластичний мислитель XIII століття, із сучасними йому уявленнями про сутність всесвіту, гармонію в ньому, про суспільство, державу із системою влади, що вироблені у вказаний період.

Людство, що живе в різних частинах планети Земля, багато віків перебуває в постійному пошуку своєї власної гармонійної правової ідеї, яка згуртує частину суспільства, що живе в цій частині планети. Сказане переконливо аргументує Ш. Л. Монтеск'є у працях «Дух законів», «Про дух законів».

Підкреслимо, в Аквінського аксіологічний пошук співвідношення права та закону для людини в суспільстві та державі міцно пов'язаний з Божественним законом, що сповіщений у Старому та Новому заповітах. Згідно з Аквінським, імперативність правових побудов представлена у вигляді Божественних напучень, заборон і приписів. Вказана позиція мислителя відображена в усіх трактатах компендіуму «Сума теології». «Усі за-

кони виникають з розуму та волі законодавця: божественні та природні закони – з розуміючої волі Бога, людський закон – із волі людини, що спрямовується розумом» [21, с. 86]. У представленому фрагменті «Суми теології» йдеться про побудований у Божественному розумі закон всесвіту. Саме йому повинні відповідати закони соціуму. Проте Аквінський усвідомлює, що закони соціуму можуть бути змінені при його розвитку.

Пристаючи до аналізу гносеологічного аспекту права у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського, зазначимо, що, починаючи з античності, з діалогів Платона, правова гносеологія вивчає теоретичні проблеми пізнання права – специфічного соціального об'єкта. Задача правової гносеології – вивчення посилок права, що ведуть до гармонії в суспільстві. Значима, в контексті правової гносеології, проблема пошуку співвідношення природного права кожного громадянина суспільства і закону, що побудований з цією метою. Вихідною посилкою правової гносеології стосовно до діючого права, є спроба теоретичного осмислення його об'єктивної природи. Аквінський стверджує про значущість пізнання правил побудови людських законів, як елементів у соціальній структурі, що дозволять підійти законодавцям до здійснення загального блага, – гармонії в суспільстві, враховуючи, головним чином, пороки і добродетелі людей. «Насправді, людський закон визначений для цивільного співтовариства та має на увазі взаємні обов'язки людини та її товаришів, а люди визначені один до одного зовнішніми актами, за допомогою яких відбувається людське спілкування» [21, с. 123]. Як ми вже аргументували свою позицію, розглядаючи онтологічний аспект філософсько-правової концепції Аквінського, схоластичний мислитель говорить про необхідність пошуку шляхів – методів пізнавальної діяльності відносно права. До їх досягнення, інтерпретуючи Аквінського, слід підходити як з позиції емпірії, так і в площині теоретичній – загальнофілософській. Спостереження за поведінкою людини в різноманітних життєвих ситуаціях дозволить розкрити пороки і добродетелі людські, крім того, посилки і тих, і інших явищ. Лише після цього слід робити висновки про приписи, які спрямовують суспільство до добродетелі, не лише через напучення, але і за допомогою застосування сили і страху. Лише силова дія захистить людей добродетельних від дій людей порочних. За Аквінським, зовнішнім початком, що схиляє до зла, є диявол, зовнішнім початком, що схиляє до добродетелі, є Бог. Проте розум, що осягнув початки пороків і добродетелі людських, є початком людських дій. Саме розум складає приписи, які ведуть суспільство до тих або інших дій. Вказані приписи названі схоластичним мислителем законом. Відповідно, мета закону – вести суспільство до гармонії.

Таким чином, згідно з поглядами Аквінського, пізнавальна діяльність стосовно прав кожного громадянина суспільства та зведення законів, які ведуть суспільство до здійснення цих прав, відбувається методами емпірії та загально-філософськими методами. Методами емпірії здійснюється, по-перше, осягнення сутності людини – пороків і добродетелі в ній, по-друге, життєвих чинників, що схиляють людину до здійснення зла і добра – відповідно до прояву диявольського та Божественного начал. Загальнофілософськими методами здійснюється досягнення шляхів побудови зведення законів – «закону людського». Мета «закону людського» – вести суспільство до «загального блага» – гармонії.

Нами вперше виявлено сутність онтологічного, антропологічного, аксіологічного, гносеологічного аспектів філософсько-правової концепції Фоми Аквінського.

Аргументовано (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття завжди є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Висновки. Аргументовано, в нашій інтерпретації онтології права схоластичного мислителя, що в неї включено дві складові. По-перше, виявлення сутності «вічного», «природного», «божественного» і «людського» законів. По-друге, розгляд пороків і добродетелі людських як невід'ємних складових людської природи.

Виділено, при інтерпретації антропологічного аспекту права, у філософсько-правовій концепції Фоми Аквінського основне його положення. Схоластичний філософ переконаний – право (*jus*) слід віднести до людської побудови, а не до божественної сутності. Право (*jus*) – це об'єкт «правосудності» – набір правил, які викладено письмово, та законів.

Розкрито, в контексті аксіології права в побудовах Аквінського, що право (*jus*) –

одна з вищих цінностей в житті людей – імперативна побудова, яка впливає з «вічного закону», тому право необхідне для існування суспільства і держави. Закони є імперативними «правовими сутностями», які ведуть до гармонії в суспільстві.

Аргументовано, що згідно з поглядами Аквінського, пізнавальна діяльність щодо прав кожного громадянина суспільства та зведення законів, які ведуть суспільство до здійснення цих прав, відбувається методами емпірії та загальнофілософськими методами.

Уточнено (на прикладі філософсько-правової концепції Фоми Аквінського), що правова онтологія, антропологія, аксіологія, гносеологія завжди знаходяться в синкретизмі – нерозривній єдності. Це різні грані правової дійсності суспільства, які завжди відображають проблеми трактування права (*jus*) та закону (*lex*). Вказані поняття є імперативними «правовими сутностями», досягнення яких веде до гармонії в суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. Bagge S. (1987). *The Political Thought of the King's Mirror*. Odense: Odense University Press.
2. Darricau R. (1979). *Miroirs des princes // Dictionnaire de spiritualité: ascétique et mystique, doctrine et histoire*. Vol. IV. Paris: Beauchesne. P. 1025-1632.
3. O'Rahilly A. (1929a). *Notes on St Thomas. IV: De regimine principum // Irish Ecclesiastical Record*. Vol. 31. P. 396-410.
4. Grabmann M. (1931). *Die Werke des Hl. Thomas von Aquin*. Münster: Aschendorff.
5. Aquinas Th., Dyson R. W. (2002). *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Blythe J. M. (1997). *On the Government of Rulers / De regimine principum; with portions attributed to Thomas Aquinas*. Philadelphia: Pennsylvania State University Press.
7. Aquinas Th., Phelan G. B. (1949). *De regno ad regem Cypri*. Toronto: The Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
8. Батиев Л. В. Эволюция правопонимания от античности до Нового времени. Москва: Юрлитинформ, 2014. 466 с.
9. Бронзов А. А. Аристотель и Фома Аквинат в отношении к их учению о нравственности. Санкт-Петербург: Тип. О. Елеонского и К°, 1884. 591 с.
10. Ерахтин А. В. Онтология в системе философского знания. Москва: Изд-во «ФЛИНТА», 2018. 325 с.
11. Степанищев А. Ф. Рациональность философии и науки: от классики к постнеклассике. Брянск: Изд-во Брянского гос. техн. ун-та, 2006. 237 с.
12. Соловьева Г. Г. О человеке, его вере, любви, справедливости, богатстве, счастье. Алматы: Знание, вера, диалог. Ч.1. 2016. 307 с.
13. Гивишвили Г. В. Философия гуманизма. Москва: Поколение, 2009. 487 с.
14. Соснина Т. Н. Стоимость: историко-методологическое исследование. Самара: Изд-во Самарского науч. центра РАН, 2005. 396 с.
15. Гегель Г. В. Ф. Сочинения / Институт К. Маркса и Ф. Энгельса. М.; Л.: Гос. изд-во. Т. 11. Кн. 3. Лекции по истории философии. 1935. 527 с.
16. Анисимов О. С. Гегель: мышление и развитие: путь к культуре мышления. Москва: Агро-вестник, 2000. 800 с.
17. Маритен Ж. От Бергсона к Фоме Аквинскому: очерки метафизики и этики. Москва: Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы. 215 с. (*Bibliotheca Ignatiana*. 16. Богословие, духовность, наука).
18. Роббинс Рассел Хоуп. Энциклопедия колдовства и демонологии. Москва: Локид; Миф, 1995. 556 с.
19. Рассел Бертран. Почему я не христианин. Москва: Политиздат, 1987. 333 с.
20. Стучка П. И. Революционная роль права и государства: общее учение о праве. Москва: Изд-во Коммун. академии, 1924. 140 с.
21. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-I. Вопросы 90-114. Киев: Ника-Центр, 2010. 432 с.
22. Аквинский Фома. Сумма теологии. Часть II-II. Вопросы 47-122. Киев: Ника-Центр, 2013. 832 с.

Надійшла до редакції 27.12.2018

SUMMARY

Kuzmenko V.V. Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception. The research is of anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception. Argumentation (using the example of of Thomas Aquinas law philosophical conception) of the point of view is that law onthology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – seamless whole. These are different planes of a society law reality, which reflect the problems of right (*jus*) and law (*lex*) definitions. The indicated notions are imperative «law essence», the apprehension of which leads to the harmony in the society.

The greatest scholastic philosopher heritage has been properly scrutinized. The essays of the

medieval thinker were analyzed in different dimensions. The researcher represents the views of a number of authors who state that it was Thomas Aquinas in medieval Europe who supported Christianity, making use of logical instrumentalism. Logic and critical thinking, having been realized by Thomas Aquinas in the middle ages, did not let Philosophy become the servant of Theology. Some of the authors considered such problems of Thomas Aquinas religious and philosophical theories as liberty, individual immortality, nature of evil, humanism in the essays of the scholastic thinker. However, the problems of anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law and philosophical conception have not been researched in the given and other works. That is why they are not for nothing the goal of our research.

It has been brought to light for the first time the essence of anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception. It has been reasoned (using the example of Thomas Aquinas law philosophical conception) that law ontology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – seamless whole. These are different planes of a society law reality, which reflect the problems of right (jus) and law (lex) definitions. The indicated notions are imperative «law essence», the apprehension of which leads to the harmony in the society.

It is proved that our interpretation of the law ontology of scholastic thinker comprises two components. Firstly, the meaning of “eternal”, “natural”, “divine” and “human” laws. Secondly, his consideration of human sins and virtues as an indispensable parts of human nature. While interpreting the anthropological aspect of law, the main aspect of philosophical and law conceptions of Thomas Aquinas is pointed out. The scholastic philosopher was sure that law (jus) is to be referred to human notions, but not o divine essence. Law (jus) is considered to be an object of “justness”. It is a set of rules which is given in written form and assumed as a set of laws. In the context of law axiology Aquinas believes that law (jus) is one of the highest values in the life of people, it is an imperative construction resulted from the “eternal law”- thus it is necessary for society and state existence. The laws are considered to be imperative “law entities” leading to society harmony.

It is argued that in accordance with the views of Aquinas, cognitive activity as to the rights of every citizen of the society and a set of laws which leads the society to implementation of these rights are carried out by means of empiricism and applying metaphysical methods. It is specified (as exemplified by philosophical and law conceptions of Thomas Aquinas) that law ontology, anthropology, axiology and gnoseology are always in syncretism – in seamless whole. These are different sides of law reality of the society which always reflect the problems of right (jus) and law (lex) interpretation. The given notions are considered to be imperative “law essence” comprehension of which leads to harmony.

Keywords: *anthological, anthropological, axiological gnoseological aspects of Thomas Aquinas law philosophical conception; the essence of «immortal», «natural», «divine» and «human» laws; right (jus) – is the object of «justness»; human vice and virtue.*

УДК 316.37

Палагута В.И. ©

доктор философских наук, профессор
(Национальная металлургическая
академия Украины)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-19-25

ПРОБЛЕМА ИЗУЧЕНИЯ ПРИРОДЫ СОЦИАЛЬНОСТИ

Розглянуто розширені характеристики *перформативності* як суб'єктивної *духовно-тілесної дії*, *мимезис* як перенесення соціальної дії зі схожості і суміжності, свого роду *соціальної симетрії*, що дуже важливо для людинонароджуючих станів, і *ритуал* як особливе *перформативне дійство*, що виражає глибинний сакральний сенс. Усі ці складові «виробництва» соціального у своїй сукупності формують глибоку морально-етичну основу людини завдяки їх поєднанню в тілесно-духовних практиках, що становлять основу будь-яких мікроспільнот. Проаналізовано можливість їх застосування в сучасному постіндустріальному суспільстві.

Ключові слова: *соціальна реальність, соціальна дія, суспільство, перформативність, мимезис, ритуал, мікроспільнота, макроспільнота.*

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обусловлена тем, что в совре-

© Палагута В.И., 2018

менном социально-гуманитарном познании проблема изучения природы социальности сопряжена с изучением природы самого человека и сигнализирует о том громадном разрыве между людьми, который существует сейчас в современном обществе, что в обычном словоупотреблении называем черствостью и равнодушием. Люди сейчас разобщены и отчуждены настолько, что уже такие исторические общечеловеческие ценности как солидарность, взаимопонимание, сочувствие, сопереживание, не говоря уже о сострадании и самопожертвовании, практически стали ничего не выражающими словами-пустышками, в лучшем случае – «преданием старины далекой». Примечательно, что интерес к прошлому неизмеримо возрастает именно тогда, когда со всей отчетливостью осознается глубочайший кризис настоящего, который инициирует усилия представителей социально-гуманитарных наук на поиск истоков «человеческого в человеке», способного прояснить актуальный вопрос: как же все-таки современное общество пришло к такому кризисному своему состоянию и какова истинная природа социальности?

Природу социальности в современном обществе можно охарактеризовать как невозможное или, словами французского философа Мориса Бланшо, как «неописуемое сообщество» [1]. Иначе говоря, как возможно, что разобщенные, самодостаточные и обособленные люди могут создать нечто их превосходящее, некое сообщество, коллективное образование солидарных, взаимопонимающих, сочувствующих, сопереживающих, страдающих людей и каковы нравственно-этические основы этого союза, конструирующих социальную реальность и социум в целом? И возможно ли во времена повсеместного отсутствия истинной солидарности, сочувствия, не говоря уже о самопожертвовании, такое чудо как *единое сообщество*, или коммунитас, именно тогда, когда наиболее отчетливо обозначился разрыв между духовной культурой и социальными практиками повседневной жизни людей? Более того, тогда, когда развитие средств коммуникации и информационных технологий не только не способствуют социальному единению, сколько, наоборот, разобщают и разъединяют людей. Это обстоятельство обозначает всю проблему формирования современного общества как целостного сообщества.

Целью исследования является изучение возможности структурирования социума на единой нравственно-этической основе при помощи проверенных временем социокультурных форм – перформативной речи-действия, мимезиса и ритуала.

Изложение основного материала. Известно, что конструирование социальной реальности на микроуровнях социального происходит постоянно и к его изучению имеет непосредственное отношение важнейшее современное направление социально-гуманитарных исследований – *социальная онтология*. Данное направление социального познания не ограничивается только лишь изучением «духовной культуры как универсальным условием целостности индивидуального и социального порядков». Уникальность гармонического опыта социального единения, на что делают акцент известные современные исследователи социальной онтологии – М. Арчер, К. Вульф, Х. Йоас, Х. У. Гумбрехт и другие, определяется не только плоскостью чисто духовной культуры, а многообразием духовно-телесных практик, служащих основанием «производства» социальности на микроуровнях социума. Такими «первокирпичиками» вышеназванные ученые выделяют перформативность, мимезис и ритуальные практики, глубоко уходящие в историю человечества.

Говоря о концепции перформативности, нужно упомянуть исследования по философии языка Дж. Остина и Дж. Сёрля. Так, в своей работе «Как производить действия при помощи слов» Дж. Остин вводит термин «перформатив» (от английского глагола «perform» – представлять, осуществлять, исполнять, инсценировать) в сочетании с существительным «действие» – (action) по отношению к высказываниям, удовлетворяющим двум основным условиям: «А. они ничего не «описывают» и ни о чём не «сообщают», ничего не констатируют, не являются «истинными или ложными»; а также В. употребление этих предложений является частью поступков или действий, которые в обычных случаях не описываются как говорение о чём-либо» [2, с. 18]. При этом Дж. Остин уточняет: «В данном случае неверно думать, что имеет место простое произнесение слов» [2, с. 19].

В дальнейшем французский психоллингвист Э. Бенвенист объединяет оба аспекта высказывания в одной ёмкой формулировке: «Перформативное высказывание является таковым не потому, что оно может изменить положение какого-то индивида, а потому, что оно *само по себе* есть действие. Высказывание *есть* действие; тот, кто его осуществляет, совершает действие, произнося его» [3, с. 308–309]. И уточняет механизм функ-

ционирования речи как языка: «Язык устроен таким образом, что позволяет каждому говорящему, когда тот обозначает себя как я, как бы присваивать себе язык целиком» [4, с. 296] и сразу, в «живом настоящем», т.е. здесь и теперь.

Речь здесь идет о расширенных характеристиках перформативности как субъективного действия, структурирующего социальность. И в этом аспекте приемлема, но с некоторыми коррективами и дополнениями, точка зрения на перформативность известного немецкого философского антрополога К. Вульфа [5–7]. Так, помимо перформативных речевых высказываний, в понятие перформативности К. Вульф включил человеческие действия как социальные и культурные инсценировки и исполнения: «Социальное и культурное действие – это больше, чем осуществление намерения. Это больше связано со способом, каким люди осуществляют свои намерения в *инсценировании и исполнении* [5, с. 148], а также художественное исполнение, или *перформанс*, имеющее, также, свои три, по-разному сформированные, элемента – «материальность, медийность и эстетику исполнения» [5, с. 149].

Но, что нас не вполне устраивает в этой концепции перформативности, так это то, что понимание перформативного характера действий, выражающегося преимущественно в *телесных практиках инсценирования и исполнения*, сводит перформативность исключительно к пространственно-телесному опыту субъекта. Речь здесь идет об объединении всех трех вышеперечисленных аспектов перформативности под эгидой человеческого действия, собирающего или конструирующего тело: «В центре здесь находится социально и культурно сформированное тело и перформативное практическое знание, записанное в нем; это знание телесное, игровое, ритуальное и одновременно историческое и культурное; оно образуется в ситуациях *face to face* и семантически неоднозначно; оно эстетично и возникает в миметических процессах; оно имеет компоненты воображаемого, *содержит избыток значений*, его нельзя свести к целерациональности; оно находит свое выражение в инсценировках и исполнениях повседневной жизни» [5, с. 149].

С одной стороны, здесь вполне очевидна роль, отведенная немецким ученым речевым перформативным высказываниям типа «лицом к лицу», что всегда предполагает дискурс, его семантическую многозначность и избыточность и т. д. Поэтому в расширенном контексте перформативность рассматривается нами, вместе с К. Вульфом, как интенция на совершение социально-культурных действий, где инсценирование и исполнение играют центральную роль, которые немислимы как важнейшие перформативные элементы социализации субъекта.

Но, с другой стороны, нельзя согласиться с немецким ученым, что «перформативный поворот» возможен только «потому, что оба аспекта перформативности, «перформативное высказывание» и «эстетическое исполнение» имеют непосредственное отношение к перформативной стороне языка и образов» [5, с. 152], где перформативность определяется в конечном счете *телесностью и ее практиками*, и где речевой компонент субъективации играет вспомогательную роль.

Если же понимать перформативность в контексте расширенной концепции дискурса как особого речевого образования, где поступки и поведение субъекта вписываются в *изначально базовые, доречевые отношения*, тогда и перформативные высказывания и сама телесность, не говоря уже об искусстве перформанса, ими определяются. Поэтому, на наш взгляд, концепция К. Вульфа, равно как и его соотечественников Х. Йоаса [8, с. 161–288] и Х. У. Гумбрехта [9, с. 289–542; 10, с. 10–95], сделавших акцент в самой коммуникации на телесно-пространственном аспекте субъективности, игнорирует вовсе или сводит до минимума герменевтическую составляющую.

Так, вполне справедливо критикуя картезианскую модель субъективности и предлагая в качестве её альтернативы свой вариант пространственно-телесной модели субъекта как "производства присутствия", Х.У. Гумбрехт пишет: «Говоря о "производстве присутствия", мы имеем в виду, что (пространственный) эффект осязаемости, создаваемый средствами коммуникации, зависит от пространственных движений большей или меньшей близости и большей или меньшей интенсивности. То, что при любой форме коммуникации происходит такое производство присутствия, что любая форма коммуникации, благодаря своим материальным элементам, непременно "затрагивает" специфическими и разнообразными способами тела общающихся между собой людей, – это, быть может, довольно тривиальное замечание, однако же верно и то, что этот факт исключался из рассмотрения (или даже забывался – причем все более и более) в ходе создания западной теории, по крайней мере с тех пор, как в картезианском *сogito ontologia*

человеческого существования была поставлена в исключительную зависимость от процессов человеческого сознания» [10, с. 29–30].

В самом деле, речь здесь идет о двух современных стратегических направлениях анализа субъективности. Первое ориентируется на дальнейшее герменевтическое углубление в изучение смысловых контекстов субъективности, артикуляцию и постоянное структурирование новых семантико-символических образований, т.е. на увеличение смысловых или "понимающих" контекстов субъекта, что создает дополнительное количество возможностей ее интерпретации. В конечном счете, изучение дополнительных герменевтических и семантических аспектов при рассмотрении субъекта, в том числе и на пределе значения и смысла. В этой несколько сжатой форме представляется суть первого подхода к изучению субъективности, который можно условно назвать *интерпретационным* подходом.

В качестве второго направления анализа и как альтернатива вышеприведенному подходу к исследованию субъективности был предложен *негерменевтический подход*. Суть его сводится к тому, что он выходит за пределы изучения смысловых контекстов, полностью отказывается от метода интерпретации и понимания как основного метода герменевтического исследования, от смыслопорождения как условия существования субъекта. Особенность данного направления анализа заключается в том, что в нем акценты делаются на такие характеристики субъективного бытия, как телесность, пространственность и т.д. Он именуется *пространственно-телесным* подходом исследования. Об их противоположном, а порой взаимоисключающем характере, высказывался немецкий ученый Х.У. Гумбрехт, назвав первый "культурой значения", а второй – "культурой присутствия" [10, с. 60–95].

Подобное, весьма категоричное их разведение Х. Вульф переносит и на соотношение герменевтического знания как интерпретации и практического знания самого субъекта как перформативности: «Между инсценированием и исполнением человеческого поведения и его интерпретацией существует значительное различие. В первом случае имеет место действие, совершение которого требует компетенции и ее актуализации в действии. Во втором случае имеет место интерпретация действия после его проведения; для этого нужны герменевтические способности. Для проведения действия нужно практическое знание, для его интерпретации – герменевтическое знание» [5, с.147].

Мы не разделяем данной точки зрения, которая наиболее отчетливо выражена в концепциях субъективности немецких социальных философов и антропологов. В отличие от Х.У. Гумбрехта, К. Вульфа, Х. Йоаса, резко противопоставляющих герменевтический и практический пространственно-телесный подходы в изучении субъективности, на наш взгляд, необходимо выйти за рамки этих прямо противоположных и взаимоисключающих подходов, используя третий – модифицированный структуралистский, точнее, постструктуралистский подход, с учетом достижений вышеприведенных подходов, и позволяющий включить некоторые их положения как *взаимодополняющие* в постструктуралистскую методологию анализа субъективности. Характеризуя особенности дискурса как особого социально-речевого образования, известный французский философ П. Рикёр отметит его универсальный характер: «Поднимаясь в инстанции дискурса от системы к событию, слово обращает структуру к акту говорения. Возвращаясь от события к системе, слово сообщает последней случайный характер и лишает ее сбалансированности, без чего система не может меняться, ни продолжать свое существование» [11, с. 139]. Категориальная система дискурса, если ее можно так назвать, безотносительна к мыслящему или телесно располагающемуся в пространстве субъекту. Но понимать субъекту себя в дискурсе – не значит овладеть герменевтическим смыслом, равно как и нет ему особой необходимости апеллировать к пространственному духовно-телесному опыту как "основной" инстанции субъективности.

Данный духовно-телесный опыт человека формировался не только в древних культурах и культах, но и формируется сейчас, преимущественно в духовно-телесных практиках, где соотношение телесного, духовного и социального измерений является мерой определения конкретного человека, его «глубинным» *нравственно-этическим багажом*. Речь здесь идет не только о перформативности как действию, но и о мимезисе – искусстве действия как подражания и уподобления лучшим, перфективным образцам и примерам. Мимезис по своей сути не вписывается в привычную схему современного социального действия, где основным принципом является причинно-следственные зависимости и связи. Они порождают прагматизм, «голый» расчет и меркантильность.

Напротив, мимезис – это перенос социального действия по сходству и смежности, рождение своего рода *социальной симметрии*, что очень важно для человекоорождающих состояний, а для образования и воспитания подрастающего поколения является первостепенным фактором.

Необходимо отметить, что мимезис имеет дискурсивную или нарративную природу, и органично встраивается в теорию дискурсивных формаций, которую разработал М. Фуко. К тому же, противопоставляя свою теорию речевых высказываний как дискурс, дискурсивные практики и дискурсивные формации теории перформативов Дж. Сёрля и Дж. Остина и определяя ее *принципиально иной подход* к анализу речевых практик, М. Фуко заметит: «Мы находим высказывания там, где не можем признать предложения; мы находим высказываний больше, чем можем выделить "speech acts". <> Высказывание – это единство *иного рода*, нежели предложение, суждение или речевой акт» [12, с.168;172].

Можно охарактеризовать дискурс как *особое речевое образование*, который приобретает особый статус речевой практики как социального действия, не сводимый ни к каким другим языковым формам. Комментируя данную несовместимость позиций в понимании глубинной сути речевых высказываний, российские исследователи социальных практик В. Волков и О. Хархордин пишут: «Фуко интересуют не просто эффекты текста, а нечто более фундаментальное – то, как явилось перед нами что-то новое в результате *дискурсивного делания*» [13, с. 172]. И далее ученые делают вывод: «Фуко пытается показать, как функционируют эти практики явления нам чего-то, его интересует не только инструментальная рациональность достижения определенных реальных результатов с помощью произнесенных слов, но и то, как в результате этого выявляются *новые феномены*, как они приходят в мир» [13, с. 172].

Говоря о ритуале, о котором написана громадная литература, в контексте настоящего рассмотрения можно его охарактеризовать как *особое перформативное действие*, выражающее сакральный смысл, далеко выходящий за рамки повседневной, обыденной жизни людей.

Все эти составляющие «производства» социального в своей совокупности и формируют человека, благодаря их сочетанию в телесно-духовных практиках. То есть социальность формировалась и формируется в единстве ритуала как перформативного действия, поступков как духовно-телесных исполнений, действий как дискурсивных практик, мимезисного приобретения, аккумуляции и трансляции глубинного перформативного знания, опыта переживания сакрального пространства и времени в ритуальном действе, что является той глубинной морально-этической основой формирования «человеческого в человеке». Если этих, выражаясь языком М. Мамардашвили, «плавильных тиглей» нет, то мы получаем нищеннианского «последнего человека» нашего современного общества.

Таким образом, телесно-духовные практики, формирующие социальность за своим внутренним функционированием, являются по своей сути *мысленными системами в действии*, которые не имеют четких и определенных понятий и представлений. Так функционируют все знаково-символические формы, содержание здесь имманентно присутствует в самих формах и их особенностях функционирования, это своего рода перформанс мысли в действии с помощью мимезиса, перформативности и ритуальности.

Духовно-телесные социокультурные формы, которые в прошлые времена уже делали ударение на духовно-телесной составляющей единения сообщества, а именно, древнегреческие элевсинские мистерии и театр Эсхила и Софокла, литургическая драма раннего христианства и большие христианские мистерии средневековья, предполагали сакральный опыт телесности человека, несущий и закрепляющий глубокое нравственно-этическое содержание. Но это уже было в далеком прошлом, современный социальный мир уже принципиально другой, другим стал и сам человек. Проблема социальности сигнализирует о расхождении, с одной стороны, между «мыслью в действии» символических духовно-телесных практик, которые продуцируют и воссоздают социальность в человеке, и, с другой стороны, современными разновидностями индивидуализированного и массового сознания, затягивающего в свою воронку человека.

Выводы. Современный человек имеет самосознание и рефлексивность, такие инструменты мышления, с помощью которых человек способен самоопределиваться в рефлексии, в идеале – теоретическом дискурсе. «Внутренняя речь» самосознания рассматривает социальную реальность в дистанцированных определениях и представляет ее как организованный, упорядоченный и функционирующий мир. Для современного человека со-

циальное единение и признание должно бы рассматриваться как ряд институциональных практик, и должно бы обеспечиваться и гарантироваться законом и всей совокупностью действующих политических, юридических и экономических институтов государства. Но эти институты государства, к сожалению, не обеспечивают этого опыта единения людей в целостное сообщество. Более того, современный человек с помощью современных социокультурных артефактов – развитые технические и информационные средства – Интернет, масс-медиа, возможности, современные мобильные телефоны и айфоны – в полном объеме погружен в многоуровневую систему социально-экономических и социально-политических связей и отношений, где правит расчет и меркантильность.

Социум с его разделением на макросообщества в виде государств и бесчисленных микросообществ, в том числе виртуальных, в которые погружен человек, сейчас стали принципиально другими. Поэтому возвращение к культурному наследию *социального единения, или коммунитас*, возможно только лишь на уровне эзотерических замкнутых сообществ, недолговечных дискурсивных практик и дискурсивных пространств микросообществ. А именно, протестного политического и художественного активизма, его пример и гротескно-сниженный вариант – украинская группа Фемене, агрессивного религиозного и нерелигиозного сектанства, объединений и групп потребителей массовой культуры, фан-клубов воинствующих спортивных болельщиков и тому подобных образований, которые претендуют на статус «новых» микросообществ, обладая определенным набором нравственно-этических принципов, подчас не обладающих высоким содержанием.

На уровне макросообществ и в целом всемирного сообщества уже практически невозможно найти единое и цельное нравственно-этическое измерение, безвозвратно утрачена возможность общечеловеческого единения на высоких нравственно-этических принципах. Мир прошел уже «точку невозврата» в аннигиляции и распаде общечеловеческих культурных форм социального единения и солидарности.

Вместе с тем, в качестве **перспективы последующих исследований** представляет определенный интерес вопрос: а на каких нравственно-этических принципах будет строиться грядущее всемирное сообщество и будет ли оно существовать вообще?

Библиографические ссылки

1. Бланшо М. Неопишемое сообщество. Москва: Московский философский фонд, 1998. 80 с.
2. Остин Дж. Избранное. Москва: Идея-пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. 332 с.
3. Бенвенист Э. Аналитическая философия и язык // Общая лингвистика. Москва: Едиториал УРСС, 2002. С. 301–310.
4. Бенвенист Э. О субъективности в языке // Общая лингвистика. Москва: Едиториал УРСС, 2002. С. 301–310.
5. Вульф К. Антропология: История, культура, философия. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 269 с.
6. Вульф К. К генезису социального. СПб.: Интерсоцис, 2009. 164 с.
7. Чувство, тело, движение / под ред. К. Вульфа и В. Савчука. Москва: «Канон +» РООИ «Реабилитация», 2011. 368 с.+ 16 с. цв. вкл.
8. Йоас Х. Креативность действия. СПб.: Алетейя, 2005. 320 с.
9. Гумбрехт Х.У. В 1926 году: На острие времени. Москва: Новое литературное обозрение, 2005. 568 с.
10. Гумбрехт Х.У. Производство присутствия: Чего не может передать значение. Москва: Новое литературное обозрение, 2006. 184 с.
11. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва: «Канон-пресс - Ц», «Кучково поле», 2002. 624 с.
12. Фуко М. Археология знания. СПб.: ИЦ Гуманитарная академия; Университетская книга, 2004. 416 с.
13. Волков В., Хархордин О. Теория практик. СПб.: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2008. 298 с.

Надійшла до редакції 28.12.2018

SUMMARY

Palaguta V.I. Problem of sociality origins study. In contemporary socio-humanitarian knowledge, the problem of sociality origins study is associated with the very human nature study and signals about the enormous gap between people, the gap that exists in present-day society now, which is called callousness and indifference in ordinary usage. People are disunited and alienated in such an extent now that such historical universal human values as solidarity, mutual understanding, empathy, compassion and self-sacrifice as well, have become already, as a rule, words expressing nothing, dummy

words, "old story legends" at best. It is remarkable that interest in the past increases immeasurably precisely when we realize the deepest crisis of the present, which initiates the social and human sciences representatives efforts for the "human in man" origins search that is capable of clarifying the actual question - how did the contemporary society come to its crisis state and what is the true nature of sociality? This circumstance denotes the whole problem of the contemporary society formation as an integral community being studied by the *social ontology*.

The uniqueness of the social unity harmonious experience (which is emphasized by the following well-known present social ontology researchers: M. Archer, C. Wolf, H. Joas, H. U. Gumbrecht and others) is determined not so much by the plane of purely spiritual culture, as by the spiritual and corporeal practices variety that form the basis of sociality "production" at micro levels of society. The above mentioned scientists underline such "first-bricks" as performativity, mimesis and ritual, deeply going down in the mankind history.

The article discusses the extended characteristics of *performativity* as a subjective spiritual and corporeal action, structuring sociality, and revealing the true human dimension. Mimesis as a social action transfer by similarity and contiguity, the birth of a kind of social symmetry, which is very important for human-bearing states; and ritual, as a special *performative action* expressing deep sacred meaning. All these components of the "production" of the social in their totality form the moral and ethical basis of a person, due to their combination in physical and spiritual practices.

Thus, corporeal and spiritual practices forming sociality after their internal functioning are, in their essence, *mental systems in action* that do not have clear and definite concepts and presentations. This is how all sign-symbolic forms function, the content is immanently present in the very forms and features of their functioning; this is a kind of *thought performance in action* by means of mimesis, performativeness and ritual.

The article discusses the idea that the modern social world and the man himself have become fundamentally different, and a return to the cultural heritage of social unity or *communitas* of the past is only possible at the level of esoteric closed communities making spiritual and physical practices.

Keywords: *social reality, social action, society, performativity, mimesis, ritual, micro community, macro community.*

УДК 327.7

Стойко О.М. ©

доктор політичних наук
(Інститут держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-25-29

ЧИННИКИ УСПІШНОСТІ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ ООН

Виділено і проаналізовано сім чинників, що сприяють успішній реалізації мандату миротворчої місії ООН; з'ясовано їх наявність у контексті врегулювання збройного конфлікту на Сході України.

Ключові слова: *миротворчість, ООН, конфлікт, інтервенція, миробудівництво.*

Постановка проблеми. Можливість врегулювання збройного конфлікту на території окремих районів Донецької та Луганської областей шляхом впровадження миротворчої місії ООН почала активно обговорюватися ще в 2016 році, однак ця ідея досі не реалізована з низки об'єктивних як зовнішніх, так і внутрішніх причин. Аналіз попереднього досвіду миротворчих місій під егідою ООН дасть змогу з'ясувати чинники, що сприяють їх успіху та врахувати їх при розробці плану мирного врегулювання в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти миротворчих операцій та їх реалізація у конкретних країнах досліджувалися низкою дослідників, у тому числі О. Балдинюком, С. Білоцьким, В. Брузом, А. Гуменюк, І. Гончаренко, Л. Комаровою, Ю. Скороходом, М. Цюрупою та ін. Однак у контексті запозичення міжнародного досвіду для врегулювання ситуації в Донбасі дана проблема не розглядалася.

Метою статті є з'ясування чинників, що сприяють успішності миротворчих операцій ООН.

Виклад основного матеріалу. Історія миротворчих операцій ООН розпочалася у травні 1948 року з місії Сприяння забезпеченню стабільності на Близькому Сході, яка

триває і до сьогодні. Загалом ООН брала участь у 71 мирній місії, 14 з яких реалізуються зараз. Понад 90 тис. осіб зі 124 країн світу беруть участь у їх проведенні, а бюджет миротворчих операцій на період з липня 2018 по липень 2019 складає майже 6,7 млрд. дол. США. За увесь період миротворчої діяльності загинуло майже 4 тис. миротворців.

Попри загальне зміцнення миру за останню чверть століття в останні три роки (починаючи з 2012 року) відзначається ослабленням недавніх позитивних тенденцій, і конфлікти знову ширяться. Найбільш тривожним є те, що за останні кілька років зростає кількість громадянських воєн і вперше за десятиліття зростає кількість нападів на цивільних осіб з боку урядів і збройних груп [1]. Це збільшення посилюється поширенням екстремізму, пов'язаного з насильством, що може сприяти зростанню тероризму. Понад 50 млн. осіб були змушені залишити свої будинки, що є історичним максимумом, і стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном, що лягає значним тягарем на приймаючі країни і серйозно позначається на можливостях реагування гуманітарних установ.

У 1987 році проводилося 5 мирних операцій, а в 1993 їх кількість сягнула 19, в 1995 – 20. Певний спад був зареєстрований у 2003 році – 14, а в 2014 – 16 [2]. При цьому не всі миротворчі операції проводяться винятково лише ООН. У період 2004–2013 років до стабілізації конфлікту залучалися регіональні союзи чи організації, або ситуативні альянси (як це було у випадку місій у ЦАР, Чаді і Дарфурі).

В останні роки миротворча операція ООН у Сьєрра-Леоне стала найбільш цитованим прикладом успішної миротворчості. З 1999 по 2005 роки миротворці ООН працювали у цій країні для стабілізації ситуації в ході й після завершення громадянської війни. Основними цілями місії були допомога у роззброєнні та виконання умов мирної угоди. ООН також брала участь у створенні судів для розгляду злочинів проти людяності, військових злочинів та порушення як міжнародних, так і місцевих законів. У Ліберії встановлення миру вдалося домогтися за рахунок чотирьох мирних місій впродовж 20 років.

У роботі «Чи справді працює миротворчість» [3] В. Фортна аналізує результати миротворчості на прикладах громадянських війн. Вона з'ясувала, що присутність миротворців зменшує ризик відновлення громадянської війни на 70–75 %.

Однак далеко не завжди миротворчі місії ООН мають успіх. Вбивства в Сребрениці в ході боснійської війни 1992–1995 років відбулися за присутності миротворців ООН з Нідерландів. У ході бойні було вбито близько 8 тис. мусульман, що є найбільшим вбивством в Європі після Другої світової війни. Більше того, «голубі шоломи» використовувалися як заручники сербами, щоб стримати військову операцію з боку Заходу. В Африці ООН не вдалося запобігти геноциду у Руанді в 1994 році, коли загинуло за різними підрахунками від 500 тис. до 1 млн. осіб. Крім того, миротворці ООН у Сомалі були змушені залишити країну після погіршення ситуації в 1995 році. Громадянська війна в країні продовжувалася і після виходу ООН і триває досі.

В останні роки помітне зростання ролі миротворчих операцій та одночасне розширення спектра завдань, які доводиться вирішувати в ході їх підготовки та проведення. Якщо до 1990-х років такі завдання зводилися фактично до спостереження за обстановкою в районі конфлікту, а миротворчі сили виступали в ролі посередників (наприклад, у Палестині і на Кіпрі), то починаючи з 1990-х років у зв'язку із зміною природи самих конфліктів, що дедалі більше почали набувати внутрішньодержавного, а не лише міждержавного, характеру, з'являється новий тип миротворчих операцій. До них залучається дедалі більше учасників, зростає миротворчий контингент, а військові задачі доповнюються поліцейськими, управлінськими, політичними, економічними, соціальними.

Огляд літератури з аналізу миротворчих операцій дає змогу виділити сім чинників, що зумовлюють їх успішність.

1. Готовність учасників конфлікту до співробітництва. Сторони конфлікту мають розглядати миротворчу операцію як важливу складову мирного процесу, який вони вважають найкращою альтернативою конфлікту. Якщо ж почати встановлювати мир в умовах, коли сторони планують поновити конфлікт після завершення місії ООН, то досягнуті результати будуть швидко втрачені [4; 5].

2. Гарантування певного рівня безпеки. На початку миротворчої операції сторони конфлікту можуть розглядати мир як найкращу альтернативу, однак відсутність довіри один до одного проковує подальше використання методів збройної боротьби. Щоби зупинити цю спіраль насильства та запустити процес роззброєння та демобілізації, операція має надати альтернативні джерела для відчуття безпеки. Сторони конфлікту вважають, що безпека зростає, якщо дотримання припинення вогню моніториться

військовими, які мають відповідний мандат, викликають довіру, досить численні, добре підготовані та озброєні [6].

Виконати цю вимогу досить складно без участі великої держави, спроможної і готової застосувати силу для виконання завдань мандату миротворчої операції. Великі держави мають більше ресурсів і більше послідовні у готовності її застосувати, що посилює ефективність втручання. Вони мають відправити свої війська разом з миротворчою операцією ООН для гарантування успіху останньої [7]. Успішна миротворча операція – це та, що дає змогу встановити інституційну владу та виконати мандат місії.

3. Орієнтованість на ліквідацію причин конфлікту, а не на його наслідки. Встановлення миру буде нетривким і обернеться новою фазою збройної боротьби, якщо не будуть ліквідовані причини конфлікту. Імовірність, що операція розв'яже проблеми, що лежать в основі конфлікту, зростає, якщо вона орієнтується на їх максимальне охоплення (ширина), і кожна з них отримує належну увагу (глибина). Якщо не всі причини визначено, то шанси на відновлення конфлікту зростають. Найбільше потребують уваги такі причини конфлікту як нелегітимність держави і уряду [8].

До числа інших змінних величин, від яких залежить складність здійснення мирного процесу, належать перш за все джерела конфліктів [9]. Ними можуть бути економічні проблеми (наприклад, бідність, питання розподілу доходів, дискримінація, корупція), політичні проблеми (боротьба за владу), обмеженість ресурсів та інші екологічні питання (наприклад, боротьба за мізерні водні ресурси) або питання міжетнічних і міжконфесійних відносин, грубих порушень прав людини. Політичні та економічні питання можуть мати менш постійний характер і бути більш відкритими для компромісу, ніж проблеми, пов'язані з ресурсами, етнічними або релігійними питаннями.

4. Політична підтримка.

Успішна миротворча операція реалізується за наявності політичної підтримки і готовності до співробітництва міжнародних акторів. Зокрема, особливо важливою є підтримка постійних членів РБ, оскільки вони уповноважені приймати необхідні резолюції та мандат, а також можуть чинити тиск на повстанців, щоб вони прийняли умови миру. У Доповіді Брахімі повна і дієва політична підтримка РБ була названа основним чинником успіху операцій [9].

Політика повинна визначати підходи до планування і проведення миротворчих операцій. Міцний мир досягається за допомогою не військових і технічних заходів, а через політичні рішення. Політичні рішення мають завжди визначати підходи до планування та розгортання миротворчих операцій ООН. Коли просування до миру сповільнюється, ООН та її держави-члени повинні мобілізувати додаткові політичні зусилля, щоб продовжити мирний процес.

Необхідність підтримки з боку сусідніх країн є очевидною, оскільки ці країни часто підтримують певні сторони конфлікту і реалізація певних інструментів миротворчої операції неможлива без їх допомоги [10; 11].

Сусідні держави можуть сприяти загостренню проблеми, пропускаючи контрабандні товари, які використовуються для підтримки конфлікту, виступаючи як посередники або дозволяючи бойовикам розгортати свої бази на їх території. Для протидії таким державам миротворча операція повинна користуватися активною політичною, матеріально-технічною та/або військовою підтримкою однієї або декількох великих держав або великих регіональних держав. Чим складніша операція, тим важливішою є така підтримка.

Більше того, противники миру схильні ігнорувати положення мирних угод, якщо у них є власне незалежне джерело доходів, що дає змогу утримувати війська, закуповувати зброю, збагачувати керівництво повстанців. Якщо не вдається припинити потік таких доходів від незаконного експорту наркотичних засобів, дорогоцінного каміння або інших дуже цінних товарів, мир не може бути стійким [9].

5. Своєчасність втручання. Миротворча операція має бути розгорнута своєчасно і оперативно. Перші 6–12 тижнів після припинення вогню або укладення мирної угоди часто мають вирішальне значення як для встановлення міцного миру, так і для підтримання авторитету нової операції [9]. Можливості, втрачені протягом цього періоду, важко компенсувати. Інтервал між підписанням мирної угоди та розгортанням операції має бути зведений до мінімуму, щоб підтримати імпульс до миру [12]. Надто пізні розгортання може також дестабілізувати уже стабілізовані інститути.

6. Компетентне керівництво і персонал. Чітка структура управління підготовленим персоналом відіграє провідну роль у реалізації мандату, оперативному реагуванні на

зміни ситуації, прийнятті ефективних рішень [13]. Критики втручання ООН у конфлікти вказують на те, що миротворчі контингенти формуються не виходячи з професіоналізму, а з готовності країн надати своїх солдатів та отримати фінансові ресурси. Відповідно, якість персоналу є досить низькою, персонал операцій орієнтується насамперед на пошук місцевих розваг, а не на дотримання вимог мандату. Також виникають труднощі з координацією його діяльності, оснащення та обмундирування.

7. Наявність довготривалої стратегії. Миротворча операція лише започатковує позитивні зміни, укорінення яких вимагає тривалого часу, ініціює вирішення проблем, що лежать в основі конфлікту. Більше того, за відсутності достатньої послідовності видно, що короткого періоду присутності миротворчого контингенту недостатньо для стабілізації політичної, економічної ситуації у країні, тому позитивні результати операції, швидше за все, будуть скороминущими [14].

Висновок. Якщо застосувати визначені сім критеріїв успішності миротворчих операцій ООН (готовність учасників конфлікту до співробітництва; гарантування певного рівня безпеки; орієнтація на ліквідацію причин конфлікту; політична підтримка; своєчасність втручання; наявність довготривалої стратегії; компетентне керівництво і персонал), то на останні два дати відповідь складно, а всі інші – не виконуються, що дає підстави для песимістичної оцінки перспектив миротворчої місії ООН у Донбасі.

Бібліографічні посилання

1. Доклад Независимой группы высокого уровня по миротворческим операциям об объединении наших сил в интересах мира: политика, партнерство и люди 2015 A/70/95 S/2015/446.
2. Roser M., Nagdy M. Peacekeeping. URL: <https://ourworldindata.org/peacekeeping> (дата доступу: 20.06.2018).
3. Fortna V. P. Does Peacekeeping work? Shaping belligerents' choices after civil war. Princeton: Princeton University Press, 2008. 232 p.
4. Doyle M. W., Sambanis N. Building peace: Challenges and strategies after civil war. Washington, DC.: World Bank, 1999. 33 p.
5. Wesley M. Casualties of the New World Order: The causes of failure of UN missions to civil wars. Basingstoke: Macmillan Press, 1997. 200 p.
6. Carment D., Rowlands D. Three's company: Evaluating third-party intervention in intrastate conflict. Journal of Conflict Resolution. 1998. Vol. 42. № 5. P. 572–599.
7. Martin-Brule S.-M. Evaluating peacekeeping missions: A typology of success and failure in international interventions. London: Routledge, 2016. 154 p.
8. Fetherston B. A. Putting the peace back in to peacekeeping: Theory must inform practice. International Peacekeeping. 1994. Vol. № 1. P. 3–29.
9. Brahimi L. Report of the Panel on United Nations Peace Operations, UN doc. A/55/305- S/2000/809, 21 August 2000.
10. Bratt D. Explaining peacekeeping performance: The UN in internal conflicts. International Peacekeeping. 1997. Vol. 4. № 3. P. 45–70.
11. Pushkina D. Towards successful peace-keeping: Remembering Croatia. Cooperation and Conflict. 2004. Vol. 39. № 4. P. 393–415.
12. Zartman W. I. Ripeness: The hurting stalemate and beyond / Stern P. C., Druckman D. International conflict resolution after the Cold War. Washington DC: National Academy Press, 2000. P. 225–250.
13. Diehl P. F. International peacekeeping: With a new epilogue on Somalia, Bosnia, and Cambodia. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1994. 240 p.
14. Chesterman S. You, the people: The United Nations, transitional administration and state-building. Oxford: Oxford University Press, 2004. 318 p.

Надійшла до редакції 26.12.2018

SUMMARY

Stoyko O.M. Factors of successful United Nations peacekeeping missions. Seven factors contributing to the successful implementation of the mandate of the UN peacekeeping mission (the willingness of the conflict parties to cooperate; guarantee of a certain level of security; orientation on the elimination the conflict causes; political support; timeliness of intervention; long-term strategy; competent management and staff) were identified and analyzed. The perspectives of peacekeeping mission for conflict resolution in Eastern Ukraine are considered.

Applying identified seven criteria for the success of UN peacekeeping operations (readiness of parties to the conflict to cooperate, guaranteeing a certain level of security, focus on removing the causes of conflict, political support, timely intervention, the availability of long-term strategy, competent management and staff), then the last two to answer difficult and all the rest - are not met, giving rise to pessimistic assessment of prospects for the UN peacekeeping mission in Donbass.

Keywords: *peacekeeping, UN, conflict, intervention, peace building.*

УДК 342.7

Барабаш О.О. ©
доктор юридичних наук
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-29-32

ПРАВА ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розкрито поняття, сутність та види міжнародних стандартів прав людини. Зазначено, що міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття певних стандартів щодо змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві і в повсякденній діяльності. Наголошено, що міжнародні механізми захисту прав людини, до яких приєдналася Україна, є додатковою гарантією реалізації права на захист.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти, міжнародні організації, право на міжнародний захист, міжнародне співробітництво, правова держава.

Постановка проблеми. Невід'ємним елементом людської життєдіяльності є права людини, процес формування яких тісно пов'язаний з історією розвитку людства. Його початок належить до перших форм суспільного життя, що зумовило необхідність регулювання поведінки людини в навколишньому світі. За всю історію людського розвитку вплив людських прав на всі явища та чинники соціальної реальності був досить значним. На сьогодні права людини стали одним з основних ціннісних орієнтирів розвитку демократичного суспільства. Повсякчас права людини істотно впливали на природу держави, оскільки вони стали обмеженням її свавільної влади, сприяли встановленню демократичної взаємодії між державною владою й індивідом, звільнивши тим самим людину від волі та інтересів з боку владних інституцій.

Наразі Україна стоїть на порозі значних змін. Аналіз національного та міжнародного законодавства свідчить про активний перехід держави до побудови демократичного суспільства, де основною цінністю є людина та її права. Вимоги євроінтеграції щодо приведення національного законодавства до права Європейського Союзу, передусім диктують людину центризм, основою якого є в людина як найвища соціальна цінність. Таке нормативне положення, насамперед, полягає у правильному розумінні природних та невідчужуваних людських прав, які належать людині та без визнання яких Українська держава не може належним чином їх гарантувати.

У сучасному геополітичному просторі проблема прав людини займає одне з центральних місць не тільки в національному державотворенні, але й у відносинах між державами на міжнародному рівні. У зовнішніх відносинах у галузі забезпечення й захисту прав людини, державам необхідно діяти у межах певних стандартів, які є обов'язковими у внутрішньому законодавстві і в повсякденній діяльності. Відтак, питання міжнародно-правового гарантування дотримання прав людини стоїть на порядку денному кожної демократичної держави. Саме від міжнародного гарантування прав і свобод людини і громадянина залежить ефективний контроль за виконанням державами своїх зобов'язань у цій галузі. Водночас варто пам'ятати, що з усією важливістю і навіть необхідністю міжнародно-правового регулювання людських прав, потрібно дотримуватися принципу суверенітету держав, оскільки поспішна екстраполяція зарубіжного досвіду на національні правові системи може призвести до розмиття таких систем та ліквідацію їх національної самобутності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття, сутність і види міжнародних стандартів прав людини, їх забезпечення та захист міжна-

родними інституціями висвітлено, зокрема, у працях таких учених, як: М. Баймуратов, Ю. Бисага, Ю. Волошин, С. Головатий, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Подорожна, П. Рабінович, Ю. Разметаєва, О. Стрельцова, Ю. Шемшученко та ін. Заразом, з огляду на надзвичайний динамізм прав людини та розвиток інституту правозахисту потребує свого подальшого вивчення міжнародний механізм забезпечення та захисту цих прав у контексті міжнародного співробітництва України та інших держав.

Мета цієї статті – розкрити поняття, сутність та види міжнародних стандартів прав людини, а також висвітлити захист цих прав міжнародними інституціями.

Виклад основного матеріалу. Інститут захисту людських прав у всі часи світової цивілізації займав основне місце серед міжнародно-правових інститутів. Утім, в умовах тотальних терористичних загроз, а також причини соціально-економічних катаклізм, екологічних катастроф, надали нового сенсу питанню вдосконалення міжнародно-правових засобів захисту прав людини. Адже, як зауважують вітчизняні вчені у галузі міжнародного права, ефективність механізмів захисту людських прав залежить від багатьох чинників, основними серед яких є стан економіки та рівень правового виховання і правової культури населення [3, с. 8].

У свій час провідні держави світу на порядок денний передусім поклали вдосконалення системи захисту й гарантування прав людини, які є визначальним вектором їх подальшого розвитку як незалежних та демократичних держав. З огляду на це, зарубіжний дослідник А. Кассезе визначає ієрархічну позицію прав людини. На його думку, норми з питань захисту прав людини є на вершині міжнародного правопорядку, це провідний конституційний принцип усього міжнародного співтовариства [6, р. 136–143].

У цьому значенні вітчизняний науковець у галузі міжнародного конституційного права М. Баймуратов робить висновок, що сьогодні в міжнародному праві панує обережність у безпосередньому закріпленні окремої групи прав людини, зокрема й у такій важливій сфері, як політична, де задіяні реальні механізми оновлення державної влади. Це, на його думку, детерміновано істотними труднощами у системі державного гарантування людських прав в повному обсязі, що на практиці може перетворити їх, по суті, на формальну декларацію [1, с. 16]. Звідси, на думку Т. Подорожної, виникають проблеми конституціоналізації міжнародного права та міжнародного правопорядку завдяки впливу міжнародно-правової діяльності на захист прав людини [4, с. 49]. Таким чином, вчені відзначають, що міжнародна система захисту людських прав, по-перше, створює максимально подібні системи національного і міжнародного законодавства, що мають на меті захищати основоположні права і свободи людини. Відповідно, у кожній із зазначених систем юридичний статус захищених прав є доволі наближеним. По-друге, враховуючи правовий статус міжнародної системи захисту прав людини, система таких прав характеризується як відповідний режим міжнародного правопорядку. По-третє, розвиток системи міжнародного захисту прав людини є перешкодою суверенній рівності держав. Відтак, національне законодавство про права людини конституціоналізує правову систему загалом [7, с. р. 752].

На думку Ю. Волошина, позиціонування людини, її прав та свобод як основу міждержавного співробітництва зумовлює істотні зміни в її правовому статусі: якщо раніше її правовий статус визначався винятково нормами національного права, то нині, завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права, виникненню великої кількості міжнародних інституцій, які здійснюють захист людських прав, людина отримала можливість від власного імені виступати на міжнародній арені на захист своїх порушених прав [2, с. 414]. Цьому процесу вельми сприяє Європейський Суд з прав людини, до якого можливо подавати скарги на захист свого порушеного права на національному рівні.

Сучасний каталог людських прав закріплений і в міжнародно-правових документах, і в конституціях держав. Тому говорячи про захист прав людини, слід пам'ятати, що окрім досудового і судового їх захисту, який здійснюється у межах внутрішнього законодавства держав і ґрунтується у більшості випадків на положеннях національних конституцій, існує й міжнародний механізм захисту, який забезпечується нормами міжнародного права і має універсальне значення. Безумовно, важливу роль у здійсненні правозахисної діяльності в Україні належить Організації об'єднаних націй (ООН). До системи головних органів ООН входять: а) Генеральна Асамблея; б) Рада Безпеки; в) Економічна і Соціальна Рада; г) Міжнародний Суд; е) Секретаріат та інші допоміжні

органи. Серед допоміжних органів та посадових осіб з питань забезпечення основних прав і свобод людини утворюються: а) Рада з прав людини; б) Верховний комісар ООН з прав людини; в) Комісія зі становища жінок; г) система контрольних органів, які створюються за міжнародними угодами; д) інші постійні виконавчі органи ООН, що займаються правами людини; е) міжнародні організації системи ООН тощо [5]. Також у межах системи ООН існують спеціальні універсальні договори у сфері прав людини, дотримання яких забезпечують певні комітети, що стежать на виконанням цих прав людини в тій чи іншій галузі.

Організація міжнародного контролю за дотриманням міжнародних стандартів у галузі прав людини здійснюється державами-членами ООН на основі діяльності національних органів контролю. Особливістю цих органів є те, що вони стосуються виключно держав-учасниць тієї чи іншої конвенції, а не всіх членів ООН. Нині створені і діють такі органи: а) Комітет з ліквідації расової дискримінації; б) Комітет з прав людини; в) Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок; г) Комітет проти катувань; д) Комітет з економічних, соціальних і культурних прав; е) Комітет з прав дитини та ін. Саме ці комітети є міжнародними міжурядовими правозахисними організаціями. Крім загальних створюються і регіональні правозахисні організації. Зокрема, в галузі прав і свобод людини в Україні це такі правозахисні інституції: а) Рада Європи; б) Європейський Союз; в) Організація Північноатлантичного альянсу; г) Організація з безпеки і співробітництва в Європі [5].

У питаннях належного та ефективного функціонування єдиної міжнародної, у тому числі й європейської системи захисту прав людини в межах спільного європейського простору, провідними міжнародними європейськими організаціями виступають ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз. Серед найбільш актуальних питань співробітництва України з Радою Європи є забезпечення впровадження реформ, посилення боротьби з корупцією, подальше вдосконалення захисту прав і свобод людини. Також наразі пріоритетним є впровадження практики Європейського суду з прав людини, що в умовах триваючої конституційної реформи дозволить вдосконалити механізми національної судової системи. Саме практика Європейського суду з прав людини сприятиме прогресивному розвитку національної системи права.

На міжнародному рівні існує ряд загальних вимог, характерних для подання індивідуальних скарг в конвенційно-контрольні органи, серед яких необхідно виділити наступні: по-перше, процедура подання скарг застосована тільки до тих держав, які визнали компетенцію комітету на отримання і розгляд скарги; по-друге, скарги не можуть бути анонімними і подаються особисто тією особою, чії права були порушені, або її офіційним представником чи найближчими родичами; по-третє, особа, що подає скаргу повинно вичерпати усі наявні внутрішні засоби правового захисту; по-четверте, скарга не розглядається у рамках іншої процедури міжнародного розгляду; по-п'яте, внаслідок того, що процедура розгляду скарг є конфіденційною, вона ґрунтується лише на письмовій інформації, отриманій від сторін.

Важливо, що розгляд індивідуальних скарг в договірних органах системи ООН дозволяє не лише відновлювати порушені права, а й передусім сприяє виявленню колізій між нормами національного законодавства і міжнародного права.

Висновки. Із здобуттям незалежності демократизація всіх сфер життєдіяльності суспільства, є основним вектором розвитку України як європейської правової держави. У даному напрямку однією із ефективних гарантій захисту людських прав є міжнародні інституції. Останні є можливістю забезпечення дотримання прав людини в Україні за допомогою ефективних національних механізмів гарантування з боку держави та інститутів громадянського суспільства.

Важливо, що питання, пов'язані з проблематикою захисту людських прав, займають важливе місце в Конституції України та сприятимуть наповненню національної практики демократичним змістом. Проте, проголошені в Конституції України та міжнародних документах права людини будуть втілені у життя тоді, коли будуть належним чином закріплені процедури їх забезпечення та реалізації. Безумовно, існує потреба визначити суверенну і недоторкану «територію» прав людини, їх обсяг, а також конституційно-правовий механізм забезпечення реалізації цих прав, включаючи межі допустимого втручання держави. Перспективи розвитку такої політики багато в чому визначатимуть реальність нормативного регулювання захисту прав і свобод людини та громадянина на національному і міжнародному рівні.

Бібліографічні посилання

1. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Міжнародні виборчі стандарти: правова природа, змістовна та системна характеристика, актуальні питання імплементації в законодавство України: монографія/ за наук. ред. д. ю. н. Ю. О. Волошина. Суми: Університет. кн., 2012.
2. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія / за ред. М. О. Баймуратова. Київ: Логос, 2010. 428 с.
3. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина / Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. М. Белов, М. М. Данканич. Ужгород, 2003. 57 с.
4. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
5. Правозахисні організації. *Ветерани. ua*. URL: <http://veterano.com.ua/korisni-materiali/viiskovi-znannia/34-dovidnyky/249-pravozakhisni-organizatsiji> (дата звернення: 20.12.2018).
6. Cassese A. A Plea for a Global Community Grounded in a Core of Human Rights. In *Realizing Utopia*. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 136–143.
7. Gardbaum S. Human Rights as International Constitutional. *Rights European Journal of International Law*. 2008. № 19.

Надійшла до редакції 21.01.2019

Barabash O. O. Human rights in the system of compliance with international standards: general theoretical analysis. The article deals with the concept, essence and types of international human rights standards. The modern catalog of human rights is enshrined in both international legal documents and in the constitutions of countries.

In addition to pre-trial and judicial protection of human rights, which is carried out within the framework of the domestic law of the states and is based, in most cases, on the provisions of the national constitutions, there is an international mechanism of protection guaranteed by international law and of universal significance. It is noted that the international cooperation of states in the field of human rights takes place in the form of adopting certain standards concerning the content of the individual's legal status and the commitment of states to adhere to these standards in their domestic legislation and in their daily activities. It is found that the international mechanisms for the protection of human rights, to which Ukraine has joined, is an additional guarantee for implementing the right to protection.

With the independence, democratization of all spheres of society's life is the main vector of Ukraine's development as a European legal state. In this area, one of the most effective guarantees of the protection of human rights is international institutions. The latter are an opportunity to ensure the observance of human rights in Ukraine through effective national mechanisms of guaranteeing by the state and civil society institutions.

Keywords: *human rights, international standards, international organizations, right to international protection, international cooperation, legal state.*

УДК 340.12

Пайда Ю.Ю. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-33-40

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ У ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Здійснено аналіз процесу становлення понять і уявлень про свободу світогляду у конкретні історичні етапи її виникнення і становлення. Першим етапом є світогляд часів родоплемінних відносин. У подальшому приділено увагу релігійно-міфологічним традиціям, ідеології античного суспільства, становленню християнства.

Наголошено, що в період буржуазних революцій закони держав проголошувались «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Наголошено, що у систему українського права входять норми, які стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Визначено відмінності чинного законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в Україні від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин.

Ключові слова: право, релігія, міфологія, світогляд, свобода, юриспруденція, віросповідання.

Постановка проблеми. Питання еволюції прав людини останнім часом є наріжним каменем наукових досліджень. Різні підходи дослідників до означеного питання ставлять перед нами низку суттєвих невирішених питань. Це повною мірою стосується і регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці.

Оскільки проведений **аналіз останніх досліджень і публікацій**, зокрема, О. А. Альонкіна, В. В. Волошина, М. І. Марчука, А. Лимар, В. В. Новікова, У. М. Олійника, І. М. Сопілко, Є. В. Ткаченко, В. Халіяк не дають повною мірою простежити еволюцію підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання у юридичній науці.

Тому **метою** статті є простеження еволюції законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці поняття свободи світогляду виникло за певних соціально-історичних умов і пройшло нелегкий шлях свого становлення від віротерпимості до вільного світорозуміння, тобто свободи світогляду. В Україні за досить короткий час відбувалась переорієнтація свідомості переважної більшості громадян на світоглядні й морально-етичні цінності, які раніше не визнавалися офіційною ідеологією. Держава стала на шлях гармонізації відносин із церквою, співробітництва з нею на благо народу України, на шлях повного забезпечення свободи світогляду. Цей курс знайшов своє відображення в Конституції України (ст. 35) [1, с. 269].

Характерним є те, що в кожному епоху проблема свободи світогляду поставала і вирішувалася по-різному, залежно від характеру і рівня розвитку суспільних відносин і стану свідомості громадян. Значимість проблем, пов'язаних з утвердженням свободи світогляду й функціонуванням релігії у сучасному суспільстві, важко переоцінити.

Щоб збагнути тривалість історії та логіку процесу зародження і становлення понять і уявлень про свободу світогляду, необхідно проаналізувати конкретні історичні етапи її виникнення і становлення.

Елементи свободи світогляду зароджувалися в епоху родоплемінних відносин. Обмеженість суспільних відносин родоплемінними зв'язками, процес соціальної дифе-

ренціяції призвів до утворення стародавніх держав, для яких був характерним низький рівень матеріального виробництва, вплинуло на виникнення і зміст релігійно-міфологічних уявлень, що панували як форма суспільної свідомості протягом багатьох тисячоліть. Основою цих уявлень були родоплемінні та містичні погляди на навколишню дійсність.

У Стародавньому Єгипті, де панували релігійно-міфологічні традиції, поряд із загальноновизнаними богами шанувались і місцеві боги, людина, яка покидала свій будинок, свою місцевість і своїх богів, проголошувалася нікчемною [2].

В ті часи було розповсюджене уявлення про божественне походження царської влади. Монарх уявлявся як «Людина-Бог» і виконував місію посередника між богами та людьми [2]. Пам'ятки письменності стародавнього Єгипту свідчать про існування в ті часи протидії релігійно-міфологічним традиціям у «вигляді сумніву в існуванні потойбічного світу або в дієвості релігійних обрядів [3, с. 87]. Такі погляди сприймалися єгипетськими жрецькими як протидія релігії.

Базуючись на принципі обожнювання царської влади, у стародавній державі поступово створювались передумови для формування потреби насильницького запровадження державної релігії. Поступово формувалася ідея природного божественного права, згідно з якою земний правопорядок є складовою світового космічного порядку. В цьому зв'язку невиконання окремими особами обрядів і традицій розглядалося як посягання на порушення небесної та земної гармонії [4]. Таким чином, затвердився взаємозв'язок релігійної й державної влади.

У стародавніх державах офіційні релігійні доктрини, як правило, не претендували на свою винятковість і не заперечували релігійних уявлень інших народів. Причиною релігійної віротерпимості було типове для усіх народів обоження природи, що створювало умови для проголошення вагомості людини у світі, які знайшли своє втілення у культурі героїв. Однак культ героїв і обожнювання правителів, призвів до того, що значимою вважалась не сама людина, а її ставлення до влади – божественної або державної.

Перші кроки до руйнування цієї традиції зробили давньогрецькі мислителі. Їх дослідження природи, людини, суспільства призвело до виникнення ідей вільнодумства й атеїстичних поглядів. Теорії, що руйнували основи релігійно-міфологічних традицій, сприймалися негативно з боку «офіційної ідеології», а їх творці піддавалися переслідуванням. Історії відомі численні факти, що свідчать про переслідування за вільнодумство та атеїзм.

Так, народне зібрання Афін у V ст. до н.е. прийняло рішення піддавати суду тих, хто поширює нові вчення про світ і не вірить у богів. Філософські пошуки Сократа, які спрямовувалися на розумне пояснення природи людини, її моральних ідеалів, що зміцнювало авторитет філософського знання і завдяки цьому істотно підривало позиції міфологічного світогляду [5], і призвели до того, що він був звинувачений у неповазі до богів, яких шанує місто.

Це свідчить про те, що право й закон в Афінах V ст. до н.е. повністю залишалися в межах традиційного міфологічного підходу, що давало можливість державі звинувачувати у неповазі до богів із політичних та ідеологічних причин осіб, які не визнавали ці традиції.

Тому будь-яка критика міфологічних уявлень та релігії в античному суспільстві, де панувала релігійно-міфологічна ідеологія, розглядалася як діяльність, спрямована проти існуючого суспільного ладу. Представники кінчної філософії – Лікофрон, Антіфонт, започаткували уявлення про ідеї природного права, учення про штучне, а не божественне походження законів, моральних та правових норм.

Це був внесок у розвиток уявлень про характер влади та існуючих законів. Вони проголосили природну рівність усіх людей, незважаючи на їх соціальний стан і релігійні погляди [6].

З появою філософії у стародавньому світі суперечливе ставлення до релігійно-міфологічних уявлень замінюється спробами їх теоретичного осмислення.

Перші філософські матеріалістичні школи Стародавньої Греції за першооснову всього існуючого сприймали не божественні сили, а матеріальні субстанції, що розглядалися на досить примітивному рівні матеріалістичних та діалектичних уявлень. Вони зробили свій внесок у розвиток філософії, обґрунтувавши вчення про єдність свободи та необхідності [7].

Представники ідеалістичної лінії у філософії, на протигвагу матеріалістичній лінії

(яка орієнтувалася на ідеї гуманізму й вільнодумства, розвиток соціального прогресу), сприяли теоретичному обґрунтуванню консервативних поглядів на суспільство, людину та релігію. Платон у своїх творах про державу закликав карати смертю безбожників і теоретично обґрунтовував і необхідність державної релігії, і переслідування осіб, які не визнають релігійно-міфологічних традицій [7]. Такий підхід сприяв поширенню уявлень про релігійну винятковість і нетерпимість до прояву вільнодумства.

З I по V ст. н.е. особливо інтенсивно здійснювався процес становлення християнства. Склалися основні догмати віровчення, сформулювалася літургіка, обрядовість, церковна структура й ієрархія [7].

В цей період під тиском кочових племен, народів завойованих провінцій, громадянських війн і численних повстань рабів світовий вплив Римської імперії став помітно слабнути.

Виникла необхідність ідеологічного забезпечення, нових форм державної релігії для нейтралізації існуючих у народі язичницьких культів. Такою релігією стало християнство, яке трактувало історичний процес як лінійну послідовність подій, залежно від божого промислу.

У ті часи відомий християнський апологет Тертуліан (160–220 pp.), закликав остерегтися, не позбавляти будь-кого свободи релігії (*libber totem religions*), щоб це не стало причиною безбожності [8, с. 25]. Свобода релігії, за Тертуліаном, означала свободу для людини відкрито сповідувати свою релігію. Релігія повинна бути прийнята «за переконанням, а не за насильством» [9, с. 47].

У 325 р. Християнство було проголошено державною релігією Римської імперії. Подальший розвиток цього процесу призвів до того, що догмати церкви стали водночас і політичними аксіомами, а біблійні тексти отримали силу закону в суді. Злиття державної влади з церковною призвело до того, що становище християнства, як державної ідеології, стало закріплюватися.

В Європі утвердження християнства як домінуючої релігії супроводжувалося придушенням будь-яких намагань інакомислення, що вважалися ерессю. Виникнення ересей у християнстві пов'язане з відсутністю єдиної думки про книги Біблії, які з них слід вважати божественними, а які ні. Це було одним із головних розбратів між католицькою та православними церквами. В епоху середньовіччя забороняються вільне трактування біблійних текстів: лише через церкву та її служителів біблійна істина може досягти свідомості віруючої людини.

Однак християнство займало жорстку позицію щодо будь-яких ідей та уявлень, які підривали його соціально-політичний статус, використовувалися засоби психологічного тиску та державного переслідування, навіть фізичне знищення інаковірців.

Для цього використовувалися хрестові походи та інквізиція. Загальна кількість людських жертв інквізиції в ті роки склала 9–12 млн. [10].

Незважаючи на це, отримали поширення уявлення про те, що світська влада повинна бути незалежною від церкви і сприяти зміцненню національної незалежності, за твердженню свободи релігійної світогляду.

Висловлювалися думки про те, що духовенство й церква повинні бути підпорядковані світському суду, а їх суд над еретиками не повинен виходити за межі моральної оцінки, і про те, що не церква володіє релігійним природним правом на виключність у справах віри, а людина володіє природним правом на свободу релігійної світогляду. Реакція церкви на це стала негативною – автора відлучили від церкви і заочно засудили до страти [11].

Отже, загальнолюдські цінності ставали мірилом соціального життя. Це стимулювало теорію та практику антиклерикалізму. Починалася епоха Відродження і Реформації. Ранній протестантизм, як буржуазний різновид християнства, став символом буржуазно-демократичних революцій, які проголошували принципи свободи світогляду як свободу релігії і віросповідання. В цей період причина домінуючого значення гасла свободи віросповідання пояснюється необхідністю усунення з політичної арени католицької церкви та її панівної ідеології. В цей період буржуазно-демократичні гасла тісно переплітаються з вимогами свободи віросповідання. Це були перші, ще несміливі політичні та юридичні вимоги молодій буржуазії.

Процес історичного становлення уявлень про свободу світогляду в період Реформації містив у собі очищення від релігійного й містичного оздоблення. Тогочасне релігійне тлумачення свободи світогляду пояснювалося пануванням релігійного світогляду.

На думку В. Савельєва, в епоху Відродження та Реформації існувало два відмінні

підходи до вирішення проблем свободи світогляду. Перший з них характеризується прогресивною соціально-політичною спрямованістю й орієнтований на принцип гуманізму й намагання звільнитися від впливу церкви та релігії. Другий – обмежений щодо вирішення антиклерикальних проблем та проблем секуляризації – виражав прагнення буржуазії до підкорення собі церкви [9].

Ранні буржуазні революції, що відбувалися в Європі, стали закономірним продовженням ідеї Реформації.

В період буржуазної революції закони держави проголошувались «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Сутність та походження християнського світогляду пояснювались наявністю у природі надприродної Божої сили, а у природі людини – потреби вірити в цю силу. Розуміння свободи світогляду розширювалось й поглиблювалось разом із прогресивними перетвореннями в суспільстві.

Французькі просвітителі висловлювали думку про можливість ширшого тлумачення свободи світогляду, включаючи право не лише на свободу віросповідання, а й можливість бути атеїстом, а також відокремлення церкви від держави, а школи від церкви [12, с. 550].

Прийнявши у 1789 р. «Декларацію прав людини й громадянина», Франція офіційно проголосила свободу світогляду. Також було прийнято закон «Про цивільний устрій духовенства», який зберігав за католицизмом статус державної релігії.

В Російській імперії традиційна залежність православної церкви від світської влади визначала інший характер ставлення до релігійної ідеології.

Відомий російський просвітник В. М. Татищев, як прихильник теорії природного права, виступав проти здійснення з боку православної церкви контролю над освітою та розвитком науки [13]. Російські революціонери-демократи внесли в процес утвердження уявлень про свободу світогляду нове звучання, завдяки чому продовжувалися кращі традиції епохи. Вони розглядали право на свободу світогляду, як право на свободу релігії.

З 1721 року православна церква в Росії стала, по суті, державним міністерством, своєрідним відомством православного віросповідання. Російське православ'я проголошувалося панівною релігійно-церковною структурою. Рух за встановлення цивілізованих норм щодо свободи світогляду в Росії фактично бере свій початок з 1905 р., від часів буржуазно-демократичної революції.

В Україні-Русі православ'я мусило ствердити себе у боротьбі з традиційною релігією стародавніх слов'ян на новій для нього території, шляхом асиміляції місцевих культів, і це призвело до створення специфічного релігійного напрямку – українського православ'я, яке стало міцним, постійно діючим чинником розвитку української свідомості та культури [14].

У XVI столітті справжніми форпостами захисту українського православ'я були братські школи, а пізніше Києво-Могилянська академія.

В Україні потреба захисту власної релігійної самобутності, яка ототожнювалася з культурно-національною самобутністю, ставала причиною масових народних повстань, національно-визвольних рухів.

На формування українських традицій правового регламентування релігійних свобод і відносин держави та церкви чинили вплив правові системи інших держав: Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Після Жовтневої революції у Росії, до складу якої входила Україна, склалася соціально-політична ситуація, яка не дозволила здійснити у повному обсязі демократизацію держави. Наступні роки характеризуються культом особи, волюнтаризмом і командно-адміністративною системою управління, все це відбулося на практиці здійснення свободи світогляду.

Поняття свободи світогляду було зведене до вибору між релігією та атеїзмом. В період радянської влади в Україні склалася спрощена уявлення про свободу світогляду. Вони базувалися на постулаті, що атеїзм кращий за релігію, і тому всі повинні бути атеїстами.

Практично свобода світогляду ототожнювалася зі свободою віросповідання. Ці два поняття не тотожні, друге значно ширше першого, а їх ототожнення не враховує специфіки релігійних відносин і релігійного життя. Будь-яка свобода обов'язково містить у собі свободу вибору, у цьому випадку – релігійного вибору [9, с. 93]. У філософії існує множинність думок і концепцій. Свобода їх вибору є свободою світогляду, а не

свободою віросповідання.

У світі існує багато релігійних систем, що породжує релігійний плюралізм. Нові релігійні утворення конкурують із традиційними релігіями. Людині надається можливість найширшого релігійного вибору або відмови від будь-якої релігії. Це і є змістом поняття «свобода світогляду».

У ХХ ст. поняття свободи світогляду звужувалося до свободи віросповідання, до свободи на право вибору лише релігії. Таке звуження, на думку багатьох авторів, позбавляє права на атеїзм [15]. Свобода віросповідання – це право вибору релігії, але воно не передбачає обов'язковості обрання якоїсь релігії. Воно передбачає право на відмову від релігії.

Історичний і сучасний досвід свідчить, що релігія впливає на розвиток духовної культури, забезпечує традиційність у її історичному бутті, але в розвитку культури особливе значення має духовна свобода. Саме духовна свобода є загальнолюдською моральною цінністю, вона потрібна людям із різними світоглядними установами, яких об'єднує гуманістичне світосприйняття.

Релігія, як найактивніший споживач духовних культурних цінностей, висуває певні вимоги до них, впливає на їх якість і сприяє їх розвитку.

Для цього релігія повинна мати певну духовну свободу, свободу вторгнення у різні сфери людського буття.

Згідно з християнським ученням, релігійна свобода і віра є моральним відродженням людини. Віра і релігійна свобода в суб'єктивному сенсі є внутрішнє, живе переконання людини в істині відвертого вчення. Але існує і зовнішній вираз дотримання віри, що виявляється у ставленні до інших людей, любові до них, і це є основою християнського життя.

Віра повинна бути найчистішим та безпосереднім проявом релігійної свободи, що виходить із глибини душі та схвалюється совістю.

Кожна людина, згідно з християнським ученням, має право на релігійну свободу і ніхто не має права обмежувати релігійну свободу іншої людини. Законодавство держави повинно захищати свободу особистості, а, відповідно, і релігійну свободу, та усувати будь-які порушення цієї свободи.

Релігійна свобода та основні права людини пройшли нелегкий шлях до визнання у християнстві. У богослов'ї концепції релігійної свободи надається центральне місце. Статус віруючого, який спасається через благодатний Божий дар в Ісусі Христі, описується поняттям свободи.

Католицька церква виступала проти свободи світогляду. Ідеальною ситуацією, яку вона відстоювала, було заперечення релігійної свободи та єдність усіх у єдиній правдивій католицькій вірі. Однак принцип релігійної свободи в тих місцях, де католики склали меншість, визнавався. Прийняття концепції релігійної свободи було викликано історичними обставинами, а досить пізні визнання її церквами значною мірою пояснювалося їх власними інтересами та ситуаційними міркуваннями.

Другий Ватиканський Собор у 1965 р. ухвалив та оприлюднив два документи, які поліпшили католицьке розуміння гідності й прав людини. Один з них Декларація про релігійну свободу, головною метою якої було вивести католицьке вчення на один рівень із сучасною західною думкою щодо права на релігійну свободу й подолати історичне відставання від західних теорій [16, с. 68].

Еволюція уявлень про свободу світогляду й віросповідання дозволяє вести мову про наявність у стародавніх державах настанов щодо обов'язкового дотримання релігійних традицій та обрядів, з одного боку, а також існування заперечення їх значення – з іншого. Це свідчить про те, що вже на ранніх етапах суспільного розвитку формувались різні підходи до релігії, які пізніше були зафіксовані в поняттях свободи світогляду та віросповідання.

З утворенням релігійних інституцій і держав виникла свобода віросповідання, релігійної терпимості або релігійної нетерпимості. У стародавньому світі віротерпимість була визнанням права на існування релігій,

Проблема віротерпимості виникла із розвитком християнства, яке у своєму зародженні, цілком природно, апелювало до віротерпимості. Реформація та буржуазні революції у Європі сприяли поширенню у суспільстві розуміння свободи світогляду як свободи вибору релігії, так і свободи атеїзму. Практичне втілення буржуазною революцією свободи світогляду звелось до забезпечення прав і свобод релігії. Католицизм уславився

агресивністю щодо інших релігій, у тому числі й до традиційних релігій.

Проблема свободи віросповідання виникла в Нові часи у зв'язку з гуманізацією суспільства і сьогодні знаходить своє позитивне розв'язання.

Принципи толерантності, що знаходяться у гуманістичних ідеалах, із незаперечною чіткістю підходять до контексту демократизації суспільства, який нещодавно почався в Україні. Упровадження їх у практику суспільного та державного життя допомагає розв'язати проблеми співробітництва у суспільстві, яке в майже рівних частинах складається з віруючих та невіруючих. Для теперішнього суспільства характерним є бажання співпрацювати у напрямку розбудови української держави шляхом демократизації і забезпечення прав і свобод людини [1, с. 273].

З огляду на трансформацію устрою та відновлення незалежності Україна повернула собі можливість самостійного становлення права. Правові інститути тоталітарного характеру замінюються демократичними відповідниками. Чинні правові норми верифікуються на підставі міжнародно-правових норм та принципів.

В систему українського права входять норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Ці норми творилися роками української історії: від періоду Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, через козаччину, польське та російське підпорядкування, Народну Раду та Гетьманат, сталінську та гітлерівську окупації, радянську Україну аж до відновлення незалежності. Вони не вважаються в Україні окремою галуззю права, як, наприклад, у Німеччині, Австрії чи Італії. Однак важливість феномена релігійних прав людини та кількість нормативних приписів у цій сфері дозволяє визначити українське віросповідне право як сукупність діючих правових норм, проголошених державою у формі законів та підзаконних актів, а також ратифікованих міжнародних документів, що регулюють правовідносини у галузі прав людини і громадянина на свободу світогляду, релігії і переконань та правовий статус релігійних організацій. Підставою таких приписів є природне право та багатство українських правових звичаїв. Завданням права у сфері державно-церковних відносин є гарантування здійснення релігійних прав усім особам чи групам осіб, що законно перебувають на території держави.

Позитивними джерелами українського віросповідного законодавства є передовсім такі:

- Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зокрема ст. 35 та
- Закон України Про свободу світогляду та релігійні організації від 23 квітня 1991 року зі змінами і доповненнями.

Окрім цього, до них належать також норми Законів України «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про освіту», «Про власність», положення Кодексу про шлюб та сім'ю, Кримінального, Цивільного кодексів.

Крім того, частина 3 статті 9 Закону «Про свободу світогляду» передбачає укладення двосторонніх домовленостей між центрами релігійних організацій та органами державної влади. Хоча законодавець не уточнює ні умов, ні способу укладення, ні проблематики, яку вони можуть регулювати, очевидно, такі домовленості можуть у майбутньому стати ще одним джерелом віросповідного права, так само як у багатьох країнах Центральної та Західної Європи. З 1991 року в Україні як на найвищому, так і на місцевому рівнях підписано ряд меморандумів, домовленостей *etc.*, у яких, як правило, декларується співпраця церков та органів державної влади при вирішенні спірних питань, у сфері соціальної опіки у військових частинах, тюрмах тощо. Вони, однак, мають радше політичний і односторонній характер. Більше того, інколи можуть ставати приводом дискримінації невідоміючих у даному регіоні релігій [17].

Стосовно судових рішень, як джерела віросповідного законодавства, потрібно зазначити, що для української системи права, як і в цілому для європейських країн, вони не мають такого визначального значення, як для англосакської традиції. На цей час в Україні не зафіксовано індивідуальних подань ні до внутрішніх, ні до міжнародних судових інстанцій стосовно порушення релігійних прав. Переважна більшість судових справ з релігійних питань стосується майна релігійних організацій, передовсім храмів. Деякі з них остаточно вирішувалися у Верховному Суді України, що створило взірцеві прецеденти для судів нижчих інстанцій [17].

Важливим джерелом віросповідного законодавства стало роз'яснення Вищого Арбітражного Суду «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону про свободу світогляду» від 29 лютого 1996 року, зі змінами і доповненнями [17]. У компетенції арбітражних судів в Україні є усі спори релігійних організацій між собою та з ін-

шими юридичними особами, а також питання передачі державного майна у їх власність, за винятком питань припинення діяльності релігійної організації та оскарження рішень державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями та майном. Відповідно до ст. 16 і 17 Закону «Про свободу світогляду», ці питання розглядаються судами загальної юрисдикції в порядку, передбаченому Цивільно-процесуальним кодексом [18].

Висновки. Здійснивши дослідження, ми цілком закономірно можемо стверджувати, що чинне законодавство у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в Україні від недавніх радянських актів до даних суспільних відносин відрізняє таке:

- толерантність як визначальний принцип побудови Україною державно-релігійних стосунків;
- узгодження державних норм з міжнародними положеннями;
- визнання кожної людини суб'єктом права на свободу світогляду;
- розширення предметного обсягу права на релігійну свободу поза межі культурної діяльності, зокрема визнання права вивчати релігію і навчати її;
- спрощення процедури реєстрації релігійних організацій і перехід від дозвільного до заявничого порядку;
- надання релігійним організаціям прав юридичних осіб;
- розповсюдження законодавства про працю, порядку податкових стягнень, соціального забезпечення і страхування на усіх громадян, що працюють у релігійних організаціях;
- надання податкових пільг;
- зменшення карних приписів.

Бібліографічні посилання

1. Новіков В. В. Історичні етапи еволюції свободи світогляду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 269–274.
2. Коростовцев М. А. Религия Древнего Египта. Москва, 1976. 169 с.
3. Тажуризина З. А. Идеи свободомыслия в истории культуры. Москва, 1986. 129 с.
4. История политических и правовых учений (Древний мир). Москва, 1985. 395 с.
5. История свободомыслия и атеизма / под ред. Н. П. Соколова. Москва: Наука, 1966. 287 с.
6. Нахов И. М. Философия киников. Москва, 1982. 211 с.
7. Асмус В. Ф. Античная философия. Москва: Высшая шк., 1976. 543 с.
8. Капустин Н. С. Особенности эволюции религии (на материалах древних верований и христианства). Москва: Мысль, 1991. 182 с.
9. Савельев В. Н. Свобода совести. История и теория. Москва: Высшая шк., 1991. 143 с.
10. Ключков В. В. Религия, государство и право. Москва: Мысль, 1978. 287 с.
11. История философии: Запад – Россия – Восток. Кн.1. Философия древности и средневековья / Ю.А. Шичалина. Москва: Греко-латинский кабинет, 1995. 477 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения: в 2-х т. Москва: Политиздат, 1977. Т. 2. 698 с.
13. Татищев В. Н. Разговор о пользе наук и училищ. Москва, 1887. 109 с.
14. Біднов В. Школа і освіта в Україні. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. Київ, 1993. С. 40–91.
15. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. Москва: Юрид. лит., 1985. 200 с.
16. Бражник И. И. О классовой сущности положения «религия – частное дело гражданина». *Вопросы атеизма*. Вып. 16. С. 18–21.
17. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті. *Релігійна свобода*. 2002. № 6. С. 124–130.
18. Коваленко Л. Вибрані аспекти українського віросповідного законодавства. URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf>

Надійшла до редакції 14.01.2019

SUMMARY

Payda Yu.Yu. Evolution of approaches to regulation of the right to freedom of beliefs and religion in legal science. The process of settling the conceptions of freedom of beliefs at the concrete historical stages of its occurrence and formation is analyzed in the article. The first stage of the study is to draw attention to the freedom of beliefs at the time of tribal relations. Great attention is also paid to religious and mythological traditions in Ancient Egypt. The religious and mythological ideology of the ancient society is considered. Separate attention is paid to the formation of Christianity and its ideology and influence on the consciousness of the believer.

It is noted that during the period of bourgeois revolutions, the laws of states were proclaimed

"natural", eternal and unchanging, arising from the nature of things, society and morality. The system of Ukrainian law includes norms relating to the freedom of beliefs, religion and convictions both of man and associations of persons.

Ukraine has returned the possibility of independent formation of law due to the transformation of the state system and the restoration of independence. Legal institutions of a totalitarian nature are replaced by democratic equivalents. Existing legal norms are verified on the basis of international legal standards and principles.

The positive sources of Ukrainian religious legislation are defined. With regard to the court decisions as sources of the religious legislation, it should be noted that they do not have such a determinant significance for the Ukrainian legal system, as well as for the European countries as a whole as for the Anglo-Saxon tradition.

An important source of the religious legislation is represented by a comment of the Arbitrage Supreme Court regarding a few questions arisen from the application of the Law on Freedom of Conscience of February 29, 1996 with amendments and additions.

The differences between the current legislation in the field of regulating the right to freedom of beliefs and religion in Ukraine from the recent Soviet acts to modern social relations are determined.

Keywords: law, religion, mythology, beliefs, freedom, jurisprudence, conscience.

УДК 342.729

Самбор М.А. ©

кандидат юридичних наук
(Головне управління Національної поліції
в Чернігівській області)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-40-46

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджено аксіологічне розуміння права на свободу мирних зібрань крізь призму розуміння права в його історичному контексті. Розуміння аксіології права на свободу мирних зібрань нерозривно пов'язано із сформованою доктриною цінності. Висловлено точку зору про те, що ціннісні характеристики права на свободу мирних зібрань володіють аксіологічними ознаками права у цілому, однак право на свободу мирних зібрань істотно впливає на аксіологічну систему права. Як наслідок, обстоюється позиція про взаємовпливи права, як цілісної системи, і права на свободу мирних зібрань.

Ключові слова: аксіологія, право, право на свободу мирних зібрань.

Постановка проблеми. Україна переживає часи трансформації, що пов'язано не лише із реформами економіки, соціальної сфери та державного управління, перетворенням та визначенням векторів внутрішньої та зовнішньої політики, чітким розумінням прагнень громадянського суспільства до утвердження загальносвітових та європейських ідеалів соціального буття, а й переосмисленням подекуди століттями сформованих цінностей. Прикладом цього є прагнення українського народу до отримання власної Автокефальної Православної Церкви, незалежної у кордонах української держави, й отримання у зв'язку із цим Томосу від Вселенського Патріарха Варфоломія. Українці лише за останні декілька років утверджують власні соціально-політичні цінності, які стали результатом глибоких перетворень у суспільстві.

Не є винятком із таких соціальних процесів і право, норми якого та змістовне навантаження зазнає критичного переосмислення. В.С. Нерсесянц писав про те, що більш високий рівень розвитку права (свободи, рівності та справедливості) – це подолання колишніх концепцій діалектики всесвітньої історії та вираження нової (індивідуально-правової, лібертарної, лібертарно-правової) концепції діалектики, діалектичного «знят-

тя» нового негативного утвердження нового позитивного [9, с. 808]. Поміж іншим, той чи інший образ майбутнього, те чи інше уявлення про майбутнє відповідного об'єкта, явища відіграє істотну роль у процесі пізнання та перетворення практики, в розумінні та оцінці минулого та сучасності [9, с. 809].

Право – це не виключно об'єктивне явище, а й специфічна експлікація суб'єктивного світу людини. Правопізнавальний процес, як і саме право, значною мірою детермінується людиною, специфікою сприйняття нею правових ідей та особливостями конкретних механізмів їх реалізації. Якщо право не враховуватиме цього моменту, воно неодмінно почне втрачати власну специфіку. Іншими словами, основа права – це не об'єкт, тобто юридичні норми, створені законодавцем, чи зовнішній авторитет держави, а передусім суб'єкт – людина. Право не може ігнорувати визначальний характер антропологічної компоненти і абсолютизувати об'єктивні складові. У ньому мають поєднуватись індивідуальність, неповторність й унікальність із загальністю, інтерсуб'єктивністю, всеохопністю; «вписування» індивідуальної неповторності в загальне універсальне соціальне буття [8, с. 19]. Лише за допомогою ціннісного усвідомлення відбувається осмислення, засвоєння індивідом соціально-правової дійсності [8, с. 21]. Отже, право є поєднанням об'єктивних чинників і суб'єктивних факторів, поєднання яких відтворює стан історичного розвитку суспільства, рівень його демократичності та визначення пріоритетів розвитку як інститутів суспільства, так і держави. Одночасно зауважимо, що об'єктивація можлива на підставі від'єднання моральних цінностей від носія цих цінностей. По суті, такий процес є сприйняттям членами соціуму ідей окремих громадян, їх змісту та ототожнення власних поглядів на ціннісні орієнтації крізь узагальнення інших суб'єктів суспільства. Вочевидь, що сучасний стан розвитку українського суспільства вирізняється переосмисленням корінних інтересів, формуванням нового бачення не лише уявлення про шляхи і вектори подальшого існування і розвитку державності, а й поступального прогресивного руху на шляху утвердження громадянського суспільства.

Розуміння зазначених процесів можливе за умови доступності його ціннісних орієнтирів, їх відповідності інтересам членів суспільства, а також інтересам розвитку громадянського суспільства, його інститутів та держави з її апаратом. Н.В. Глинська стверджує, що виявлення аксіологічних цінностей сучасного суспільства, які й визначатимуть зміст та наповненість стандартів відповідних правових актів, спрямоване насамперед на ефективну реалізацію прав та свобод людини. Невипадково будь-які правові стандарти не є певною «константою». Вони змінюються з плином часу, виникненням нових потреб суспільства та його пріоритетів у врегулюванні тих чи інших правових відносин [11, с. 121].

Громадсько-політична презентація ціннісних орієнтирів та шляхів розвитку, насамперед, пов'язується зі здійсненням членами суспільства їх права на свободу мирних зібрань. Безперечно, що інституалізація даного права не гарантує його здійснення, а усвідомлення значимості права на свободу мирних зібрань у громадянському суспільстві та правовій державні навряд можна переоцінити.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти права на свободу мирних зібрань розглядали у своїх працях М.В. Вітрук, В.В. Лазарєв, О.О. Лукашева, В.Є. Чиркін, Т.М. Храмова та інші дослідники. Однак сучасність історичного розвитку вносить істотні зміни до інтерпретації даного права, його здійснення, а також формування цілісної доктрини його розуміння.

Виходячи зі сказаного та сучасного розвитку правової системи України, **метою** даного дослідження обрано з'ясування аксіології права на свободу мирних зібрань у сучасному українському суспільстві XXI століття.

Виклад основного матеріалу. У ст. 39 Конституції України проголошено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Втім, не положення Конституції визначає обсяг особистих прав людини, а навпаки. Тому сказати про влучність та визначальну цінність формулювання такого положення Конституції складно [10, с. 81]. Тому до певної міри погоджуємося із таким висловлюванням, адже конституційна норма є лише інституціоналізацією сформованого у суспільстві розуміння права на свободу мирних зібрань. Разом із тим формалізація права на свободу мирного зібрання у нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили підкреслює значимість даного права для членів суспільства та держави.

Розуміння аксіології права на свободу мирних зібрань нерозривно пов'язано із

сформованою доктриною цінності права у цілому, оскільки окремо взяте право на свободу мирних зібрань є елементом у складній системі права, зазначаючи впливу останнього на зміст права на свободу мирних зібрань, одночасно здійснюючи зворотний зв'язок, який полягає у тому, що право на свободу мирних зібрань має власну цінність, котра істотно впливає на загальне розуміння аксіології права.

Аксіологічні характеристики права вказують на можливість (здатність) забезпечити загальний стійкий порядок у суспільних відносинах [12, с. 160], можливість або здатність досягти визначеності, точності у самому змісті суспільних відносин. Тут головна роль належить іншій властивості права – його формальній визначеності. Хоча саме з цією властивістю права значною мірою пов'язана його формалізованість, закріплення юридичних норм у письмових джерелах (а звідси виникає одна з вирішальних особливостей права – його інституційність, його свого роду «речова» об'єктивованість, існування його у вигляді писаного феномена), все ж слід приділяти підвищену увагу саме цій визначеності. Адже якраз вона розкриває те, що правове регулювання має чіткі межі, показує – і це особливо важливо – передпризначеність, зумовленість предмета, характеру можливої або необхідної поведінки [12, с. 161]. Можливість досягти гарантованого результату. Дана особливість права виражається в позитивних юридичних обов'язках і у високому ступені їх забезпеченості, що спирається на державний примус [12, с. 161]. Але особливо істотно, мабуть, те, що в обстановці дійсної демократії право може стати інструментом і в руках громадян, окремої людини (в основному через інститути правосуддя, інші форми забезпечення прав людини). Саме тоді право досягає найбільш високого за сучасними стандартами ступеня розвитку – стає правом розвиненого громадянського суспільства [12, с. 163]. Отже, загальнообов'язковість норм права, їх формальна визначеність, гарантованість правового результату для кожного є тими аксіологічними характеристиками права, які позначаються на праві на свободу мирних зібрань, зокрема, сама формалізація права на свободу мирних зібрань у нормативно-правових актах та його інституціоналізація у Основному Законі держави засвідчила усвідомлення та визнання даного права за всіма громадянами України.

Разом із цим власну цінність права можна визначити як вираження і уособлення правом соціальної свободи [12, с. 164]. Право на свободу мирних зібрань і являє собою перш за все певну індивідуальну і суспільну (соціальну) свободу не лише окремо взятого громадянина, а й суспільних груп, суспільства у цілому від будь-яких утисків та зазіхань з боку держави. Держава, у свою чергу, має створити дієвий механізм, що має гарантувати кожному суб'єктові свободу здійснення ним цього права.

Право ґрунтується на визнанні свободи беззаперечною соціальною цінністю, послідовно втілює її у своїх принципах та інститутах, закріплює та захищає легітимовану міру свободи. Усе це дає підстави розглядати право як головну інституцію, що забезпечує індивідуальну свободу, а свободу – як одну з основних ідей, що надихають право. Безпосереднім виявом свободи в усіх її багатоманітних життєвих виявах є права людини. Вони надають особі конкретного, реального статусу вільної людини, захищають її від можливих порушень. Принцип свободи зумовлює такі вимоги, що мають бути втілені у праві: принцип «людині (громадянину) дозволено все, що не забороняється законом»; принцип поваги і непорушності прав людини; принцип автономії; принцип багатоманітності; принцип толерантності; принцип субсидіарності та ін. [1, с. 72]. Звідси доходимо висновку про те, що право, як цілісна система, і окрема свобода – свобода мирних зібрань, є взаємопроникними явищами, хоча і різного порядку. Однак від ефективності дії права безпосередньо залежить можливість безперешкодного здійснення свободи мирних зібрань, а від останнього – зміст права, як поєднання таких загальносоціальних цінностей і властивостей, як свобода, рівність і справедливість.

Для того щоб комунікація дійсно виникла, така норма повинна мати певні якісні властивості, зокрема, сприйматись суб'єктами як правова, тобто така, що перш за все містить цінні, реальні (які можна виконати), а не декларативні права та обов'язки [1, с. 121]. Ст. 39 Конституції України, з одного боку, містить норму-декларацію та норму-принцип, що визнає за громадянином права на свободу мирних зібрань. По суті, такі норми були за часів радянського панування на теренах України, однак реальне здійснення громадянами вказаного права на свободу мирних зібрань було ілюзорним. Сучасний вимір суспільства, існуючих у ньому відносин, а також стан права, як регулятора суспільних відносин, орієнтовані на утвердження прав і свобод людини, створення ефективних умов здійснення цих

прав, аби права і свободи набували фундаментального значення у суспільному житті. Важливим у контексті сказаного є не лише наявність відповідної норми, яка формалізувала право на свободу мирних зібрань, а й можливість його реалізації суб'єктом у конкретних суспільних відносинах. У контексті сказаного ключовим є розуміння людиною можливості та механізму (алгоритму) здійснення даного права, що безпосередньо залежить від суб'єктивної сторони носія права на свободу мирних зібрань.

Духовний світ людини має складну морфологічну структуру. Перший шар складають змістовно значимі константи (ідеї, цінності, образи), представлені у світі людини як своєрідні норми і належного. Другий шар – це обробка нових ідей, цінностей, образів ідеями, цінностями і образами, існуючими у свідомості не постулятивно, а сутнісно. Третій шар корелює оброблений змістовний матеріал і моральний досвід [2, с. 74]. Право на свободу мирних зібрань має посісти свою нішу у ціннісних вподобаннях як окремої людини, так і у соціальній (груповій) свідомості, утворивши логіко-послідовні зв'язки між наявними ціннісними орієнтирами людини, так і забезпечивши самоцінність та гарантувавши можливості для подальшого духовного та ціннісного зростання суб'єкта. Ключовим, на наш погляд, є свідоме розуміння змісту права на свободу мирних зібрань, порядку та умов здійснення даного права в умовах повноцінного здійснення власного права, незловживання ним та дотримання права на свободу мирних зібрань інших осіб, у тому числі недопущення перешкоджання здійсненню права на мирні зібрання іншими людьми.

Зміст не передбачає однозначного прочитання (сприйняття. – *М.С.*), а навпаки, створює інтерпретаційно-вільний, але залежний від ціннісного світу людини континуум, котрий ще залежить від рівня організації активності суб'єкта [2, с. 75]. Аксиологічна складова права на свободу мирних зібрань, разом з іншим, полягає у формуванні неідентичного (як це було за комуністичного періоду), а подібного сприйняття права на свободу мирних зібрань та його здійснення, що стане підставою для уніфікації розуміння змісту права на свободу мирних зібрань, а також вироблення загальноприйнятих механізмів (алгоритмів) його здійснення. Подекуди право на свободу мирних зібрань формує напрямки розвитку правової системи країни. Прикладом цього є Революція Гідності, яка, по суті, є результатом здійснення права на свободу мирних зібрань не лише певної групи активістів, а й десятків, сотень тисяч активних суб'єктів здійснення даного права, мільйонів українців, які підтримали право на свободу мирних зібрань частини суспільства. Право на свободу мирних зібрань вплинуло на розуміння правової системи, навіть інтерпретації норм права суб'єктами застосування. Перш за все це стосується норм позитивного права – законів, норм, яким влада намагалася підпорядкувати не лише поведінку людей, а й усі сфери життя суспільства [13, с. 466].

У аксіологічному аспекті легізм – унаслідок отождолення права і закону (позитивного права) і заперечення об'єктивних, незалежних від законодавця і закону, властивостей і характеристик права – відкидає, по суті, власне правові цінності і визнає лише цінність закону (позитивного права). Причому «цінність» закону (позитивного права), що визнається позитивістами, насправді позбавлена власне правового ціннісного сенсу. Позитивістська «цінність» закону (позитивного права) – це його офіційна загальнообов'язковість, владна імперативність, а не його загальнозначущість за якою-небудь об'єктивною (не владно-наказовою) правовою основою [3, с. 39]. Думається, що з огляду на легістичну теорію права, право на свободу мирних зібрань має полягати у формуванні у суспільстві визнання права на свободу мирних зібрань як загальнозначущої цінності для держави, суспільства, окремої людини, здійснення якого відбувається за встановленими правилами та у визначених умовах. Разом із цим вважаємо, що позитивне право не розкриває істинно ціннісного значення права на свободу мирних зібрань, оскільки обмежуються розумінням суто формально юридичної інтерпретації правових понять та визначень. Як наслідок, для цілісної концепції розуміння аксіологічних питань права на свободу мирних зібрань необхідно поєднати сформоване у суспільній природі особистості розуміння права на свободу мирних зібрань.

В аксіологічній площині природне право (і традиційне, і «відроджене») трактується його прибічниками як втілення об'єктивних властивостей і цінностей «сьогодення» права, як належний зразок, мета і критерій для оцінки позитивного права і відповідної влади (законодавця, держави в цілому), що встановлює право, для визначення їх природно-правової значущості, цінності. При цьому природне право розуміється як вже за своєю природою моральне (релігійне, моральне і так далі) явище і початково наділяється

відповідною абсолютною цінністю. До поняття природного права, таким чином, разом з тими або іншими об'єктивними властивостями права (принципом рівності людей, їх свободи і так далі, які, правда, трактуються не формально-юридично, а фактично-змістовно) включаються і різні моральні (релігійні) характеристики. В результаті такого змішання права і моралі (релігії і так далі) природне право постає як симбіоз різних соціальних норм, як деякий ціннісно-змістовний, морально-правовий (чи релігійно-правовий) комплекс, з позицій якого виноситься те або інше (як правило, негативне) ціннісне судження про позитивне право і позитивного законодавця (державну владу) [3, с. 48–49]. Вважаємо, що з огляду на природне право, право на свободу мирних зібрань постає як гарантована соціальною природою існування людини здатність відстоювати свої погляди, інтереси, цінності, можливість доносити власні погляди до громади, розвивати їх співставляючи з поглядами інших. По суті, це певна комунікація, функція, яку виконує право на свободу мирних зібрань, на що вказує Р.С. Мельник [14].

Сукупність характеристик природного права в узагальненому вигляді трактується як вираження загальної та абсолютної (в аксіологічному плані) справедливості природного права, якій повинне відповідати позитивне право [3, с. 49]. Отже, право на свободу мирних зібрань, крізь призму справедливості у природному праві, має виступати не лише зрозумілим у сучасному світі прав людини окремим правом, а й як гарантія того, що людина з її правами і свободами буде у центрі уваги діяльності держави та її інститутів, яка (діяльність) буде спрямована на розвиток людини, безперешкодне здійснення людиною її прав, свободи вибору.

Право юридичне має відповідати праву природному, і в такому випадку відбуватиметься їх ефективна функціональна взаємодія і можна буде говорити про існування правового закону, тобто такого, що відображає, передусім, природні права і потреби людей та не протирічить їм [7, с. 50]. Саме природне право привнесло в закон положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю [7, с. 48]. Очевидно, що природно-правова концепція знайшла своє логічне закріплення у ст. 3 Конституції України, де йдеться про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Аксіологічний зміст співвідношення належного і наявного виражає ідею необхідності постійного вдосконалення практично сформованих і реально діючих форм позитивного права [3, с. 80]. Гуманістично орієнтоване конституційне право розумно поєднує два компоненти: аксіологічний (права і свободи людини як найвища цінність) і власне природно-правовий (природжений характер і невід'ємність основних прав і свобод людини) [3, с. 332]. На підставі цього сучасна українська правова система, конституційне право, як провідна галузь цієї системи, з формально-юридичної точки зору визнала існування права на свободу мирних зібрань, справедливо визнавши його за кожним із громадян (а крізь системне розуміння навіть лише ст. 21, 24, 26, 39 Конституції України – усіх людей незалежно від їх громадянства), однак питання правового регулювання здійснення даного права, держава мінімізувала, тим самим гарантувався воістину свободу здійснення даного права. Таким чином, людині залишено свободу для здійснення даного права, що вказує (свідомо чи несвідомо) на розсуд суб'єкта здійснення даного права у можливості користування цим правом.

Антропологічний принцип у філософії права як персоніфікації людиною (суб'єктом права) в абстрактній формі буття права у сфері його існування проявляється в міжсуб'єктних взаємодіях і належить до способу особистісного співбуття [4, с. 5]. Здійснення права на свободу мирних зібрань, як правило, перебуває на стику здійснення даного права багатьох суб'єктів, оскільки результат здійснення цього права – мирне зібрання, зазвичай, характеризується перебуванням на визначеній території у визначений час значної кількості людей – суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань.

Обґрунтування права в межах сучасної вітчизняної правової антропології здійснюється шляхом апеляції до справедливості як форми людського співіснування. Нормативна сила права визнається такою мірою, якою в ньому втілена справедливість, що виражає мінімальні вимоги любові людини до людини як визнання її прав [4, с. 8]. Справедливість же права на свободу мирних зібрань більшою мірою стосується можливості користування кожним гарантованим його завдяки загальнозначеності у нормах

позитивного права правом на свободу мирних зібрань, зміст якого у позитивному праві став наслідком природно-правового сприйняття права на свободу мирних зібрань.

Свободу необхідно мислити як сутнісну ознаку легітимаційної теорії права. Легітимувати право означає обґрунтувати їх справедливістю, її основним (свобода) та опосередкованими (права людини) принципами [5, с. 5]. Формалізація та інституціоналізація права на свободу мирних зібрань у нормах позитивного права має бути обґрунтована засадами розуміння самого права. Визнання існування права на свободу мирних зібрань, на наш погляд, це лише півшляху у здобутті істинної свободи, заснованої на принципах рівності та справедливості, оскільки визнання існування права на свободу мирних зібрань істотно відрізняється із практичною можливістю здійснення права на свободу мирних зібрань. Адже визнання існування права окремими суб'єктами, у тому числі й такими, як держава, не є тим фактором, який «породжує» право. Право на свободу мирних зібрань може існувати в умовах відсутності його у нормах позитивного права, оскільки існування права на свободу обумовлюється природно-правовою основою існування не лише вказаного права, а перш за все існування його носія – людини. Разом із цим легітимація права на свободу мирних зібрань, на наш погляд, має слугувати беззаперечним стимулом до втілення права на свободу мирних зібрань у повсякденних суспільних відносинах будь-яким із членів соціуму.

Врахування механізмів безпосередньої та опосередкованої дії національно-детермінаційних елементів та історичних чинників [6, с. 20] дозволяє створити аксіологічно-правове розуміння права на свободу мирних зібрань, котре характеризуватиметься історичними, соціальними та правовими складовими розвитку суспільства і права.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, зазначимо, що право на свободу мирних зібрань володіє надзвичайно високими аксіологічними показниками. Право на свободу мирних зібрань, як складовий елемент права та його ціннісного значення, зазнає впливу природи права, його історичного розвитку, а також атропоцентричного розуміння права. Як результат, аксіологія права є аксіосистемою суспільства, а аксіологія права на свободу мирних зібрань є елементом аксіології права, який володіє всіма тими ціннісними характеристиками, що і право. Поряд із тим право на свободу мирних зібрань, як особливий вид гарантії права у цілому, істотно впливає на аксіосистему права у цілому, перебуваючи на сторожі прав і свобод людини. Питання дослідження ціннісних характеристик права на свободу мирних зібрань потребує глибинного та всебічного дослідження, оскільки залежно від інтерпретації права на свободу мирних зібрань залежить не лише правовий стан окремої людини, а й може визначати подальший розвиток країни, тому подальші дослідження гарантуватимуть створення парадигми сучасної інтерпретації та розуміння права на свободу мирних зібрань, створення дієвих механізмів його здійснення, а також захисту і охорони від свавільних обмежень чи перешкод на шляху здійснення права на свободу мирних зібрань.

Бібліографічні посилання

1. Загальна теорія права: підручник / Козюбра М.І., Погребняк С.П., Цельєв О.В., Матвеева Ю.І.; за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
2. Кобина Ю.Е. Антропологізація духовних цінностей в сучасному світі: дис... канд. філос. наук: 09.00.13. Ставрополь, 2004. 156 с.
3. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: учебник для юрид. вузов и фак. Москва: Изд. группа НОРМА–ИНФРА • М, 1999. 552 с.
4. Кравченко А.П. Антропологічний принцип у філософії права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12. Харків, 2008. 20 с.
5. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2003. 31 с.
6. Бернюков А.М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2018. 36 с.
7. Чепульченко Т.О. Принцип верховенства права в системі захисту прав людини в сучасній правовій державі. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 3. С. 48-53.
8. Гураленко Н.А. Антропологічні основи суддівського пізнання: або що становить буттєвий устрій правосуддя? *Антропосоціокультурна природа права: матеріали наукової конференції* (Чернівці, 25–27 травня 2016 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. С. 18–26.
9. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.; под общ. ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2004. 832 с.
10. Кожан В.В. Особисті права та свободи людини: загальнотеоретичне дослідження: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2016. 229 с.

11. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.
12. Алексеев С.С. Теория права. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: БЕК, 1995. 320 с.
13. Бабкін В.Д., Жолковський К.Е. Легізм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.), Ф.Г. Бурчак, М.П. Зяблюк та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 3: К-М. 2001. С. 466.
14. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ, ВАІТЕ, 2015. 168 с.

Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Sambor M.A. The axiology of the right to freedom of peaceful assembly in Ukrainian society. The article analyzes the axiological understanding of the right to freedom of peaceful assembly through the understanding of law in its historical context. The point of view is that the value characteristics of the right to freedom of peaceful assembly have axiological features of law as a whole, but the right to freedom of peaceful assembly has a significant impact on the axiological system of law. As a result, the position on the mutual rights of the law as an integral system and the right to freedom of peaceful assembly are defended.

The right to freedom of peaceful assembly has extremely high axiological indicators. The right to freedom of peaceful assembly, as an integral element of law and its value, is influenced by the nature of law, its historical development, as well as antropocentric understanding of law. As a result, the axiology of law is an axiomsystem of society, and the axiology of the right to freedom of peaceful assembly is an element of the axiology of law, which has all of these value characteristics, such as law.

Understanding the axiology of the right to freedom of peaceful assembly is inextricably linked with the established doctrine of the value of law as a whole, since the separate right to freedom of peaceful assembly is an element in a complex system of law, influencing the latter on the content of the right to freedom of peaceful assembly, This is because the right to freedom of peaceful assembly has its own value, which significantly influences the general understanding of the legal axiology.

Keywords: axiology, law, right to freedom of peaceful assembly.

УДК 336.77:338.43:528.4:94(740)

Селіхов Д.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Криворізький факультет Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ)

DOI:10.31733/20 78-3566-2018-6-46-51

ДЕРЖАВНИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ КРЕДИТ У ХОДІ СТОЛИПІНСЬКОГО ЗЕМЛЕВПОРЯДКУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

З'ясовано причини, зміст та форми правового регулювання процесу кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінської аграрної реформи.

Основний акцент зроблено на діяльності повітових і губернських землевпорядкувальних комісій як головному інструменті тих заходів по реформуванню аграрних відносин, які були намічені відповідними законодавчими актами 1905–1916 рр.

Ключові слова: державні кредити, столипінська реформа, землевпорядкувальні комісії, законодавство, правові акти, селянство.

Постановка проблеми. Кредитування безпосередніх товаровиробників продукції рослинництва і тваринництва – важливий елемент внутрішньої політики будь-якої держави, не виключаючи й України, де аграрний сектор економіки має величезні перспективи свого подальшого розвитку. В ході реформування на принципах приватної власності нашої колгоспно-радгоспної системи індивідуальні селянські господарства (як підсобні, так і фермерські) отримали від держави незначну фінансову підтримку. Дефіцит державного бюджету, який набрав уже хронічного характеру, не дозволяє надавати ту допомогу сільськогосподарським товаровиробникам, на яку вони заслуговують.

© Селіхов Д.А., 2019

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчаючи досвід функціонування у нашій країні кредитної системи того історичного відрізка часу, який економісти інколи називають епохою вільного підприємництва [8], звертає на себе увагу таке явище, як організація державного кредитування сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінського землевпорядкування. Останнє включало в себе не лише вихід зі складу громади на хутори і відруби, але й розмежування та консолідацію окремих ділянок власника в одному місці. Якщо процес розмежування і створення в ході нього на території України хуторів і відрубів як у загальноісторичних, так і правознавчих працях, висвітлено досить добре [5], то процес кредитування землевпорядкувальних робіт залишається маловідомим. Отже, **метою** цієї статті є розкриття причин, змісту та наслідків кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників у ході столипінської аграрної реформи.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим є погляд, згідно з яким столипінська аграрна реформа розпочалась «указом, виданим 9 листопада 1906 р.» [7, с. 284; 1, с. 46]. Однак аналіз законодавства 1905–1906 рр. свідчить про те, що ціла низка правових актів, на яких, власне, і ґрунтувалися заходи по столипінському «землевпорядкуванню», була опублікована задовго до вищезазначеного указу від 9.X.1906 р. Це і укази Сенату про припинення викупних платежів від 3.XI.1905 р., про полегшення купівлі малоземельними селянами землі з допомогою селянського банку від 3.XI.1905 р. та від 12.VII.1906 р., про скасування деяких обмежень у правах непривілейованих станів від 5.X.1906 р. і ряд інших, що прямо чи побічно впливали на хід столипінських реформ. І все ж центральне місце серед законодавчих актів, що передували акту від 9.XI.1906 р., належало царському указу про утворення губернських і повітових землевпорядкувальних комісій і Комітету по землевпорядкуванню від 4 березня 1906 р. [2, № 27478]. Про тісний зв'язок цього закону із зазначеними вище правовими актами свідчить його зміст, де визначено безпосередньо і мету реформи: «...надання допомоги Селянському банку у виконанні покладених на нього маніфестом від 3 листопада 1905 року завдань забезпечення купівлі селянами земель» [6, № 27478]. Землевпорядкувальні комісії, про які окремо йшла мова в одній із наших публікацій [16], були головним інструментом столипінської реформи. Окрім сприяння Селянському банку, їх завдання полягало у тому, щоб з'ясувати місцеві потреби «у заходах урядового сприяння для переселення на казенні землі як у межах однієї губернії, так і з однієї губернії в іншу...» [2, № 27478]. Для реалізації наміченої законодавчими актами 1905–1906 і наступних років програми перетворень у сфері аграрних відносин потрібні були відповідні фінансові ресурси. Їх умовно можна розділити на дві категорії: безпосереднє фінансування різноманітних заходів відповідного плану і кредитування індивідуальних селянських (фермерських) господарств з метою прискорення столипінського землевпорядкування. При цьому слід мати на увазі, що позабанківські кредити дрібним товаровиробникам були передбачені ще у «Статуті сільського господарства» – основному законодавчому акті Російської імперії, який регулював процес виробництва продукції рослинництва і тваринництва як у другій половині XIX, так і на початку XX ст. [3, с. 21]. «Селянам і особам, – сказано у ст. 107¹² зазначеного вище Статуту, – які не мають необхідних власних коштів, може бути надана допомога від уряду на облаштування господарства та його покращення...» [8, с. 3]. У роки столипінської аграрної реформи ця стаття було доповнено відповідними «роз'ясненнями», зафіксованими у «Правилах про позики і допомогу за рахунок казни від 16 червня 1912 р.». Таких «роз'яснень» нараховувалось чотири. У них було наведено причини, через які грошова допомога під час землевпорядкувальних робіт не могла бути видана. Підставами для відмови у допомозі могли бути: по-перше, якщо розміри землеволодіння домогосподаря будуть перевищувати норми, встановлені у ст. 2 «Положення про землевпорядкування». Ці норми в українському регіоні були такими: Волинська губернія – від 24 до 40 дес. (залежно від якості землі); Катеринославська – від 30 до 42; Київська – від 18 до 30; Подільська – від 18 до 25; Полтавська – 25; Таврійська – від 17 до 35; Харківська і Херсонська – від 25 до 30; Чернігівська – від 27 до 41 десятини [10, с 178]. По-друге, на допомогу від уряду не могли розраховувати ті, хто організував своє господарство у вигляді хутора чи відруба без сприяння землевпорядкувальних комісій. Третє роз'яснення звучало так: «Призначення позик і допомоги на покриття неспосильних для населення витрат по виконанню натуральної повинності при здійсненні землевпорядкувальних робіт – забороняється...» [19, с 4]. Четверте роз'яснення стосувалося тих, хто купив з допомо-

гою Селянського поземельного банку максимальну кількість сільськогосподарських угідь. Ці особи теж не могли розраховувати на державну допомогу. Ст. 107 «Статуту сільського господарства», яка мала 26 приміток, розкриває як умови, так і зміст та форми надання державної допомоги індивідуальним селянським (фермерським) господарствам у ході землевпорядкувальних робіт. Згідно з цими примітками, державна допомога могла бути як грошовою, так і натуральною, у вигляді різного ряду робіт, необхідних для ведення господарської діяльності на ділянках одноосібного користування із зарахуванням усіх витрат до складу позики. У виключних випадках, коли запропоновані господарські поліпшення мали суспільне значення, замість позики домогосподарю усі витрати брала на себе казна. Бажаючий отримати державну допомогу мав у своєму розпорядженні три роки, після завершення яких селянин втрачав право на допомогу. Розмір позики і безповоротної допомоги не мали перевищувати 150 крб. на одне господарство. Лише у виключних випадках, коли в ході землевпорядкувальних робіт потрібно було зводити необхідні будівлі, визначена сума могла бути збільшена до 500 крб. Важливою з погляду домогосподаря була умова позики, максимальний термін якої становив 15 років. По-перше, вона була безвідсотковою, а по-друге, її повернення мало розпочинатися після завершення перших п'яти пільгових років. Нарахування пені за невнесення у встановлені терміни відповідного платежу теж не передбачалося. Гарантією повернення позики було визначено саму ділянку, утворену в ході землевпорядкування. Якщо вона передавалась іншій особі, то борги по кредиту переходили до нового власника, що обов'язково вказувалось у нотаріально засвідченій угоді купівлі-продажу.

Важливою новацією розділу «Статуту сільського господарства», доповненою і зміненою після публікації у 1911 р. «Положення про землеустрій» та закону від 16 червня 1912 р. про кредити сільськогосподарським товаровиробникам, була примітка № 26 до ст. 107. У ній мова йшла про те, що позики, а в окремих випадках і безповоротна допомога, могли бути надані Комітетом по землевпорядкуванню губернським і повітовим земствам, а також іншим громадським установам і організаціям, якщо мова йшла про агрономічну допомогу, організацію і розвиток вогнетривкого будівництва, меліорацію та інші заходи, які «сприяють поліпшенню селянського господарства...» [19, с. 8].

Не обмежуючись змінами і доповненнями «Статуту сільського господарства» та ухваленням 16 червня 1912 р. «Правил про позики і допомогу за рахунок казни при землевпорядкуванні», уряд 17 червня 1913 р. ухвалив «Інструкцію про позики і допомогу при землевпорядкуванні» [4]. У ній, окрім загальних положень, було детально описано порядок надання грошової допомоги, охарактеризовано права і обов'язки покупців та продавців землевпорядкованої ділянки, наведено зразки документів, які супроводжували процес надання матеріальної допомоги від держави.

Поряд із характеристикою тих чи інших правових актів, які регулювали порядок надання допомоги індивідуальним селянським (фермерським) господарствам при землевпорядкуванні, певний інтерес дослідника викликає процес реалізації наміченої урядом 1905–1906 рр. програми аграрних перетворень в окремих регіонах, зокрема, в губерніях Наддніпрянської України. Джерелом відповідної інформації могла бути документація губернських правлінь. У нашому розпорядженні є такий важливий з погляду інформаційної насиченості збірник, як «Журнали Полтавського губернського присутствія». Вони містять на своїх сторінках як закони, так і підзаконні правові акти центральних органів влади, а також розпорядження місцевої державної адміністрації. Так, в одному із номерів зазначених вище журналів було опубліковано «Звід правил про позики і допомогу при землевпорядкуванні, затверджений Комітетом по землевпорядкуванню 17 березня 1907 р. і доповнений та змінений його постановою від 17 жовтня 1908 р. № 153» [15]. Цей циркуляр, яким регулювалась державна допомога селянам в ході землевпорядкування, був, по суті, першим правовим актом загальноімперського значення щодо позик і різноманітних «пособій» на початковій стадії столипінських реформ. Якщо у «Наказі землевпорядкувальним комісіям» [9, арк. 87] та «Додатку до Наказу землевпорядкувальним комісіям, затвердженого Комітетом із землевпорядкування 19 вересня 1906 року» [12] лише згадувалось про можливість матеріальної допомоги землевпорядкованим господарствам, то у «Зводі правил» було детально розписано кому слід надати допомогу, якою вона повинна бути за формою, порядок оскарження відмов у допомозі і таке інше. Згідно з цим «Зводом», позики за рахунок землевпорядкувального кредиту відповідно до

ст. 52, 53 та 68 «Наказу» могли видаватися при умові розселення хуторами або при переселенні «на куплені землі (казенні, удільні і куплені у Селянського банку або за його сприяння), якщо таке облаштування супроводжується усуненням або зменшенням черезсмужжя» [11, с. 17]. Позики і допомогу слід було надавати у розмірі дійсної потреби, але не більше як 150 крб. на одного домогосподаря. При цьому визначений розмір позики видавався або відразу, або частинами, залежно від ухвали землевпорядкувальної комісії. Про усі видані позики повітова землевпорядкувальна комісія повинна була кожні три місяці доповідати місцевій казенній палаті для зарахування кредиту боргом позичальника перед державним казначейством. Позику слід було повертати після перших п'яти пільгових років рівними частками щорічно, без нарахування відсотків. У виключних випадках позичка могла бути змінена безповоротною допомогою. Таке могло статися тоді, коли повітова землевпорядкувальна комісія визнає, що: 1) землевпорядкування даних селян має зразкове, показове для навколишнього населення значення, або: 2) що селянин знаходиться у винятково несприятливих умовах і не має коштів для погашення одержаного кредиту. Окрім безпосередньої допомоги селянам у вигляді землевпорядкувального кредиту, за рахунок нього могли бути призначені позики, а в окремих випадках і допомога, губернським та повітовим земством [15, с. 21].

В окремих губерніях, таких, наприклад, як Полтавська, обсяг робіт по землевпорядкуванню був настільки великим, що плани П. А. Столипіна за 20 років завершити реформу навряд чи можна було здійснити. Справа у тому, що у Полтавській губернії основним завданням реформи було не руйнування земельної громади, якої тут, по суті, не було [13, с. 10; 18, с. 417], а розмежування, тобто ліквідація черезсмужжя, яке було справжнім прокляттям цього регіону [20, с. 122]. Черезсмужжя сягає своїм корінням у глибину століть. Так, згідно з даними Рум'янцевського перепису 1767 р., у козака с. Безпальче Якова Матюхи землеволодіння складалось із 146 «кусків», а у Івана Хворостини із містечка Гельм'язів Переяславського повіту земля знаходилася у 102 місцях. Як свідчать результати подвірного перепису 1900 р., ситуація із черезсмужжям на Полтавщині продовжувала залишатися складною [20, с. 47]. Саме тому за обсягами землевпорядкувальних робіт цей регіон в імперії посідав одне із провідних місць. Про види і обсяги землевпорядкувальних робіт по імперії загалом і окремих її регіонах, зокрема, дізнаємось із «Огляду плану землевпорядкувальних робіт 1915 р.», опублікованому у «Журналі Полтавського губернського присутствія» № 8 за 1915 р. Проаналізувавши результати робіт землевпорядкувальних комісій автори «Огляду» дійшли висновку, що за чисельністю облаштованих одноосібних господарств у європейській частині імперії перше місце посідає Полтавська губернія, де у 1915 р. було намічено впорядкувати 26159 хуторів і відрубів. За нею йшли Харківська – 25488 одноосібних господарств та Чернігівська – 18596 таких господарств. Безпосередню роботу по землевідведенню здійснювали 5132 державних службовців, із яких 2827 були землемірами і 2305 – їх помічниками. Максимальна кількість таких працівників на території України перебували у Харківській губернії – 193 особи, а мінімальна – у Подільській – 14 осіб [14, с. 15]. Досить чітко уявлення про масштаби виданих у ході землевпорядкування кредитів та безповоротної допомоги свідчить відповідна таблиця. Середній розмір державної позики при землевпорядкуванні складав 102,8 крб. на одне домогосподарство. Динаміка цього виду кредитів свідчить про помітне зростання щорічних середніх показників. Максимального розміру ці кредити досягли у 1914 р. – 119,4 крб. на господарство, тоді як у 1907 р. відповідна сума сягала лише 38,6 крб. Отже, за 9 років столипінських реформ ці кредити зросли більше як у три рази. Проте далеко не усі бажаючі могли отримати такі позики, адже відсоток задоволених клопотань лише не набагато перевищував половину землевпорядкованих дворів – 51,9 %. Ще скромнішою виявилась така форма сприяння землевпорядкуванню як безповоротна допомога. Середній її розмір складав лише 21,8 крб., а відсоток задоволених клопотань – приблизно половину (50,2 %). Варто зауважити, що, на відміну від державного кредитування, яке, як ми бачимо, щорічно зростало, безповоротна допомога навпаки, зменшувалась. Максимального розміру на одне домогосподарство вона досягла у 1908 р. – 58,9 крб., тоді як у 1914 р. – лише 13,0 крб. (зменшення – у 4,5 раза).

Державна допомога землевпорядкованим господарствам у 1907–1915 рр.

Роки	Видача позик		Видача безповоротної	
	середній розмір позики на двір (крб.)	відсоток задоволених клопотань	середній розмір позики на двір (крб.)	відсоток задоволених клопотань
1907	3806	21,1	34,7	32,1
1908	63,3	43,4	58,9	41,0
1909	86,6	54,7	44,2	50,0
1910	93,5	61,5	28,1	54,0
1911	101,1	53,2	17,5	61,0
1912	105,0	60,7	16,5	65,7
1913	116,6	50,0	21Д	27,2
1914	119,4	42,8	13,0	39,6
1915	111,1	46,3	17,6	38,4
Разом	102,8	51,9	21,8	50,2

* Таблицю складено на основі даних: «Отчетные сведения о деятельности землеустроительных комиссий на 1 января 1916 г.». Пг.: Тип. ГУЗиЗ, 1916. – С. 8, 25.

Це явище пояснюється, очевидно, переорієнтацією загальної політики держави щодо селянства, яка мала місце у 1908 р. Її суть царський прем'єр П. А. Століпін сформулював у своєму виступі на засіданні III Державної Думи 5 грудня 1908 р. Уряд, сказав він, «робить ставку не на убогих і п'яних, а на міцних і сильних» [17, с. 118]. Незадовільний рівень грошової допомоги при землевпорядкуванні за 1907–1915 рр. визнавав і уряд, що, зокрема, було зафіксовано у підсумковому документі про роботу Комітету по землевпорядкуванню. «Грошова допомога при землевпорядкуванні, – читаємо у його звіті за 1915 р., – хоч і складала суму близько 31,6 млн. крб., повинна бути визнана надзвичайно скромною у порівнянні як із числом землевпорядкованих селян, так і з власними витратами на облаштування нового господарства» [6, с. 44]. Проте сам факт надання пільгового кредиту, а тим більше безпосередньої державної допомоги при організації нового господарства, заслуговує позитивної оцінки. Цього, на жаль, не можна сказати про період новітньої історії України, коли після краху колгоспно-радгоспної системи господарювання новостворені селянські (фермерські) господарства у своїй основній масі не одержали пільгових кредитів, не кажучи вже про безповоротну державну допомогу.

Висновок. Перспективним, з погляду подальшого дослідження проблеми історії кредитування вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на початку ХХ ст., вважаємо з'ясування форми, змісту та значення державного кредитування селян у ході здійснення столипінської переселенської політики.

Бібліографічні посилання

1. Вергунов В.А., Коцур А.П., Коцур В.П. Україна та столипінська аграрна реформа: передумови, завдання, здійснення: монографія. Київ, 2008. 132 с.
2. Высочайший указ «Об учреждении: а) Комитета по землеустроительным делам при Главном управлении землеустройства и земледелия и б) губернских и уездных землеустроительных комиссий, и об упразднении Комитета по земельным делам». *ПСЗРИ*. Собр. 3-те. Т. XXVI. 1909. № 27478.
3. Иванова А. А. Устав кредитный как нормативная база функционирования Государственного банка. *С.-Петербург, гуман. ун-т проф.* 1996. Вып. 1. С. 21–34.
4. Инструкция о ссудах и пособиях при землеустройстве. *Землеустройство. Сборник законов и распоряжений*. СПб.: Издание Департамента государственных земельных имуществ, 1914. С. 9–21.
5. Кириченко В.Е. Правовая регламентация крестьянского землевладения на Украине в конце XIX – начале XX веков: дис. канд. ... юрид. наук: 12.00.0. Харьков, 1992. 226 с.
6. Комитет по землеустроительным делам. Краткий отчет за десятилетие. 1906–1916. Пг.:

Тип. т-ва Р. Геркли и А. Тауберга, 1916. 136 с.

7. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України: підручник. Київ: Алерта, 2004. 407 с.
8. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Київ, 1999. 17 с.
9. Наказ землеустроительным комиссиям. *Російський державний історичний архів*. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 54: «Проект Положения о землеустройстве, внесенный на рассмотрение Думы 12 марта 1907 г.». 251 арк.
10. Нормы, предусмотренные п. 2 ст. 2 «Положения о землеустройстве». *Собрание узаконений и распоряжений правительства, изданных при Правительствующем Сенате Российской империи*. 1913. № 199. Отд. I. Ст. 178.
11. Обзор плана землеустроительных работ 1915 г. *Журнал Полтавского губернского присутствия № 8 за август 1915 года*. Полтава: Типо-литограф. губернского правления, 1915. С. 10–17.
12. Приложение к Наказу землеустроительным комиссиям, утвержденному Комитетом по землеустроительным делам 19 сентября 1906 года. СПб.: Б. и., 1906. 51 с.
13. Рклицкий М.В. Земля и земельные отношения в Полтавщине. Статистические заметки по земельному вопросу. Изд. 2-е. Полтава: Тип. т-ва «Печатное дело», 1917. 56 с.
14. Рклицкий М.В. Хозяйственный быт казаков Золотоношеского уезда в старину. *Полтавский земский календарь*. Изд-е Полтавского губернского земства. Полтава: Электрич. типо-литограф. «Дохман», 1909. С. 36–78.
15. Свод правил о выдаче ссуд и пособий на землеустройство, утвержденных Комитетом по землеустроительным делам 17 марта 1907 г. и дополненных и измененных постановлением 17 октября 1908 г. № 153. *Журналы Полтавского губернского присутствия № 4 за апрель 1909 года*. Полтава: Электр. типо-литограф. Д. Подземского, 1909. С. 16–22.
16. Селіхов Д. А. Зміст, форми і значення діяльності землевпорядкувальних комісій у Наддніпрянській Україні епохи столипінських реформ. *Проблеми законності*. Харків, 2011. Вип. 114. С. 36–43.
17. Столыпін П. А. О земельном законопроекте и землеустройстве крестьян. Речь на заседании Государственной Думы 5 декабря 1908 г. *Жизнь и смерть за царя. Речи в Государственной Думе*. Москва: Рюрик, 1991. С. 116–119.
18. Украинский народ в его прошлом и настоящем / под ред. Ф. К. Волкова, М.С. Грушевского [и др.]. Пг.: Тип. М.А. Славинский, 1916. Т. 2. С. 361–707.
19. Устав сельского хозяйства. *Землеустройство. Сборник законов и распоряжений*. СПб.: Издание Департамента государственных земельных имуществ, 1914. С. 28–42.
20. Якименко М.А., Каюн В.А. Столипінська аграрна реформа на Полтавщині: Передумови, зміст і наслідки (1906–1917 рр.): монографія. Полтава: РВВ ПДАА, 2012. 248 с.

Надійшла до редакції 13.01.2019

SUMMARY

Selikhov D. State agricultural loan during Stolypin land management in the Ukrainian lands of the Russian Empire. The causes, content and forms of legal regulation of the process of lending to small agricultural commodity producers during the Stolypin agrarian reform were clarified. The main emphasis was placed on the activities of county and provincial land administration commissions as the main instrument of those measures for the reform of agrarian relations, which were created by the relevant by legislative acts of 1905–1916.

The very fact of providing preferential credit, and even more direct state assistance in the organization of a new economy, deserves a positive assessment. This, unfortunately, is not the period of the modern history of Ukraine when, after the collapse of the collective-state farm system managing the newly created peasant (farmer) economy in its bulk is not received soft loans, not to mention irreversible state aid.

From a perspective of further studying the problem of the history of lending to domestic agricultural commodity producers in the early 20th century, the author considers the elucidation of the form, content and significance of state lending to the peasants during the implementation of the Stolypin migration policy.

Keywords: *state loans, Stolypin reform, land commission, legislation, legal acts, peasantry.*

УДК 340

Сердюк І.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-52-58

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД» У СУЧАСНІЙ ПРАВНИЧІЙ НАУЦІ

Розглянуто існуючі в сучасній правничій науці погляди вчених на зміст поняття «методологічний підхід». На основі аналізу суджень правників про феномен методологічного підходу, його зміст, структуру, службову роль обґрунтовано авторську дефініцію цієї категорії наукознавства.

Ключові слова: методологія правознавства, методологічний підхід, наукознавчий підхід, аксіологічний підхід, антропологічний підхід, гуманістичний підхід, ракурс дослідження

Постановка проблеми. Важливим завданням правничої науки є уточнення не лише її понятійно-категоріально апарату, але й тих теоретичних положень, що стосуються інструментарію пізнання об'єкта науки, тобто методології права. Важливою її складовою є методологічний підхід.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науковій літературі обґрунтовано наголошується на наявній в останнє десятиліття в Україні тенденції до активізації досліджень методології правознавства, залученні до пізнавального інструментарію поряд із методами дослідження значної кількості новітніх підходів, зокрема синергетичного, кібернетичного та інших [1, с. 116].

Наочним підтвердженням цієї тенденції є праці представників загальнотеоретичної юридичної науки, в яких обґрунтовано теоретичні положення, що характеризують окремі методологічні підходи, необхідні для розв'язання конкретних дослідницьких завдань. Так, зокрема, Т. Дідич у своїй науковій праці послуговувався пізнавальними можливостями комунікативно-інституційного підходу, що, як стверджує автор, забезпечить міждисциплінарну стратегію осмислення теоретичних і практичних аспектів правоутворення «крізь призму» світоглядної ідеї, що її становить соціологічний тип правопізнання, через який відбуватиметься процес його дослідження та інтерпретації отриманих результатів [2, с. 172-173].

Водночас дискусійними для правничої науки залишаються питання визначення змісту, структури та службової ролі методологічного підходу як феномену та категорії наукознавства.

При підготовці цієї статті автор поставив за мету з'ясувати існуючий у сучасній правничій науці плюралізм підходів до розуміння поняття методологічний підхід, а також уточнити її зміст.

Автор керувався такими теоретичними положеннями, які мають методологічне значення в плані розуміння категорії наукознавства, що складає предмет пізнання:

- 1) термін «підхід» уживається в сучасній правничій науці у різних змістовних контекстах, без визначення однойменного поняття і встановлення чітких меж та правил його використання [3, с. 36-37], що має своїм наслідком певні ускладнення методологічного плану;
- 2) методологічний підхід, як структурний елемент методології права, носить відносно самостійний характер;
- 3) його зміст має відрізнятися від змісту як методології права загалом, так і змісту її окремих структурних елементів, таких як гносеологічні принципи та методи дослідження;
- 4) як елемент внутрішньої будови методології права методологічний підхід має са-

мостійне призначення (відіграє самостійну роль) у процесі дослідження право-державних явищ. Тобто його «службовий статус» має певною мірою відрізнятися від аналогічного статусу як методології права загалом, так і її окремих структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової літератури свідчить про різну інтерпретацію вченими досліджуваного поняття. На підтвердження цієї тези наведемо відмінні за своїм змістом судження правників про досліджуваний феномен, що знайшли своє відображення в наукових працях останнього покоління та стануть предметом подальшого аналізу.

Так, зокрема, П. Рабінович поняття, що складає предмет розгляду, визначає як побудовану на гранично загальних (філософських) категоріях світоглядну аксіоматичну ідею (засаду), яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження [4, с. 24]. Аналіз змісту вищенаведеної дефініції свідчить про те, що вчений розглядає поняття методологічний підхід в аспекті методології науки філософія права (філософський рівень знань із необхідністю вимагає відповідного методологічного рівня – авт. І. Сердюк). Водночас вважаємо, що методологічний підхід не можна зводити до однієї, нехай і аксіоматичної, ідеї світоглядного характеру.

Із світоглядними ідеями про природу та сутність людини ототожнює досліджуваний нами структурний елемент методології права Д. Гудима. Як теоретичним інструментарієм для підготовки своєї праці «Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження» вчений послуговувався пізнавальними можливостями антропологічних підходів, під якими пропонує розуміти засновані на висновках певних видів антропології світоглядні ідеї про природу та сутність людини, які визначають особливості виявлення, добору і систематизації науковцем досліджуваних фактів, а також їх інтерпретації та оцінки [5, с. 42].

Завдяки саме цим підходам, детермінованим орієнтованим на людину світоглядом, як вважає вчений, наука отримує орієнтир «на людську реальність у всій її повноті, у всіх її духовно-душевно-тілесних вимірах», здійснює «пошук засобів і умов становлення повної – всієї людини; людини як суб'єкта власного життя, як особистості в її зустрічі з іншими, як індивідуальності перед лицем Абсолютного Сенсу буття» [5, с. 42].

Зі змісту наведених суджень ученого про антропологічні підходи випливає, що вони визначають а) особливості виявлення, добору і систематизації науковцем досліджуваних фактів, а також їх інтерпретації та оцінки; б) погляд на предмет дослідження, яким є людська реальність у всій її повноті, у всіх її духовно-душевно-тілесних вимірах, свідченням чого є уживаний ученим термін «орієнтир».

Торкаючись питання функціональних можливостей методології наукового дослідження правоутворення, Т. Дідич акцентує не на їх світоглядній аксіоматичній, а на загальній методологічній ідеї. Автор, зокрема, зауважує, що однією зі складових методологічної основи наукового пізнання теоретичних і практичних аспектів правоутворення є «комплекс методологічних підходів, які визначають загальну методологічну ідею наукового пізнання теоретичних і практичних аспектів правоутворення та відображають мету їх наукового вивчення, що зумовлено положеннями типів праворозуміння» [2, с. 171-172].

Зі змісту наведеного судження вченого про феномен методологічного підходу, за умови абстрагування від конкретного предмета дослідження, випливає, що методологічні підходи у своїй сукупності: а) визначають загальну методологічну ідею наукового пізнання; б) відображають мету наукового вивчення конкретного феномену.

Вважаємо, що вказані теоретичні положення не лише не позбавлені дискусійного характеру, але й потребують додаткової аргументації. Зокрема, автором не з'ясовано смислове навантаження терміна «загальна методологічна ідея». Що ж до відображення мети наукового вивчення конкретного феномену, то цю функцію здійснює дослідник, орієнтуючись, як правило, на наукову проблему, що її необхідно розв'язати. Однак це зовсім не означає, що теоретичний інструментарій, який виконує методологічну функцію, не пов'язаний із метою дослідження. Остання досягається саме завдячуючи наявній в арсеналі вченого методології.

Зважаючи на такі властивості юридичної науки, як її складну організованість і високу інтегрованість, О. Скакун небезпідставно наголошує на тому, що вона (наука) не обмежується власними (спеціальними) методами, а виходить за їх межі. Їх конструювання, як стверджує вчений, відбувається із залученням понять і категорій інших наук (філософії, соціології, економічної теорії, політології, психології, лінгвістики, кібернети-

ки, інформатики та ін.). Джерело породження різноманітних методологічних підходів дослідник вбачає у так званій міждисциплінарній «методологічній» трансляції, тобто освоєнні нових елементів методів інших наук задля оновлення, вдосконалення власне методів юриспруденції. Акцент на загальних (методологічних) підходах у юридичних дослідженнях, на думку правника, обумовлений тим, що вони визначають загальну особливість того чи іншого метода. Зв'язок методів і методологічних підходів, які використовуються в юридичних дослідженнях, вважає О. Скакун, виражається в такому: методологічний підхід синтезує найбільш значущі характеристики метода і встановлює межі необхідного застосування його відповідних елементів. Призначення загальних (методологічних) підходів учений вбачає у визначенні фронтальної стратегії юридичного дослідження, актуалізації його своїми цілями і завданнями у випадку, якщо виявляється недостатність власних методів і виникає необхідність у використанні інших методів – філософських, загальнонаукових [6, с. 23-24].

Важливими в плані пізнання досліджуваного нами структурного елемента методології є і міркування правника з приводу пізнавального статусу загальних підходів у юридичних дослідженнях. Із цього приводу О. Скакун зауважує, що перш ніж елементи методів інших наук набудуть статусу загальних підходів у юридичних дослідженнях, вони мають бути адаптовані (приспосовані) та творчо переосмислені. За всієї важливості методологічного підходу для наукового пізнання та широти за сферою застосування загальний (методологічний) підхід недостатній для вивчення будь-якого об'єкта. Будучи спеціальним, специфічним, він визначається однією категорією, в якій відображена лише одна (хоча й важлива) сторона об'єкта дослідження. Підхід, як уважає правник, намічає ракурс дослідження об'єкта, визначає загальну особливість певного метода, що використовується, часто включається у досліджуваний процес не прямо, а шляхом дослідницької практики. Не нормуючи самого дослідження, як це робить метод, підхід, тим не менш, виступає конструктивним елементом – він визначає відповідну програму методологічного забезпечення дослідження [6, с. 23-24].

Ми поділяємо думку вченого з приводу того, що юридична наука не обмежується власними (спеціальними) методами, а виходить за їх межі. Свідченням цього є розроблена вченими видова диференціація методів дослідження, що передбачає їх поділ на філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові.

Вважаємо аргументованою і тезу вченого про ту роль (призначення), що відводиться методологічним підходам у процесі пізнання. Йдеться, зокрема, про визначення стратегії юридичного дослідження. На підтвердження цієї тези наведемо трактування слова «стратегія», що знайшло своє відображення в Сучасному словнику іншомовних слів, укладачами якого є О. Скопенко та Т. Цимбалюк. Стратегія (strategia < stratos – війсьсько і ago – веду) – це: 1) наука про ведення війни, мистецтво ведення війни; 2) *перен.* мистецтво керівництва чим-небудь, що ґрунтується на правильних і довготривалих прогнозах [7, с. 648]. Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела, крім двох вищенаведених трактувань терміна «стратегія», містить і третє його значення: *перен.* спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь [8, с. 1202]. Принаймні два з трьох вищенаведених трактувань цього слова, якщо не брати до уваги методологію військової науки, мають безпосереднє відношення до досліджуваного нами предмета.

Не викликає заперечень і теза вченого про те, що методологічний підхід намічає ракурс дослідження об'єкта. Її обґрунтованість підтверджується інтерпретацією слова «ракурс». Ракурс (франц. *Rassourig* – укорочувати) – 1) у живописі, графіці – перспективне зменшення віддалених від глядачів частин зображеного на площині предмета; 2) у фото- і кінозніманні – незвичайна перспектива, яка виникає внаслідок неоднакового віддалення від об'єктива частин об'єкта, коли оптична вісь об'єктива спрямовується на предмет під кутом; 3) *перен.* погляд на що-небудь [7, с. 369]. Із трьох вищенаведених значень цього терміна лише останнє може бути залучене для подальшого аналізу як належне, тобто таке, що має відношення до предмета дослідження. Зважаючи на цей факт, уважаємо обґрунтованим виокремлення такої характерної риси методологічного підходу, як обумовленість ним у процесі пізнання певного погляду на досліджуваний об'єкт (дослідження об'єкта з певного погляду).

Водночас окремі теоретичні положення, сформульовані О. Скакун, на нашу думку, не знайшли належної аргументації або ж є дещо суперечливими. При обґрунтуванні визнання методологічних підходів загальними, правник посилається на теоретичні положення, сформульовані в роботах В. Козлова [9] й М. Тарасова [3]. Вчений, зокрема,

зауважує: «Методологічні підходи називаються загальними тому, що вони визначають «найбільш загальні особливості» тих або інших методів юридичних досліджень, виступають формою їх «зовнішнього вираження»» [6, с. 25]. Зважаючи на вживане словосполучення «тих або інших методів», зі змісту цього судження не зрозуміло, про найбільш загальні особливості яких саме методів юридичних досліджень ідеться: спеціально юридичних чи інших? Дискусійний характер носить і теза правника про те, що методологічні підходи виступають формою зовнішнього вираження тих або інших методів юридичних досліджень.

Не можна обійти увагою і такі питання, як результат аналізу інших наведених суджень О. Скакун про досліджуваний феномен, зокрема:

1) чому загальний методологічний підхід, будучи, як стверджує вчений, спеціальним, специфічним, визначається лише однією категорією, в якій відображена лише одна (хоча й важлива) сторона об'єкта дослідження?

2) чому саме юридична наука має освоювати нові елементи методів інших наук і як це впливає і чи взагалі впливає на процес оновлення, вдосконалення власне методів юриспруденції?

Не претендуючи на вичерпність відповідей на ці питання, зауважимо таке: по-перше, визначення методологічного підходу лише однією категорією є некоректним, адже навряд чи можна охарактеризувати системний або аксіологічний підходи, що їх виокремив дослідник, лише категоріями «система» чи «цінність», відповідно; по-друге, ми не заперечуємо факту так званої міждисциплінарної «методологічної» трансляції, тобто освоєння нових елементів методів інших наук, однак уважаємо, що цей процес навряд чи сприятиме вдосконаленню власних методів юриспруденції, тобто спеціально-юридичних методів, які в методології юридичної науки хоча й взаємопов'язані з іншими методами пізнання, однак при цьому не втрачають своєї відносної автономності.

Поняття, що складає предмет розгляду, С. Бобровник інтерпретує як сукупність знань про процес наукового дослідження [10, с. 111]. Ми не ставимо під сумнів тези вченого про методологічний підхід як сукупність знань (адже інструментарій, який використовується при дослідженні право-державних явищ, є теоретичним), однак вважаємо, що правником не виправдано розширено предмет цих знань. Зважаючи на розуміння методології юридичної науки як системи підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а також учення (теорію) про їх використання при вивченні право-державних явищ, більш коректним, на нашу думку, буде судження про методологічний підхід як сукупність знань про його використання у процесі наукового дослідження.

Методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми і розглядається як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші є підпорядкованими їм, залежні, мають допоміжний характер [11, с. 256], [12, с. 73]. У такий спосіб розкривають зміст досліджуваної категорії С. Гусарев і О. Тихомиров. Вищенаведене судження вчених про досліджуваний предмет у контексті юридичної компаративістики має достатньо високий ступінь аргументованості. Водночас, цього не можна сказати про окремі методологічні підходи юриспруденції, що їх визначили правники. Наявна термінологічна закономірність, що передбачає тотожність назви методологічного підходу назві домінуючого методу, не характерна для ціннісного (аксіологічного), гуманістичного, кібернетичного та комплексного підходів. Більше того, відкритими з огляду на характеристики герменевтичного та вищезгаданих методологічних підходів залишаються такі питання: яким є склад цих методологічних підходів або з якої саме сукупності методів вони складаються; який із методів є основним (домінуючим), а які допоміжними?

Вважаємо постановку цих питань закономірною. На підтвердження сформульованої тези наведемо судження вчених про один із методологічних підходів, що не містить жодних посилань на методи дослідження, а тому не узгоджуються з інтерпретацією правниками досліджуваної категорії, відтвореної нами вище. Гуманістичний підхід, як стверджують С. Гусарев і О. Тихомиров, передбачає дослідження державно-правових явищ на основі визнання людини найвищою соціальною цінністю, вільний розвиток якої є метою, а не засобом соціального розвитку. Пізнавальний інструментарій цього методологічного підходу, на думку дослідників, складають теорії і поняття природних прав людини, суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів громадян [12, с. 74].

Висвітлюючи питання методології дослідження формування та діяльності органів

охорони правопорядку, В. Боняк у своїй роботі «Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект» торкнулася і питання змісту категорії «методологічний підхід». Результатом її наукового пошуку у цій царині стали такі умовиводи, що мають важливе пізнавальне значення:

1) єдністю вирізняється думка вчених про те, що науковий підхід (а по суті, методологічний підхід) – це сумативне утворення, в якому одному з елементів відводиться провідна роль;

2) водночас, таке сумативне утворення, на думку одних учених, складається із сукупності методів, а на думку інших – із сукупності не методів, а принципів або ж сукупності методів та доповнення існуючої сукупності методів, пізнавальні можливості яких є недостатніми, філософськими та загальнонауковими методами [13, с. 53-54].

Аналіз вищенаведених умовиводів свідчить, що при характеристиці досліджуваного явища правник зробила наголос на його складових, залишивши поза увагою ту рису методологічного підходу, що відображає його самостійну роль у процесі дослідження право-державних явищ.

У руслі наведених вище теоретичних положень, які до того ж мають методологічне значення, інтерпретує цю категорію наукознавства А. Кучук. Щоправда, вчений для словесного позначення досліджуваного поняття не лише вживає два відмінних за своїм складом терміни, але й пропонує їх різне змістовне наповнення. Так, зокрема, підходи до пізнання правових явищ, як стверджує дослідник, – це сукупність вихідних позицій, положень і напрямів дослідження правових явищ [14, с. 123]. Що ж до терміно-поняття методологічного підходу, то він, як елемент методології, на думку правника, являє собою сукупність вихідних положень і методів, які у взаємозв'язку з предметом обумовлюють напрям пізнання його конкретного аспекту [15, с. 11]. В обох вищенаведених судженнях А. Кучука, що розкривають зміст досліджуваного поняття, відображений ще один доволі важливий у гносеологічному плані зв'язок – зв'язок між методологічним підходом до пізнання правових явищ і предметом пізнання. Проте у другій дефініції категорії, що складає предмет розгляду, він відображений точніше.

Вважаємо, що, визначаючи роль методологічного підходу в конкретному дослідженні, коректніше вести мову не про обумовленість ними (методологічним підходом і предметом) напряму процесу встановлення істини, а ракурсу (погляду) на предмет дослідження. Вказаний умовивід ґрунтується на аксіоматичних ідеях про напрям дослідження і шлях пізнання. Перший передбачає вектор руху від незнання – до знання, а другий влучно відображений у такому доволі відомому широкому загалу судженні: від живого споглядання – до абстрактного мислення, а від нього – до практики, таким є шлях пізнання об'єктивної істини.

У своїй праці «Підхід як структурний елемент методології правознавства» О. Сердюк зазначає: «У структурі методології правової науки можуть бути зафіксовані такі утворення, що не можуть бути відображені вихідними категоріями «теорія», «метод», «процедура» і т.п., тому що фактично вони утворюються певними комбінаціями теоретичного і «методичного» знання, виражаючи аспект бачення предмета, специфічний спосіб його осмислення, що може бути одним із комплексу застосовуваних пізнавальних засобів» [16, с. 57].

Хоча автор прямо не називає цих методологічних утворень, проте з контексту наукової статті та її назви випливає, що йдеться передусім про феномен методологічного підходу. Підтвердженням цьому слугує і такий висновок автора, зроблений ним без посилань на конкретні джерела, що з усією очевидністю виконав методологічну функцію при розкритті змісту досліджуваного нами поняття: «у літературі з філософії науки підхід інтерпретується як специфічний (не обов'язково дисциплінарно оформлений) спосіб осмислення дійсності, що виникає як сполучення «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічна єдність теоретичного і методичного знання» [16, с. 57-58].

У контексті проблемного питання, що розглядається нами, не можна залишити поза увагою і судження про досліджуваний феномен М. Кельмана. Вчений приділив цьому структурному елементу методології значну увагу, щоправда використовуючи для його словесного позначення відмінний від вищевживаних у тексті цієї статті термін – «наукознавчий підхід».

Наукознавчий підхід, як стверджує автор, формує основний ракурс дослідження об'єкта, визначає лише загальну особливість того чи іншого методу. Він конкретизується в онтологічних принципах, властивих відповідному методу. Принцип у цьому пла-

ні виступає як ідея вирішення тієї чи іншої наукової проблеми в рамках даного підходу. Тісний взаємозв'язок наукознавчого підходу і принципу заснований на врахуванні знання, з одного боку, про дійсність, а з іншого боку – про пізнавальний процес. У наукознавчому підході і принципі існуюче онтологічне і гносеологічне знання здобуває пізнавальний, практично-пізнавальний, науковий смисл [17, с. 152].

Структура наукознавчого підходу, на думку М. Кельмана, формується на основі елементів основ науки та має три рівні елементів: а) інструментальний, який охоплює певні стандартні процедури та методи отримання наукового знання, б) теоретико-концептуальний, на якому у формі категоріально-понятійних конструкцій формуються базові онтологічні постулати про об'єкти досліджень, правила їх опису чи пояснення, в) світоглядний, який містить філософські та загальні світоглядні засади дослідження [17, с. 158].

Зміст наведених концептуальних положень правника про предмет дослідження свідчить про таке: 1) у плані функціонального призначення наукознавчого підходу вчений фактично поділяє думку О. Скакун, вбачаючи його у формуванні основного ракурсу дослідження об'єкта та визначенні лише загальної особливості того чи іншого методу; 2) в плані змісту досліджуваного феномену М. Кельман не обмежується такими елементами, як принципи та методи, підтвердженням чому слугують три рівні елементів, виокремлених ним на підґрунті основ науки.

Аналіз усього вищевикладеного свідчить про багатоаспектність феномену методологічного підходу, що знайшла своє відображення у відмінних за своїм змістом судженнях учених, які здійснили спробу повного або часткового визначення одноіменної категорії наукознавства, а також дає підстави для формулювання таких теоретичних положень, що мають методологічне значення в плані розкриття змісту досліджуваного поняття:

1) з погляду свого змісту методологічний підхід – це системне утворення, що являє собою єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, причому змістовне наповнення такої єдності буде різнитися залежно від конкретного методологічного підходу. Запропонований погляд на зміст досліджуваного феномену, на нашу думку, вимагає деяких уточнень методологічного плану, а саме: а) включення до змісту методологічного підходу філософських (світоглядних) знань зумовлено тим, що саме вони формують у дослідника цілісне уявлення про світ та місце в ньому досліджуваного об'єкта; б) теоретичні знання у формі категоріально-понятійних конструкцій фактично є базовими онтологічними постулати про досліджувані об'єкти, правила їх опису та інтерпретації; в) методологічні знання хоча й є теоретичними за своєю формою, проте не обмежуються об'єктом конкретної науки, виходять за її межі і як система ідей постулюють не конкретний предмет дослідження, а сам процес пізнання, той інструментарій (прийоми, способи), що використовує дослідник, а також технологічний аспект його використання, тобто методіку;

2) з погляду функціонального призначення досліджуваного феномену вважаємо достатньо переконливими тези про те, що методологічний підхід: а) постулює загальну стратегію дослідження; б) намічає (визначає, обумовлює) його конкретний ракурс в) постулює відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів дослідження.

Висновки. Зважаючи на ці теоретичні положення, під поняттям «методологічний» підхід пропонуємо розуміти єдність філософського, (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і, з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта, різнитися за своїм змістом.

Бібліографічні посилання

1. Кучук А.М. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 116-120.
2. Дідич Т.О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. 492 с.
3. Тарасов Н.Н. Метод и методологический поход (попытка проблемного анализа). *Правоведение*. 2001. № 1. С. 36-38.
4. Рабінович П.М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. Т. 1. С. 24.
5. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження: монографія. Львів: Край. 2009. 292 с.
6. Скакун О.Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII Міжна-*

родної історико-правової конференції, м. Алушта 24-26 вересня 2010 р. Київ; Сімферополь: «Долія», 2011. С. 19-27.

7. Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. Стратегія. *Сучасний словник іношомовних слів* / укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006.

8. Бусел В.Т. Стратегія. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / ред. В.Т. Бусела. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002.

9. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права: монографія. Ленинград. Ленинград. ун-т, 1989. 120 с.

10. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт: методологічні підходи до дослідження. *Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. Київ, 2009. Вип. 20. С. 110-117.

11. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: монографія. Київ: Знання, 2005. 334 с.

12. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. 3-тє вид., перероб і доп. Київ: Знання, 2008. 495 с.

13. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.

14. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

15. Кучук А.М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 36 с.

16. Сердюк О.В. Підхід як структурний елемент методології правознавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2007. № 1. С. 55-63.

17. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 449 с.

Надійшла до редакції 18.01.2019

SUMMARY

Serdyuk I.A. Interpretation of the notion of a methodological approach in modern legal science. In preparing this article, the author has set out to clarify the existing pluralism of approaches in contemporary legal science to understanding the category of methodological approach, as well as clarify its content.

The analysis of various scientists' judgments about the phenomenon of the methodological approach became the basis for the formulation of such theoretical positions that have a methodological significance in terms of disclosing the content of the concept under study:

1) from the point of view of its content, the methodological approach is a system education that represents the unity of the philosophical (ideological), theoretical and methodological knowledge, and the meaningful content of such unity will vary depending on the particular methodological approach. In the author's opinion, the proposed view of the content of the phenomenon in question requires some clarification of the methodological plan, namely: a) the inclusion in the content of the methodological approach of philosophical (ideological) knowledge is due to the fact that they form the researcher a coherent picture of the world and place in to it the investigated object; b) theoretical knowledge in the form of categorical-conceptual designs is in fact the basic ontological postulates of the objects under investigation, the rules for their description and interpretation; c) methodological knowledge, although it is theoretical in its form, but not limited to the object of a particular science, beyond its limits, and as a system of ideas postulate not a particular subject of study, but the process of cognition, that tool (receptions, methods), which uses the researcher, as well as the technological aspect of its use, that is, the method;

2) in terms of the functional purpose of the phenomenon under study, we consider the convincing thesis that the methodological approach a) postulates the general research strategy; b) outlines (determines) its specific angle; c) postulates the selection of investigated facts and the interpretation of the results of the study.

Regarding these theoretical positions, the notion of a methodological approach proposed to understand the unity of the philosophical (ideological), theoretical and methodological knowledge, which determines the general strategy of research; the selection of the investigated facts and the interpretation of its results and, taking into account the specific angle of the object being studied, varies in its meaning.

Keywords: *methodology of jurisprudence, methodological approach, science-learning approach, axiological approach, anthropological approach, humanistic approach, study angle.*

УДК 342.511

Сердюк Л.М. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-59-66

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІМПІЧМЕНТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ Й ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

З'ясовано спільні риси та відмінності в конституційному регулюванні імпічменту Президента в Україні й окремих зарубіжних країнах. На основі проведеного порівняльного аналізу конституцій України, Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччини, Італійської Республіки, Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Бразилія, Арабської Республіки Єгипет, Південно-Африканської Республіки визначено спільні риси та відмінності конституційного регулювання процедури імпічменту Президента з погляду таких його аспектів: 1) наявності в тексті основного закону держави норм, які регламентують процедуру імпічменту глави держави; 2) юридичного факту, що є підставою для виникнення конституційно-правових відносин, у межах яких президент усувається з посади в порядку імпічменту; 3) кола суб'єктів владних повноважень, які беруть участь у процедурі усунення глави держави з посади та їх конституційно визначених повноважень; 4) умов застосування процедури імпічменту президента; 4) процесуальних строків, що є важливою гарантією дотримання прав глави держави, стосовно якого застосовується процедура імпічменту.

Ключові поняття: конституція, парламент, президент (глава держави), імпічмент президента, конституційне регулювання імпічменту президента.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою теорії поділу державної влади на сучасному етапі її розвитку є система ідей про механізм стримувань і противаг. Цей механізм, як сукупність владних повноважень парламенту, глави держави, вищих органів виконавчої влади та вищих органів судової влади, знайшов своє закріплення в конституціях більшості сучасних демократичних держав. Важливим і необхідним елементом конституційної системи стримувань і противаг є імпічмент глави держави. Водночас реальна можливість усунення президента з посади в порядку імпічменту, якщо, звісно, не брати до уваги політичного аспекту проблеми, значною мірою залежить від техніко-юридичної досконалості конституційно-правових норм, які регламентують цю процедуру. Новітній історії відомі невдачі, у тому числі й через недосконалість конституційної процедури, спроби усунення глав держав з посади, що підтверджує актуальність обраної теми.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема конституційно-правового регулювання процедури притягнення деліктоздатних суб'єктів до конституційної відповідальності загалом, а також конституційно-правового регулювання процедури імпічменту глави держави зокрема не є новою для доктрини конституційного права. Вагомий внесок у її розробку належить таким правникам: С. Болдиреву, А. Колодію, І. Кресіній, В. Кравченку, Р. Мартинюку, О. Майданник, Л. Наливайко, Н. Павловській, В. Погорілку, Ю. Тодиці, В. Федоренку, О. Фрицькому, В. Шаповалу та ін.

Водночас своєрідною прогалиною вітчизняної доктрини конституційного права є незначна кількість порівняльно-правових досліджень, присвячених конституційному регулюванню процедури імпічменту глави держави в Україні й окремих зарубіжних країнах.

Принагідно слід зазначити, що в одній із своїх праць авторка вже торкалася цієї проблеми [1], щоправда предмет порівняльного аналізу був обмежений конституційним регулюванням імпічменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. Тож це дослідження є логічним продовженням, своєрідним доповненням попереднього, а його **мета** полягає у з'ясуванні спільних рис і відмінностей у конституційному регу-

лованні процедури імпічменту Президента в Україні й окремих зарубіжних країнах.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання компаративістського методу.

Виклад основного матеріалу. У цій роботі автор акцентує на таких аспектах порівняльного аналізу: 1) підстави порушення процедури імпічменту, тобто юридичні факти, з якими норми конституції пов'язують виникнення конституційно-правових відносин, у межах яких президент усувається з посади в порядку імпічменту; 2) коло суб'єктів владних повноважень, які беруть участь у процедурі усунення глави держави з посади, та їх конституційно визначені повноваження у взаємозв'язку зі стадіями процедури імпічменту (ініціювання питання про усунення глави держави з посади; прийняття рішення про звинувачення президента; прийняття рішення про усунення глави держави з посади); 3) умови застосування процедури імпічменту президента; 4) процесуальні строки, що є важливою гарантією дотримання прав глави держави, щодо якого застосовується процедура імпічменту.

При виборі предмета порівняльного аналізу – конституції України [2] й окремих зарубіжних країн світу: Французької Республіки [3], Федеративної Республіки Німеччини [4], Італійської Республіки [5], Сполучених Штатів Америки [6], Федеративної Республіки Бразилія [7], Арабської Республіки Єгипет [8], Південно-Африканської Республіки [9], автор прагнув урахувати: 1) особливості республіканської форми правління; 2) приналежність цих держав до різних правових сімей, а отже наявні відмінності у сфері конституційної законотворчості та законодавчої техніки.

Аналіз правових норм, які знайшли своє закріплення в Основному Законі України та конституціях вищезгаданих нами зарубіжних країн і які об'єднує спільний предмет правового регулювання – процедура імпічменту президента, свідчить про різні підходи законодавця у питанні визначення підстав для порушення такої процедури. До них, зокрема, віднесено:

- вчинення ним (Президентом України) державної зради чи іншого злочину (ч. 1 ст. 111 Основного Закону держави);
- порушення ним (Президентом Республіки) своїх обов'язків, явно несумісного з його мандатом (ч. 1 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки);
- умисне порушення Федеральним президентом Основного закону або іншого федерального закону (абз. 1 ст. 61 Конституції Федеративної Республіки Німеччини);
- учинення Президентом державної зради або посягання на Конституцію (ч. 1 ст. 90 Конституції Італійської Республіки);
- вчинення Президентом державної зради, хабарництва, інших тяжких злочинів або місдимінів (місдимінів – категорія найменш небезпечних злочинів, що межують з адміністративними правопорушеннями) (розділ 4 ст. II Конституції Сполучених Штатів Америки);
- вчинення діяння, що кваліфікується як зловживання владою або вчинення загальнокримінальних злочинів (ст. 85 Розділу III «Відповідальність Президента Республіки» Конституції Федеративної Республіки Бразилія);
- учинення діяння, що складає а) серйозне порушення Конституції або законодавства; б) серйозний посадовий злочин; або с) неспроможність виконувати свої посадові функції (пп. 1(а)-1(с) ст. 89 Південно-Африканської Республіки).

Зі змісту вищенаведених конституційно-правових приписів випливає, що в конституціях більшості зарубіжних країн найбільш поширеними підставами для порушення процедури імпічменту глави держави визначені факти державної зради, вчинення іншого злочину та порушення главою держави конституції, причому таке протиправне діяння не обов'язково являє собою кримінальний злочин і не обов'язково (за винятком ФРН) вчинено главою держави умисно. Свідченням цього є використані законодавцем при формулюванні вищенаведених конституційно-правових приписів граматичні конструкції, в яких уживано сурядні розділові сполучники «або» та «чи». Такий підхід суб'єкта законотворчості враховує особливості конституційно-правового статусу президента як гаранта суверенітету та територіальної цілісності держави, а також гаранта додержання конституції, котрий апіорі не має порушувати її норм.

На відміну від конституцій інших держав, які складають предмет порівняльного аналізу, Основний Закон Сполучених Штатів Америки до підстав для порушення процедури імпічменту Президента відносить не лише злочини із підвищеним ступенем небезпеки (державну зраду, хабарництво та ін.), але й найменш небезпечні злочини, що ме-

жують з адміністративними правопорушеннями. Більше того, дія вищезгаданої конституційно-правової норми поширюється не лише на главу держави, але й на Віце-президента та всіх цивільних посадових осіб Сполучених Штатів, які усуваються з посади в порядку імпічменту.

У питанні визначення підстав для порушення процедури імпічменту глави держави має специфічну особливість і Конституція Федеративної Республіки Бразилія, що фактично ставить у пряму залежність із можливістю порушення щодо Президента Республіки процедури імпічменту ухвалення ним актів, що зазіхають на Федеральну Конституцію та особливо на: I) існування Союзу; II) вільне здійснення законодавчої влади, судової влади, публічного звинувачення та конституційних повноважень суб'єктів Федерації; III) здійснення політичних, особистих та соціальних прав; IV) внутрішню безпеку країни; V) порядність в управлінні; VI) бюджетний закон; VII) виконання законів і судових рішень (ст. 85 Розділу III «Відповідальність Президента Республіки» Конституції Федеративної Республіки Бразилія). Такі діяння утворюють склад злочину і, як нами було зазначено вище, кваліфікуються як зловживання владою.

У питанні, що складає предмет порівняльного аналізу, має свою особливість і Основний Закон Південно-Африканської Республіки. Крім уживаних у його тексті оціночних термінів «серйозне порушення Конституції або законодавства» та «серйозний посадовий злочин», законодавець відніс до підстав для порушення процедури імпічменту Президента діяння, що не може кваліфікуватися як злочин чи інше правопорушення. Йдеться зокрема, про неспроможність глави держави виконувати свої посадові функції.

У доктрині конституційного права, як правило, виокремлюють три стадії процедури імпічменту президента: 1) ініціювання питання про усунення глави держави з посади; 2) прийняття рішення про звинувачення президента; 3) прийняття рішення про усунення глави держави з посади. Як впливає з норм конституцій, що складають предмет порівняльного аналізу, провідна роль у цій процедурі відводиться саме парламентам і народним обранцям. На підтвердження цієї тези наведемо окремі нормативно-правові приписи, закріплені в конституціях нових європейських держав:

– питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 2 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– Парламент ухвалює рішення про усунення Президента з посади за поданням Верховного Суду (ч. 1 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки);

– Бундестаг або Бундесрат можуть порушити перед Федеральним конституційним судом обвинувачення проти Федерального президента. Пропозиція про порушення обвинувачення має бути надана від імені не менш як чверті членів Бундестагу або не менш ніж чверті голосів Бундесрату (абз. 1 ст. 61 Конституції Федеративної Республіки Німеччини);

– за рішенням Парламенту, ухваленим на спільному засіданні палат на основі абсолютної більшості голосів його членів, Президент Республіки притягається до відповідальності перед судом (ч. 2 ст. 90 Конституції Італійської Республіки). Ця конституційно-правова норма торкається не лише стадії ініціювання питання про усунення глави держави з посади, але й стадії прийняття рішення про звинувачення Президента Республіки;

– тільки їй (Палаті представників) належить право імпічменту (абз. 5 розділу 2 ст. I Конституції Сполучених Штатів Америки);

– до виключної компетенції Палати депутатів належить санкціонування, більшістю у дві третини голосів її членів, початку юридичних процедур щодо Президента Республіки (п. II ст. 51-2 Конституції Федеративної Республіки Бразилія);

Аналіз вищенаведених конституційно-правових приписів щодо ініціювання питання про усунення глави держави з посади свідчить про єдність законодавця у підході до визначення суб'єкта такої ініціативи, з тією лише відмінністю, що мінімально визначена кількість голосів парламентарів, необхідна для ухвалення відповідного рішення, може коливатися від однієї чверті народних представників – до двох третин голосів усього складу представницького органу влади. Виняток складає лише Конституція Французької Республіки, що уповноважує саме Верховний Суд вносити до Парламенту подання про усунення Президента з посади.

Наступним етапом конституційної процедури імпічменту глави держави є ухвалення рішення про звинувачення президента. Як впливає з порівняльного аналізу відповідних правових норм, у цьому аспекті конституційно-правового регулювання також виявляються спільні риси. На підтвердження цієї тези наведемо положення Конституції

України та конституцій окремих зарубіжних країн:

– за наявності підстав парламент не менш як двома третинами свого конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України (ч. 5 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– подання Верховного Суду, схвалене однією з палат Парламенту, негайно передається до другої палати, котра повинна прийняти рішення упродовж п'ятнадцяти днів (ч. 2 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки); рішення приймаються згідно з цією статтею двома третинами відповідної палати або Верховного Суду. Будь-яке делегування права голосу заборонене. Враховуються тільки голоси, подані відповідно за схвалення подання Верховного Суду чи за усунення з посади (ч. 4 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки);

– рішення про пред'явлення обвинувачення потребує більшості двох третин членів Бундестагу або двох третин голосів Бундесрату. Обвинувачення підтримується представником органу, який висунув звинувачення (абз. 1 ст. 61 Конституції Федеративної Республіки Німеччини);

– якщо звинувачення проти Президента Республіки підтримані двома третинами Палати депутатів, то він має бути відданий до суду Верховного Федерального трибуналу за загальнокримінальні злочини, та Федерального Сенату – за зловживання владою (ст. 86 Конституції Федеративної Республіки Бразилія).

Аналіз вищенаведених положень конституцій, які складають предмет порівняльного аналізу, свідчить про те, що рішення про звинувачення глави держави ухвалюються парламентами держав або однією з палат парламенту. За такі рішення, як правило, має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади чи однієї з палат парламенту.

Процедура імпичменту глави держави завершується ухваленням рішення про його усунення з посади, причому суб'єктами такого волевиявлення можуть бути не лише парламенти республік, але й спеціалізовані судові органи. Ця теза підтверджується такими конституційно-правовими приписами:

– рішення про усунення Президента з поста в порядку імпичменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу (ч. 6 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– Парламент ухвалює рішення про усунення Президента Республіки з посади (ч. 1 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки);

– якщо Федеральний конституційний суд встановив, що Федеральний президент винний в умисному порушенні Основного закону або іншого федерального закону, він може оголосити його позбавленим посади (абз. 2 ст. 61 Конституції Федеративної Республіки Німеччини);

– юрисдикція Конституційного суду поширюється на обвинувачення проти Президента Республіки, що висувуються згідно з Конституцією (ст. 134-1 Конституції Італійської Республіки). Системний спосіб тлумачення цієї конституційно-правової норми у її взаємозв'язку з нормою права, закріпленою в ч. 7 ст. 135-3 Основного Закону держави, текст якої починається словами: «у розгляді обвинувачення, висунутого проти Президента Республіки, крім ординарних суддів Конституційного суду ...», свідчить, що юрисдикція Конституційного суду поширюється не на висунення обвинувачення проти Президента Республіки, а саме на його розгляд;

– тільки Сенат має виключне право здійснювати суд у порядку імпичменту. І жодна особа не може бути засудженою, якщо за це не подадуть голоси дві третини присутніх сенаторів. (абз. 6 Розділу 3 статті I Конституції Сполучених Штатів Америки);

– до виняткової компетенції Федерального Сенату належить запровадження юридичних процедур та судового процесу щодо Президента та Віце-президента Республіки у випадках здійснення ними зловживання (п. I ст. 52-3 Конституції Федеративної Республіки Бразилія); першорядним завданням Верховного федерального трибуналу є контроль за дотриманням Конституції; йому також належать повноваження розпочинати судовий процес і виносити рішення по першій інстанції щодо правопорушень загальнокримінального характеру, вчинених Президентом Республіки (п. I (b) ст. 102-2 Основного Закону Федеративної Республіки Бразилія).

Аналіз вищенаведених конституційно-правових приписів, які регламентують завершальну стадію процедури імпичменту глави держави, свідчить, що повноваженням ухвалювати рішення про усунення Президента з посади наділяються або ж парламенти

держав чи верхні палати парламентів (США, Федеративна Республіка Бразилія), або спеціалізовані судові органи (як правило, конституційні суди). За такі рішення має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади або суддів конституційного суду.

На відміну від конституцій інших держав, які складають предмет порівняльного аналізу, лише Основний Закон Федеративної Республіки Бразилія передбачив дві юрисдикції для розгляду справи стосовно Президента та ухвалення рішення щодо притягнення його до юридичної відповідальності. Як зазначалося вище, до виняткової компетенції Федерального Сенату належить запровадження юридичних процедур та судового процесу щодо Президента Республіки у випадках здійснення ним зловживання; а Верховному федеральному трибуналу належать повноваження розпочинати судовий процес і виносити рішення по першій інстанції щодо правопорушень загальнокримінального характеру, вчинених Президентом Республіки.

Конституції України та окремих зарубіжних країн, що складають предмет порівняльного аналізу, передбачають участь у процедурі імпичменту президента не лише парламенту та конституційного суду, але й інших суб'єктів конституційно-правових відносин. Принагідно зазначити, що їх законодавчо визначена роль у цьому процесі теж є різною. На підтвердження цієї тези звернемось до конкретних конституційно-правових норм, які містять відповідні приписи:

– для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. Висновки і пропозиції тимчасової слідчої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України (чч. 3-4 ст. 111 Основного Закону Української держави); рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту приймається після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент та отримання висновку Верховного Суду про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (ч. 6 ст. 111 Основного Закону Української держави);

– у розгляді обвинувачення, висунутого проти Президента Республіки, крім ординарних суддів Конституційного суду, беруть участь шістнадцять членів, визначених жеребкуванням зі списку громадян, які мають право балотуватися на виборах сенаторів. Цей список складається Парламентом кожні дев'ять років шляхом виборів згідно з процедурою, яка застосовується з метою призначення ординарних суддів (ч. 7 ст. 135-3 Конституції Італійської Республіки);

– коли розглядається справа Президента Сполучених Штатів, то головувати має голова Верховного Суду (абз. 6 Розділу 3 статті I Конституції Сполучених Штатів Америки).

Аналіз наведених конституційно-правових приписів свідчить про те, що на рівні основного закону держави в Україні, Італійській Республіці та США передбачено дещо ширше коло учасників конституційно-правових відносин, у межах яких реалізується процедура імпичменту. Їх роль зводиться до такого: а) проведення розслідування (на це уповноважена створена Верховною Радою України спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі); б) перевірки справи і надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент та надання висновку про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (на це уповноважені, відповідно, Конституційний Суд України та Верховний Суд); в) участі у розгляді обвинувачення, висунутого проти Президента Італійської Республіки (на це уповноважені шістнадцять членів, визначених жеребкуванням зі списку громадян, які мають право балотуватися на виборах сенаторів); г) головуванні на засіданні Сенату, який здійснює функцію правосуддя у справі про імпичмент Президента США (на це уповноважений голова Верховного Суду США).

Важливим аспектом дослідження правового феномену конституційного регулювання процедури імпичменту президента є процесуальні строки як важлива конституційна гарантія дотримання прав глави держави, щодо якого застосовується така процедура. Як засвідчив порівняльний аналіз, лише у конституціях двох держав містяться відповідні посилання на такі строки:

– подання Верховного Суду, схвалене однією з палат Парламенту, негайно передається до другої палати, котра повинна прийняти рішення упродовж п'ятнадцяти днів

(ч. 2 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки); Верховний Суд очолює голова Національної Асамблеї. Він ухвалює подання про усунення Президента Республіки з посади у місячний строк таємним голосуванням шляхом подачі бюлетенів (ч. 2-3 ст. 68-3 Конституції Французької Республіки);

– якщо розгляд справи не буде завершений протягом ста вісімдесяти днів, Президент відновлює здійснення своїх обов'язків без шкоди для триваючого процесу (§ 2 ст. 86 Конституції Федеративної Республіки Бразилія).

Висновки. Зважаючи на викладене, необхідно виокремити такі найбільш значущі спільні та відмінні риси в конституційному регулюванні процедури імпічменту глави держави в Україні й окремих зарубіжних країнах:

1) у конституціях більшості зарубіжних країн найбільш поширеними підставами для порушення процедури імпічменту глави держави визначено факти державної зради, вчинення іншого злочину та порушення главою держави конституції, причому таке протиправне діяння не обов'язково являє собою кримінальний злочин і не обов'язково (за винятком ФРН) вчинено главою держави умисно;

2) у питанні визначення підстав для порушення процедури імпічменту глави держави мають специфічні особливості:

– Основний Закон Сполучених Штатів Америки, який до підстав для порушення процедури імпічменту Президента відносить не лише злочини із підвищеним ступенем небезпеки (державну зраду, хабарництво та ін.), але й найменш небезпечні злочини, що межують з адміністративними правопорушеннями. Більше того, дія вищезгаданої конституційно-правової норми поширюється не лише на главу держави, але й на Віцепрезидента та всіх цивільних посадових осіб Сполучених Штатів, які усуваються з посади в порядку імпічменту;

– Конституція Федеративної Республіки Бразилія, яка фактично ставить у пряму залежність із можливістю порушення відносно Президента Республіки процедури імпічменту ухвалення ним актів, що зазіхають на Федеральну Конституцію та особливо на: існування Союзу; вільне здійснення законодавчої влади, судової влади, публічного звинувачення та конституційних повноважень суб'єктів Федерації; здійснення політичних, особистих та соціальних прав; внутрішню безпеку країни; порядність в управлінні; бюджетний закон; виконання законів і судових рішень (ст. 85 Розділу III «Відповідальність президента республіки» Конституції Федеративної Республіки Бразилія). Такі діяння утворюють склад злочину і, як нами було зазначено вище, кваліфікуються як зловживання владою;

– Основний Закон Південно-Африканської Республіки. Крім уживаних у його тексті оціночних термінів «серйозне порушення Конституції або законодавства» та «серйозний посадовий злочин», законодавець відніс до підстав для порушення процедури імпічменту Президента діяння, що не може кваліфікуватися як злочин чи інше правопорушення. Йдеться, зокрема, про неспроможність глави держави виконувати свої посадові функції;

3) аналіз вищенаведених конституційно-правових приписів щодо ініціювання питання про усунення глави держави з посади свідчить про єдність законодавця у підході до визначення суб'єкта такої ініціативи, з тією лише відмінністю, що мінімально визначена кількість голосів парламентарів, необхідна для ухвалення відповідного рішення, може коливатися від однієї чверті до двох третин голосів усього складу представницького органу влади. Виняток складає лише Конституція Французької Республіки, що уповноважує саме Верховний Суд вносити до Парламенту подання про усунення Президента з посади;

4) спільними рисами характеризується і конституційне регулювання суспільних відносин, у межах яких ухвалюється рішення про звинувачення президента. Відповідне волевиявлення здійснюється парламентами держав або однією з палат парламенту. За такі рішення, як правило, має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади чи однієї з палат парламенту;

5) повноваженням ухвалювати рішення про усунення Президента з посади, як впливає зі змісту аналізованих нами конституційно-правових норм, наділяються або ж парламенти держав чи верхні палати парламентів (США, Федеративна Республіка Бразилія), або спеціалізовані судові органи (як правило, конституційні суди). За такі рішення має проголосувати кваліфікована більшість (не менш як дві третини) представників органу законодавчої влади або суддів конституційного суду;

6) на відміну від конституцій інших держав, які складають предмет порівняльного

аналізу, лише Основний Закон Федеративної Республіки Бразилія передбачив дві юрисдикції для розгляду справи стосовно Президента та ухвалення рішення щодо притягнення його до юридичної відповідальності. До виняткової компетенції Федерального Сенату належить запровадження юридичних процедур та судового процесу щодо Президента Республіки у випадках здійснення ним зловживання; а Верховному федеральному трибуналу належать повноваження розпочинати судовий процес і виносити рішення по першій інстанції щодо правопорушень загальнокримінального характеру, вчинених Президентом Республіки;

7) в Україні, Італійській Республіці та США порівняно з іншими державами на рівні основного закону передбачено дещо ширше коло учасників конституційно-правових відносин, у межах яких реалізується процедура імпичменту. Їх роль зводиться до такого: а) проведення розслідування (на це уповноважена створена Верховною Радою України спеціальна тимчасова слідча комісія, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі); б) перевірка справи і надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент та надання висновку про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину (на це уповноважені, відповідно, Конституційний Суд України та Верховний Суд); в) участь у розгляді обвинувачення, висунутого проти Президента Італійської Республіки (на це уповноважені шістнадцять членів, визначених жеребкуванням зі списку громадян, які мають право балотуватися на виборах сенаторів); г) головування на засіданні Сенату, який здійснює функцію правосуддя у справі про імпичмент Президента США (на це уповноважений голова Верховного Суду США);

8) з метою унеможливлення в майбутньому необґрунтованого затягування Верховною Радою України вирішення справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту пропонуємо доповнити статтю 111 Конституції України частиною 7 такої редакції: «Рішення Верховної Ради України про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту має бути прийняте не пізніше ніж у місячний строк після отримання Верховною Радою України висновків Конституційного Суду України та Верховного Суду України, зазначених у ч. 6 цієї статті. Якщо у цей строк рішення Верховною Радою України не буде прийняте, обвинувачення проти Президента України вважається відхиленим»;

9) відмінною рисою Конституції Арабської Республіки Єгипет у питанні, що складає предмет дослідження, є відсутність приписів, які б визначали юридичні підстави для порушення процедури імпичменту глави держави, а також регламентували саму цю процедуру. Стаття 85 Основного Закону держави містить правову норму, відповідно до якої «Президент постає перед спеціальним судом, склад, порядок розгляду та покарання якого визначаються законом. У порядку винесення обвинувального вироку Президент усувається з посади, незалежно від інших видів відповідальності». Таким чином, законодавець відсилає суб'єкта застосування процедури імпичменту глави держави до окремого закону, що його теорія конституційного права визнає органічним.

Так само органічним законом визначається порядок застосування ст. 68-3 Конституції Французької Республіки, свідченням чого є припис ч. 5 цієї статті.

Бібліографічні посилання

1. Сердюк Л.М. Конституційне регулювання імпичменту глави держави в Україні й окремих пострадянських країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4.
2. Конституція України: чинне законодавство зі змінами і доповненнями станом на 30 вересня 2016 р. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2016. 76 с.
3. Конституція Французької Республіки // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 47-72.
4. Конституція Федеративної Республіки Німеччини // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 73-122.
5. Конституція Італійської Республіки // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 135-157.
6. Конституція Сполучених Штатів Америки // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 333-345.
7. Конституція Федеративної Республіки Бразилія // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 431-518.

8. Конституція Арабської Республіки Єгипет // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 533-557.

9. Конституція Південно-Африканської Республіки // Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / авт.-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. Харків, 2009. С. 569-628.

Надійшла до редакції 21.01.2019

SUMMARY

Serdyuk L.M. Constitutional regulation of the impeachment of the president in Ukraine and in some foreign countries. In preparing this article the has author set out to clarify the common features and differences in the constitutional regulation of the impeachment of the President in Ukraine and certain foreign countries.

On the basis of the comparative analysis of the constitutions of Ukraine, the French Republic, the Federal Republic of Germany, the Italian Republic, the United States of America, the Federal Republic of Brazil, the Arab Republic of Egypt and the Republic of South Africa, the common features and differences of the constitutional regulation of the President's impeachment procedure from the point of view of such aspects have been determined: 1) the presence in the text of the basic law of the state norms governing the procedure of impeachment of the head of state; 2) the legal fact that is the basis for the emergence of constitutional-legal relations, within which the president is removed from office in the order of impeachment; 3) the circles of subjects of power that are involved in the procedure of removal of the head of state from office and their constitutionally determined powers; 4) the conditions of application of the procedure for the impeachment of the President; 4) procedural terms, which is an important guarantee of observance of the rights of the head of state in respect of which the procedure of impeachment is applied.

Keywords: *constitution, parliament, president (head of state), impeachment of the pre-sident, constitutional regulation of the impeachment of the president.*

УДК 342.1:323.2

Гоптарєв О.І. ©

аспірант

*(Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг)*

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-66-69

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУДОВОЇ ВЛАДИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Проаналізовано громадський контроль за діяльністю судової влади на сучасному етапі. Негативними наслідками відсутності ефективного громадського контролю є закритість судових структур і масове порушення прав і свобод громадян; падіння авторитету і рівня довіри з боку населення; політизація; неефективне та нецільове використання бюджетних коштів; зловживання та корупція внаслідок залучення судових органів до економічної діяльності; незадовільний морально-психологічний стан працівників цих структур; зниження темпів проведення.

Ключові слова: *транспарентність, судова влада, громадський контроль, громадські організації, громадськість, громадянське суспільство, державний контроль, засоби масової інформації, контроль, політичні партії.*

Постановка проблеми. Україна є демократичною, правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, ці положення безпосередньо зафіксовані в тексті Конституції нашої держави та в інших законах, які визначають, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Визнається і діє принцип верховенства права. Закріплено розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Названі конституційні принципи безпосередньо впливають на формування нормативно-правової бази демократичного громадського контролю.

Лише дієвий демократичний громадський контроль може забезпечити відкритість процесів обговорення і прийняття державних рішень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематику контролю, громадського контролю, як форми реалізації транспарентності прав громадян, активно досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: Є. Алексеева, О. Андрійко, В. Андрушко, А. Антопольський, О. Бандурка, Ю. Барабаш, А. Буханевич, Т. Бухтатий, В. Гарашук, І. Гнибіденко, Р. Головенко, О. Головій, С. Денисюк, О. Задков, В. Євдоченко, А. Колот, Д. Котляр, С. Лапін, О. Литвиненко, О. Лісіцина, Л. Наливайко, О. Нестеренко, О. Новікова, О. Олійник, І. Павлов, В. Паламарчук, О. Помазуєв, І. Саліхов, Т. Слінько, С. Тарадай, Т. Тімербаєв, І. Фурман, Л. Хочь, В. Чубарук, Т. Шевченко, Е. Шеріл, С. Янішевський, О. Ярмонова та ін. Проте в межах юридичної науки ще не склалися одноставного та науково обґрунтованого підходу до доступу до публічної інформації, адже навіть прийняття нових законодавчих актів у зазначеній сфері залишило невирішеними низку теоретичних та практичних питань.

Виклад основного матеріалу. Контроль, який здійснюється не лише державою, але й громадянським суспільством, урізноманітнює можливі канали та засоби його впливу [1]. Демократичний громадський контроль надає необхідної легітимності і цим завойовує вищий ступінь сприйняття і більшу повагу широких кіл суспільства. Значущим елементом сутності демократичного контролю є усвідомлення тієї істини, що громадський контроль – це неодмінна умова нормального функціонування держави та гарант демократизації усіх державних структур.

Розуміння проблеми громадського контролю не повинно обмежуватися лише питаннями підпорядкування, воно є набагато глибшим. Громадський контроль – це комплекс управлінських і контрольних заходів. Громадський контроль, як елемент соціального регулювання, покликаний виявляти зародження або існування негативних явищ і тенденцій та сприяти їх подоланню через систему державного управління.

Громадський контроль призначений сприяти виявленню і подоланню негативних явищ судової влади [2].

Практика організації штучної підтримки політичних ініціатив влади і провладних політичних сил та створення громадських структур, керованих представниками виконавчої гілки влади, за умови низького рівня громадянської активності суспільства, створюють ілюзію демократичності влади та існування демократичного громадського контролю за діяльністю судової влади та фактично усувають проблему забезпечення принципу демократичної підзвітності [3].

В Україні проблемам громадського контролю за діяльністю судових органів приділяється значна увага. З одного боку, це потрібно для того, щоб забезпечити контроль всенародно обраної влади за їх діяльністю та запобігти втручанням у політику, а з іншого – щоб запобігти надмірному втручанням партій у судові справи, тому що від зміни влади не повинна страждати безпека держави і громадян [4].

Отже, слід зазначити, що негативними наслідками відсутності ефективного громадського контролю є закритість судових структур і масове порушення прав і свобод громадян; падіння авторитету і рівня довіри з боку населення; політизація; неефективне та нецільове використання бюджетних коштів; зловживання та корупція внаслідок залучення судових органів до економічної діяльності; незадовільний морально-психологічний стан працівників цих структур; зниження темпів проведення судової реформи.

У праві демократичного суспільства важливо мати основу, яка забезпечувала б налагодження зворотних зв'язків між системою інститутів громадянського суспільства та державними органами. Засоби масової інформації є дієвим каналом інформування суспільства про діяльність влади, а також інформування влади і суспільства про життя суспільства та його реакції на дії влади [5]. Зауважимо, що засоби масової інформації у демократичному суспільстві та правовій державі повинні брати активну участь у державному будівництві, позитивно впливати на суспільство [6]. Забезпечення представникам засобів масової інформації та громадськості права на доступ до офіційних документів та права бути присутніми на засіданнях органів влади є гарантією політичної свободи, а також стимулює громадян до виконання обов'язків [7].

Громадський контроль у різних сферах розглядається як невід'ємний елемент забезпечення законності, який позитивно впливає на якість підготовки законів та інших нормативно-правових актів, що позитивно відображається на процесі забезпечення єдиного правового простору України [8]. За кількістю, якістю, глибиною та теоретичним рівнем доробок є підстави констатувати, що українські вчені досліджували проблему громадського контролю фрагментарно та поверхово.

Вимога термінологічної чіткості та зрозумілості має стати нормою у науковому середовищі. Законодавець найчастіше обмежується винятково констатацією громадського контролю, але не роз'ясняє його сутності.

У ході демократизації суспільства все більшого значення набуває громадський контроль. Він є основним чинником дотримання балансу, рівності взаємної відповідальності у відносинах особистості, суспільства і держави з метою забезпечення соціальної справедливості.

На особливу увагу заслуговує сьогодні питання рівних умов для громадської участі людини у суспільно-політичному житті. Доцільність постановки такого питання зумовлюється розумінням того, що люди є індивідуалізованими особами, а тому від природи вже не є рівними між собою, проте основним завданням у подоланні такої нерівності з боку держави має бути створення відповідних умов рівної участі.

При цьому важливо зазначити, що фактор такої нерівності може виступати джерелом соціальної та історичної динаміки, що визначається рівнем громадської активності, яка протистоїть нерівності умов громадської участі. Саме тому метою є визначення передумов і основних підходів до формування сфери взаємної соціальної згоди між людьми, вироблення нового контексту соціальних цінностей, побудови нової структури спільних дій суб'єктів суспільно-громадської практики, конкретизації моделі їхньої партнерської взаємодії.

Науковий аналіз цієї проблеми дозволяє говорити, що дослідження громадського контролю у сфері судової влади пов'язане з усім комплексом проблем його організації та функціонування, організаційно-правових засад державного будівництва, пов'язаних з фінансовим, матеріально-технічним забезпеченням, захистом прав громадян, дотриманням прав громадян, гарантуванням екологічної та громадської безпеки тощо.

Громадський контроль виступає предметом тривалої полеміки у науковій літературі в різних галузях та сферах. Уявити та описати об'єктивні й складні процеси, які постають у процесі формування громадянського суспільства, намагаються вчені в галузях адміністративного права, державного управління, теорії держави і права та конституційного права тощо [10].

Аналізуючи значення соціального явища для теорії та практики демократичного державотворення необхідно констатувати, що саме громадський контроль є невід'ємною складовою публічного управління та стимулюючим чинником розвитку громадянського суспільства будь-якої сучасної країни.

З моменту проголошення незалежності нашої держави українська правова наука потребує розробки багатьох наукових проблем, серед яких і громадський контроль, який є важливим чинником формування громадянського суспільства, елементом, що забезпечує взаємозв'язок державної влади та народу [11]. Слід зауважити, що прагнення України до формування громадянського демократичного суспільства закладено у базових політико-правових документах: Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, Конституція України [12].

Наявний певний консенсус у наукових доробках вчених сучасності, які вважають, що побудувати демократичну, соціальну, правову державу неможливо без тісного взаємозв'язку держави та громадянина, їх злагодженої роботи та ефективного контролю за діяльністю органів державної влади з боку громадськості [13]. Громадський контроль виступає основним видом контролю за діяльністю органів судової влади та є одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та безпосередньо громадянами. Він є важливою формою реалізації конституційних прав громадян та активним способом залучення населення до управлінської діяльності державою.

Висновки. Безумовно, громадський контроль є одним із головних чинників розвитку справедливої судової влади на шляху побудови демократичного та розвиненого суспільства. Наукове опрацювання цієї проблематики пов'язано з тим, що однією з функцій держави щодо забезпечення громадської участі є залучення громадськості, яка, у свою чергу, має здійснювати відповідний контроль за її інституційними структурами. Саме тому метою є визначення передумов і основних підходів до формування сфери взаємної соціальної згоди між людьми, вироблення нового контексту соціальних цінностей, побудови нової структури спільних дій суб'єктів суспільно-громадської практики, конкретизації моделі їхньої партнерської взаємодії. Розкриті положення в повному обсязі не вирішують усі аспекти громадського контролю за діяльністю судової влади на сучасному етапі, тому наукові пошуки в цій сфері мають бути продовжені.

Бібліографічні посилання

1. Контроль за соблюдением прав человека в закрытых учреждениях России: сборник статей / ред.-сост. Л. Н. Виноградова. Москва: Фолио, 2006. 238 с.
2. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. Київ: Фенікс, 2011. 336 с.
3. Тимербаев Т. А. Конституционное право граждан Российской Федерации на доступ к информации (региональный аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Уфа, 2006. 219 с.
4. Алхутова Г. А. Средства массовой информации в Российской Федерации: конституционно-правовые основы деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2002. 151 с.
5. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 600 с.
6. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 20 с.
7. Остапенко А. С. Общественные объединения в контексте «демократии участия»: диалог гражданского общества и государства. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2010. № 8. С. 3.
8. Капустина М. А. Право, общество, государство. *Известия вузов. Правоведение*. 2008. № 5. С. 96.
9. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. та юрид. наук: спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2011. 10 с.
10. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 180 с.
11. Рогатина Л. П. Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2011. 175 с.
12. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.
13. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

Надійшла до редакції 19.12.2018

SUMMARY

Goptarev A. Public control by the activity of the judicial authority in the modern stage. The article analyzes public control over the activity of the judiciary at the present stage. The negative consequences of the lack of effective public control are the closeness of the judicial structures and the massive violation of the rights and freedoms of citizens; the fall of authority and the level of public confidence; politicization; inefficient and misuse of budget funds; abuse and corruption as a result of the involvement of judicial bodies in economic activity; unsatisfactory moral and psychological state of employees of these structures; slowdown.

Public control is one of the main factors of the development of a fair judicial power on the way of building a democratic and developed society. The scientific elaboration of this issue is due to the fact that one of the functions of the state in ensuring public participation is the involvement of the public, which, in turn, should exercise due control over its institutional structures. That is why the goal is to determine the preconditions and basic approaches to forming the sphere of mutual social agreement between people, to develop a new context of social values, to construct a new structure of joint actions of the subjects of social and public practice, to specify the model of their partnership interaction. The disclosed provisions do not fully address all aspects of public control over the activity of the judiciary at the present stage, therefore, scientific research in this area should be continued.

Keywords: transparency, judicial power, judicial power, public control, public organizations, public, civil society, state control, media, control, political parties.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ»

Досліджено поняття «внутрішньо переміщені особи» в українському законодавстві. Проаналізовано теоретико-правові підходи до поняття «внутрішньо переміщені особи» та запропоновано авторське його визначення. Акцентовано увагу на необхідності приведення юридичних термінів до таких, які мають однакове визначення в усіх актах з метою виключення можливості різного тлумачення правових норм. Наголошено, що соціальний захист внутрішньо переміщених осіб є складовою цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави, хоча і потребує великих матеріальних витрат.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міграція, керівні принципи, захист прав, права людини, соціально-економічні права, культурні права, конфлікт, державний кордон.

Постановка проблеми. Питання міжнародного захисту внутрішньо переміщених осіб є предметом міждержавного співробітництва. Будь-який військовий конфлікт породжує такі явища, як внутрішньо переміщені особи, біженці та кризи. Україна вперше зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб та захистом їх соціально-економічних та культурних прав, свобод й гарантій їх реалізації у 2014 році.

Саме з цього часу нашою державою розпочато впровадження низки нормативно-правових актів та вивчення міжнародного досвіду врегулювання подібних процесів з метою вирішення специфічних проблем внутрішньо переміщених осіб.

Процес вимушеного переміщення населення, незалежно від подій, що його спричинили, має багато негативних сторін та наслідків. В Україні масова міграція обумовлена виникненням збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Велика кількість людей була змушена покинути свої домівки та переміститись до інших населених пунктів, не перетинаючи кордон своєї країни, у зв'язку з підвищеною небезпекою у різних сферах життєдіяльності. Здебільшого ця категорія осіб постраждала матеріально, зіткнувшись з проблемами правового, майнового та соціокультурного характеру.

Правовий нігілізм, який має місце на законодавчому рівні, та неоднакове застосування і тлумачення поняття «внутрішньо переміщені особи» як у нормативно-правових актах, так і серед науковців призводить до ускладнення визначення правового статусу останніх та їх дискримінації.

Сьогодні виникла необхідність перегляду значної кількості уявлень про статус внутрішньо переміщених осіб, що існували до цього часу. Актуалізація даного питання обумовлена певними обставинами, з якими стикнулася Україна за останні роки, та курсом на розбудову демократичної, правової держави, яка спроможна захистити громадян своєї країни не тільки у мирний час, а й під час збройних конфліктів. Юридична наука потребує конструктивного аналізу минулих досягнень та прорахунків і синтезу нових методологічних напрацювань, досконаліших конструкцій правових норм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Ті чи інші питання захисту соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та гарантій їх реалізації досліджено в роботах таких науковців: О. Бородіна, О. Балакірева, М. Буроменський, О. Виноградова, М. Вінсент, А. Гринчак, О. Гончаренко, Дронюк, Б. Захаров, І. Козинець, О. Кузьменко, К. Крахмальова, Є. Лібанова, О. Малиновська, В. Новік, Л. Наливайко, Р. Наджафгулієв, О. Особова, Т. Семигіна, В. Стешенко, С. Чехович, Г. Христова, Л. Шестак, В. Шелюк, М. Шульга, А. Ястребова та ін.

Метою статті є визначення теоретико-правових проблем, пов'язаних із захистом соціально-економічних та культурних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та

гарантій їх реалізації, комплексний аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» та формування власної дефініції.

Виклад основного матеріалу. Воєнні дії незалежно від їх масштабів завжди призводять до руху населення як по вертикалі, так і по горизонталі. По вертикалі воно звичайно лише зменшується, оскільки воєнні дії ведуть до людських втрат. По горизонталі відбувається рух в усі сторони від епіцентра подій. Це явище закономірне і зрозуміле, оскільки люди тікають від небезпеки. Тобто, на відміну від постійної добровільної внутрішньої міграції, яка була до цього часу в Україні, з'являється вимушена міграція. Однією з характерних рис цього виду міграції є стабільно погане або навіть можливе погіршення соціально-економічного становища у більшості випадків. Масова міграція населення всередині країни пов'язана з низкою особливих проблем, що виникають як у внутрішньо переміщених осіб, так і в суспільстві в цілому, – відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, однак це породжує загальну невизначеність у суспільних відносинах. Відсутність реальних перспектив відновлення в найближчій перспективі контролю держави над тимчасово окупованими територіями зумовлює необхідність розроблення адекватних адаптаційних стратегій [1].

Наслідком подій, що склалися в країні, є економічна, політична і соціальна криза. Дії держави повинні бути спрямовані в першу чергу на подолання кризових явищ та стабілізації ситуації у суспільстві. Однією з головних проблем, з якими зіштовхнулася держава, є внутрішньо переміщені особи [2, с. 110–116].

Проголошення України незалежною, суверенною державою дало поштовх до значних змін у суспільстві. Проте трансформації відбувалися не тільки в нашій державі. Сучасний світ стає дедалі більше конфронтаційним, конфліктним, збільшується число війн, що призводить до значного зростання міграційних потоків. Так, у деяких країнах Європи спостерігалися бурхливі політичні процеси, що змусили громадян цих країн шукати притулку й захисту в інших державах. Поява такої незахищеної категорії осіб істотно впливає на стан економічного, культурного та соціального розвитку суспільства й потребує особливого правового регулювання. Саме тому питання, пов'язані з цим явищем, постійно перебувають у полі зору не тільки міжнародних гуманітарних організацій, а й урядів багатьох країн, у тому числі українського [3, с. 218–224].

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 04 червня 2018 року взято на облік 1 509 340 внутрішньо переміщених осіб, або 1 233 540 сімей з Донбасу та Криму [4].

У Керівних принципах з питань внутрішнього переміщення, внутрішньо переміщені особи – є особи, які всупереч власним бажанням змушені залишати домівки через жорстокі конфлікти, масові порушення прав людини або інші непередбачувані та трагічні події, але які лишилися в межах кордонів своєї країни [5].

Внутрішньо переміщені особи це також особи або групи осіб, які були змушені/зобов'язані втекти або виїхати зі своїх домівок або місць звичайного проживання, в результаті або для того, щоб уникнути наслідків великомасштабних будівельних проєктів; та які не перетнули міжнародно визнаного державного кордону [6].

Сьогодні українське законодавство із захисту прав внутрішньо переміщених осіб тільки формується, хоча такі особи з'явилися на території країни ще в 2014 році.

Вперше у вітчизняному законодавстві було закріплено визначення внутрішньо переміщеної особи Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». У першій редакції вказаного закону такою особою визначався громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (редакція ЗУ від 20.10.2014). Згодом у вищезазначений Закон було внесено зміни, у тому числі до тлумачення самого визначення «внутрішньо переміщена особа». За діючою редакцією Закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7].

З аналізу першої та діючої редакцій Закону вбачається, що певний проміжок часу

існувала дискримінація осіб, які мали право на отримання статусу внутрішньо переміщеної особи. Верховною Радою України у 2015 році було внесено певні зміни до закону та усунуто недоліки, оскільки Україна, як європейська держава, піклується не тільки про своїх громадян, а й про іноземців та осіб без громадянства, які перебували на території України на законних підставах та мали право на постійне проживання в Україні, які переселилися з тимчасово окупованої території України й районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України.

Сьогодні у законодавчих актах є певна колізійність у використанні (вживанні) визначення терміна «внутрішньо переміщена особа». Так, у Комплексній державній програмі щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року [8] вживається як визначення «внутрішньо переміщена особа, так і «переселені громадяни».

Крім того, у Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території вживається ще термін «переселенець» – особа, що проживала на радіоактивно забрудненій території і відселена згідно із списком, складеним облдержадміністрацією, або переселилася самостійно на підставі направлення, виданого облдержадміністрацією місця відселення [9], хоча ця категорія осіб, відповідно до чинного законодавства України, належить до внутрішньо переміщених осіб, наслідком чого є неузгодженість правових норм.

В Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України також змінено тлумачення визначення «внутрішньо переміщена особа». Вказаний нормативно-правовий акт був прийнятий у 2017 році, через декілька років після прийняття профільного Закону. Крім того, вказана Інструкція була зареєстрована Міністерством юстиції України, а отже, пройшла певну процедуру, передбачену для реєстрації нормативно-правових актів. Однак за приписами Інструкції, внутрішньо переміщена особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [10]. Слід зазначити, що у профільному Законі зазначено «тимчасової окупації», у вищевказаній Інструкції «окупації». Такі випадки призводять до правового нігілізму в суспільстві.

У правовій літературі існують такі теоретичні погляди щодо тлумачення вказаного поняття. Зокрема, М. Ніколайчук зауважує, що внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різноманітні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [11, р. 105–112]. М. Менджул та Ю. Паніна тлумачать поняття «внутрішньо переміщені особи», як особи, які постійно проживали на території держави (у тому числі громадяни, іноземці та особи без громадянства) і були вимушені покинути місце свого постійного проживання та переселитись у межах цієї самої держави у зв'язку з реальною загрозою для життя, здоров'я їх особистого або членів їхніх сімей, масовими порушеннями прав людини, переслідуваннями, що спричинені воєнними діями, збройними конфліктами, масовими проявами насильства, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру [12, с. 296]. Г. Гудвін-Гілл визначає поняття внутрішньо переміщених осіб, як осіб, котрі змусили раптово втікати зі своїх будинків у великих кількостях у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і перебувають на території власної країни [13, с. 314–315]. В енциклопедії за редакцією Ю. Римаренка, внутрішньо переміщена особа – це людина, яка вимушено переміщується з місця постійного проживання всередині своєї країни внаслідок збройного конфлікту, внутрішнього безладдя, систематичного порушення прав людини, а також внаслідок природних катаклізмів [14, с. 95]. Н. Прокушева, акцентує увагу на тому, що характерною рисою «внутрішніх» мігрантів є переміщення в межах однієї держави під впливом різних факторів, які створюють небезпеку або унеможливають проживання на певній території, та які виникають у цій же країні або регіоні [15, с. 258]. Зарубіжний науковець Ф. Мейдінг вбачає, що внутрішньо переміщені особи – це люди, які залишають свої будинки, але не перетинають кордонів, підконтрольні своїм урядам та державі-суверену. Внаслідок чут-

ливості суверена, міжнародні втручання дозволяються лише у виняткових або надзвичайних обставинах для вирішення внутрішніх справ [16]. Л. Наливайко та А. Орешкова визначають внутрішню переміщену особу як громадянина України, а також громадянина іншої держави чи особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання на території України, який змушений залишити місце свого постійного проживання всередині міжнародно визнаних кордонів держави внаслідок: побоювань стати жертвою переслідувань, неможливості повною мірою користуватися гарантованими законодавством України захистом у місці свого постійного проживання; існування загрози для свого життя або членів своєї сім'ї, безпеки чи свободи; відчуття на собі або членах своєї сім'ї наслідків насильства в ситуаціях збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини; зовнішньої агресії; іноземної окупації; громадянської війни; збройних зіткнень на етнічній, релігійній, мовній чи іншій основі, що порушують громадський порядок у місці його постійного проживання; надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [17, с. 38]. М. Сірант зазначає, що особи переміщені всередині країни – це люди чи групи людей, які були вимушені покинути свої домівки, щоб урятуватися від збройних конфліктів, проявів насильства або масових порушень прав людини. Це також мільйони інших цивільних осіб, які потерпають від стихійного лиха чи техногенних катастроф [18, с. 154–159]. М. Кобець значно розширює визначення внутрішню переміщеної особи та тлумачить його як осіб, які мають зареєстроване місце постійного проживання, а також ті, які працювали на території конфлікту, мають нерухомість тощо [19, с. 202]. На основі розглянутих наукових точок зору та на підставі комплексного аналізу вважаємо за необхідне надати власне визначення.

Внутрішню переміщеними особами є особи, які покинули місце свого постійного проживання у межах державних кордонів, внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів (сутичок, погромів) на ґрунті етнічних, расових, релігійних, гендерних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, епідемій, катастроф природного чи техногенного характеру.

Висновки. Повернення внутрішню переміщених осіб додому або місце постійного мешкання всередині своєї країни залежить перш за все від політичного врегулювання конфлікту, який має місце на певній території, та вирішення тих обставин, за яких виникло таке переміщення.

Трансформація у сучасному суспільстві: як в Україні, так і за кордоном, супроводжується процесами, які істотно впливають на зміни соціальної дійсності. Одним із таких нових процесів для України став процес внутрішньої міграції, підґрунтям якого став воєнно-політичний конфлікт, наслідком якого є соціально-економічна криза не тільки в Україні, а в усьому світі.

Соціальний захист внутрішню переміщених осіб є складовою цілеспрямованої соціально-економічної політики держави, хоч і потребує великих матеріальних витрат.

Важливим аспектом у цьому питанні є створення сприятливих умов для адаптації внутрішню переміщених осіб на новому місці розташування. Вирішення завдань щодо створення достатніх умов для комфортного проживання та інтеграції на ринку праці має бути одним із пріоритетних напрямів державної політики, спрямованої на усунення дискримінації внутрішню переміщених осіб.

Таким чином, для усунення колізійності правових норм, які визначають особливості правового становища внутрішню переміщених осіб, важливо спочатку привести юридичні терміни до таких, які мають однакове визначення в усіх актах, з метою виключення можливості різного тлумачення правових норм.

Отже, запропоноване визначення поняття «внутрішню переміщені особи» є першочерговим кроком, спрямованим на реалізацію вищевказаної мети.

Бібліографічні посилання

1. Капінус О.Я. Особливості державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на Сході України. *Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. Теорія та практика державного управління*. 2016. № 2(53). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/tpdu/2016-2/doc/2/208.pdf>

2. Перепелюкова О. В. Вирішення нагальних проблем внутрішню переміщених осіб. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 6. С. 110–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VISUNU_2015_6_15.

3. Павлова В. О. Біженці як правова фігура в сьогоденній політиці України. Актуальні про-

блеми політики: зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий [та ін.]. Одеса: Фенікс, 2014. Вип. 53. С. 218–224.

4. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15370.html>

5. N High Commissioner for Refugees (UNHCR), Internally Displaced People. Questions & Answers, September 2007, UNHCR / MRPI / Q&A A•3 / ENG 1. URL: <https://www.refworld.org/docid/47a7078e1.html>

6. Great Lakes Protocol on the Protection and Assistance to Internally Displaced Persons. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/52384fe44.pdf>

7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року. *Голос України*. 2014. № 225.

8. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1094. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 244.

9. Про затвердження Порядку виплати компенсації громадянам за втрачене нерухоме майно у разі відселення або самостійного переселення з радіоактивно забрудненої території: постановою Кабінету Міністрів України від 18 листопада 2009 року №1243. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 222.

10. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164. Офіційний вісник України. 2017. № 61. Ст. 1886.

11. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. 2005. Vol. 3. No. 37. P. 105–112.

12. Менджул М. В., Паніна Ю. С. Поняття «внутрішньо переміщена особа»: порівняльний аналіз законодавства України та зарубіжних країн. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 293–297.

13. Гудвін-Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві. Москва, 1997. 648 с.

14. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: енциклопедія / за ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 184 с.

15. Прокушева Н. Определение статуса беженца и понятий беженца и вынужденного переселенца. *Вестник Бурятского государственного университета. Образование. Личность. Общество*. 2011. № 5. С. 253–259.

16. Francis Mading Deng, The Global Challenge of Internal Displacement, 5 WASH. U. J.L. & POL'Y 141, 144 (2001).

17. Наливайко Л., Орешкова А. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство // Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. 2018. № 1. С. 34–39.

18. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. *Митна справа*. 2015. № 2 (98). С. 154–159.

19. Кобець М. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. *Порівняльне аналітичне право*. № 1. 2016. С. 199–202.

Надійшла до редакції 09.01.2019

SUMMARY

Isayeva N.S. Theoretical-legal approach to defining the concept «internally displaced person»: The article deal with the concept “internally displaced persons”. The problem of international advocacy of internally displaced persons is the object of cooperation at the international level. Any military conflict causes the emergence of internally displaced persons, refugees, and crises. In 2014, for the first time in its history, Ukraine faced the problem of internally displaced persons, protection of their socio-economic and cultural rights and freedoms, and guarantees of their realization.

There has also been defining theoretical-legal problems related to protection of socio-economic and cultural rights and freedoms of internally displaced persons and guarantees of their realization, conducting an integrated analysis of the concept “internally displaced person”, and developing our own definition of the studied concept. Social protection of the internally displaced is inherent in the state social-economic strategy whose implementation requires considerable material resources. Since that time, Ukraine has adopted a number of normative-legal acts and begun the study of international practices related to regulation of such processes with a view to solving the specific problems of internally displaced persons.

The process of internal displacement of the population has a negative impact and consequences, during an ongoing war conflict in particular. The mass migration without crossing Ukraine's borders was the result of the war conflict in the Donetsk and Luhansk regions. A great number of people was forced to leave their homes and move to other localities without crossing the state borders because of an increased threat to security in different spheres of their life activity. This category of persons was mostly harmed materially, confronting with legal, property, and socio-cultural problems It is important to create favorable conditions for adapting the internally displaced in their new places of residence. Development

of adequate conditions for comfort living and integration into the workforce market should be prioritized by the state policy aimed at eliminating discrimination of internally displaced persons.

Thus, improvement of legal regulations that define the legal status of internally displaced persons involves, first and foremost, systematizing legal terms for them to denote the same in all acts with a view to excluding different interpretations of legal norms.

Keywords: *internally displaced persons, rights, borders, law, migration, protection, socio-economic and cultural rights and freedoms, freedoms.*

УДК 342.7:340

Коршун А. А. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-75-81

ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено інституційні гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Визначено та проаналізовано проблемні питання інституційних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Наголошено на тому, що зміцнення демократичної держави залежить від формування сучасного громадянського суспільства змістом якого є сучасні форми цивілізованої участі громадян у суспільному житті, в тому числі і через громадські організації. Акцентовано увагу на ефективності співпраці держави з громадськими організаціями у контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, гарантії, нормативно-правові гарантії, організаційно-правові (інституційні) гарантії, реалізація прав, забезпечення прав, захист і охорона прав*

Постановка проблеми. У зв'язку з тимчасовою анексією Автономної Республіки Крим та збройною агресією Російської Федерації на Сході України в нашій державі з'явилась така категорія осіб, як внутрішньо переміщені особи. Так, у науковій літературі одним із пріоритетних напрямів дослідження є інституційні гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Перед нашою державою постало нагальне завдання щодо вдосконалення форм і методів діяльності національних та міжнародних інституційних гарантій, що проявлятиметься в ефективному забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанню забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб присвяченні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема: В. Антонюк, Б. Бабіна, О. Гончаренко, М. Кобець, О. Котляр, К. Крахмальова, С. Микитенка, Р. Наджафгулієва, О. Новікової, В. Потапової та ін. Проте, актуальною і майже недослідженою залишається проблема ефективності інституційних гарантій забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Метою статті є теоретико-правова характеристика та системний аналіз інституційних гарантій, які забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в сучасній правовій державі має базуватися на ефективному законодавстві, яке відповідає міжнародним стандартам. Проте, навіть досконале законодавство не буде дієвим без ефективних гарантій його забезпечення.

Гарантії прав і свобод внутрішньо переміщених осіб мають свою систему, до якої у науковій літературі відносять дві комплексні складові – нормативно-правову та організаційно-правову (інституційну).

У контексті законів діалектики, комплексне розуміння змісту цілого можливо досягти за допомогою вивчення властивостей його складових частин. Що стосується гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, то в сучасних умовах актуальним

вважається науковий аналіз саме організаційно-правової (інституційної) складової.

На шляху євроінтеграційних прагнень України саме інституційні гарантії мають принципове значення у розбудові демократичного державотворення, у розбудові громадянських інститутів, оскільки виступають цементуючим та формоутворюючим базисом для становлення демократичної, правової, соціальної держави [1, с. 4]. В юридичній літературі широко використовуються такі поняття, як «організаційно-правова», «інституційна» гарантія. Ці поняття є тотожними, адже вони вказують на систему суб'єктів. Проте, не зважаючи на це, досліджуючи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб використовуватиметься термін «інституційні гарантії».

У контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб провідне місце належить *Верховній Раді України*, діяльність якої полягає у прийнятті законів та підзаконних нормативно-правових актів, тощо.

Президент України, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» утворює у разі потреби військово-цивільні адміністрації [2]. Відповідно до ст. 93 Конституції України, право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України. Законопроекти, визначені Президентом України, як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово [3]. Також, Президент України у контексті своєї діяльності та з метою гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб представляє свої акти у формі указів та розпоряджень, а також доручень у яких: по-перше, деталізуються закони у досліджуваному питанні; по-друге, носять організаційну складову, тобто врегульовують відносини у сфері реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 106 Конституції України, Президент України може сприяти забезпеченню прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, реалізувавши положення вищезазначеної статті, а саме: ч. 3 представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; ч. 30 має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України [3]. Нормотворчу діяльність Президент реалізує шляхом: по-перше, розробки та підписання галузевих законів; по-друге, затвердження національних стратегій з прав людини, зокрема спрямованих на захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та удосконалення інституційних гарантії їх реалізації.

У своїй діяльності Президент України повинен реагувати на звернення громадян, зокрема й у сфері порушення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, громадяни України мають право шляхом подання пропозицій, зауважень та скарг звернутися на Офіційному сайті інтернет-представництва Президента України щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

З об'єктивних причин, гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є предметом особливої уваги Президента України, через політико-правові питання, які потребують його першочергової участі. Так, він активізує гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб через стимулювання діяльності, наприклад, органів виконавчої влади.

В системі *органів виконавчої влади* основне місце належить *Кабінету Міністрів України*. Так, відповідно до ст. 19 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», уряд вирішує питання державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності [4].

Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб закріплені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», а саме ч. 3 ст. 4, ч. 9 ст. 4, ч. 2 ст. 4-1, п. 2 ч. 1 ст. 7, ч. 8 ст. 7, ч. 9 ст. 7, ст. 10, ч. 2 ст. 17 [5]. Проте, вищезазначений перелік повноважень не є вичерпним. Так, наприклад, Кабінет Міністрів України з метою гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Вищезазначене положення підтверджується ч. 1 ст. 117 Конституції України [3]. Саме органи виконавчої влади виконують основні повноважен-

ня щодо виконання чинного законодавства, формування і реалізації державної політики у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Центральними органами виконавчої влади, що гарантують права і свободи внутрішньо переміщених осіб є Міністерства: з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, соціальної політики, охорони здоров'я й освіти і науки України та ін.

Важливого значення в умовах сьогодення набуває діяльність Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя [6].

Повноваження Міністерства соціальної політики України передбачені п. 2 ч. 3 ст. 4, п. 2 ч. 2 ст. 4-1, ч. 3 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5]. Повноваження вищезазначеного Міністерства деталізуються у підпунктах 28-30, 52 і 53 п. 4 Положення про Міністерство соціальної політики України [7].

Повноваження Міністерства охорони здоров'я України передбачені ч. 2 ст. 11, Міністерства освіти і науки України – ч. 4 ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5]. Якщо звернутись до Положень про вищезазначені Міністерства крім, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, то можемо зазначити, що у них міститься перелік їх завдань і функцій у загальних формулюваннях, при цьому окремо не перелічуються ті, які безпосередньо спрямовані на гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» регламентовано повноваження у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які реалізуються *Державною міграційною службою України та Державною службою України з надзвичайних ситуацій, тощо.*

Діяльність Державної міграційної служби України спрямована на реалізацію державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), в тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [8].

Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5] в ч. 1 ст. 6, ч. 5 ст. 7, ч. 1 ст. 11 закріплені повноваження Державної міграційної служби України у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [9].

Важливу роль у захисті прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відіграють *органи судової влади.*

Так, *Конституційний Суд України*, здійснює конституційне судочинство, об'єктом якого є, наприклад, конституційно-правовий статус людини і громадянина, в тому числі внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», до повноважень Суду належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [10]. Так, реалізуючи функцію конституційного контролю, Конституційний Суд України безпосередньо впливає на гарантування у національному законодавстві прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Конституційний суд розглядає конституційні скарги з метою встановлення відповідності Конституції України та законів України, які застосовані в остаточному судовому рішенні (із внесенням 30.09.2016 р. змін до Конституції України).

Результатом реалізації цієї функції Конституційного Суду України є: поновлення конституційних прав і свобод людини; скасування неконституційних актів чинного законодавства чи їх окремих положень. [11, с. 492]. Отже, механізм гарантування та відновлення порушених прав і свобод внутрішньо переміщених осіб удосконалено та посилено.

Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [12] передбачає, що суди захищають та відновлюють права і свободи, зокрема і внутрішньо переміщених осіб. Загальні суди, виступаючи гарантом стабільності суспільних відносин та сприяючи їх сталому розвитку, відіграють важливу роль, реалізуючи функцію правосуддя у цивільних, господарських, адміністративних та кримінальних справах, тим самим гарантуючи відновлення порушених права і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є частиною національного законодавства, на думку, як науковців, так і правозахисників для українських судів саме вона має бути основним взірцем та джерелом, зокрема у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб.

На думку, Г. Хрислової, керівника Проекту Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні», українською перекладено вже понад 700 рішень Європейського суду з прав людини, які прямо стосуються питань, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами [13].

Що стосується місцевого рівня, то більша частина повноважень, які покладено на *органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування* щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених відповідно до ст. 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» є спільними.

Слід звернути увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, у випадках, встановлених вищезазначеним Законом, в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації [2].

Отже, на контрольованих Україною територіях Донецької та Луганської областей, тимчасове гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб забезпечують не органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а військово-цивільні адміністрації.

Доступним для внутрішньо переміщених осіб є правовий захист їх прав і свобод, який в умовах сьогодення використовується не ефективно. Так, цю проблему відповідно до своїх повноважень вирішують, наприклад, **правоохоронні та правозахисні органи** – прокуратура, адвокатура, поліція, омбудсмен та ін. Ці органи є самостійними елементами інституційної (організаційно-правової) складової гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

В Україні *омбудсмен* (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини) є важливим елементом інституційної системи гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [14]. Слід акцентувати увагу, що омбудсмен наділений широким колом повноважень, що у свою чергу надає йому можливість захищати гарантовані конституцією права і свободи людини і громадянина, адже наприклад, реалізація гарантованих прав і свобод внутрішньо переміщених осіб потребує особливої уваги.

Прокуратура відіграє важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини через реалізацію функцій підтримки державного обвинувачення в суді, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, гарантуючи при цьому рівність кожного перед законом. Участь прокурора в кримінальному судочинстві щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб має бути спрямована на гарантування принципів верховенства права, законності і справедливості.

Правозахисний потенціал адвокатури у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб полягає в двох групах її функцій: приватних (функції адвоката як правозахисника) та публічних (функції адвокатури як правозахисного інституту).

Законодавство, що регулює правовий статус адвоката надає достатньо повноважень, що сприяють захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [15]. На практиці адвокати здійснюють гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб переважно через захист фізичних осіб. Але, громадяни не завжди готові відстоювати свої порушені немайнові права та інтереси, тому не вдаються до послуг адвоката, враховуючи оплатні умови надання його послуг.

Реалізація публічних функцій адвокатури України здійснює комплексний вплив на суспільні відносини, а отже, забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на загальнодержавному рівні має відбуватися через цю інституцію зокрема. До публічних функцій адвокатури відносять: функцію професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини; медіативну

функцію; просвітницьку функцію; виховну функцію; нормотворчу; функцію законотворчої ініціативи [16, с. 28]. В умовах сьогодення для українського суспільства реалізація вищезазначених функцій актуалізується у контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [15]. Законодавство не покладає на інститут адвокатури обов'язку гарантувати права і свободи внутрішньо переміщених осіб, оскільки в будь-якій сфері її діяльність є добровільною.

У контексті активізації участі інституту адвокатури у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб необхідним є проведення інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької роботи, яку можливо реалізувати на базі Національної асоціації адвокатів України та Рад адвокатів регіонів.

Перш, ніж перейти до аналізу національних громадських та міжнародних організацій, слід акцентувати увагу, що відповідно до Закону України «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб», зокрема ч. 2 ст. 16, органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування і реалізації державної політики щодо вирішення питань внутрішньо переміщених осіб та ч. 3 ст. 16, державний нагляд та контроль за дотриманням законодавства громадськими об'єднаннями, що надають допомогу внутрішньо переміщеним особам, здійснюють органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у порядку, визначеному законом [5].

Міжнародні організації, відіграють одну з вирішальних ролей у наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам щодо відновлення порушених прав і свобод, які гарантовані законодавством.

Традиційно в офіційних міжнародних документах та науковій літературі поняття «міжнародна організація» застосовується до міжнародних міжурядових (міждержавних) організацій (ММУО) і міжнародних неурядових організацій (МНУО). До ММУО відносяться, наприклад, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції, Фонд Народонаселення ООН в Україні тощо до МНУО – Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Міжнародний фонд «Відродження» тощо.

У контексті соціального конструктивізму, можемо акцентувати увагу на активній участі громадських організацій у процесі збору, узагальнення і розповсюдження інформації щодо гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Так, у своїй діяльності громадські організації: організовують семінари, тренінги, круглі столи, конференції, на яких підтримуються дискусії щодо ефективного гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; збирають, узагальнюють та розповсюджують інформацію у вигляді інформаційних навчально-методичних та наукових матеріалів тощо.

Громадські організації у своїй діяльності співпрацюють з органами державної влади та місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, спеціалізованими установами та структурами, в тому числі науковими, науково-практичними. Слід акцентувати увагу, що Національна академія правових наук України акумулює творчий потенціал, як наукових установ, так і навчальних юридичних закладів. Також, наукова установа активно бере участь у реформуванні нашої правової системи і законодавства, що у свою чергу сприяє в тому числі і захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Важливою подією у всебічному вдосконаленні інституційних гарантій реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених та розвитку наукового потенціалу Дніпропетровського регіону є створення «Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності» (Постанова Президії Національної академії правових наук України від 16.03.2017 р. № 102/13), яка підпорядковується Дніпропетровському державному університету внутрішніх справ та Науково-дослідному інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Відкриття наукової лабораторії є необхідним кроком в забезпеченні захисту прав і свобод громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

В контексті інституційних гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, актуальною є взаємодія влади з засобами масової інформації (далі – ЗМІ), що у свою чергу може бути визнано одним із пріоритетних напрямів демократизації сучасної України. При цьому однією з гарантій дотримання законності, об'єктивності та гласності при

здійсненні діяльності у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є інформування інститутів громадянського суспільства через ЗМІ про їх роботу. Взаємодія влади з інститутами громадянського суспільства свідчить про те, що розвиток і вдосконалення формування відносин зі ЗМІ мають значення, насамперед, для самої влади, адже громадськість отримує велику кількість інформації саме через ЗМІ. Враховуючи те, що журналісти не завжди обізнані із специфічними правилами висвітлення проблематики прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та браку в українських медіа журналістів, що мали б належну кваліфікацію та знання, які потрібні для висвітлення проблемних аспектів захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб доречним є звернення уваги на рекомендації щодо висвітлення чутливих питань у ЗМІ, які містяться в результатах комплексного соціологічного дослідження «Медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ», а саме: а) інформація має бути від першоджерела – людей, які безпосередньо бачили ці події; б) професійність медіа – це пошуки правди; в) ... ЗМІ будучи схильними поширювати дуже емоційні повідомлення, які, сприяють підвищенню соціальної напруженості та емоційності у висвітленні подій повинні бути більш раціональними і виваженими; г) преса реагуючи на конкретні аспекти законів, повинна направляти свої зусилля на те, щоб дух закону був підтверджений реальними справами й не був спотворений, тобто необхідним є журналістське розслідування (потужніша аналітична робота), а не репортажний відгук; д) важливим є те, щоб ЗМІ самі не робили узагальнень, і не давали приводів для хибних узагальнень, а висвітлювали питання для суспільства з відповідною обережністю, з дотриманням відповідних стандартів; є) показувати різні точки зору – не обмежуватися однією [17].

Висновки. До інституційних гарантій, які забезпечують ефективну реалізацію та захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб пропонується віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-цивільні адміністрації; органи влади Автономної республіки Крим, Конституційний Суд України та систему судів загальної юрисдикції; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо. Актуальною та ефективною є співпраця держави з громадськими організаціями у контексті гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, адже: по-перше, в умовах сьогодення більшість громадських організацій створюються для вирішення проблем саме внутрішньо переміщених осіб. Існування таких громадських організацій зумовлене тим, що найбільш активні члени громадянського суспільства прагнуть зробити свій внесок у сфері гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; по-друге, діяльність громадських організацій в окремих практичних ситуаційних випадках може бути успішнішою та ефективнішою, ніж діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Слід наголосити на тому, що зміцнення демократичної держави залежить, зокрема від формування сучасного громадянського суспільства змістом якого є сучасні форми цивілізованої участі громадян у суспільному житті, в тому числі і через громадські організації.

Бібліографічні посилання

1. Приходченко Л.Л. Політичний та інституційний механізми державного управління: узгодження інтересів. *Теорія та практика державного управління*. Харків: Вид-во ХарР НАДУ Магістр, 2010. Вип. 4 (31). С. 3-13.
2. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 р. № 141-III: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
6. Про деякі питання Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.16 р. № 376: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF>.
7. Про Міністерство соціальної політики України: Положення затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 423: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п/print1509543087471161>.
8. Про Державну міграційну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.14 р. № 360: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF?test=XX7MfyrCSgky8TQIZiyq5pjGHI4wos80msh8Ie6>.

9. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.15 р. № 1052 : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>.
10. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. / *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
11. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України / В.Л. Федоренко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. ст. 545
13. Інформаційний бюлетень проекту Ради Європи Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб в Україні: <https://rm.coe.int/native/1680723707>.
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр/print>.
15. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2013 № 5076-VI (зі змін. та допов.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
16. Вільчик Т. Б. Функції інституційної адвокатури. *Форум права*. 2017. № 2. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_2_6.
17. Комплексне соціологічне дослідження «Медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ»: <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-media-v-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>.

Надійшла до редакції 23.01.2019

SUMMARY

Korshun A.A. Institutional guarantees of rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine: theoretical and legal aspects. The article analyses the institutional guarantees of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine. Thus, the legal protection of the status of internally displaced persons in a modern legal state should be based not only on legislation that complies with international standards, but also on effective institutional guarantees. The problematic issues of institutional guarantees of the rights and freedoms of internally displaced persons have been identified and analysed. It is stressed that on the way to the European integration aspirations of Ukraine, institutional guarantees are of fundamental importance in the construction of a democratic state-building, in the development of civil institutions, since they serve as a cementing and form-forming basis for the establishment of a democratic, legal, and social state.

The attention is focused on the effectiveness of cooperation between the state and non-governmental organizations in the context of guaranteeing the rights and freedoms of internally displaced persons because, firstly, in the present situation, most civil society organizations are created to solve the problems of internally displaced persons.

The existence of such civic organizations is due to the fact that the most active members of the civil society are seeking to contribute to the safeguarding of the rights and freedoms of internally displaced persons; secondly, the activities of NGOs in certain practical situational cases can be more successful and effective than activities of state authorities and local self-government bodies. Thus, the creation of a “Educational and Scientific Laboratory for the Study of the Legal Status of Internally Displaced Persons and Ensuring Gender Equality” was recognized as an important event in the comprehensive improvement of the institutional guarantees of the implementation of the rights and freedoms of internally displaced persons and the development of the scientific potential of the Dnipropetrovsk region.

Keywords: *internally displaced persons, guarantees, normative-legal guarantees, organizational-legal (institutional) guarantees, realization of rights, provision of rights, protection of rights.*

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Казначесв Д.Г. ©

кандидат юридичних наук, доцент;

Лопасва О.М. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-82-85

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ І ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ

Розглянуто проблематику тренування стрільця з точки зору формування технічних й тактичних дій в умовах короткого строку навчань або невеликої кількості практичних стрільб, психологічного контролю під час вивчення техніки стрільби, що може дозволити підвищити надійність та успішність в оволодінні й формуванні технічних навичок у максимально короткій строк. Наведено методичні рекомендації щодо особливостей підготовки поліцейських при поводженні зі зброєю під час виконання службових обов'язків, питання, що охоплюють поведінку працівників поліції в екстремальних та кризових ситуаціях, і фактори, що її характеризують, а також визначено шляхи до ефективної сучасної системи організації підготовки поліцейських для виконання службових завдань в умовах, що пов'язані з ризиком для життя та викликають фізіологічний та психологічний стрес.

Ключові слова: працівники поліції, вогнепальна зброя, вогнева підготовка, психологічний стан, психологічний контроль, формування навичок, прицілювання.

Постановка проблеми. Однією з умов якісної підготовки поліцейських для подальшого проходження ними служби, підвищення рівня їх професійної компетенції та майстерності є вивчення та засвоєння ними такої навчальної дисципліни як «Вогнева підготовка». Проте дуже важливо на початковому етапі вивчення техніки пострілу навчити правильним діям під час виконання кожного елемента, так як отриманні знання з часом забуваються, а навички погіршуються. Тому є необхідність підтримання відповідного рівня підготовки протягом усього строку служби.

Порядок організації вогневої підготовки в системі Національної поліції України здійснюється відповідно до положень, передбачених Законом України «Про Національну поліцію» [1], Положенням про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженим наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50 [2], Інструкцією із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затвердженою наказом МВС України від 01 лютого 2016 року №70 [3], Положенням про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції, затвердженим наказом МВС України від 16 лютого 2016 року № 105 [4], Положенням про курс стрільб для поліцейських та норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб, затвердженим наказом Національної поліції України від 20 грудня 2016 року № 900 [5].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика тренування з точки зору формування технічних й тактичних дій в умовах короткого строку навчань або невеликої кількості практичних стрільб з метою забезпечення особистої безпеки розглядалися у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Л.М. Ванштейн, С.А. Московкин, М.В. Тамішев, М.Я. Жиліна, І.П. Ратов, В.С. Форфель, А.В. Алексієв, В.А. Артемев, Л. Виготський, Л.М. Кандилович, Г.О. Костюк, С.А. Максименко, Р.М. Найдифер, R. Skanaker тощо. Різні напрями під-

© Казначесв Д.Г., 2019

© Лопасва О.М., 2019

вищення ефективності процесу професійної підготовки розглядали Г. Васянович, А. Галімов та ін.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці різними школами накопичено досвід у методиці професійної підготовки поліцейських, діяльність яких пов'язана з практичним застосуванням вогнепальної зброї. Сучасна наука і освіта дозволяє підготувати майстра своєї справи. Історично склалося так, що методика бойової підготовки, включаючи вогневу підготовку, складена і відпрацьована здебільшого тільки для чоловіків. На сьогоднішній день зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, характеризуються зростаючою вимогою рівності між чоловіком і жінкою з урахуванням гендерного підходу. Основними труднощами, з якими стикаються початківці-стрілки, є такі: хвилювання на вогневому рубежі; відчуття небезпеки при поводженні з бойовою зброєю; бажання абсолютно точно розташувати прицільні пристосування в точці прицілювання; самооборонний рефлекс стрілка на очікуванні звуку пострілу і віддачі зброї, який проявляється в різкому скороченні груп м'язів, що беруть участь в його утриманні, та ін.

Під час стрільби з вогнепальної зброї м'язи кисті правої руки отримують навантаження, тому подібні різкі скорочення позначених груп м'язів завжди призводять до великих кутових відхилень зброї і, як наслідок, до промахів. Для можливості подолання психологічних перешкод необхідне створення умов, при яких забезпечується досягнення таких елементів:

а) створення у тих, хто навчається, уявлення про правильні рухи свого тіла і розуміння цих дій, а саме, що при наведенні зброї на ціль відхилення мушки в прорізі цілика впливає на результат стрільби;

б) стрілець повинен розуміти, які наслідки за собою тягне різке або повільне натискання на спусковий гачок, що не збивають наведення на ціль зброї рухом вказівного пальця правої або лівої руки;

в) при яких діях прицілювання буде правильним, бо коли стрілець при наведенні пістолета з метою влучення чітко бачить ціль і недостатньо чітко бачить прицільне пристосування або навпаки;

г) які відчуття виникають при надмірному перенапруженні м'язів плечового пояса під час очікування пострілу в момент натискання на спусковий гачок;

д) концентрація уваги стрільця на власному відчутті при натисканні на спусковий гачок з дотриманням правильності хвата зброї і стабільності зусилля на його утримання;

е) при здійсненні пострілу формування у свідомості у тих, хто навчається, необхідних навичок з цілеспрямованим підключенням вольового зусилля стрільця при утриманні наведення зброї на ціль: безпосередньо перед пострілом повільним одноманітним рухом натискати на спусковий гачок з частковим уповільненням;

ж) здатність самостійно контролювати правильність усіх своїх дій у процесі пострілу.

Можна зазначити, що за нетривалий відрізок часу подібні способи навчання стрільця дають можливість подолати труднощі психологічного бар'єра, що виникає в процесі навчання. Зокрема, це добре спостерігається при порівняльному аналізі контрольних результатів стрільців (як чоловіків, так і жінок).

Уміння точно наводити зброю на ціль, використовуючи біноклярне прицілювання, є одним зі складних елементів, володіння яким під силу досвідченим та підготовленим стрільцям. Основна складність даного способу полягає в тому, що візуальне сприйняття ока, яким прицілювання не здійснюється, пригнічується вольовим і психологічним зусиллям стрільця. Одночасно з цим біноклярне прицілювання істотно підвищує гостроту зору ока, яким безпосередньо і здійснюється прицілювання. При цьому необхідно враховувати, що під час прицілювання двома очима, з метою збільшення площі візуального контролю, стріляти доведеться навскидку. Постріл відбудеться за мінімальний час, але не дуже точно. Отже, формуючи у стрільця навички ведення вогню в екстремальних умовах, умовах, наближених до реальних ситуацій, необхідно на початковому етапі навчання виробляти в тих, хто навчається, здатність до біноклярного прицілювання. Аналізуючи попередні результати контрольних тестів, можна зазначити, що в умовах подолання психологічного бар'єра і придбання певних навичок показники щодо біноклярного прицілювання у стрільців поліпшуються.

Важливе значення під час утримання зброї і наведення її на ціль має дотримання ритму дихання. Визначивши для себе необхідне положення для стрільби, стрілець у момент прицілювання повинен дихати вільно і рівномірно, затамувавши подих на природно-

му напіввидиху лише при натисканні на хвіст спускового гачка, тобто безпосередньо перед самим пострілом. При цьому затримання дихання не повинно бути більше 5–7 секунд, чого цілком достатньо для здійснення пострілу. Також необхідно враховувати, що під час стрільби після фізичних навантажень дихання потрібно затримувати на вдиху.

Вікові особливості становлення рухової функції людини, розвиток таких фізичних якостей як швидкість і спритність, сила м'язів, гнучкість і витривалість широко розглядалися в науці. Також анатомічні показники і параметри особливості жінок і чоловіків виявлено та систематизовано в досить широкому спектрі. І ці дані можна використовувати при складанні сучасних методик навчання вогневої підготовки з урахуванням гендерних особливостей. На додаток до всього необхідно враховувати вплив таких факторів: наказ керівництва; почуття відповідальності за виконання поставленого завдання; бажання знешкодити і затримати злочинця; багато інших різних обставин, що не дають можливість у повному обсязі виконати поставлене завдання (недооцінка можливостей злочинця, надання ним опору, складність ситуації і обстановки); інстинкт самозбереження [6]. Безперечно, кожен з названих факторів окремо або всі в цілому здатні викликати суперечливі почуття, а згодом і дії. Саме виходячи з цього, практично кожна ситуація вимагає від співробітника поліції максимальної віддачі, чітких і рішучих індивідуальних чи колективних дій, спрямованих на успішне вирішення оперативно-службових завдань, з чого випливає потреба в підготовці співробітників, готових до ефективних дій з упевненістю власної переваги над супротивником і незалежно від характеру ситуації та складності обстановки. Також потрібно зазначити, що аналіз і оцінка обстановки, що склалася, і в подальшому прийняття вірного рішення – це не просто повсякденна робота мозку, а обумовлена особистісними характеристиками складна психічна діяльність. Таким чином, опинившись в умовах екстремальної ситуації, поліцейський, професійно оцінивши і проаналізувавши обстановку з передбаченням її подальшого розвитку (в тому числі і несприятливу), повинен навчитися приймати, можливо, єдино правильне рішення, яке дозволить йому вийти переможцем. У ситуаціях, що вимагають від співробітника впевнених і зважених рішень, як правило, активізуються захисні функції організму, які приводять людину до адекватних дій у відповідь. Тому варто зазначити, що якщо поліцейський недостатньо підготовлений фізично і психологічно, то наслідки будуть негативними: раптовий шок, відмова моторних функцій, втрата відчуття часу, часткова глухота і т.д. Негативні реакції найчастіше виникають на тлі переляку, який загальмовує мозкові процеси людини і підштовхує її до необдуманих і недоцільних дій, а в разі, якщо ситуація розвивається не на користь співробітника, то переляк може перерости у страх або паніку. У такій ситуації поліцейським (жінкам) набагато складніше подолати психологічні перешкоди, що виникли. У небезпечній ситуації поведінка поліцейського на тлі переляку характеризується не тільки проявом негативних реакцій. У добре підготовлених працівників поліції, на відміну від новоприйнятих, раптово виникаюча небезпека викликає азарт, бойове збудження і прагнення досягти поставленої мети.

Виходячи з цього, можна зробити певні висновки:

Якісний рівень розвитку психологічної підготовленості у працівника поліції забезпечує надалі адекватну поведінку та ефективні дії, що в сукупності з високою фізичною підготовкою, в кінцевому підсумку, дозволить співробітнику, незалежно від складності поставленого завдання, домогтися його успішного виконання.

У процесі навчання бойової підготовки необхідно створювати умови і моделювати ситуації, які будуть сприяти формуванню у тих, хто навчається, незалежно від статевої приналежності, сміливості і рішучості, впевненості у своїх силах і можливостях. Прийняття рішень здійснюється на основі не тільки розумових операцій, але і вгадування задуму злочинця. В такому випадку, дії працівника у кризових ситуаціях визначаються процесами антиципації, тобто передбачення.

Необхідно також враховувати, що в різних конфліктних ситуаціях здійснюється постійна зміна просторових і часових взаємодій представників правоохоронних органів і злочинців. Висока емоційно-психічна напруженість ситуацій, загострена постійно присутніми факторами ризику та загрози з боку злочинця, може сприяти утворенню комплексу індивідуальних та групових гальмівних психологічних механізмів і бар'єрів у взаємодії групи працівників при виконанні спільних оперативно-службових завдань. Ось чому формування з урахуванням гендерних особливостей морально-психологічної готовності до дій в екстремальних умовах при виконанні оперативно-службових завдань необхідно розглядати в нижчезазначених аспектах [6]. Психологічна стійкість полягає у формуванні навичок управління своїми емоціями, впевненості в діях при веденні сути-

чок, підвищенні стійкості до кризових ситуацій при вогневому і рукопашному протиборстві, прагненні до активності в нападі та захисті і т.д. Технічна готовність визначається формуванням необхідних навичок і вмій використання технічних, спеціальних засобів захисту, стрілецької зброї, прийомів рукопашного бою, а також знанням відповідних тактичних прийомів і дій. Фізична готовність визначається рівнем розвитку необхідних загальних і спеціальних фізичних якостей: швидкості, сили, спритності, витривалості, координації рухів, стійкості до статичних напруг і перевантажень, а також здатністю протистояти впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища. Гендерний підхід до питань вивчення тренувань дозволяє регулювати фізичне навантаження залежно від статі, щоб, з одного боку, домогтися гарних результатів у придбанні навичок, а з іншого – уникнути перевтоми і розвитку стійких психологічних бар'єрів. Педагогічна сторона морально-психологічної готовності до виконання оперативно-службових завдань у різних умовах оперативно-службової діяльності характеризується організацією і проведенням педагогічних і методичних заходів навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення цілей такої готовності.

Висновки. У практичних підрозділах дуже мало часу відводять на спеціальну підготовку за відсутності набоїв, браку часу, відсутності власної навчальної бази. «Вогнева підготовка» є одним з основних видів підготовки співробітників правоохоронних органів, особливу роль якій слід приділяти не тільки на початковому етапі роботи поліцейського (навчання), а й під час усього періоду служби. Тому що набуті необхідні знання та отримані навички необхідно підтримувати та удосконалювати впродовж усієї служби – це може врятувати не тільки чиєсь життя, а й власне. Тому можна зазначити, що навички поводження зі зброєю є необхідними в системі комплексної підготовки професійних кадрів для Національної поліції, а тому потрібно внести зміни до програми проведення занять з вогневої підготовки працівників Національної поліції України, що дадуть змогу підтримувати належний рівень знань, вмій та навичок. Також потрібно певне осучаснення ведення занять з поліцейськими, курсантами та впровадження нових методичних заходів для підвищення особистих здібностей та навичок.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 26.01.2016 №50. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16>
3. Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затверджена наказом МВС України від 01.02.2016 № 70. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16>
4. Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліцію, затверджене наказом МВС України від 16.02.2016 № 105. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16>
5. Положення про курс стрільб для поліцейських та норми витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб, затверджене наказом Національної поліції України від 20.12.2016 № 900. URL: <http://avto-zakon.com.ua/zakon/doc/nak/900.html>
6. Бандурка О.М., Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.

Надійшла до редакції 29.01.2019

SUMMARY

Kaznacheyev D.G., Lopayeva O.M. Features of formation of psychological sustainability and readiness of police officers in the course of shooting training. In the article the authors have considered range of problems of training is from the point of view of forming of technical and tactical actions in the conditions of short space of studies or small amount of the practical firing, psychological control during the study of technique of firing that can allow to promote reliability and success with a capture and forming of technical skills maximally short space.

They described methodical recommendations in relation to the features of preparation of policemen at behavior and by a weapon to implementation of official duties in the organs of internal affairs, questions that embrace behavior of workers of police in extreme and crisis situations and factors, that she is characterized, and also ways are certain to the effective modern system of organization of preparation of policemen for implementation of official tasks in terms, that is related to risk for life and cause physiology and psychological stress.

Keywords *police officers, shooting-iron, fire training, psychological state, psychological control, skill formation, aiming.*

УДК 351.74

Волков Ю. М. ©
викладач

Поливанюк В. Д. ©
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-86-89

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Розглянуто окремі аспекти застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України під час виконання службових обов'язків. Поліцейський захід є однією з ключових складових функцій поліцейського, яка полягає в тому, що поліцейський має право застосовувати до особи дії або комплекс дій превентивного чи примусового характеру. На основі міжнародно-правових актів щодо застосування вогнепальної зброї працівниками поліції розглядається реалізація заходів примусу на правомірних засадах відповідно до діючого законодавства України. Дії працівників поліції не завжди є своєчасними та відповідними, особливо при застосуванні вогнепальної зброї під час виконання службових обов'язків, що призводить до порушення умов правомірності її застосування. В окремих випадках поліцейські при застосуванні вогнепальної зброї володіють тактикою і прийомами її застосування, але не володіють достатньою психологічною підготовкою, що й призводить до негативних наслідків.

Ключові слова: вогнепальна зброя, застосування, психологічні аспекти, працівник поліції, правомірність.

Постановка проблеми. Ситуація, що склалася в Україні, є не найкращою за всі часи її незалежності: порушення публічного порядку та вчинення тяжких злочинів особливо з використанням вогнепальної зброї тощо. Працівники поліції відіграють важливу роль у вирішенні цієї проблеми, тому що на них покладено безпосередні обов'язки щодо забезпечення безпеки громадян і публічного порядку, виявлення, запобігання та припинення кримінальних правопорушень. У діяльності поліції щодо забезпечення публічного порядку і публічної безпеки, охорони прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, боротьби з різними правопорушеннями важливе значення має використання заходів примусу, до яких належать заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальна зброя. Дане дослідження проблемних питань застосування поліцейськими вогнепальної зброї – є актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження проблем застосування працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї здійснювали у своїх працях П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.П. Віденко, А.В. Корінець, Н.Т. Куц, Л.Л. Попов, А.О. Терещук, І.С. Тишкевич, М.П. Федоров, О.С. Фролов, Л.Г. Чистоклетов тощо.

Метою статті є дослідження проблем, пов'язаних із застосуванням працівниками Національної поліції України вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Застосування вогнепальної зброї – найбільш суворий захід примусу. Вона застосовується поліцейським у виключних випадках – якщо існує загроза життю поліцейського або інших осіб чи правопорушник чинить збройний опір. Застосуванню вогнепальної зброї передують попередження, за виключенням випадків, коли особа чинить збройний опір або при спробі особи заволодіти вогнепальною зброєю поліцейського. Вогнепальна зброя не може бути застосована у місцях, де можливо завдати шкоду іншим особам.

Як зазначено у ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»: поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю: якщо

існує безпосередня загроза життю особам (поліцейському, членам його сім'ї, жертві нападника, заручнику тощо) або для затримання особи, що чинить збройний опір (що теж створює загрозу життю працівника поліції). [1]

При застосуванні вогнепальної зброї працівник поліції здійснює ряд дій юрисдикційного, організаційно-управлінського, публічно-владного, виконавчо-розпорядчого характеру. Отже, застосування зброї - це важлива форма реалізації правових норм і ступеня управлінської діяльності.

Застосування вогнепальної зброї є кульмінаційним етапом діяльності працівника поліції, тут перехрещуються правові, соціальні, психологічні, релігійні, професійні та адміністративно-правові аспекти особистості працівника поліції.

Метою застосування поліцейськими вогнепальної зброї як примусового заходу є забезпечення подолання спротиву проведенню превентивного поліцейського заходу, відновлення публічного порядку та публічної безпеки, локалізація соціальної напруги або забезпечення особистої безпеки поліцейського.

Керівні принципи застосування поліцією заходів примусу, процедурні аспекти та обмеження щодо інтенсивності застосування вогнепальної зброї поліцейськими передбачено такими міжнародними нормативно-правовими актами, як: Рекомендація Rec. (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів [2]; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. [3]; Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Про Декларацію про поліцію» [4].

Кодекс поведінки службовців органів правопорядку(затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року) (стаття 3) визначає що всі службовці органів правопорядку можуть застосовувати силу тільки у разі суворой необхідності і в обсязі, необхідному для виконання їх обов'язків [3].

У цьому положенні підкреслюється, що застосування сили службовцями органів правопорядку має бути винятковим; хоча, мається на увазі, що службовці органів правопорядку можуть бути уповноважені застосовувати силу, за розумної необхідності в конкретних обставинах для запобігання злочину або при виконанні законного затримання чи допомозі в його проведенні щодо порушників або підозрюваних; сила, що виходить за ці межі, не може бути застосована. Національне право обмежує застосування сили службовцями органів правопорядку відповідно до принципу пропорційності. Слід розуміти, що слід дотримуватися таких національних принципів пропорційності при тлумаченні цього положення В жодному разі це положення не має тлумачитися як таке, що санкціонує застосування сили, яка не є пропорційною до законної мети, яка має бути досягнута.

Рекомендації Rec. (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» (Ухвалені Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів) (п. 20) організація поліції повинна містити ефективні заходи для забезпечення чесності та належного виконання своїх обов'язків службовцями поліції, зокрема, щоб гарантувати повагу до основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини [2].

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 690 (1979) «Про Декларацію про поліцію» (п. 12, 13) - при виконанні своїх обов'язків, офіцер поліції зобов'язаний використовувати всю необхідну рішучість для досягнення мети, яка передбачена або дозволена законодавством, але ніколи не повинен використовувати більше сили, ніж це є розумним. Офіцери поліції повинні отримувати зрозумілі та чіткі розпорядження щодо способу та обставин, за яких вони повинні застосовувати зброю [4].

Поліцейський захід є однією з ключових складових функцій поліцейського, яка полягає в тому, що поліцейський має право застосовувати до особи дії або комплекс дій превентивного чи примусового характеру.

Застосування поліцейського заходу має превентивно-примусовий характер та застосовуються з метою запобігання подальшого порушення закону та забезпечення безпеки поліцейського та інших осіб.

Реалізація застосування заходу повинно здійснюватися на правомірних засадах, в межах нормативно-правових актів, маючи ефективний спосіб реалізації.

Дані керівні положення міжнародних документів знайшли своє відображення й у вітчизняному законодавстві. Зокрема, у межах заходів реагування на правопорушення, визначених Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України

«Про Національну поліцію» заходи примусу застосовуються поліцією з метою забезпечення особистої безпеки поліцейського, безпеки оточуючих, припинення протиправних посягань та затримання правопорушника.

Наслідком застосування примусу може бути затримання правопорушника у встановлений у законі спосіб, припинення правопорушення, відвернення загрози життю і здоров'ю поліцейського або інших осіб.

Відповідно до ст.ст. 42–46 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише після проходження ним спеціальної підготовки у межах курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) та підвищення кваліфікації протягом усього часу перебування на посадах поліцейських. На заняттях з вогневої підготовки поліцейські мають набути та вдосконалити навички: умілого поводження з вогнепальною зброєю (швидкісне дістання пістолета з кобури та приведення його в бойову готовність, виконання пострілу, усунення затримок при стрільбі тощо); виконання прийомів швидкісної стрільби в різних умовах, з різноманітних положень та з перенесенням вогню по мішенях; припинення протиправних дій за допомогою вогнепальної зброї, тактики застосування та використання зброї в оперативно-службовій діяльності (прийняття рішення про застосування та використання вогнепальної зброї, вибір цілі для знешкодження); безпечного поводження з вогнепальною зброєю; з інших питань вогневої підготовки, що виникають у процесі оперативно-службової діяльності.

Поліцейський уповноважений активно застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами. До способу подолання активного опору з боку правопорушника слід також віднести застосування поліцейським вогнепальної зброї – оголення вогнепальної зброї, приведення її до бойової готовності та спрямування у бік правопорушника (демонстрація вогнепальної зброї) як попередження особи про можливість її активного застосування. Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для активного застосування вогнепальної зброї поліцейським.

Поряд з позитивними моментами чинного законодавства деякі питання потребують додаткового правового регулювання та роз'яснень (уточнень).

Так, у ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» визначено вичерпний перелік підстав для застосування поліцейським вогнепальної зброї та у ч.6 ст.46 закону визначено обставини при яких поліцейському дозволяється застосовувати вогнепальну зброю без попередження.

Поліцейські України отримали набагато більше прав на застосування вогнепальної зброї. Навіть дістати пістолет поліцейський тепер вправі вирішивши, що він може знадобитися. Тепер будь-який напад дає поліцейському право спустити курок. Стріляти без попередження поліцейський може і в тому випадку, якщо небезпечний злочинець намагається втекти за допомогою транспорту.

Висновки. Насправді, на практиці виникає багато запитань щодо використання вогнепальної зброї поліцейськими. Так, законом дозволяється застосовувати вогнепальну зброю під час відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю, захисту осіб від нападу, для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю і здоров'ю людей та/або поліцейського або особа, яка вчинила особливо тяжкий злочин, втікає за допомогою транспортного засобу. Але в реальних умовах завжди є небезпека завдати шкоди іншим особам, не пов'язаними зі злочинними діями в зв'язку з тим, що більшість небезпечних злочинів з використанням вогнепальної зброї відбувається саме в громадських місцях де перебуває значне скупчення людей і фактично поліцейські можуть застосовувати вогнепальну зброю здебільшого на відстані до 5 м, оскільки на більших відстанях небезпека завдати поранення іншим особам у разі невлучання у злочинця чи правопорушника значно збільшується, що автоматично веде до кримінальної відповідальності стосовно поліцейського.

Також після застосування поліцейським вогнепальної зброї, відразу ж табельна зброя вилучається та проводиться службове розслідування, тобто весь цей час поліцейський, який застосував вогнепальну зброю фактично усувається на період перевірки від виконання службових обов'язків. Крім того, як правило, на практиці застосування вогнепальної зброї частіше за все відбувається в екстремальних умовах, після фізичного навантаження (двоєю з правопорушником, його переслідування або в ситуаціях,

пов'язаних з використанням зброї проти поліцейського). Особливо небезпечні злочинці при вчиненні кримінальних правопорушень з використанням вогнепальної зброї, пускають її в хід без зайвих вагань, не обтяжуючи себе правомірністю щодо її застосування або забезпечення безпеки інших осіб. В той же час поліцейський завжди повинен пам'ятати про правові підстави застосування вогнепальної зброї, настання кримінальної відповідальності за її неправомірне застосування а також заборону застосування вогнепальної зброї в місцях де існує імовірність завдати шкоди іншим особам.

Бібліографічні посилання

1. Закон України « Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [Офіційний сайт Верховної Ради України]. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Рекомендація Rec. (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасникам Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухвалена Комітетом міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів // Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. С.19-51
3. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.) URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml
4. Права людини в діяльності української поліції – 2015. Науково-практичне видання / Упоряд. Крапивін Є.О. – К. : Асоціація УМДПЛ, 2016 р. 408 с.

Надійшла до редакції 30.01.2018

SUMMARY

Volkov Yu.M., Polyvanyuk V.D. Problematic issues of the use of firearms by national police officers while performing official duties. The article is devoted to separate aspects of the use of firearms by the employees of the National Police of Ukraine during the performance of official duties. A police action is one of the key functions of the police, which consists in the fact that the police officer has the right to apply to the person the action or complex of actions of preventive or coercive nature.

On the basis of international legal acts on the use of firearms by police officers, the enforcement of coercive measures is considered on the lawful basis in accordance with the current legislation of Ukraine, according to which a policeman has the opportunity to use firearms without warning, but the actions of police officers are not always timely and appropriate, especially when using firearms during official duties, which leads to a violation of the lawfulness of its application. In some cases, police use firearms with tactics and methods of use, but do not have sufficient psychological training, which also leads to negative consequences. This is precisely one of the problem issues related to the use of firearms by the officers of the National Police of Ukraine during the performance of official duties.

Also in the scientific article, the authors analyze normative acts defining the guidelines for police coercion, procedural aspects and restrictions on the intensity of use of firearms by police officers.

Keywords: *firearms use, psychological aspects, police officer, lawful use of firearms, highest social value, law enforcement officer.*

УДК 351.74

Клапошук М.М. ©

викладач

*(Криворізький факультет
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-89-92

**ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ ПАТРУЛЬНІ
ПОЛІЦЕЙСЬКІ ПРИ ВИСОКОМУ РИЗИКУ ЗУПИНЕННЯ
ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ**

Розглянуто особливості тактичних прийомів патрульних поліцейських при зупиненні транспортного засобу для перевірки з високим ступенем ризику. Змодельовано послідовність дій патрульного поліцейського при вербальному спілкуванні з водієм транспортного засобу та особами, що знаходяться у транспортному засобі, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. Запропоновано тактичні дії патрульному поліцейському у керуванні підрозділами прикриття, додатковими підрозділами поліції та підрозділом для перевірки зупиненого транспортного засобу.

Ключові слова: *високий ризик, тактичні прийоми, транспортний засіб, основний підрозділ, контроль, підрозділ прикриття, додатковий підрозділ, контакт-прикриття.*

© Клапошук М.М., 2019

Постановка проблеми. Створення та формування нової національної поліції України відбувається в досить складний період зовнішньополітичного та внутрішньоекономічного життя держави. Поліцейські на шляху своєї професійної діяльності стикаються з низкою питань, вирішення яких потребує високопрофесійної підготовки. В першу чергу це забезпечення прав і свобод людини, протидія жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, дотримання антикорупційного законодавства, толерантність та недискримінація в роботі поліцейських, взаємодія з населенням на засадах партнерства, ефективна комунікація, дія поліцейського на місці події тощо. Серед зазначених питань діяльності патрульного поліцейського одним з визначних напрямків є тактична підготовка, діяльність патрульного із забезпечення безпеки дорожнього руху, превентивна (профілактична) поліцейська діяльність з перевіркою документів.

Виклад основного матеріалу. Протягом своєї кар'єри у правоохоронних органах патрульні сотні разів зупинять автомобілі для перевірки. Від рівня їх професійної підготовки, насамперед від умінь та навичок з тактико-спеціальної підготовки, тактики самозахисту і дотримання заходів особистої безпеки, залежить їхнє життя та життя громадян, які потребують захисту [3]. Патрульному, щоб досягти успіху, потрібно постійно оцінювати всю ситуацію до зупинення транспортного засобу, під час фактичного зупинення та після здійснення зупинення.

Для контролю ситуації застосовується метод зупинення транспортного засобу з високим ступенем, за умови відомих ризиків, при вчиненні тяжкого злочину, якщо відомо, що в транспортному засобі та у підозрюваних осіб є зброя і зростає ризик для поліцейських патрульної служби і громадян.

Зупинення транспортного засобу для перевірки з високим ступенем ризику подібне до зупинення з невідомим ступенем ризику і передбачає необхідні заходи безпеки, в першу чергу це необхідне прикриття, а також підтвердження інформації черговому.

Крім того, потрібно оцінювати ризики під час зупинення транспортного засобу, до них належать: характер зупинки; кількість пасажирів, які знаходяться у транспортному засобі; поведінка пасажирів під час зупинення; можлива наявність зброї; тип зупиненого транспортного засобу; денний чи нічний час; місцезнаходження. Важливе значення має розташування патрульних автомобілів під час зупинення підозрюваного транспортного засобу, за принципом контакт-прикриття (рис. 1).

Контакт з підозрілими особами, які знаходяться в зупиненому транспортному засобі, повинен відбуватися в певній послідовності. В першу чергу через засоби підсилення мовлення наказати водієві зупинити двигун, вийняти ключ із замка запалювання, опустити скло вниз на дверях автомобіля, висунути назовні обидві руки і тримати долонями догори. Пасажиру попереду наказати також опустити скло вниз на дверях автомобіля, висунути назовні обидві руки і тримати долонями догори. Ті самі вимоги повинні виконати й пасажири позаду. Якщо скло на задніх бокових дверях автомобіля неможливо опустити вниз, то пасажиром позаду дати команду покласти руки перед собою на підголов'я переднього сидіння долонями вгору [4]. Патрульний поліцейський основного підрозділу наказує водію першим вийти з транспортного засобу. Водій виходить спиною вперед. Поліцейський наказує водієві підняти руки вгору або покласти їх на дах автомобіля (Як варіант: дає команду водієві покласти ключі від замка запалювання на дах автомобіля (при зупиненні легкового автомобіля)).

Рисунок 1

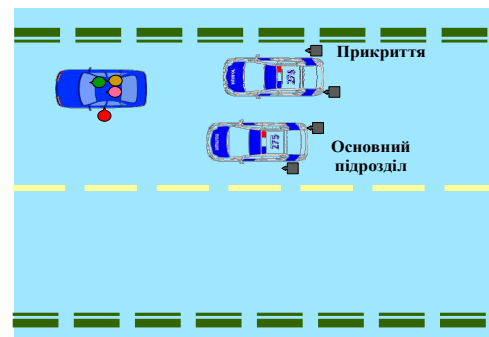

Рисунок 2

Поліцейські контролюють поведінку водія, подаючи чіткі команди (прості команди, нічого надзвичайного), не забувайте контролювати поведінку пасажирів. Патрульні поліцейські (основний підрозділ і підрозділи прикриття) виходять з автомобілів і займають позицію за патрульними автомобілями, використовуючи їх як прикриття (рис. 2).

Поліцейський основного підрозділу наказує водієві підняти руки, повернутися спиною до нього і рухатися спиною вперед.

Не потрібно заважати поліцейському, який вступає в контакт з водієм, подавати команди і контролювати підозрюваного. Кожен поліцейський контролює свій сектор і при зміні ситуації негайно реагує, голосно подаючи команди підозрюваному, у випадку збройного опору застосовує зброю без попередження [1].

Поліцейський підрозділу прикриття підтримує радіозв'язок і інформує чергового та додаткові підрозділи поліції про свої дії та зміни в обстановці, викликає необхідне підкріплення при ускладненні ситуації.

Один поліцейський відповідальний за фізичний контроль підозрюваного, в той час як інші контролюють автомобіль. Поліцейський, який контролює водія, зупиняє його рух, коли той зайде за лінію заднього бампера патрульного автомобіля основного підрозділу. До водія, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, поліцейський застосовує спеціальний засіб – кайданки, для обмеження рухомості, проводить поверхневу перевірку і залишає його біля патрульного автомобіля під наглядом поліцейських [1] (рис. 3).

Рисунок 3

Рисунок 4

Потім поліцейський основного підрозділу наказує пасажирів попереду опустити скло вниз на дверях автомобіля, висунути назовні обидві руки і тримати долонями догори, виходити з автомобіля спиною вперед через місце водія. Наказує пасажирів підняти руки вгору і рухатися спиною вперед до патрульного автомобіля. Поліцейський зупиняє рух пасажирів, коли той вийде за лінію заднього бампера патрульного автомобіля основного підрозділу. До пасажирів, який підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, поліцейський також застосовує спеціальний засіб – кайданки, для обмеження рухомості, проводить поверхневу перевірку і залишає його біля патрульного автомобіля під наглядом поліцейських [1].

Вихід пасажирів, розташованих на задньому сидінні підозрюваного автомобіля, здійснюється через ліві двері автомобіля (двері, які краще видно і контролюються поліцейськими) по одному, по черзі. Рух і затримання кожного з них відбувається аналогічно як до попереднього пасажирів і водія. Всі затримані розташовуються в одному місці і знаходяться під постійним наглядом поліцейських. Після отримання інформації від підозрюваних про кількість пасажирів в автомобілі поліцейський перевіряє надану йому інформацію шляхом подачі команди про вихід із затриманого транспортного засобу можливого підозрюваного, тобто діє за принципом «1+1» (де є один, там має бути й другий).

Для більш ефективного контролю за ситуацією залучаються додаткові підрозділи патрульної поліції (рис. 4).

При високому ризику зупинення транспортного засобу в темний час доби поліцейські максимально використовують освітлення патрульних автомобілів додаткових

підрозділів для отримання переваги під час проведення переміщення і затримання підозрюваних (рис. 5).

Поліцейський основного підрозділу, який керує підрозділами прикриття і додатковими підрозділами поліції, організовує «підрозділ для поверхневої перевірки підозрюваного транспортного засобу».

Двоє поліцейських під постійним контролем своїх колег проводять поверхневу перевірку автомобіля підозрюваних з метою виявлення осіб, заборонених предметів і знарядь скоєння правопорушення (рис. 5).

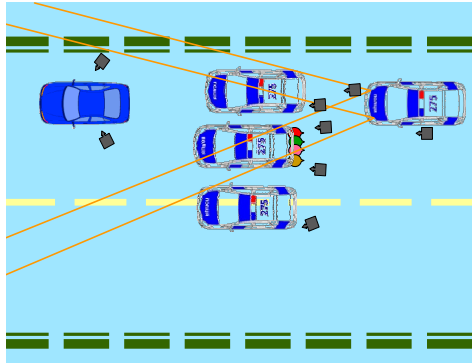

Рисунок 5

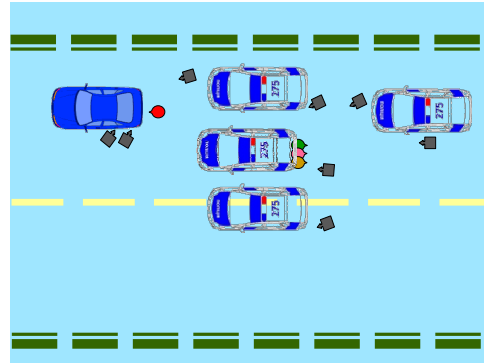

Рисунок 6

Завершення перевірки транспортного засобу патрульними поліцейськими, при високому рівні ризику, закінчується поверхневою перевіркою багажника автомобіля підозрюваних з метою виявлення заручників, заборонених предметів і знарядь скоєння правопорушення, майна, здобутого злочинним шляхом (рис. 6).

Під час зупинення та огляду автомобіля підозрюваних та затриманих осіб, поліцейські повинні неухильно дотримуватися заходів безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю, не спрямовувати безпідставно ствол зброї у бік людей, транспорту, будинків, споруд [2].

Бібліографічні посилання

1. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р.
2. Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю: наказ МВС України № 70 від 01 лютого 2016 р.
3. Бортник С.М., Моргунов О.А. Тактика самозахисту та особистої безпеки працівників Національної поліції України: метод. рек. / за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Київ: ФОП Кандиба Т.П., 2017. 136 с.
4. Тактико-спеціальна підготовка: посібник / упоряд. М.М. Почтовий, рецензент М.В. Верповський. Кривий Ріг, 2011. 129 с.
5. Посібник підготовки до занять по модульній програмі кандидатів на посади міліціонерів патрульно-постової служби / уклад. С.І. Лещенко, Ю.О. Талалай, С.В. Валах, В.Б. Гуль, М.М. Клапошук, В.М. Мандригель, С.О. Мішенін, В.М. Сазонов, рецензенти: Ю.А. Ведерніков, О.М. Червач. Кривий Ріг: Училище проф. підгот. прац. міліції при Юридичній академії МВС України, 2005. 544 с.

Надійшла до редакції 13.01.2019

SUMMARY

Klaposhchuk M.M. Tactics used by patrol officers at high risk of stopping the vehicle for inspection. The author has considered the features of tactical techniques of patrol officers when the vehicle is stopped for a high-risk check. He confirmed that for the patrol officer, in order to succeed, it is necessary to continuously evaluate the whole situation before the vehicle is stopped, during the actual stop and after the stop. In order to control the situation, a method of stopping a vehicle with a high degree of known risk in the commission of a serious crime is used if it is known that there is a weapon in the vehicle and the suspects and there is a growing risk for the Police patrol service and citizens.

The author has modeled a sequence of actions of a patrol policeman during verbal communication with a driver of a vehicle and persons in a vehicle suspected of committing a criminal offense. Tactical actions are offered to the patrol policeman in the management of covering units, additional units and a unit for checking a stopped vehicle.

Keywords: *high risk, tactical methods, vehicle, main unit, control, cover unit, additional unit, contact-cover.*

ВИДИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про поліцейську діяльність є пріоритетними напрямками діяльності органів Національної поліції.

Відповідно до стратегії розвитку системи МВС у період до 2020 року, забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності органів поліції, партнерство – це форма взаємодії поліції з громадськістю, спрямована на налагодження системного діалогу поліції з громадськістю, підвищення якості підготовки рішень з важливих правоохоронних питань з урахуванням громадської думки, створення умов для участі громадян у розробленні проєктів нормативних актів з питань організації та діяльності поліції. А правильно визначені ефективні види громадського контролю виступають у якості стимулюючого фактора на шляху формування покращення партнерських відносин.

Ключові слова: громадський контроль, контроль, види громадського контролю, Національна поліція, партнерські стосунки, взаємодія з органами поліції.

Постановка проблеми. Виконання численних і різноманітних завдань і обов'язків, покладених на органи Національної поліції, залежить від ефективної роботи та раціональної взаємодії з громадськістю на території обслуговування.

Реформування правоохоронних органів побудовано на принципах прозорості та відкритості, саме тому надзвичайно актуальним для Національної поліції сьогодні є якісне забезпечення публічно-сервісної діяльності, спрямованої на реалізацію прав і свобод людини і громадянина, забезпечення суспільних вимог на високому європейському рівні.

Вкрай необхідним на цьому етапі реформування є перегляд існуючих форм, напрямів та видів взаємодії та громадського контролю та пошук нових на основі світового досвіду реалізації правоохоронної функції. Пріоритетними завданнями реформування Національної поліції є налагодження і підтримка стосунків між поліцією і населенням на принципах довіри, взаєморозуміння і добропорядності.

У Концепції реформування системи Міністерства внутрішніх справ України вказано [1], що правоохоронні органи, виконуючи їх основне завдання з охорони правопорядку, повинні у своїй діяльності надавати перевагу роботі з населенням, підвищувати роль інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, налагоджувати ефективну співпрацю з населенням і місцевими громадами та підвищувати рівень довіри населення до органів внутрішніх справ і авторитет їх працівників, оскільки без активної та заінтересованої підтримки громадян розкриття і профілактика злочинів та інших правопорушень є мало-ефективними. Законом України «Про Національну поліцію» серед основних принципів діяльності Національної поліції визначено принцип взаємодії з населенням на засадах партнерства [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми адміністративної діяльності органів Національної поліції, як об'єкту громадського контролю, приділялась увага вченими різних галузей знань. Серед вчених-юристів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна назвати роботи Басова А.В., Безпалової О.І., Лошицького М.В., Олефіра В.І., Фатхутдінова В. Г. Окремим аспектам адміністративної діяльності органів Національної поліції приділялась увага Федоровим В.В. та Чернеєм В.В., громадським контролем у цій сфері займалися Школик А. та Щербанюк О.В.

Всі означені автори зробили позитивний внесок у розробку даної проблематики, враховуючи прорахунки та позитивний досвід, але у процесі реформування правоохоронних органів та розбудови громадянського суспільства виникають нові виклики, які потребують вчасного вирішення.

Виклад основного матеріалу. Свідченням цих глибинних перетворень на шляху демократизації нашої держави є визнання на законодавчому рівні основного критерію оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції.

Взаємодія громадськості та поліції побудована на основі двох складових:

- 1) співробітництво — спільна праця заради досягнення визначених цілей із забезпечення правопорядку в країні;
- 2) ретельний аналіз — аналіз думки населення з метою подальшої оцінки ефективності поліцейської діяльності та обов'язкового урахування потреб територіальних громад.

Отже, дуже важливим кроком є нова політика МВС щодо усвідомлення поліцейськими необхідності налаштування стосунків з громадою на обслуговуваній території.

Громадський контроль є однією з форм реалізації демократії і способом залучення населення до управління державними справами. За його допомогою здійснюється оцінка ступеня виконання органами поліції покладених на них завдань та функцій в межах визначеної території. Основною характерною рисою громадського контролю є те, що він застосовується з метою запобігання порушенням у діяльності органів публічної адміністрації за допомогою засобів впливу громадськості.

Основні відмінності громадського контролю від інших видів контролю лежать у суб'єктно-об'єктній сфері, а це, у свою чергу, означає, що:

- 1) громадський контроль може здійснюватись як організованою, так і неорганізованою громадськістю не від імені держави;
- 2) результати проведення громадського контролю мають рекомендаційний характер, тобто не мають юридично-владного змісту;
- 3) здійснення громадського контролю за діяльністю органів Національної поліції стосується питань, пов'язаних із наданням поліцейських послуг у сфері захисту прав і свобод громадян, їх потреб та інтересів громадськості на території обслуговування.

Громадський контроль може здійснюватись органами самоорганізації населення, профспілками, трудовими колективами, громадськими об'єднаннями, недержавними засобами масової інформації, пересічними громадянами в межах діючого законодавства.

Вищезазначені суб'єкти громадського контролюють діяльність органів Національної поліції, а з урахуванням того, що адміністративна діяльність органів Національної поліції є найбільшою частиною від загального обсягу всієї діяльності органів поліції, оскільки покликана вирішувати багатоаспектний комплекс завдань з охорони прав і свобод громадян в зазначеній сфері, то вона і постає як об'єкт громадського контролю під час здійснення своєї професійної діяльності з охорони недоторканності, честі, гідності, прав і свобод громадян.

Суб'єкти громадського контролю можуть реалізовувати свої законні повноваження як за власної ініціативи, так і за дорученням органів публічної адміністрації з широкого кола питань.

Основною особливістю здійснення цього контролю є те, що виявлені недоліки та порушення в роботі поліцейських або в діяльності органу при наданні рекомендацій управлінського характеру не можуть бути виправлені самостійно, тому що мають рекомендаційний характер.

Основною законодавчою базою, що дозволяє здійснювати громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції України за всіма напрямками та видами, на сьогодні є Закони України «Про Національну поліцію» [2], «Про звернення громадян» [4], «Про місцеве самоврядування» [11], «Про місцеві державні адміністрації» [6], «Про громадські об'єднання» [7], «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» [9], «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [10], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» тощо, а також підзаконні (у тому числі і відомчі) та інші нормативно-правові акти (зокрема наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» від 06.11.2015 р. № 1377). Законом України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» встановлено, що громадський контроль входить до системи цивільного контролю над правоохоронними органами держави. Законом визначено, що цивільний контроль правоохоронної діяльності має забезпечувати: дотримання законності; попередження і недопущення порушень

конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у правоохоронних органах. Предметом цивільного контролю у правоохоронній сфері є обґрунтованість рішень державних органів з питань правоохоронної діяльності з точки зору відповідності їх засадам внутрішньої і зовнішньої політики, міжнародним зобов'язанням України за укладеними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; дотримання вимог Конституції і законів України щодо прав і свобод громадян, які перебувають на службі в правоохоронних органах; формування, затвердження і використання визначених законом про Державний бюджет України видатків на потреби правоохоронної діяльності.

Громадський контроль за діяльністю органів Національної поліції здійснюється у таких основних формах [2]:

1. Звіт про поліцейську діяльність. Один раз на рік керівник територіального органу Національної поліції звітує перед громадськістю про стан злочинності в регіоні, про основні проекти поліції, про поліпшення криміногенної ситуації в регіоні, про пріоритетні заходи, спрямовані на захист прав і свобод громадянина. Керівництво органів Національної поліції в обов'язковому порядку надає громадськості статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи з виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють.

2. Прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції. Законом України «Про Національну поліцію» нововведенням є застосування такої форми громадського контролю за діяльністю поліції як прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Київська та Севастопольська міські ради, обласні, районні та міські ради вправі за результатами оцінки діяльності органу поліції на території відповідної області, району або міста своїм рішенням прийняти резолюцію недовіри керівникові відповідного територіального органу (підрозділу) поліції, що є підставою для звільнення його із займаної посади. Рішення про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції може бути прийнято не раніше, ніж через один рік після його призначення на посаду. Рішення про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менше двох третин від складу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Київської та Севастопольської міських рад, обласних, районних та міських рад. В такому рішенні про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції зазначають мотиви для його прийняття з посиланням на обставини, що їх обґрунтовують. Копія рішення про прийняття резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції невідкладно надсилається кур'єром або поштовою кореспонденцією з повідомленням про отримання керівнику органу поліції, до повноважень якого належить право призначення та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого відповідний орган прийняв резолюцію недовіри. Керівник органу Національної поліції [2], до повноважень якого належить право призначення на посаду та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, з моменту надходження до очолюваного ним органу завіреної належним чином копії рішення відповідної місцевої ради про прийняття резолюції недовіри зобов'язаний негайно своїм наказом звільнити з посади такого керівника або відсторонити його від виконання службових обов'язків та призначити службову перевірку для вивчення обставин, що слугували мотивами для прийняття місцевою радою такого рішення. Про прийняте рішення відповідна місцева рада інформується в одинденний строк. Службова перевірка для вивчення обставин, що слугували мотивами для прийняття місцевою радою резолюції недовіри керівнику органу (підрозділу) поліції, проводиться в десятиденний строк. За результатами проведеної службової перевірки керівник органу поліції, до повноважень якого належить право на призначення та звільнення з посади керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, зобов'язаний протягом трьох робочих днів з дня закінчення перевірки прийняти рішення про подальше перебування такого керівника на займаній посаді. Рішення стосовно подальшого перебування керівника, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, на займаній посаді письмово інформується місцева рада, яка прийняла резолюцію недовіри. У разі прийняття рішення про залишення керівника органу (підрозділу) поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, на займаній посаді відповідний керівник органу поліції повинен письмово поінформувати відповідну місцеву раду про причини прийняття такого рішення та надати копії матеріалів проведеної перевірки. Матеріали, що містять інфо-

рмачію з обмеженим доступом, надаються на підставах і у порядку, визначених законом. У разі, якщо при повторному розгляді за рішення про прийняття резолюції недовіри керівнику органу поліції проголосувало не менше трьох четвертей від складу відповідної місцевої ради, таке рішення вважається остаточним і підлягає обов'язковому виконанню у триденний строк з дня прийняття. У разі, якщо керівник органу поліції, до повноважень якого належить право на призначення на посаду та звільнення з посади керівника органу поліції, щодо якого прийнято резолюцію недовіри, протягом чотирнадцяти днів з дня отримання відповідного рішення очолюваним органом не видав наказу про звільнення такого керівника або не надіслав до відповідної місцевої ради інформацію про залишення на посаді такого керівника разом із матеріалами проведеної перевірки, рішення місцевої ради про прийняття резолюції недовіри набуває статусу остаточного і підлягає обов'язковому виконанню у триденний строк з моменту прийняття.

3. Взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування. В Україні в умовах розвитку процесу децентралізації влади велике значення надається контрольній діяльності органів місцевого самоврядування. На підставі Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [11] від 21.05.1997 року їх повноваження мають організаційний характер і спрямовані на заслуховування повідомлень керівників територіальних органів поліції про поліцейську діяльність щодо забезпечення публічної безпеки і порядку на відповідній території. Керівники територіальних органів поліції повинні не менше одного разу на два місяці проводити відкриті зустрічі з представниками органів місцевого самоврядування на рівнях областей, районів, міст та сіл з метою налагодження ефективної співпраці між поліцією та органами місцевого самоврядування, населенням. На таких зустрічах обговорюється діяльність поліції, визначаються поточні проблеми та обираються найефективніші способи їх вирішення. Керівники територіальних органів поліції з метою підвищення авторитету та довіри населення до поліції систематично інформують громадськість про стан правопорядку, заходи, які вживаються щодо попередження правопорушень.

4. Підготовка та виконання поліцією і громадськістю спільних проектів, програм і заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із виконанням покладених на поліцію завдань, сприяння застосуванню сучасних форм і методів для підвищення результативності та ефективності здійснення поліцейської діяльності. Наприклад, відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22.06.2000 року № 1835-III, можуть створюватися громадські формування за підтримки місцевих органів влади та територіальних органів поліції з метою сприяння органам поліції у реалізації поліцейських обов'язків щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, виявлення правопорушників та профілактики правопорушень. Крім того, поліція повинна надавати підтримку програмам правового виховання, пропагувати правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації, у видавничій діяльності. У цьому напрямку велике значення надається взаємодії із засобами масової інформації (ЗМІ) та використанню їх можливостей. До ЗМІ, або мас-медіа, належать: друковані періодичні видання (газети, журнали тощо) і електронні носії інформації (радіо, телебачення, інтернет-видання). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23.09.1997 року, ЗМІ України мають право висвітлювати усі аспекти діяльності органів державної влади, у тому числі і органів поліції. При цьому органи державної влади зобов'язані надавати засобам масової інформації повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю», не чинити на них будь-якого тиску і не втручатися в їх виробничий процес. Мас-медіа можуть проводити власне дослідження і аналіз діяльності поліцейських, давати їй оцінку, коментувати. В цілому контрольна діяльність представників мас-медіа включає в себе: запит та безоплатне отримання від правоохоронних органів відкритої інформації, документів і матеріалів з питань, віднесених до їхньої компетенції; поширення отриманої інформації через пресу, радіо, телебачення, засоби глобальної інформаційної мережі Інтернет та в інший спосіб,

дотримуючись вимог законодавства щодо збереження державної таємниці; опублікування офіційних відповідей правоохоронних органів на матеріали, що були оприлюднені раніше. За погодженням з поліцією засоби масової інформації можуть акредитувати своїх журналістів при її органах з метою: оперативного висвітлення у засобах масової інформації результатів розкриття та розслідування злочинів; інформування населення і громадськості про зміни у криміногенній обстановці; формування громадської думки про діяльність поліції; висвітлення проблем діяльності поліції. Отже, засоби масової інформації, висвітлюючи проблеми у правоохоронній сфері на основі об'єктивної інформації про діяльність поліції, з одного боку, формують громадську думку та сприяють зміцненню довіри суспільства до поліції, а з іншого – забезпечують принципи прозорості та відкритості діяльності поліції, недопущення з боку поліцейських порушень законодавства, свавілля і бюрократизму.

5. Контроль за діяльністю поліції може здійснюватися і у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг громадян, поданих згідно з вимогами Закону України «Про звернення громадян», на дії чи бездіяльність поліцейських та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України. Також з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про поліцейську діяльність, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності органів поліції проводяться консультації з громадськістю [1]. Така форма співпраці спрямована на налагодження системного діалогу поліції з громадськістю, підвищення якості підготовки рішень з важливих правоохоронних питань з урахуванням громадської думки, створення умов для участі громадян у розробленні проєктів нормативних актів з питань організації та діяльності поліції.

6. Особливе місце посідає й така форма громадського контролю, як участь представників громадськості, які рекомендовані Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, у складі постійної поліцейської комісії апарату центрального органу управління поліції та територіальних органів поліції. Мета такої участі – забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських на підставі об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих якостей кожного поліцейського, відповідності їх посади, визначення перспективи службового використання в органах поліції.

Висновки. Специфікою діяльності суб'єктів громадського контролю є те, що їх основним завданням внаслідок неможливості самостійного застосування примусових заходів є залучення до цього процесу компетентних органів з метою поінформованості та реалізації принципу прозорості та відкритості діяльності поліції для пересічних громадян. Сьогодні вже не викликає сумнівів те, що невід'ємною складовою побудови такої оптимізованої системи стимулювання прямих і зворотних зв'язків правоохоронних органів та населення стає підвищення ролі й ефективності роботи громадських формувань правоохоронної спрямованості, як «народної сили», у загальному механізмі охорони правопорядку. Як свідчить досвід багатьох країн світу, без активної участі громадськості діяльність правоохоронних органів у попередженні, виявленні та припиненні правопорушень є малоефективною і не дозволяє досягнути широкої підтримки з боку населення, зменшує рівень довіри, що, у свою чергу, негативно позначається на результатах такої діяльності. Тож забезпечення правопорядку має бути не лише завданням держави в особі органів владних повноважень, а й стати справою усього українського народу.

Бібліографічні посилання

1. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження КМУ від 15.11.2017 № 1023-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p>
2. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/card2#Card>
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. (зі змін та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
4. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р (зі змін та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року (зі змін та доп.). *Офіційний вісник України*. 1997. № 25. Ст. 20.
6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 р. (зі змін та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.

7. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. (зі змін. та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
8. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. (зі змін. та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
9. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. (зі змін. та доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
10. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року (зі змін. та доп.). *Офіційний вісник України*. 1997. № 25. Ст. 20.
12. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>
13. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

Надійшла до редакції 19.12.2018

SUMMARY

Tkachenko R. Types of public control by the activities of bodies of the national police of Ukraine. Involving citizens in public affairs management, providing them with free access to information about police activities, are prime areas for the activities of the National Police.

The specifics of the activities of the subjects of public control are that their main task, due to the impossibility of self-enforced measures, is to involve the competent authorities in this process in order to inform and implement the principle of transparency and openness of police activity for ordinary citizens.

In accordance with the strategy of development of the Ministry of Internal Affairs system for the period up to 2020 ensuring publicity, openness and transparency of the police authorities, the partnership, this form of interaction between the police and the public, is aimed at establishing a system of dialogue between the police and the public, improving the quality of decision-making on important law-enforcement issues taking into account public opinion, creation of conditions for the participation of citizens in the drafting of normative acts on the organization and operation of the police. And correctly, the definition of effective types of public control acts as a stimulating factor in the formation of improved partnerships.

Without active participation of the public, the activity of law enforcement agencies in preventing, detecting and stopping offenses is ineffective and does not allow for broad support from the population, reduces the level of trust, which in turn negatively affects the results of such activity. Therefore, the maintenance of law and order should not only be the task of the state on behalf of authorities, but also become a matter for the whole Ukrainian people.

Keywords: *public control, control, types of public control, National Police, partnership relations, interaction with police authorities.*

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 347.9

Резворович К.Р. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-99-102

ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВОЇ ПОМИЛКИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено теоретичні аспекти правової природи судової помилки в цивільному процесі, її зміст та сутність. Визначено та проаналізовано причини існування судових помилок.

Ключові слова: *судова помилка, цивільне судочинство, самоконтроль суду першої інстанції, причини судових помилок.*

Постановка проблеми. Відповідно до статті 1 ЦПК України завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Однак, в результаті допущення судових помилок суддями ухвалюються незаконні та необґрунтовані рішення, що в свою чергу перешкоджає досягненню завдань цивільного судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематики щодо характеристики поняття судової помилки, її правової природи, ознак, причин та умов існування судових помилок торкались у своїх працях такі науковці як І. Андронов, М. Гарієвська, О.С. Грицанов, Г.О. Жилін, І.М. Зайцев, Н. Кушнір, В. Комаров, А. Лопатін, Д. Лупеник, О.В. Панін Л.О. Терехова, Е.Г. Трішина та ін.

Метою даної статті є теоретико-правовий аналіз підходів до розуміння поняття «судова помилка», дослідження її правової природи.

Виклад основного матеріалу. Професія судді є однією з найбільш складних юридичних професій. У його діяльності реалізується значна кількість спеціальних якостей і навиків особи, які будучи приведеними в систему, органічно входять в структуру особи судді та визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль діяльності. Вона вимагає не тільки задатків, освіти, але і великого життєвого досвіду, цілого ряду професійних навиків та вмінь. Праця судді пов'язана із виконанням особливих владних повноважень та правом і обов'язком застосовувати владу іменем закону. Разом з тим судді не застраховані від суддівських помилок, оскільки робота у сфері правосуддя відноситься до одного з найскладніших видів людської діяльності. Як слушно зазначає М. Гарієвська, усунення судової помилки з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави є невід'ємним компонентом судового захисту, без якого конституційна гарантія судового захисту прав була б неповною [1, с. 72].

А.В. Лопатін зазначає, що судова помилка унеможливає досягнення завдань цивільного судочинства, що визначені у ст. 1 ЦПК України, а рішення суду, що постановлено із судовими помилками, не може мати характеристики законного, обґрунтованого та своєчасного. На його думку, судову помилку слід розуміти як процесуальне явище, що є результатом діяльності суду та має процесуальне закріплення в акті суду, зумовлює недосягнення мети цивільного судочинства і підлягає усуненню в порядку, встановленому в законі [4, с. 124-125].

© Резворович К.Р., 2019

Л.М. Ніколенко судову помилку розглядає як відображений у судовому акті результат діяльності судді, який здійснюється у формі діяння нерегламентованого процесуальними та матеріальними нормами, наслідками якого стає порушення прав та законних інтересів [8, с. 177].

Під судовою помилкою Н.М. Кушнір розуміє неправомірну дію (бездіяльність) уповноваженого суб'єкта (судді), вчинену незалежно від його вини, відображену в конкретному процесуальному документі, яка порушує норми процесуального і (або) матеріального права, спричиняє недосягнення мети та невиконання завдань цивільного судочинства, в результаті якої конкретне судове рішення може бути скасоване чи змінене як вищестоящою судовою інстанцією, так і судом першої інстанції [3, с. 74].

Разом з тим слід враховувати, що правосуддя - настільки складна сфера людської діяльності, що нерідко винність у суддівській помилці є умовною. В умовах змагального процесу, коли на сторонах лежить обов'язок довести наявність або відсутність в них суб'єктивного матеріального права, від судді вимагаються значні зусилля для досягнення цілей судочинства, як-то: законність і обґрунтованість рішення, якщо якась із сторін проявляє пасивність при виконанні своїх процесуальних обов'язків, розуміти нові співвідношення процесуальних можливостей та обов'язків сторін. У цьому випадку потрібно максимально дотримуватися встановленої законом процедури вирішення справи, де передбачається активність суду в змагальному процесі. Крім цього необхідно знайти правильне вирішення колізії (взаємодії) принципів процесу, таких як диспозитивність і змагальність, з одного боку, і законність, з іншого боку.

Судова помилка – це насамперед невідповідна меті та завданням правосуддя діяльність судді або наслідки такої діяльності. Специфіка мети правосуддя полягає в тому, що вона нормативно встановлена і підлягає реалізації при розгляді та вирішенні конкретних справ. Невиконання вказівок закону, що встановлює мету, є неправомірним та може слугувати підставою для застосування відповідних процесуальних санкцій [8, с.175]. Для характеристики судових помилок характерні різні способи порушення, а також мотиви, якими при цьому керувався суддя. Однак така помилка буде завжди об'єктивно-протиправною, оскільки є результатом, який не відповідає юридичним нормам, ущемляє суб'єктивні права тієї чи іншої сторони процесу і не узгоджується з покладеними на посадових осіб обов'язками здійснення правосуддя. З формально-юридичного боку судові помилки незалежно від провини суб'єктів і наслідків їх здійснення мають бути віднесені до неправомірних, протиправних дій. Об'єктивна протиправність – істотна риса аналізованого поняття.

Б.В. Мороз, Г.З. Лазько підкреслюють, що виконання професійних обов'язків потребує від суддів значних здібностей і творчих можливостей, емоційно-вольових та інтелектуальних якостей високого рівня, правильного відношення до інших, а також до себе і своїх обов'язків [7, с. 58].

На думку Н.М. Кушнір, до причин судових помилок слід віднести: недостатній рівень навчання та професійної підготовки суддів; відсутність відповідних моральних якостей у суддів; недостатнє знання норм матеріального і процесуального права; недобросовісність, поверхневе, недбале і формальне відношення суддів до виконання своїх повноважень; невміння правильно організувати свою роботу; неухвалене оформлення процесуальних документів; відсутність досвіду роботи; ігнорування роз'яснень вищих судових органів держави по застосуванню законодавства; суб'єктивні погляди, симпатії та антипатії судді; низький рівень дисципліни суддів; упередженість суду; порушення встановлених законом процесуальних строків та ін. [3, с.78].

Суб'єктом виступає суд, а процесуальним проявом судової помилки виступає рішення (ухвала). Крім того, слід не виключати серед підстав допущення судових помилок кваліфікацію конкретного судді, його моральні позиції та рівень правової культури [4, с. 126].

Суддівська помилка по цивільній справі може вважатися процесуальним правопорушенням (так як завдання і цілі судочинства сформульовані у нормах процесуального права) і в якості такої може вважатися лише при наявності провини (вини) судді. Якщо завдання і цілі цивільного судочинства не були досягнуті через причини, які від суддів не залежали, неправильний розгляд та вирішення справи неможна розцінювати як суддівську помилку. Суддівська помилка може бути допущена і з необережності, коли суддя не передбачає, але за обставинами справи повинен передбачити настання цих несприятливих наслідків. Суддя може і передбачати ці наслідки, але легкоковажно розраховує на їх запобігання. Таких суддівських помилок найбільше.

В контексті досліджуваної тематики доцільно також розглянути питання контролю суду першої інстанції за своїми підсумковими актами, такими як рішення суду. Сюди можна віднести виправлення явних помилок суду, пов'язаних із неповнотою і неточністю рішення суду. Зазначені недоліки можуть виправлятися тим судом, який ухвалив дане рішення, шляхом:

- виправлення описок та арифметичних помилок;
- ухвалення додаткового рішення.

До процесуальних дій суду із самоконтролю слід також віднести: скасування судового наказу (статті 105, 105-1 ЦПК); скасування заочного рішення (ст. 232 ЦПК); скасування рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 365 ЦПК).

Як зазначає Д. Луспеник, потреба в контролі суду першої інстанції за власними процесуальними діями та ухваленими судовими актами існує не тому, що апеляційний чи касаційний перегляди судових рішень не завжди є ефективними чи своєчасними. Законодавець надає таку можливість саме суду першої інстанції, тому що, по-перше, щорічна судова статистика свідчить про те, що оскаржуються до вищих судових інстанцій не більше 3–5 % ухвалених судами першої інстанції судових рішень, а по-друге, ці вертикальні перегляди судових рішень здійснюються переважно після закінчення провадження у справі в суді першої інстанції, тобто після певного проміжку часу, коли була допущена суддівська помилка і для її усунення доводиться застосовувати інші механізми, які для учасників процесу можуть бути значно затратними: зупинення виконання рішення до розгляду скарги (ст. 328 ЦПК), поворот виконаного рішення (ст. 380 ЦПК), які, до того ж, не завжди можуть усунути наслідки суддівських помилок [5, с.59].

Надання можливості суду усувати допущені ним прорахунки за власною ініціативою викликано прагненням оперативно ліквідувати різні неправильності в процесуальній діяльності або зовнішні недоліки в рішеннях. При цьому, якщо для подання заяви достатньо, щоб помилка існувала лише імовірно (особа повинна вказати, в чому полягає, на її думку, неправильність рішення і необов'язково, щоб така вказівка відповідала дійсності), то для порушення судом за власною ініціативою дій по виправленню помилок останні повинні реально існувати. Інакше суду нічого буде усувати. Дане положення визначає особливу результативність цього засобу боротьби з допущеними неправильностями [2, с.41].

Від того, наскільки правильно суди застосовуватимуть надані їм нормами ЦПК контрольні функції щодо своїх процесуальних дій та судових актів (самоконтроль), зрозуміють їх призначення, межі дії та механізм реалізації, залежить значне покращання роботи судів першої інстанції, їх ефективність для виконання завдання цивільного судочинства та ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень, від чого залежить авторитет судової гілки влади, а також зменшить навантаження на суди вищих інстанцій [6, с. 60].

М. Гарієвська, досліджуючи зазначене питання, підкреслює, що дискреційні повноваження суду першої інстанції у разі усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив, повинні, по-перше, бути передбачені законом; по-друге, використовуються для усунення очевидних помилок при відсутності провини суду в їх вчиненні; по-третє, помилки виправляються тим же судом, який їх допустив; по-четверте, здійснюються після ухвалення рішення, але до розгляду справи вищестоящим судом і мають пріоритет перед таким розглядом [1, с.75].

Висновки. Таким чином, наявність судової помилки шляхом ухвалення незаконних, необґрунтованих і несправедливих судових рішень значно ускладнює реалізацію права особи на судовий захист в цивільному судочинстві. Оскільки сутність судових помилок включає як правові, так і процесуальні компоненти, заходи недопущення судових помилок повинні мати комплексний характер.

Бібліографічні посилання

1. Гарієвська М.Б. Дискреційні повноваження суду щодо усунення недоліків ухваленого ним рішення. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 72-75.
2. Зайцев И. М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. Саратов, 1985. 136 с.
3. Кушнір Н.М. Причины та умови виникнення судових помилок (на матеріалах справ судів першої інстанції). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 550. С.74-79.
4. Лопатін А.В. Судові помилки у цивільному судочинстві: постановка проблеми. *Молодий вчений*. 2015. №4. Ч. 2. С. 124-127.
5. Луспеник Д.Д. Самоконтроль суду першої інстанції у цивільному процесі: правова регламентація та потреба удосконалення та розширення. *Судова апеляція*. 2009. №3. С.58-66.

6. Луспеник Д.Д. Самоконтроль суду першої інстанції у цивільному процесі: проблемні питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. №5. С.51-62.

7. Мороз Б.В., Лазько Г.З. Особливості формування поняття судової помилки. *Право і суспільство*. 2016. №2. Ч. 3. С.56-61.

8. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 175-178.

Надійшла до редакції 19.02.2019

SUMMARY

Rezvorovich K.R. Legal nature of judicial error in civil procedure. In the scientific article the theoretical aspects of legal nature of judicial error in civil procedure are explored. The reasons of existence of judicial errors are certain and analysed.

Work of judge is related to implementation of the special imperious plenary powers, and also right and duty to apply power by the name of law. At the same time judges are not insured from judge errors, as work in the field of justice behaves to one of the most difficult types of human activity. Removal of judicial error with the purpose of defence of broken, unrecognized or contested rights, freedoms or interests of physical persons, rights and interests of legal entities, interests of the state is the inalienable component of judicial defence without which the constitutional guarantee of judicial defence of rights would be incomplete.

It is marked, that it is necessary to understand a judicial error as the judicial phenomenon, subsequent upon activity of court and having the judicial fixing in the act of court, predetermining no achievement of purpose of the civil legal proceeding and subject to the removal in the order set in a law.

Non-fulfillment of pointing of law is illegal and can serve as foundation for application of the proper judicial approvals. Different methods of violation, and also reasons which a judge followed here, matter for description of judicial errors.

It is necessary to take to the causes of judicial errors: insufficient level of teaching and professional preparation of judges; absence of the proper moral qualities at judges; insufficient knowledge of norms of material and judicial law; lack of conscientiousness, relation of superficial judges, careless and formal to implementation of the plenary powers; inability to organize the work correctly; inattentive processing of judicial documents; absence of experience; ignoring of elucidations of higher judicial bodies of the state after application of legislation; subjective looks, liking and antipathies of judge; low level of discipline of judges; prejudice of court; violation of the judicial terms.

As essence of judicial errors includes components both legal, and judicial, measures on non-admission of judicial errors must have a complex character.

Keywords: *judicial error, civil procedure, causes of judicial errors.*

УДК 349.3

Можечук Л.В. ©

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-102-106

ПЕНСІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджено сучасну систему пенсійного забезпечення України, зокрема, стан пенсійної системи України, її структуру та чинники, які впливають на її функціонування.

Ключові слова: *пенсійне забезпечення, система пенсійного забезпечення, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, демографічні, політичні, соціальні, психологічні, глобалізаційні чинники, макроекономічний стан, «мінізація виплат», пенсійна реформа.*

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики кожної держави в умовах розвитку ринкових відносин є удосконалення системи соціального забезпечення населення. В Україні на сьогоднішній день відбувся перший етап пенсійної реформи, проте питання функціонування пенсійної системи є наразі досить

© Можечук Л.В., 2019

актуальним, оскільки саме від пенсійного забезпечення залежить рівень стабільності в суспільстві та конкурентоспроможність країни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання функціонування пенсійної системи України було предметом дослідження таких науковців: А. Бабенко, А. Бахмач, О. Васильєв, В.В. Волинець, А. Гриненко, О.І. Данилюк, М.Д. Ждан, О. Кириленко, О. Макарова, В. Новиков, Д. Полозенко, М. Ріппа, Б. Сташків, І. Сазонець, А. Сидорчук, О. Соломка, Л. Ткаченко, В. Тропіна, В. Толуб'як, Н. Тихоненко, О. Філоненко, А. Федоренко, М. Шаварина, Н. Шаманська, С. Юрій, А. Якимів та ін.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан пенсійної системи України; дослідити процеси, які впливають на її функціонування; запропонувати шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка країна сама визначає категорію «достатній життєвий рівень». Міжнародний досвід свідчить про те, що держави порівнюють рівень життя, який визнається достатнім, з певними нормами соціального стандарту, обумовленого на кожному новому економічному етапі розвитку даного суспільства. В Україні, виходячи з норм Основного Закону, цей стандарт має велике значення, зокрема, для призначення пенсій. Так, відповідно до ч. 3 ст. 46 Конституції України, пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [6, с. 7–8].

Пенсійна система є важливим елементом фінансової системи будь-якої розвинутої держави, від якої залежить як добробут громадян, так і ефективність функціонування економіки [1, с. 30]. Головна інтегративна роль пенсійної системи – це реалізація у повному обсязі загальнодержавних інтересів у сфері соціального захисту [4, с. 15].

Поняття «пенсійна система» розглядалося у великій кількості теоретичних напрацювань у науковій літературі, проте дослідження тривають, оскільки у процесі функціонування модель пенсійної системи вимагає постійного удосконалення і, як наслідок, її зміст та структурне наповнення змінюються [4, с. 12].

Основною складовою поняття «пенсійна система» є саме «система». Етимологічний зміст поняття «система» (від. гр. *systema*) – це об'єднання самостійних частин (елементів), кожна з яких обов'язково володіє хоча б однією властивістю, що забезпечує досягнення мети всієї системи [4, с. 14]. В економічній літературі поняття «пенсійна система» трактують у широкому та вузькому значенні. Науковець М. Папієв стверджує, що «пенсійна система є складним комплексом інститутів, відносин і механізмів, за допомогою яких формуються пенсійні фонди та створюються відповідні умови для пенсійного забезпечення непрацездатного населення» [4, с. 17]. На думку Л.Г. Стожок, пенсійна система являє собою складний організм, який поєднує економічні, соціальні і правові інститути, призначені для задоволення інтересів різних верств населення. Економічні, організаційні і правові форми резервування матеріальних ресурсів на випадок настання старості, інвалідності, втрати годувальника і є інститутами цієї системи [2].

У наукових дослідженнях і в офіційних документах більш вживаним є вузьке тлумачення терміна «пенсійна система». Так, М. Ріппа вважає, що пенсійна система за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення [3, с. 7].

Враховуючи погляди науковців на розуміння пенсійної системи, можна зробити такий висновок. Пенсійна система України – це нормативно-врегульована сукупність правових відносин між державою та визначеною категорією осіб з приводу їх матеріального забезпечення в результаті наявності підстав, передбачених законом.

Основними принципами, які об'єднують пенсійну систему в єдине ціле, є такі:

- єдина мета, оскільки діяльність пенсійної системи в цілому, і кожного напрямку окремо підпорядковані єдиній меті – забезпеченню гідного рівня життя громадян пенсійного віку;

- єдина правова база – на всій території України діє єдина нормативно-правова база, яка регламентує права, обов'язки та відповідальність усіх суб'єктів пенсійної системи, порядок формування та використання фінансових ресурсів цієї системи, а також контроль за ефективним її функціонуванням;

- єдина структура органів регулювання та контролю у процесі функціонування цієї системи [4, с. 15].

Пенсійна система України за своїм інституційним змістом є найскладнішим

об'єктом державного управління за цілою низкою суб'єктивних та об'єктивних причин, серед яких слід зазначити багатокладність і різноманітність видів пенсійних виплат, а також тривалий період їх реалізації. Структуру національної пенсійної системи визначено у Законі України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування» (далі – Закон). Так, відповідно до ст. 2 Закону, система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів: солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; система недержавного пенсійного забезпечення [5].

Солідарна система є основою пенсійного забезпечення України, що має на меті забезпечити мінімальною, а головним чином, гарантованою пенсією кожного громадянина після виходу на пенсію. Фінансування таких виплат відбувається шляхом обов'язкових відрахувань від заробітної плати громадян до Пенсійного фонду України. Нарахування пенсії відбувається лише за той період, коли підприємством, на якому працює необхідний суб'єкт, сплачувались пенсійні внески, що відбувається за умови розміру заробітної плати не менше від мінімально встановленої законодавством. Таким чином, пенсія нараховується відповідно до страхового стажу, а не до трудового, тобто враховується лише період сплати суб'єктом обов'язкового платежу до Пенсійного фонду [12, с. 5–6].

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом [5]. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання доходу. Всі накопичені кошти є власністю громадян, а виплати з Накопичувального фонду здійснюються додатково до загальнообов'язкових пенсійних виплат [12, с. 6].

Недержавне пенсійне забезпечення базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення. Розмір пенсійних виплат залежить від розміру пенсійних внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувалися, і розміру отриманого на них інвестиційного доходу. Ці виплати здійснюються незалежно від отримання виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням [12, с. 6].

Слід зазначити, що на сьогоднішній день в Україні триває реформування пенсійної системи. Так, 03 жовтня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій», метою якого є:

- осучаснення пенсій, тобто їх перерахунок відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески;
- встановлення вимог до величини необхідного страхового стажу;
- скасування особливих умов виходу на пенсію та оподаткування пенсій [11, с. 1225].

Перший етап реформи пов'язаний з осучасненням солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Наступним етапом реформування є запровадження другого рівня системи пенсійного забезпечення – накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що дозволить громадянам самостійно збирати на свою пенсію шляхом відрахувань відсотка з кожної зарплати на спеціальний рахунок. Проте закон не містить алгоритму як саме це відбуватиметься.

Слід наголосити на тому, що накопичувальна пенсійна система добре працює тільки в країнах зі стабільною економікою. При слабкій економіці всі накопичення можуть просто знецінитися при черговому витку інфляції. Щоб уникнути цього, необхідно передбачити надійну систему захисту вкладів, а в ідеалі – і способи їх примноження. Третій етап пенсійної реформи передбачає функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення [8].

Аналізуючи світову практику пенсійного забезпечення, слід виокремити як окремі схеми пенсійного забезпечення, так і їх комбінації. Деякі держави, наприклад, Велика Британія, Швейцарія, Нідерланди, Ірландія і Данія, покладаються на системи «фіксованої ставки», які переважно фінансуються за рахунок податків, що забезпечує основний дохід незалежно від зарплати або сплачених внесків. Інші країни – Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Швеція віддають перевагу солідарній системі, фінансове забезпечення якої, головним чином, здійснюється за рахунок внесків на соціальне забезпечення, а пенсії залежать від попереднього заробітку (але водночас зберігається мінімальна пенсія).

Дедалі більше країн з традиційно високорозвиненими ринками капіталу, принаймні частково, покладаються на систему накопичення заощаджень та їхнього подальшого інвестування. Такі країни, як США, Велика Британія та Нідерланди розробили комбінацію звичайної системи, що базується на «фіксованій ставці» та обов'язкових або добровільних планах фінансування [10].

Незважаючи на реформування пенсійної системи України, наразі існує ряд чинників, які негативно впливають на функціонування пенсійної системи України та, в свою чергу, є перешкодою для пенсійної реформи. Зокрема, до них належать:

- соціальні;
- трудові;
- демографічні процеси;
- глобалізаційні процеси;
- політико-правові;
- психологічні;
- макро-економічний;
- «тінізація» виплат.

Однією із гострих проблем в Україні є демографічна ситуація, яка поступово переростає в кризу. Відбувається процес старіння населення, внаслідок чого змінюється співвідношення працездатних і пенсіонерів. На 100 працездатних осіб, які сплачують податки до державної скарбниці, припадає 95 пенсіонерів. Сумарних відрахувань стає недостатньо для збереження рівня пенсій, їх розмір знижується за рахунок «запізнілої» індексації і коефіцієнт заміщення (відношення розміру пенсії до розміру заробітної плати) – знижується [2]. Усі ці тенденції негативно впливають на фінансування пенсійних виплат, отже, вимагають пошуку нових джерел фінансових ресурсів для даних цілей.

Макроекономічний стан держави – це наступний чинник, який впливає на функціонування пенсійної системи. Розмір страхових внесків безпосередньо залежить від величини фонду оплати праці, в цілому низький рівень заробітних плат призводить до недостатнього обсягу надходжень до пенсійного фонду. Незадовільне макроекономічне становище зумовлює низький рівень надходжень і до Державного бюджету України, що унеможливує достатнє покриття дефіциту пенсійного фонду за рахунок державних коштів.

Значна «тінізація» виплат працівникам полягає в тому, що роботодавці, виплачуючи заробітну плату своїм працівникам, приховують її від оподаткування й не сплачують внесків до фондів соціального страхування. Це пов'язано, насамперед, із великим «соціальним навантаженням» на трудові виплати працівникам [1, с. 51–52].

Наступним чинником, який впливає на функціонування пенсійної системи, є глобалізаційні процеси. Участь України в глобалізаційних процесах пов'язана не лише із мобільністю капіталів. Насамперед, це посилення трудової мобільності. Вїзд громадян за кордон зменшує чисельність працездатного населення в Україні, а тому збільшується навантаження на працездатних громадян щодо утримання сьогоденних пенсіонерів [9, с. 261].

Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень, кількість трудових мігрантів із України становить 5 млн. осіб, тобто 35 % платників пенсійних внесків.

Підсилення ролі політичних чинників на сучасному етапі розвитку пенсійних систем є похідним від процесу старіння населення. Наприклад, спеціальні пенсії, які виникли в результаті успішних політичних рішень і які практично незворотно породжують додаткові витрати пенсійного фонду. Крім того, особи пенсійного віку є найбільш активною та організованою частиною електорату. Тому чим старіше населення, тим сильнішою стає електоральна підтримка політики, спрямованої на щохвилиenne, швидкоплинне поліпшення стану пенсійного забезпечення.

Інша, не менш серйозна проблема, яку не можна ігнорувати в контексті пенсійного забезпечення, – глобальне скорочення кількості робочих місць. Процеси демографічного старіння населення планети накладаються на звуження платформи праці в усьому світі. Суттєво трансформується характер зайнятості та трудові біографії населення шляхом розповсюдження нестандартних форм зайнятості, що не може не впливати на пенсійні системи, які історично виникли для страхування працівників, зайнятих протягом усього життя на умовах повної зайнятості. За останні роки різко зріс рівень нерівності заробітків. Для тієї моделі пенсійної системи, яка зараз існує, це становить велику проблему.

Зростання кількості самозайнятих працівників, як трудового чинника, є одним із виявів постіндустріальної економіки. Нині дедалі більше людей, особливо молоді, починає шукати позицію, незалежну від держави. А це призводить до того, що вони ухиляються від соціального страхування, тобто не дбають про свою старість та не беруть солідарної участі в утриманні сьогоденних пенсіонерів.

На стан пенсійної системи суттєво впливають особливості вітчизняного законодав-

ства, фінансові (джерела надходження платежів до пенсійного фонду, порядок фінансування пенсійних виплат) та параметричні (види й умови призначення пенсії, ставки страхових внесків, формула нарахування пенсії, прошарок населення, охоплений пенсійною системою) аспекти, а також – організаційні, управлінські, критеріально-нормативні характеристики пенсійної системи (коефіцієнти заміщення, підтримки пенсійної системи, економічної залежності, оцінки рівня життя пенсіонерів тощо) [4, с. 126–128].

Висновки. Сучасний стан пенсійної системи України не є досконалим, а тому потребує вагомих змін. Проаналізовані чинники, які впливають в першу чергу на функціонування пенсійної системи, а також на ефективність проведення пенсійної реформи, не повинні залишитися поза увагою держави. Наразі виникає необхідність у здійсненні управлінського впливу в інституціональній сфері (удосконалення нормативно-правових актів), соціальній (проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо прав і обов'язків учасників нової пенсійної системи, підвищення обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення), фінансово-економічній (розвиток економіки, фондового ринку, підвищення надійності інвестиційних інструментів для пенсійних фондів тощо).

Бібліографічні посилання

1. Петрушка О.В. Державне пенсійне страхування в умовах реформування пенсійної системи України: дис.... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2013. 236 с.
2. Стожок Л. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування в системі соціальної політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.07. Київ, 2007. 20 с.
3. Ріппа М. Б. Державне пенсійне забезпечення в Україні та шляхи його розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2007. 19 с.
4. Буряченко О.Є. Пенсійна система в Україні: історія становлення і теоретичні засади розвитку на сучасному етапі національного державотворення: дис.... канд. наук з держ. управ.: 25.00.01. Київ, 2017. 252 с.
5. Про загальнообов'язкове пенсійне страхування: Закон України від 09 липня 2003 № 1058-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 12.11.2018).
6. Колотік А.С. Правове регулювання спеціального пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2011. 20 с.
7. Пенсійна реформа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/pensijna-reforma> (дата звернення: 22.11.2018).
8. Пенсійна реформа. До і після. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/436399/alla-popova-pensijna-reforma-do-i-pislya> (дата звернення: 24.11.2018).
9. Толуб'як В. Міграційні процеси та їх вплив на пенсійну систему України. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2009. С. 256–265.
10. Запозичуємо досвід в пенсійних системах західних країн. URL: <https://pensia.ua/ua/gazeta/articles/item/1562-zapozychuiemo-dosvid-v-pensiinykh-systemakh-zakhidnykh-krajin?> (дата звернення: 25.11.2018).
11. Ставерська Т.О., Шевчук І.Л. Етапи пенсійної реформи в Україні. *Економіка і суспільство*. № 13. 2017. С. 1221–1228.
12. Александрова Г.М., Кондакова Ю.Б. Сучасний стан пенсійної системи України. *Молодий вчений*. № 6. 2016. С. 4–8.

Надійшла до редакції 04.02.2019

SUMMARY

Mozhechuk L.V. Pension system of Ukraine: current state and prospects of development. The article deals with scientific study of the modern pension system of Ukraine. In particular, the scientific article examines the state of the pension system of Ukraine, its structure, and the factors affecting its functioning.

One of the main function for Ukraine as social and legal state is social one which is human rights promotion with the right of social welfare as one of the basic among others. The social welfare right is realized through various organizational and legal forms including pension benefit which is an important component of citizens' well-being.

Pension provision is a fragment of the economic system of Ukraine. Pension rights are the key social rights defined by the Constitution of Ukraine and other Ukrainian laws, which are not only announced or declared, but implemented and affect every single person as an active participant in public life.

Despite the currently realizing pension reform in Ukraine questions of pension system functioning is rather relevant ones today because citizens' welfare and economics effectiveness depend from it. There is a concept of "pension system" definition uncovered in the article its main features, principles are distinguished and a framework is outlined. Also, a number of factors influencing the current Ukrainian pension system and in their turn hamper an effectiveness of its reformation are analyzed.

For improving functioning of the pension benefit system in Ukraine implementation of management impact in institutional, social, financial and economic spheres are proposed.

Keywords: *pension provision, pension provision system, joint system, accumulative system, non-state pension provision, reform, demographic, political, social, psychological, globalization factors, macroeconomic state, «shadow payment», pension reform.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС ТА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.746.1(477)(075.8)

Собакарь А.О.[©]
доктор юридичних наук, професор

Нестерцова-Собакарь О.В.[©]
кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-107-111

КАТЕГОРІАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На основі аналізу наукових доробок вчених та спеціальних досліджень, здійснено спробу розв'язання проблематики національної безпеки через з'ясування теоретичних засад, відповідних категорій та особливостей їх формування на основі цілісного уявлення про базові цінності і законні інтереси, джерела духовного та матеріального розвитку, а також їх захист від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Проведений аналіз дозволив визначити національну безпеку як систему політичних і правових цінностей, яку утворюють конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, політична і соціальна стабільність суспільства, а також територіальна цілісність, оборона і сталий розвиток держави.

Ключові слова: безпека, національна безпека, загрози національній безпеці, національні інтереси, державна політика, дестерміанти, загрози, удосконалення.

Постановка проблеми. Успішний і безпечний розвиток держави неможливий без усвідомлення значущості цінностей та інтересів як важливих складових концепції національної безпеки. Не випадково проблеми національної безпеки сьогодні не обмежуються військовою, економічною, екологічною або інформаційною сферами, а охоплюють майже всі сторони соціокультурного життя країни.

Національна безпека – це надзвичайно складна багаторівнева функціональна система, що відображає тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість безпеки особистості і суспільства на усіх рівнях – від міжнародного до конкретного локального або регіонального. Проте всі рівні цієї системи повинні будуватися в узгодженні з принципом сталого розвитку. «Без безпеки немає стійкого розвитку і повна безпека виникає тільки під час сталого розвитку» [1, с. 259].

Українська політична практика засвідчує, що технологія реалізації доктрин, стратегій, концепцій і програм державної політики у сфері національної безпеки об'єктивно має інтегрувати всі компоненти політичної активності держави і базуватися на ґрунтовних теоретичних засадах [2, с. 11].

В цьому відношенні сучасна проблематика національної безпеки вимагає з'ясування теоретичних засад, відповідних категорій та особливостей їх формування на основі цілісного уявлення про базові цінності і законні інтереси, джерела духовного та матеріального розвитку, а також їх захист від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Іншими словами, сучасному українському суспільству потрібне чітке тлумачення національної безпеки, її складових, національних інтересів та

© Собакарь А.О., 2018

© Нестерцова-Собакарь О.В., 2018

відповідних загроз, яке б ґрунтувалось на визнанні примату загальнолюдських цінностей і прав особистості, органічному узгодженні з ними базових інтересів незалежної країни [2, с. 23].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що проблеми публічно-правового забезпечення національної безпеки є предметом досліджень багатьох вчених (зокрема, мова йде про роботи В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, О.Ф. Бантишева, В.М. Бевзенка, О.І. Безпалової, Ю.П. Битяка, К.О. Білої, В.Т. Білоуса, О.С. Бодрука, О.А. Делінського, В.С. Картавцева, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, С.Ф. Константінова, О.В. Кузьменко, В.А. Ліпкана, М.В. Лошицького, Ю.Є. Максименка, В.В. Медведчука, М.І. Мельника, Р.С. Мельника, Т.П. Мінки, С.О. Мосьондза, О.М. Музичука, В.І. Мунтіяна, В.Я. Настюка, Н.Р. Нижник, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, М.М. Пендюри, Г.О. Пономаренко, Д.В. Приймаченка, Г.П. Ситника, М.М. Тищенка, З.Д. Чуйко та ін.), у вітчизняній юридичній літературі відповідні категоріально-теоретичні засади національної безпеки висвітлено недостатньо, в існуючих наукових працях ці питання досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої правової проблематики.

Метою статті є розв'язання проблематики національної безпеки через з'ясування сутності поняття, теоретичних засад, відповідних категорій та особливостей їх формування.

Виклад основного матеріалу. Розв'язання проблеми національної безпеки має важливе значення в контексті загального розвитку країни. При цьому аналіз вітчизняної наукової літератури дає можливість виокремити різні підходи до розуміння цього явища.

Переважаючою більшістю країн використовується підхід, який випливає з документів ООН та передбачає, що національна безпека розуміється як безпека держави в усіх сферах життєдіяльності народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади.

Вітчизняні вчені під національною безпекою переважно розуміють сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію у сфері забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [3, с. 5].

Вчені майже однаково розуміють національну безпеку, хоча й виділяють певні особливості. Так, одні визначають національну безпеку як здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [4, с. 1]. Інші стверджують, що національна безпека – це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [5, с. 67].

Традиційно вважається, що основою основ національної безпеки будь-якої країни в будь-який час є збереження держави в тих кордонах, в яких вона існує на даний історичний момент. Тому загроза державній «цілісності» є нібито універсальною та позаідеологічною характеристикою. Особливо яскраво ця загроза виявляє себе під час війни, внаслідок чого остання завжди виступає приводом для національної консолідації (тобто емоційного переживання єдності поза всіма соціальними та класовими розбіжностями) та національної мобілізації [6, с. 12].

Отже, можна стверджувати, що дійсно підходів до розуміння поняття національної безпеки досить багато і всі вони певною мірою різняться, проте, можна констатувати, що все ж таки тут мова йде про цілий комплекс політичних, економічних, соціальних, з охорони здоров'я, військових і правових заходів, які спрямовані на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз для держави.

Загалом можна виділити три підходи до з'ясування сутності, змісту та особливостей національної безпеки. Зокрема, нормативно-правовий підхід передбачає з'ясування особливостей цього явища крізь призму нормативно-правового змісту. Другий підхід – доктринальний, побудований на вивченні наукових видань. І нарешті третій підхід – енциклопедичний, який визначає підходи до уточнення понять «безпека», що містяться в енциклопедичній літературі та словниках [7].

Одним із найперших, хто ввів поняття «національна безпека», був Т. Рузвельт. Це сталося в 1904 році. Проте вже у 1947 році в Законі «Про національну безпеку» було викладено головні ідеї її сучасного розуміння. Втім, першим, хто хоч якось розкрив суть даного поняття, був У. Ліпшман. Він писав, що «нація знаходиться у стані безпеки, коли

їй не доводиться приносити в жертву свої законні інтереси з метою уникнути війни та коли вона може захистити за необхідності ці інтереси шляхом війни» [3, с. 5].

На сьогоднішній час є чимало джерел справжньої загрози майже усіх держав. Це і тероризм, і розповсюдження зброї масового знищення, і різні епідемії, і зміни в екологічному середовищі, і незаконна торгівля наркотичними засобами та зброєю. Тому поняття національної безпеки будується з урахуванням зовнішніх й внутрішніх загроз державі, пов'язаних зі станом самого суспільства.

Якщо розглядати національну безпеку у звичному режимі, то розуміємо, що – це захист від агресії з боку зовнішніх супротивників держави. Саме побоювання перед подібними загрозами формує готовність будь-якими засобами їм протидіяти, зокрема й військовими. В цьому плані поняття національної безпеки полягає у забезпеченні концентрації політичної волі держави для відстоювання своїх життєво важливих інтересів та цілей [8].

Щодо загроз, про які йдеться, то вони можуть виникати в різних сферах життєдіяльності. Вони мають суб'єктивний і об'єктивний характер. Все, що людина створила своїми руками, може стати причиною загрози для її існування. Стрімкий науково-технічний прогрес, глобалізація, модернізація, постійне зростання потреб людства породили і негативні наслідки. Як приклад нових загроз можна навести: транспортні аварії, катастрофи, вибухи на атомних станціях і хімічних підприємствах, вдосконалення зброї масового знищення, руйнацію озонового шару Землі, глобальне потепління тощо. Існує багато класифікацій загроз для національної та міжнародної безпеки залежно від різних критеріїв. Більшість вчених виділяють за критерієм характеру загроз: політичні, військові, економічні, соціальні, культурні, екологічні та ідеологічні [9, с. 17].

Наприклад, говорячи про Україну сьогодні, то до актуальних загроз національній безпеці нашої держави слід віднести агресивні дії Російської Федерації, що чиняться для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності задля знищення Української держави і захоплення її території; неефективність системи гарантування національної безпеки і оборони України, корупція та неефективна система державного управління, економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення, загрози енергетичній безпеці, загрози інформаційній безпеці, загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів, загрози безпеці критичної інфраструктури, загрози екологічній безпеці тощо [10].

Окрім цього, як приклад, варто навести події в Сирії, які пов'язані з конфліктом у цій державі, масові потоки біженців, загострення проблеми тероризму у Європі, ускладнення гуманітарної ситуації на периферії ЄС, у суміжних державах, зростання внутрішньої напруженості в окремих державах Європи і посилення націоналістичних, екстремістських партій та рухів – все це чітко ілюструє тенденції в розвитку транснаціональних загроз сучасним державам [11].

Наразі національна безпека стала невіддільним атрибутом зовнішньої, внутрішньої та військової політик. Проте, як бачимо, все ж поняття національної безпеки лишається терміном із різними значеннями. Наприклад, в американській науці національна безпека означає тривалу підтримку цінностей і відсутність загрози щодо них. На розуміння поняття національної безпеки впливають і історичний, і політичний досвіди держав, особливості міжнародної ситуації, цілі зовнішньої політики та інше.

Схвалена Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України спрямовує зусилля на визначення шляхів формування національних безпекових та оборонних спроможностей, що дадуть змогу відновити територіальну цілісність України у межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантувати мирне майбутнє України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а також забезпечать створення національної системи реагування на кризові ситуації, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, гарантування особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення кібербезпеки, оперативне спільне реагування на кризові та надзвичайні ситуації [12].

Одночасно національна безпека є системою оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Загрози для суспільства існують завжди, а рівень захищеності від них ніколи не є максимальним. Тому, з одного боку, національна безпека є динамічним засобом досягнення та підтримки балансу між реальними й потенційними загрозами, а з іншого – здатністю суб'єкта протидіяти загрозам.

Національна безпека працює через систему різних відносин між особою та суспільством, між суспільством і державою, між громадянином і державою. З цього слідує, що національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, який визначає ефективність системи державних, правових і суспільних гарантій прав та свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [13].

Також слід зазначити, що в широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Даний спосіб дає змогу його вільному існуванню і саморозвитку, надійному захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Національну безпеку України можна визначити як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу узагалі та будь-якого громадянина зокрема, захист їхніх цінностей і законних інтересів та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз.

Фонд національної міжнародної безпеки при ЮНЕСКО національну безпеку визначає як систему державних та суспільних гарантій стабільного розвитку нації, захисту її базових цінностей та інтересів, джерел духовного й матеріального добробуту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Український народ є суб'єктом національної безпеки України як спільнота громадян усіх національностей, що проживають на її території [13].

Під національними цінностями слід розуміти матеріальні та духовні об'єкти, ставлення до яких набуло визначального значення для самоусвідомлення та існування народу України. Це основа мотивації його діяльності та саморозвитку.

Національні інтереси – це усвідомлювані елітою суспільства потреби українського народу у збереженні, розвитку національних цінностей. Обстоювання національних інтересів України передбачає усунення або мінімізацію територіальних, демографічних, економічних, екологічних втрат у процесі життєдіяльності народу та піднесення суспільного розвитку [2, с. 27].

Висновок. Таким чином, термін «безпека» – це загальне поняття якості буття, яке може використовуватися для позначення багатьох явищ. Воно відображає не тільки властиві певному факту характерні ознаки безпеки, але й вбирає в себе її загальні риси, що й дає змогу використовувати його в багатьох галузях. У свою чергу, категорія «безпека» є відносною, тому її значення набуває сенсу тільки у сфері певної життєдіяльності людини чи суспільства. Безпека міцно пов'язана з усіма елементами соціуму, які стають провідними чинниками самозбереження, існування й розвитку природного середовища кожної людини та суспільства в цілому.

Наявність чималої кількості неоднозначних підходів до з'ясування сутності та особливостей національної безпеки свідчать про важливість теоретичного усвідомлення її сутності та відповідних ознак. Доцільно звернути увагу ще й на те, що комплексне дослідження поняття, сутності та змісту національної безпеки передбачає врахування різних, не завжди схожих точок зору й підходів, які у кінцевому результаті значною мірою доповнюють одна одну. Саме тому національну безпеку слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних елементів, неоднорідних за функціональними сферами, адже вона є не аморфним «станом захищеності», а, насамперед, сукупністю основоположних конституційних норм та механізмів їх реалізації. Тобто національну безпеку слід визначати як систему політичних і правових цінностей, яку утворюють конституційні права, свободи, гідні якість і рівень життя громадян, політична і соціальна стабільність суспільства, а також територіальна цілісність, оборона і сталий розвиток держави, на захист яких мають бути спрямовані зусилля органів державної влади, місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Барлыбаев Х. А. Соотношение устойчивого развития и безопасности (устойчиво-безопасное развитие). *Безопасность Евразии*. 2006. № 1. С. 257–260.
2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
3. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. 256 с.
4. Кондратьев Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ: НАВСУ, 2003. 20 с.
5. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). *МЭ И МО*. 1992. № 10. С. 67–75.

6. Андреева О.М. Национальная безопасность Украины в контексте национальной идентичности и взаимоотношений с Россией: автореф. дис. ... докт. полит. наук: 23.00.01. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса, 2010. 37 с.

7. Теорія управління в органах внутрішніх справ: навч. посібник / за ред. В.А. Липкана. Київ: КНТ, 2007. 884 с. URL: http://semestr.com.ua/book_378_glava_220_1.%C2%A0%Ca_na%D1%81%D1%96ona.html.

8. Гаджиев К.С. Геополитика. URL: http://stud.com.ua/23669/politologiya/ponyattya_natsionalnoyi_bezpeki_skladovi.

8. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05 березня 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

9. Пилипенко О.С. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 123 (ч. І). 2014. С. 16–23.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 6 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

11. Юськів Х.В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2903/2602.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.

13. Політологія: навчальний посібник. URL: http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini.

Надійшла до редакції 21.11.2018

SUMMARY

Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. Category-theoretical measurement of national security of Ukraine. In the article, based on the analysis of scientific achievements of scientists and special investigations, an attempt was made to solve the problems of national security through the elucidation of the theoretical foundations, the corresponding categories and the peculiarities of their formation on the basis of a holistic view of the basic values and legitimate interests, sources of spiritual and material development, as well their protection against possible real and potential, internal and external threats.

The presence of a large number of approaches to understanding the concept of national security has made it possible to state that it is a whole range of political, economic, social, health, military and legal measures that are aimed at ensuring the normal functioning of the nation and eliminating possible threats to the state.

There are three approaches to the clarification of the essence, content and features of national security. In particular, the normative-legal approach involves finding out the features of this phenomenon through the prism of normative-legal content. The second approach is doctrinal, built on the study of scientific publications. Finally, the third approach is an encyclopedia that defines approaches to refining the concepts of "security" contained in encyclopaedic literature and dictionaries.

In the broad sense, national security is proposed to be understood as a means of self-preservation of the Ukrainian people, which has reached the level of an organization in the form of an independent state. This method allows its free existence and self-development, reliable protection against internal and external threats. National security of Ukraine can be defined as a system of state-legal and public guarantees of the stability of life and development of the Ukrainian people in general and of any citizen in particular, the protection of their values and legitimate interests and material development from possible real and potential, internal and external threats.

It is proposed to consider national security as a set of interconnected elements that are heterogeneous in functional areas, since it is not an amorphous "state of security", but, above all, a set of fundamental constitutional norms and mechanisms for their implementation. That is, national security is defined as the system of political and legal values constituted by constitutional rights, freedoms, decent quality and standard of living of citizens, political and social stability of society, as well as territorial integrity, defense and sustainable development of the state, in defense of which the efforts of the authorities should be directed government, local self-government and civil society institutions.

Keywords: *security, national security, threats to national security, national interests, state policy, determinants, threats, improvement.*

Кобко Є. В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-112-116

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ЕЛЕМЕНТИ ТА ХАРАКТЕР ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Здійснено ґрунтовний аналіз стану національної безпеки в Україні, її системи, основних завдань та структурних елементів. Проаналізовано стан реалізації національної безпеки України в контексті сучасних подій в державі. Зазначити що до основних органів, які забезпечують національну безпеку держави належать – Збройні Сили країн та усі силові структури держави, які мають основне завдання, яке покладає на них держава – забезпечення максимально високого рівня захищеності національних інтересів.

Ключові слова: безпека, держава, національна безпека, елементи національної безпеки, система забезпечення національної безпеки.

Постановка проблеми. Прогресивний розвиток України в умовах сьогодення залежить насамперед від здійснення ефективної політики у сфері захисту національних інтересів та територіальної цілісності.

Так, велике значення має безпека держави, яка дає можливість попередити та нейтралізувати будь-які загрози знищення інтересів громадян, їх майна, а також життя та здоров'я.

Зміст поняття «національна безпека» детермінується історичними та соціально-політичними умовами держави, в яких вона народжується, функціонує та розвивається.

Слід акцентувати увагу, що розуміння сутності національної безпеки різняться серед різних верств населення. Зокрема, її переважно пов'язують з діяльністю спеціальних служб або ототожнюють з обороною держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано роз'яснення даної проблеми. Питання національної безпеки та її розуміння знаходиться у постійному колі зору таких науковців, як А. Величко, І. Волощук, В. Горбулін, Б. Демидов, А. Качинський, Я. Кондратьєв, В. Ліпкан, Г. Ситник, М. Панов, С. Хоффман та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових робіт, в яких досліджуються різні аспекти національної безпеки України, маємо зазначити, що в контексті останніх подій, які відбуваються на території нашої держави та з моменту прийняття нового Закону України «Про національну безпеку України» сьогодні немає ґрунтовних теоретико-правових досліджень стану національної безпеки, її системи, основних завдань та структурних елементів.

Мета статті полягає у визначенні складових елементів системи забезпечення національної безпеки України та характеру їх реалізації в контексті сучасних подій в державі. У контексті вищезазначеної мети доцільним є вирішення таких завдань: визначити підходи до розуміння поняття національної безпеки; провести ґрунтовний аналіз стану національної безпеки в Україні, її системи, основних завдань та структурних елементів; дослідити стан реалізації національної безпеки України в контексті сучасних подій в державі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вітчизняної наукової літератури дає можливість виокремити різні підходи до розуміння поняття національної безпеки.

З документів ООН впливає підхід відповідно до якого, національна безпека розуміється, як безпека держави в усіх сферах життєдіяльності народу, як єдиного носія суверенітету та джерела державної влади.

Наприклад, В. А. Ліпкан під національною безпекою розуміє сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію в області забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей [1, с. 5].

Я. Ю. Кондратьєв визначає, що національна безпека – це здатність нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і само- вдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану [2, с. 1].

М. О. Косолапов стверджує, що національна безпека – це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істотних з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації [3, с. 67].

Варто зазначити, що традиційно вважається, що основою основ національної безпеки будь-якої країни в будь-який час є збереження держави в тих кордонах, в яких вона існує на даний історичний момент. Тому загроза державній «цілісності» є нібито універсальною та позаідеологічною характеристикою. Особливо яскраво ця загроза виявляє себе під час війни, внаслідок чого остання завжди виступає приводом для національної консолідації (тобто емоційного переживання єдності поза всіма соціальними та класовими розбіжностями) та національної мобілізації [4, с. 12].

Отже, можна стверджувати, що дійсно підходів до розуміння поняття національної безпеки досить багато і всі вони певною мірою різняться, проте, можна констатувати, що все ж таки тут мова йде про цілий комплекс політичних, економічних, соціальних, з охорони здоров'я, військових і правових заходів, які спрямовані на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз для держави.

Проблема національної безпеки пов'язана з політичною стабільністю. Якщо національна безпека – це постійно діюча система захисту інтересів громадян країни та держави у всіх сферах життєдіяльності суспільства (від економіки та оборони до повсякденної безпеки громадян), то політична стабільність є певний стан суспільства, на котрий має безпосередній вплив діюча система національної безпеки. Якщо розглядати національну безпеку країни як систему збереження інтересів країни в цілому для забезпечення її стратегічного розвитку, то це передбачає певний баланс між контролюванням ресурсних потоків та реалізацією прийнятих рішень на всіх рівнях виконавчої влади. Крім того, для цього потрібне ефективне функціонування всіх гілок державної влади [5].

Як відомо, головними об'єктами національної безпеки є громадяни – їх конституційні права і свободи, а також життя та здоров'я. Виходячи з цього, основним завданням кожної правової та демократичної держави, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю є забезпечення належних умов існування людини, збереження її здоров'я, честі, гідності, права на самовизначення, ну і звичайно приватної власності.

Національна безпека в Україні розглядається як стан захищеності за допомогою здійснення ефективної державної політики життєво важливих інтересів відповідно до норм національного та міжнародного законодавства у різних сферах суспільного життя.

Окрім цього, захищеність людини і громадянина, суспільства і держави забезпечується також і відповідною діяльністю, яка зменшує або відвертає ймовірні загрози і підвищує захисні, мобілізаційні функції у період небезпеки. В основі цієї діяльності лежить обстоювання і реалізація національного інтересу країни, глобального, всеохоплюючого інтегрального інтересу, втілення якого уможливує здійснення життєво важливих приватних, групових і суспільних інтересів переважної більшості громадян. Отже, національна безпека є своєрідним синтезом інтересів і потреб усіх соціальних суб'єктів [6].

Щодо загроз, про які йде мова, то вони можуть виникати в різних сферах життєдіяльності. Вони мають суб'єктивний і об'єктивний характер. Все, що людина створила своїми руками, може стати причиною загрози для її існування. Стрімкий науково-технічний прогрес, глобалізація, модернізація, постійне зростання потреб людства породили і негативні наслідки. Як приклад нових загроз можна навести: транспортні аварії, катастрофи, вибухи на атомних станціях і хімічних підприємствах, вдосконалення Зброї масового знищення, руйнацію озонового шару Землі, глобальне потепління тощо. Існує багато класифікацій загроз для національної та міжнародної безпеки залежно від різних критеріїв. Більшість вчених виділяють за критерієм характеру загроз: політичні, військові, економічні, соціальні, культурні, екологічні та ідеологічні [7, с. 17].

Наприклад, говорячи про Україну сьогодні, то до актуальних загроз національній безпеці нашої держави слід віднести агресивні дії Російської Федерації, що чиняться для виснаження української економіки і підризу суспільно-політичної стабільності задля знищення Української держави і захоплення її території; неефективність системи гарантування національної безпеки і оборони України, корупція та неефективна система державного управління, економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження

рівня життя населення, загрози енергетичній безпеці, загрози інформаційній безпеці, загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів, загрози безпеці критичної інфраструктури, загрози екологічній безпеці тощо¹.

Окрім цього, як приклад, варто навести події в Сирії, які пов'язані з конфліктом в цій державі, масові потоки біженців, загострення проблеми тероризму у Європі, ускладнення гуманітарної ситуації на периферії ЄС, у суміжних державах, зростання внутрішньої напруженості в окремих державах Європи і посилення націоналістичних, екстремістських партій та рухів – все це чітко ілюструє тенденції в розвитку транснаціональних загроз сучасним державам [8].

Як уже зазначалося, національна безпека забезпечується шляхом реалізації пріоритетності національних інтересів, своєчасного вжиття заходів та ґрунтуванні на засадах правової демократичної держави.

Будь-яка держава, і Україна не є винятком, не в змозі одночасно охопити весь комплекс проблемних питань у сфері національної безпеки і приступити до їх вирішення. Існують досить очевидні обмеження на засоби та ресурси, які є в її розпорядженні, способи їх застосування. Звідси випливає необхідність визначення пріоритетних національних інтересів та цілей, які мають бути уточнені в процесі розробки політики національної безпеки. Саме тому, за будь-яких умов політика національної безпеки передусім має бути спрямована на забезпечення геополітичних інтересів України, її незалежності, політичної стабільності, прогресивного соціально-економічного розвитку. При цьому у сфері внутрішньої політики головною передумовою досягнення захищеності національних інтересів має бути об'єднання нації для вирішення духовних, культурних та матеріальних завдань на ґрунті загальної стабільності та злагоди в державі, ненасильницького розв'язування внутрішніх суспільних конфліктів, а в зовнішній – планування та здійснення зовнішньополітичних акцій під кутом зору забезпечення національних інтересів [9].

У кожній розвиненій зарубіжній країні національна безпека у зв'язку з її багатокомпонентністю, потребує ефективної системи її забезпечення. Одним із першочергових завдань є забезпечення національної безпеки шляхом реалізації дій, які спрямовані на захист і реалізацію національних цінностей та інтересів, у контексті чого актуалізується питання щодо необхідності певної стратегії.

Наприклад, у Франції існує стратегія національної безпеки, яка включає п'ять головних функцій, які повинні забезпечуватися силами оборони і безпеки: знання і попередження; запобігання, стримування, захист та інтервенцію. Знання і попередження – це нова стратегічна функція. Французи вважають, що знання – це перша лінія оборони у нестабільному світі. Знання гарантують їхню традиційну автономність у прийнятті рішень і надають можливість Франції виявляти стратегічну ініціативу як в межах НАТО, так і ЄС. Окрім цього, Франція визначає чотири пріоритети у захисті європейців: посилення кооперації у боротьбі з тероризмом і організованою злочинністю; покращання можливостей захисту європейців; координація оборонних відомств проти кібератак; надійне і гарантоване забезпечення поставок енергії та стратегічної сировини. Для боротьби з ними у Франції у 2008 р. вперше створено новий орган – Раду оборони і національної безпеки [5, с. 9].

Так, при наявності стратегії національної безпеки, систему забезпечення національної безпеки складає створена державою відповідна система як державних, так і недержавних інститутів, які із застосуванням теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних принципів покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у визначений законодавством спосіб. Основними елементами системи забезпечення національної безпеки відповідно є її суб'єкти і об'єкти. Для забезпечення її цілісності, важливе значення мають також прямі та зворотні зв'язки між ними, взаємодія з владно-політичною організацією держави в цілому, вплив внутрішнього і зовнішнього середовища [10, с. 6].

До структур системи національної безпеки належать, зокрема органи державної влади та їх повноваження, законодавче забезпечення (нормативна база діяльності цих органів) та недержавні організації, їх нормативні документи. Що стосується перших

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 // Президент України : офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення: 15.11.2018 р.).

структур, то вони повинні займатися національною безпекою системно, використовуючи при цьому весь потужний потенціал нашої держави, то другі – недержавні організації – належать до громадянського суспільства. Слід зауважити, що при слабкості та фрагментованості громадянського суспільства важко вважати, що мережа цих інституцій спроможна забезпечити інтереси громадянина на державному рівні.

Варто зауважити, що система забезпечення національної безпеки є не просто сукупністю взаємодіючих структур, а й певного процесу формування правового поля та прийняття політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. В структурі системи забезпечення національної безпеки має бути підсистема, головною функцією якої є не тільки розробка та прийняття державно-управлінських рішень щодо реалізації політики національної безпеки, а й формування правового поля вказаної політики. Вказану функцію виконує система державного управління забезпеченням національної безпеки, яка є підсистемою системи забезпечення національної безпеки [11].

Висновки. Отже, система забезпечення національної безпеки має свої складові, до яких відносять: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; гарантування конституційного ладу; створення умов для політичної та економічної незалежності; забезпечення громадського порядку; боротьбу зі злочинністю тощо.

Зрозуміло, що усі ці дії здійснюються уповноваженими на те органами, які відповідно до власної компетенції реалізують різні програми держави, положення, директиви та міжнародні договори, а також норми вітчизняного законодавства. Варто зазначити що до основних органів, які забезпечують національну безпеку держави належать в першу чергу Збройні Сили країн та усі силові структури держави. Усі вони мають основне завдання, яке покладає на них держава – забезпечення високого рівня захищеності національних інтересів, у контексті чого створюються належні умови для стабільного розвитку кожної особистості, суспільства та держави. Слід акцентувати увагу, що умовою ефективності цієї політики є пріоритет все несилкових шляхів захисту національних інтересів та цінностей.

Бібліографічні посилання

1. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
2. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 20 с.
3. Косолапов Н. Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия). *Мировая экономика и международные отношения*. 1992. № 10. С. 67-75.
4. Андреева О. М. Національна безпека в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 360 с.
5. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України : навч.-метод. посіб. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагеля та ін. ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.
6. Смолянюк В. Ф. Національні інтереси України: еволюція в політичному часі // Інститут президентства України в системі державної влади України : матеріали наук. конф., Київ, 17 січ. 2017 р. Київ : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2014. С. 240-244.
7. Пилипенко О. Є. Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 123, ч. 1. С. 16-23.
8. Юськів Х. В. Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 11. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2903/2602 (дата звернення: 15.11.2018 р.).
9. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. Київ : НАДУ, 2010. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. 208 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/4c47ea67-658a-41f9-9a6f-756fbc6e1100.pdf (дата звернення: 16.11.2018 р.).
10. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін ; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2015. 58с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nac_bezp-182c8.pdf (дата звернення: 16.11.2018 р.).
11. Государственное управление в сфере национальной безопасности : слов.-справ. / сост.: Г. П. Сьтник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. ; под общ. ред. Г. П. Сьтника. Киев: НАДУ, 2012. С. 355-357.

Надійшла до редакції 23.01.2019

SUMMARY

Kobko Ye. V. The system of ensuring national security of Ukraine: components and character of their realization in modern conditions. A thorough analysis of the state of national security in Ukraine, its system, main tasks and structural elements was carried out. The state of ensuring national security of Ukraine in the context of current events in the state was analysed.

Any state, and Ukraine is no exception, can not simultaneously cover the entire complex of national security issues and start solving them. There are quite obvious restrictions on the means and resources at its disposal, the ways of their application. Hence the need to identify priority national interests and objectives that need to be clarified in the process of developing a national security policy.

The system of ensuring national security has its components, which include: protection of state sovereignty and territorial integrity; guaranteeing the constitutional order; creation of conditions for political and economic independence; ensuring of public order; fight against crime etc.

It was noted that the main bodies that ensure the national security of the state are the Armed Forces of the countries and all state power structures which have the main task assigned to them by the state, to ensure the highest possible level of protection of national interests.

Keywords: security, state, national security, elements of national security, system of ensuring national security.

УДК 351.746.2 (73+479.22+474.3)

Чумак В.В. ©

кандидат юридичних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-116-121

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ

Здійснено науковий аналіз розвитку та функціонування органів Латвії, Грузії та США, що є аналогічними органу Державного бюро розслідувань в Україні, а також досліджено організацію діяльності зазначених органів з метою впровадження зарубіжного досвіду. Визначено актуальні питання щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Державного бюро розслідувань в Україні. Проведено комплексний аналіз міжнародного досвіду щодо створення аналогічних органів та впровадження його в рамках національної моделі в Україні. Визначено місце Державного бюро розслідувань в системі органів виконавчої влади в Україні.

Ключові слова: система правоохоронних органів, органи виконавчої влади, Державне бюро розслідувань, міжнародний досвід, Україна, США, Латвія, Грузія.

Постановка проблеми. Після подій Революції Гідності в Україні 2014 року розпочався новий етап розвитку нашої держави: активізувалися процеси реформування органів державної влади (судова реформа та реформа правоохоронної системи), впровадження міжнародно-правових засад та стандартів забезпечення прав людини. Всі ці процеси зумовили, в першу чергу, не лише зміну державного апарату, як, наприклад, створення трірівневої судової системи, а зміни у чинному законодавстві України.

Створення нових органів державної влади обумовлюється внесенням змін до чинного законодавства України та відповідно до цього прийняття нових нормативно-правових актів. Але разом із тим, як вдало зазначається в юридичній літературі, не завжди прийняття нових законів чи внесення змін до чинного законодавства є достатньо обґрунтованим, узгодженим та таким, що відповідає потребам сьогодення. Доволі часто після прийняття нового закону постає необхідність його суттєвого доповнення, усунення колізій, приведення положень у відповідність до міжнародних актів і чинного законо-

давства. Особлива увага має приділятися законодавчим актам, які визначають правовий статус, повноваження органів державної влади, оскільки від чіткості та повноти їх викладення залежить ефективність їх діяльності, що в цілому впливає на досягнення мети їх створення, забезпечення реалізації державної політики, дотримання прав та інтересів громадян тощо [7, с. 5].

Сьогодні, у процесі реформування правоохоронної системи в Україні новелою для українського суспільства та правоохоронних органів стало створення Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), до компетенції якого віднесено: своєчасне запобігання, припинення, швидке розкриття та організація проведення всебічного, повного та об'єктивного розслідування таких категорій злочинів: злочинів чинних високопосадовців, злочини щодо порушення прав людини під час роботи правоохоронних органів, корупційні злочини відповідно до підслідності ДБР та військові злочини. Але, незважаючи на створення ДБР, сьогодні не визначеними залишаються безліч питань, що стосуються організації його діяльності, чіткого визначення правової основи роботи та проблематики визначення компетенції ДБР. Утворення ДБР в Україні є складним та тривалим процесом, що охоплює всі сегменти його діяльності, у зв'язку з чим виникає необхідність поглибленого наукового дослідження як у рамках теорії, так і у межах практики організації діяльності органів, аналогічних ДБР, з метою запозичення успішного зарубіжного досвіду організації діяльності органів, що є аналогічними ДБР. У даному контексті заслуговують на увагу такі прогресивні держави, як: Латвія, Грузія США, оскільки вироблені принципи організації діяльності органів, аналогічних ДБР, у зазначених країнах сьогодні виступають міцним фундаментом функціонування даних органів та на практиці продемонстрували свою ефективність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Актуальні питання щодо створення, організації діяльності та функціонування ДБР в Україні стали предметом наукових досліджень таких науковців, як: Н.М. Бакаєнова, В.В. Долежан, А.Й. Іванський, І. Івашенко, С.В. Ківалов, О.В. Климчук, О.А. Левківська, М. Мамченко, Є.В. Невмержицький, Є.Д. Скулиш, С.В. Слінько, О.С. Степанов, Ю.Є. Полянський, С.В. Телешев, В.І. Цимбалюк, І.В. Цюприк, М.М. Чикалова, В.І. Школьніков та деякі інші. Однак, незважаючи на існуючі наукові напрацювання, наразі дана проблематика залишається актуальною та потребує свого наукового ретельного дослідження. Зокрема, це стосується і зарубіжного досвіду створення та функціонування аналогічних ДБР органів.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз актуальних питань організації діяльності аналогічних Державному бюро розслідувань органів зарубіжних країн та визначення на цій основі перспективних напрямків вдосконалення організації діяльності ДБР в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загалом, історія створення Державного бюро розслідувань України налічує вже понад 20 років та може бути поділена на 4 основних етапи: перший (1994-2005 рр.), другий (2005-2012 рр.), третій (2012-2015 рр.) та четвертий (2015-2017 рр.).

Перший етап створення ДБР бере свій початок ще у 1994 р., на той час народний депутат України Григорій Омельченко вперше за історію Незалежної України заговорив про створення нового правоохоронного органу під назвою Національне бюро розслідувань (далі – НБР). Також Г.О. Омельченко не раз подавались тодішньому Президентові України Л.Д. Кучмі проекти закону про створення та функціонування НБР, і як результат 24 квітня 1997 року Л.Д. Кучмою було підписано указ про створення НБР. В подальшому, через два місяці після підписання указу, 45 народних депутатів України звернулися до Конституційного суду України з поданням про те, що НБР суперечить положенням Основного закону. У результаті Конституційний суд України 06 липня 1998 року визнав неконституційними деякі його положення, що стосуються принципів підпорядкованості НБР, його організаційної структури та вирішення кадрових питань [9].

Другий етап позиціонується із 2005 роком, коли Президент України В.А. Ющенко видав розпорядження від 15 березня 2005 року про створення робочої групи з написання концепції створення НБР. Робочою групою було підготовлено протягом 15 днів концепцію створення та відповідний законопроект, але, на жаль, законопроект так і не надійшов до Верховної Ради України. Після невдалих спроб реформування правоохоронної системи до 2012 року обговорення щодо створення НБР як незалежного органу досудових розслідувань виконавчої гілки влади було припинено.

Наступний (третій) етап створення ДБР бере свій початок у 2012 році з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Закріплення на законодавчому рівні створення ДБР, хоч і формально на той період, проте мало велике значення для подальших євроінтеграційних процесів та стало одним із кроків інституційного забезпечення протидії організованій злочинності. Це засвідчується в одному з подань Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини до Кабінету Міністрів України від 30.09.2014, де вказано на необхідність при розгляді питання про виконання Україною рішень Європейського суду зосередитись на проблемах ефективного розслідування, включаючи створення Державного бюро розслідування з огляду на велику кількість рішень Європейського Суду щодо України, якими констатовано непроведення ефективного розслідування [9]. В подальшому у зв'язку з проведенням реформи правоохоронної системи 12 листопада 2015 року ВРУ прийнято Закон «Про Державне бюро розслідувань».

Четвертий етап пов'язується з такими датами, як: призначенням Романа Труби Директором ДБР 22 листопада 2017 року та 27 листопада 2018 року, коли ДБР почало здійснювати правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [6].

Сьогодні, відповідно до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VII (далі – Закон), Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції [4]. Тобто аналіз даного положення ст. 1 Закону дає підстави дійти висновку, що Бюро є органом виконавчої гілки влади, що свідчить про те, що суто правоохоронним органом Бюро вважати було б помилковим, натомість віднесення Бюро до виконавчої гілки влади говорить про його особливий правовий статус. Враховуючи зазначене, статус обумовлюється засадами його функціонування, що також деякою мірою відображені у чинному законодавстві України.

Так, відповідно до статті 3 Закону, що має назву «Основні засади організації та діяльності Державного бюро розслідувань», Бюро організовується і діє на засадах [4]:

- 1) верховенства права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави;
- 2) законності;
- 3) справедливості;
- 4) неупередженості;
- 5) незалежності і персональної відповідальності кожного працівника Державного бюро розслідувань;

6) відкритості та прозорості діяльності Державного бюро розслідувань для суспільства та демократичного цивільного контролю, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам. Державне бюро розслідувань діє гласно тією мірою, що не порушує права і свободи людини і громадянина, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства та законодавства про державну таємницю;

7) політичної нейтральності і позапартійності. Використання Державного бюро розслідувань у партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Державному бюро розслідувань забороняється;

8) єдиноначальності у поєднанні з колективним способом реалізації окремих повноважень Державного бюро розслідувань. Принцип єдиноначальності не заперечує принципу процесуальної самостійності слідчого органу Державного бюро розслідувань.

Щодо правового забезпечення діяльності Бюро, то його правові засади дещо обмежені, а взагалі нормативна база не є повною мірою врегульованою для ефективного здійснення покладених на Бюро завдань. Так, стаття 2 Закону містить лише загальні правові засади: Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» та інші закони України, а також нормативно-правові акти, прийняті на їх основі. Виділяються також у зазначеній статті Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів виконавчої влади в Україні [4].

Щодо правового забезпечення діяльності Бюро в Україні, цікавою є думка А.Й. Іванського, що Загальні положення про юридичну службу міністерства, іншого органу

виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України № 1040 від 26 листопада 2008 року, відповідно до п. 4 передбачають, що основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в судах [5]. А оскільки, як вже було зазначено вище, Бюро є центральним органом виконавчої влади, то, відповідно, на юридичну службу Державного бюро розслідувань розповсюджується дія Постанови Кабінету Міністрів України № 1040 від 26 листопада 2008 року [3].

Отже, можна констатувати, що законодавцем Бюро віднесено до органів виконавчої влади, що говорить про його особливий статус, тобто впливає, що Бюро не є суто правоохоронним органом в Україні.

Досліджуючи сучасні переваги та недоліки в організації діяльності ДБР в Україні у світлі триваючого реформування правоохоронної системи, доцільним вбачається дослідити зарубіжний досвід функціонування органів, аналогічних Державному бюро розслідувань в Україні. В даному контексті найбільшу увагу привертає Латвійська Республіка, Грузія та Сполучені Штати Америки.

Так, Латвійська Республіка в рамках реформування правоохоронної системи та маючи намір вступу до НАТО та ЄС, створила Бюро із запобігання корупції з умовною назвою KNAB (Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs). Дане відомство було започатковано у 2002 році, коли Сейм Латвійської Республіки призначив першого керівника даного органу. KNAB проголошує своєю місією протидію корупції за допомогою сили закону та підтримки суспільства задля забезпечення посадовими особами добросовісного виконання покладених на них обов'язків. Відповідно до законодавства Литви, а саме Закону Латвійської Республіки «Про Бюро із запобігання та боротьби з корупцією» від 18 квітня 2002 року, компетенція KNAB включає в себе такі функції: запобігання корупції, боротьба з корупцією та контроль виконання правил фінансування політичних організацій (партій) та їх об'єднань [3].

Як зазначає з цього приводу О. Бусло, одним з перших завдань KNAB стала боротьба з корупцією в судах, де високопосадовцям виносилися недостатньо суворі вироки. Завдяки викриттям силами бюро випадків підкупу високопоставлених суддів і прокурорів та втручання преси суддям почали призначати більш суворі покарання у справах щодо злочинів, пов'язаних з корупцією [1].

Слід зазначити, що KNAB в Латвії є дещо схожим і до ДБР, і до Національного антикорупційного бюро України, оскільки підслідність останніх повністю охоплюється підслідністю та повноваженнями KNAB в Латвійській Республіці.

Досліджуючи зарубіжний досвід Грузії, слід зазначити, що реалізація деяких функцій, аналогічних функціям ДБР в Україні, в Грузії належить до компетенції Антикорупційної ради, що була створена у 2008 році в рамках проведення реформи правоохоронної системи, де головною метою було знизити рівень корупційної складової в органах державної влади від глави держави до місцевих територіальних управлінь. Антикорупційна рада Грузії – це спеціально створений орган при Міністерстві юстиції Грузії, на який покладено повноваження щодо моніторингу стану рівня корупції, виявлення причин та умов, що сприяють корупційним проявам. Очолює Антикорупційну раду в Грузії міністр юстиції Грузії, а її склад налічує лише 16 осіб. Загалом Антикорупційна рада не має власного бюджету, виконує лише функції аналітичного забезпечення. Основу роль у процесі запобігання корупції виконують органи Антикорупційного бюро.

В рамках даного контексту заслуговує на увагу успішний зарубіжний досвід безпосередньо Федерального бюро розслідувань США, яке існує вже з 1908 року та з яким власне і позиціонують створення українського Державного бюро розслідувань.

Федеральне бюро розслідувань є провідним слідчим органом федерального уряду, входить в систему Міністерства юстиції США і підпорядковане Генеральному прокурору США. Засади організації та діяльності ФБР передбачають: призначає Директора ФБР президент США строком на десять років, при цьому його кандидатура затверджується Сенатом; ФБР проводить оперативно-розшукову діяльність та слідчі дії у справах федеральної юрисдикції, віднесених до підслідності ФБР і не віднесених до підслідності інших федеральних відомств.

Правову основу діяльності ФБР США складають: федеральний закон (щодо розслідування злочинів), адміністративні акти Президента та Генерального прокурора.

Основними сферами діяльності ФБР є: боротьба з тероризмом; контррозвідальна робота; боротьба з наркобізнесом; економічна злочинність, економічна злочинність (щодо представників держави, бізнесу, посадових осіб і чиновників); розслідування порушень громадянських прав; боротьба з тяжкими злочинами проти особистості. Оперативно-слідчий працівник Бюро (спеціальний агент) наділений правом носіння зброї, затримання підозрюваного, за наявності санкції суду – арештів, обшуків та вилучень, електронного спостереження і прослуховування, проведення оперативних заходів і розробок, які згідно із законом не потребують санкції суду [9].

Враховуючи зазначене, слід наголосити, що ФБР США сьогодні – це організація національної безпеки, орієнтована на розвідувальну діяльність та спрямована на протидію зовнішній загрози, тобто ФБР поєднує у собі функції розвідки та правоохоронного органу [11].

З цього приводу вважаємо влучним погляд А.В. Бикова, який вказує, що ФБР є федеральною поліцейською структурою, відповідальною за забезпечення внутрішньої безпеки у країні – ФБР виконує роль загальнонаціонального координаційного центру у боротьбі із злочинністю у США. Відмінною рисою ФБР є поєднання функцій контррозвідки, політичної поліції та кримінального розшуку [2, с. 95].

Висновки. В контексті сучасних змін зазначимо, що будь-які процеси реформування потребують значних зусиль та випробуванням часом. Створення Державного бюро розслідувань є беззаперечно одним із успішних кроків на шляху до вступу в ЄС, а тому потребує свого подальшого наукового дослідження та вдосконалення. Досліджуючи зарубіжний досвід створення та функціонування аналогічних ДБР органів Латвії, Грузії та США, ми дійшли висновку, що ці функції є дещо схожими, а це дозволяє впроваджувати досвід діяльності зазначених підрозділів, насамперед, у такій сфері, як запобігання корупційним проявам.

Вважаємо, що задля успішного функціонування ДБР в Україні необхідно: налагодити міжнародну співпрацю з аналогічними органами інших держав; розробити та затвердити міжнародні та національні програми щодо обміну досвідом; на національному рівні затвердити національні програми щодо комунікаційної стратегії, громадського контролю; розробити програми щодо співпраці з населенням; налагодити механізми взаємодії з іншими центральними органами виконавчої влади та іншими державними органами (прокуратурою, судом, правоохоронними органами); розробити та прийняти нормативно-правові акти щодо взаємодії ДБР та іншими державними органами; удосконалити чинне законодавство у питанні визначення чіткої компетенції ДБР та деяких повноважень, зокрема проведення оперативно-розшукової діяльності тощо.

Бібліографічні посилання

1. Бусол О. Міжнародний досвід побудови та функціонування спеціалізованих органів з протидії високопосадовій злочинності (в контексті незалежності Державного бюро розслідувань в Україні) // Проекти. Громадська думка про правотворення: сайт. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2270:mizhnarodnij-dosvid-pobudovi-ta-funktsionuvannya-spetsializovanih-organiv-z-protidiji-visokoposadovij-zlochinnosti-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення: 14.01.2019).
2. Быков А.В. Конституционно-правовые особенности организации и функционирования полицейских органов США, имеющих право на проведение оперативно-розыскных мероприятий // А.В. Быков, Т.В. Кикоть-Глуходедова // Вестник Московского университета МВД России. 2013. № 8. С. 95-96.
3. Закон о Бюро по предотвращению и борьбе с коррупцией // Нормативные акты. Sākums KNAB: сайт. URL: https://www.knab.gov.lv/upload/knab_normativie_akti/knab_likums_rus.pdf (дата звернення: 11.01.2019).
4. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VII ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> (дата звернення: 14.01.2019).
5. Іванський А.Й. Деякі організаційно-правові засади удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 черв. 2018 р.) / Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2018. С. 21-24.
6. Історія про Бюро // Державне бюро розслідувань: сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/istoriya> (дата звернення: 11.01.2019).
7. Ківалов С.В. Організація діяльності Державного бюро розслідувань: науково-правовий аспект // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 черв. 2018 р.) / Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2018. С. 5-7.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040 // Урядовий кур'єр. 18.12.2008 № 238: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%BF> (дата звернення: 14.01.2019).

9. Створення Державного бюро розслідувань: ідея хороша, проте її реалізація потребує змін // Правова корпорація Татаров. Фаринник. Головка: сайт. URL: <http://tfgpartners.com.ua/ua/article/stvorennya-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan-ideya-horosha-prote-yiui-realizaciya-potrebuie-zmin> (дата звернення: 11.01.2019).

10. Що таке ФБР: сайт. URL: <http://um.co.ua/8/8-15/8-151674.html> (дата звернення: 14.01.2019).

11. FBI. Federal Bureau of Investigation: сайт. URL: <https://www.fbi.gov> (дата звернення: 14.01.2019).

Надійшла до редакції 21.01.2019

SUMMARY

Chumak V.V. Organization of the activities of the State bureau of investigations: world experience and national model. The article deals with scientific analysis of the development and functioning of the organs of Latvia, Georgia and the United States of America, which are similar to the body of the State Investigation Bureau in Ukraine, as well as the study of the organization of activities of the above mentioned bodies in order to implement foreign experience.

The article investigates the initial stages of the creation of the State Investigation Bureau in Ukraine, identifies the main features of its organization and functioning. It is emphasized on the urgency of introducing leading international experience in Ukraine in organizing similar subdivisions activities abroad. The author defines the basic principles of the organization of the activities of the State Investigation Bureau in Ukraine, analyzes the legal regulation of its activities.

It is determined that the Bureau is classified in the executive bodies, which speaks of its special status, and it follows that the Bureau is not a purely law-enforcement agency in Ukraine. The article analyzes the functioning of the Bureau for the Prevention of Corruption with the conventional name of KNAB in Latvia, which states that the competence of KNAB includes such functions as: preventing corruption, combating corruption and monitoring the implementation of the rules of financing of political organizations (parties) and their associations.

The peculiarities of the functioning of such an authority in Georgia as the Anticorruption Council, which is aimed at monitoring the state of corruption, identifying the causes and conditions conducive to corruption, are emphasized.

The peculiarities of the work of the Federal Bureau of Investigation of the United States of America, the leading investigative body of the federal government, are identified.

Keywords: *system of law enforcement bodies, executive bodies, State Bureau of Investigations, international experience, Federal Bureau of Investigations of the USA, experience of Latvia, experience of Georgia.*

УДК 342.951

Гейц О.О. ©

здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-121-125

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Автором зроблено спробу систематизації наукових розвідок у сфері проблем протидії корупції в Україні. Автор вважає, що мета останніх досліджень може бути умовно зведена до трьох груп. У першій групі досліджень акцент переважно зроблений на діяльності щодо корупції, у т.ч. з її протидії; другий - вивчення корупції, як феномену; третій – розробці антикорупційної політики та відповідних програм. Він стверджує, що по відношенню до явища корупції науковці мали різні підходи – від ретроспективного дослідження до вивчення ефективності чинного адміністративного та кримінального законодавства, від вивчення природи корупції, діяльності з протидії корупції до формулювання розробки шляхів впровадження міжнародного або зарубіжного досвіду у вітчизняну практику протидії корупційними деліктами та пов'язаними з ними.

Ключові слова: *корупція, дослідження, систематизація, контент-аналіз, історіографія, механізм, протидія корупції, боротьба, запобігання.*

© Гейц О.О., 2019

Постановка проблеми. Сьогодні протидія корупції в Україні, як і від моменту набуття незалежності, є не менш актуальною. Важливий потенціал ефективності протидії цьому негативному явищу криється в науковому забезпеченні. Одна з провідних ролей у даному питанні належить науці адміністративного права, зокрема, систематизації-наукових досліджень з проблем протидії корупції. Аналіз наукових публікацій показав, що одне з останніх наймасштабніших досліджень проведено 2011 року, у процесі якого були вивчені дисертації, захищені в період з 1991 по 2010 роки. Однак, подібні наукові розвідки за період з 2011 року по теперішній час не проводились.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У різних мірі та спосіб систематизацію наукових досліджень протидії корупції висвітлено у працях О.З. Захарчука [1], В.В. Іванцова [2], В.І. Литвиненка [3], Ю.В. Рум'янцева [4] та багатьох інших. Але поміж всіх окремим характером все ж таки виділяється дослідження Д.Г. Заброди. Автором охоплено не лише значну частину робіт, зареєстрованих у базі даних «Правова наука», але й інші Інтернет-ресурси. Аналіз 107 авторефератів дисертаційних робіт щодо корупції, захищених у Російській Федерації та Україні за період з 1991 по 2010 рр., дозволив зробити ряд узагальнень, наприклад, дослідження корупції та шляхів її подолання здійснюється переважно у межах історичних, економічних, політичних, соціологічних, філософських та юридичних наук з домінуванням останніх; існує тенденція щодо більшої активності російських науковців у дослідженні юридичних аспектів протидії корупції, вивченні регіональних особливостей її проявів та засобів протидії, встановленні факторів, що сприяють корумпуванню суспільних відносин у цій державі та ін. [5, с. 267]. Отже, завдяки цим спостереженням ми маємо висвітленим періодом до 2011 року.

Мета. З урахуванням вже проведеної роботи нашими колегами стає зрозумілою назрівання потреби вивчити невисвітлений період в історіографії за допомогою методів аналізу документів та контент аналізу наукових досліджень на основі підходу, використаного Д.Г. Забродою.

Виклад основного матеріалу. Нами проаналізовано дані щодо дисертацій в Республіках Україна, Молдова, Грузія, Естонській, Латвійській та Литовській Республіці, а також Російській Федерації, у т.ч. акценти тем та головні аспекти, зафіксовані в них, наукові ступені авторів, місце та рік виконання, шифри та назви спеціальностей, об'єкт, предмет та мету дослідження, теоретичну, емпіричну і нормативну базу, наукову новизну, теоретичне і науково-практичне значення дослідження. Аналізу підлягали електронні емпіричні дані (носіями досліджуваних документів виявилися ресурси мережі Інтернет, у т.ч. база даних «Правова наука» [6]) за допомогою браузера компанії «Google». Усього піддано аналізу 140 дисертацій та їх авторефератів (80,1% – кандидатські, решта – докторські).

З огляду на місце виконання дисертацій, можна стверджувати, що їх більшість виконано у Російській Федерації – 57,4 %, дещо менше або 31,2 % - в Республіці Україна; по 3,5 % - в Республіці Молдова та Литовській Республіці; 2,8 % - Республіці Грузія; Естонській та Латвійській Республіці та 0,7 %. Подібну питому вагу, як і в період 1991-2011 років, можна пояснити масштабами території, кількістю населення та наукових установ; різними порядками присудження наукових ступенів; соціально-політичним резонансом фактів корупції та активізацією громадських та політичних кіл. До того ж, різні по напрямку політичні вектори руху до міжнародних формацій однаково вплинули на ці дослідження. Варто відмітити, що український сегмент досліджень порівняно з роками, які дослідив Д.Г. Заброда, зріс вдвічі.

Хронологія виконання дисертацій вказує на те, що переважну вагу з них було захищено у 2011 р. – по 19,9%; 2012 р. – 14,9%; 2016 р. – 14,2 %; 2013 та 2017 рр. – 13,5%; 2014 р. – 11,3%; 2015 р. – 9,9%. Отже, на 2011 роки припало підвищення інтересу і в подальшому, хоча їх рівень був відносно стабільним та не знижувався нижче 14 за рік, лінія тренду говорить про тенденцію до інтересу зменшення.

Серед дисертаційних робіт переважають кандидатські дисертації з юридичних наук (63,7%); на другому місці – з політичних – 10,6%, на третьому – економічних – 8,8%. Серед докторських дисертацій також переважають юридичні – 67,9% та у сфері державного управління – 10,7%. Звертає увагу на себе той факт, що вперше або 2012 року російськими вченими зроблена спроба в галузі технічних наук провести математичне моделювання та застосувати числові методи, а також комплекси програм до феномену корупції.

У вітчизняних науковців перше місце посідає спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право – 39,5%; друге місце – спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право – 20,9%; 12.00.09 кримінальний процес та криминологіка; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність – 16,3%.

У російських вчених акцент також зроблено на юридичні спеціальності, але в іншій послідовності. Зокрема, перше місце належить спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право (19,8 %), друге – 12.00.14 адміністративне право; адміністративний процес (14,8 %) та третє місце - 23.00.02 – політичні інститути, процеси та технології (13,6 %).

Молдавські колеги акцент роблять у дослідженнях на спеціальності 554.01 – кримінальне та кримінально-виконавче право(60,0 %), 552.02 – адміністративне право та 551.01 - общая теория права (по 20,0 %), а грузинські - кримінальне право та криминологія (75,0 %) та соціальні науки (25,0 %).

Дещо інші пріоритети виявлено у прибалтійських колег. Так, литовські вчені перевагу надали управлінню та адміністрації (40,0 %), праву, політиці та історії (по 20,0 %), естонські – філософії та латиські – кримінальному праву (по 100,0%).

Як видно, встановлено провідну роль юридичної науки. Здви́г у бік правових наук, який спостерігався у 1991-2010 роках, продовжує мати місце. І він дійсно звужує дослідження багатоаспектного феномену протидії корупції. Проте, наведений висновок про роль юридичної науки не є абсолютним у геопозиції досліджень, що підтверджено реаліями литовської та естонської науки. Щоправда, питання корупції в Латвійській Республіці знаходили місце в працях, присвячених іншим предметам. На відміну латвійських колег ми більше 27 років продовжуємо дивитись на корупцію крізь призму адміністративного права і процесу, фінансового та інформаційного права, а грузинські, молдавські, латиські вчені протягом останніх 7 років - крізь кримінально-правові наукові спеціальності.

У результаті контент-аналізу акцентуації проблематики у назвах досліджень, можна вважати, що більшість назв несе акцент форм корупції (12,8 %); по 8,5 % дисертацій були розглянуті питання деонтології, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, а також питання протидії корупції та її попередження; 7,8 % акцент зробили на способах, заходах протидії корупції, їх реалізації та регулюванні; по 7,1 % робіт розкрито феномен корупції; по 5,7 % - розкрито питання документування розслідування та доказування окремих видів деліктів у сфері корупції; у 5,0 % йшлося про стан корупції, її сприйняття, проблему корупції та її характеристику; засади, у т.ч. з протидії корупції та розслідування відповідних деліктів, а також механізми протидії корупції – по 4,3 %; види деліктів – 3,5 %; антикорупційна та кримінальна політика - 2,8 %; антикорупційний моніторинг та нагляд за протидією корупції, діяльність державних органів з протидії корупції, модернізація та оптимізація протидії корупції, можливості, досвід у боротьбі та протидії корупції, управління процесами, у т.ч. протидією корупції, інститути протидії корупції, програма протидії, модель та програмний комплекс управління з урахуванням корупції, процедури, у т.ч. закупок, - по 1,4%, антикорупційна ідеологія, антикорупційна експертиза, гарантії, забезпечення протидії корупції, концепція протидії корупції, координація протидії корупції, метод оцінки наслідків корупції, особистість хабарника, проблеми боротьби з корупцією, режим протидії корупції, соціальне партнерство, функціональний елемент та юрисдикційні відносини – по 0,7 % робіт розглядали ці аспекти.

Крім того, дисертантами аналізу піддано аспекти, на які наголошувалось у назвах дисертацій. Так, історико-правовий аспект склав 2,9 %; по 1,4 % увага була приділена адміністративно-правовим, криминологічним та регіональним аспектам; по 0,7 % - теоретико-правовим, правовим та організаційним, інформаційно-правовим, соціокультурним, політичним та регіональним аспектам.

Таким чином, адміністративні, кримінальні, криминологічні, історико-правові та взагалі правові аспекти мають перевагу над політичними, економічними та соціальними, за виключенням дещо інших аспектів у роботах литовських та естонських дослідників.

У формулюванні об'єктів досліджень фігурували наголоси, які можна узагальнити наступним чином: у більшості досліджень або у 22,9% випадків акцентуації фігурували із суспільними відносинами протидії, на що прямо вказував відповідний термін; існування і поширеність корупційних проявів або вчинення корупційних злочинів - 13,6%; відповідальність за корупційні злочини або пов'язані з корупційними правопорушення-

ми, політична корупція, її форми, або протидія їй – по 11,4%; виявлення, розкриття та розслідування корупційних злочинів або їх окремих видів - 9,3%; корупція, як соціальна категорія, її сутність та властивості, корупція як економічна категорія, сутність і властивості корупції, а також механізм протидії – по 5,0%; корупція як багатоаспектне явище та дисфункціональний феномен, корупція в процесі управління та під час модернізації процесів управління або управління протидією корупції – по 4,3 %; реалізація антикорупційної політики – 3,6%; формування корупції, механізм боротьби з нею – по 1,4%; правопорушення з ознаками корупції, корупція як соціально-економічна проблема, механізм протидії, важко ідентифікувати об'єкт дослідження – по 0,7% і т.п. Отже, за об'єктом досліджень в основному віддавалась перевага протидії корупції.

Формулювання акцентів предмета дисертацій можна систематизувати за наступними критеріями: предметом у 39,2% дисертацій були гарантії, засади, основи, способи, методи, система та функціональні механізми протидії корупції; у 30,7% - виділяється існування явища корупції та його різновиди, її характеристика; ідеологія та різновиди діяльності з протидії корупції – 10,0%; економічні, організаційні та управлінські відносини в процесі протидії корупції – 5%; сприйняття корупції, а також методика розслідування корупційних злочинів – по 4,3%; відповідальність та важко визначити предмет дослідження – по 2,1 % і т.д.

При формулюванні **мети** дослідження акцент переважно зроблений на діяльності щодо корупції, у т.ч. з її протидії; другу сходинку зайняла мета вивчення корупції, як феномену; третю – розробка антикорупційної політики та відповідних програм.

Емпіричну базу досліджень становили статистичні дані неурядових організацій, які різною мірою наближені до моніторингу, вивчення або протидії корупції, серед яких позицію лідера зайняла «Transparency International». За нею розташувались інші міжнародні чи національні організації - ООН, Всесвітній Банк, ОБСЄ, ЄБРР, GRECO; серед українських організацій відповідної спрямованості пріоритети отримали фонд «Демократичні ініціативи», Інститут прикладних гуманітарних досліджень та Київський міжнародний інститут соціології, а серед російських - Левада-центр, Фонд «Інформатика для демократії» та Всеросійський центр вивчення громадської думки. Активно дослідниками вивчаються судові рішення міжнародних інституцій, міжнародні правові джерела та законодавство близького зарубіжжя, а також документація у вигляді конвенцій чи пам'яток права. Переважну масу досліджень має всебічне вивчення чинних нормативно-правових актів антикорупційного законодавства. Проявився інтерес до відповідних експертиз в кримінальному процесі, матеріалів про адміністративні правопорушення та дисциплінарної практики. Серед емпірики переважає використання статистики органів державної влади, результатів власних соціологічних досліджень та результатів безпосереднього вивчення кримінальних проваджень (справ) або судових справ, матеріалів про адміністративні правопорушення чидисциплінарної практики – відповідно 53,9%, 43,9% та 19,1%.

Наукову новизну досліджень більшість або 35 % авторів вбачали у аналізі феномену корупції та протидії цьому явищу (кримінологічний, соціально-економічний, політологічний, адміністративний, історичний тощо); у 11,4% робіт вивчено правотворчу та правозастосовну практику оновленого законодавства та сформульовані пропозиції з його вдосконалення; 9,3 % дисертантів упорядковали понятійний апарат, класифікацію, визначили особливості інструментарію протидії корупції тощо; формуванню методології, виробленню концепцій, методик та моделей протидії корупції, а також вивченню результатів діяльності нових органів або вирішенню раніше не вирішених проблем присвятили свої праці по 6,4 % вчених; 5,7 % - намагалися зробити свій внесок у порівняльно-правові питання протидії корупції; 2,8 % - вперше запропонували методики розслідування, дослідження та запобігання корупції або окремих її форм; також 2,8 % - охарактеризували корупцію та протидію за нових умов; по 2,1 % - досліджень можна віднести до таких, що висвітлили зарубіжний та міжнародний досвід або ж пропонували нові шляхи вирішення; і лише 0,7 % було присвячено висвітленню в контексті сучасної антикорупційної стратегії України, оснований на культурологічно-репресивній концепції, низки кримінологічних і низки кримінально-правових проблем протидії корупції, і т.д.

Отже, аналіз наукової новизни дає змогу стверджувати, що до явища корупції науковці мали різні підходи – від ретроспективного дослідження до вивчення ефективності чинного адміністративного та кримінального законодавства, від вивчення природи корупції, діяльності з протидії корупції до формулювання розробки шляхів впровадження міжнародного або зарубіжного досвіду у вітчизняну практику протидії корупційними

деліктами та пов'язаними з ними.

Аналіз теоретичного і науково-практичного значення дисертацій показав, що більшість робіт несе теоретичний характер і містить наукові пропозиції для вирішення проблеми протидії корупції, а саме дістали подальшого розвитку вже існуючі інтерпретації, а також удосконалені уявлення про феномен корупції та протидії, згруповані та порівняні наукові розробки інших авторів, комплексно проведено аналіз проблематики.

Щодо практичного застосування положень дисертацій, які мали на увазі оцінювання, вироблення пропозицій, надання рекомендацій, розробку алгоритмів, програм, концепцій, моделей і методик, таких робіт виявилось 40,0%, що вдвічі менше дисертацій переважно теоретичного характеру. При цьому варто відмітити появу уперше дослідження питання протидії корупції у технічних науках та вироблення російського програмного забезпечення на науковій основі.

Висновки. Серед отриманих нами результатів можна виділити наступні. Зокрема, як і у попередній період (1991-2010 рр), вивченню проблем корупції та протидії їй здійснено переважно в межах юридичних наук; існують спроби застосування російськими вченими математичного моделювання для визначення ризиків корупції; український сегмент дисертацій збільшився; українська правова наука продовжує зосереджуватись на адміністративно-правових і кримінологічних аспектах і т.п.

Бібліографічні посилання

1. Захарчук О.З. Використання досвіду органів влади зарубіжних країн у боротьбі з корупційними правопорушеннями в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2012. 20 с.
2. Іванцов В.В. Адміністративно-правове регулювання залучення громадськості до заходів із запобігання корупції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / НДПП. К. : НДПП, 2018. 22 с.
3. Литвиненко В.І. Концепція адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / МАУП. Київ, 2015. 40 с.
4. Рум'янцев Ю. В. Концептуально-методологічні засади протидії вчиненню корупційних правопорушень службовцями органів місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / МАУП. Київ, 2017. 20 с.
5. Заброда Д.Г. Систематизація наукових досліджень з проблем протидії корупції // Науковий вісник ЛьвДУВС. 2011. № 32. С. 256-268.
6. База даних «Правова наука». URL: <http://db.ippi.org.ua/>.

Надійшла до редакції 23.01.2019

SUMMARY

Heyts O.O. Systematization of scientific research of anti-corruption. The author made an attempt to systematize scientific research in the field of anti-corruption issues in Ukraine. For this, they used already known approaches and methods for analyzing documents, in particular, abstracts of dissertations on anti-corruption topics. The novelty of the author's approach in the analysis of defended dissertations in the period from 2011 to the first half of 2018. A comparison with their Russian, Baltic and Georgian counterparts has been made. For this, data on dissertations in the Republics of Ukraine, Moldova, Georgia, Estonia, Latvia and Lithuania, as well as the Russian Federation, are analyzed. Accents of topics and main aspects recorded in them, scientific degrees of authors, place and year of implementation, ciphers and names of specialties, object, subject and purpose of the study, theoretical, empirical and regulatory framework, scientific novelty, theoretical and scientific and practical significance of research are studied. Thanks to this approach, the leading role of legal science has been established. Administrative, criminal, criminological, historical, legal and legal aspects in general have an advantage over political, economic and social, excluding other aspects in the work of Lithuanian and Estonian researchers. The course towards the legal category of sciences, which was observed in 1991-2010, continues to take place today. According to the author, he really narrows the study of the multidimensional phenomenon of countering corruption.

The author believes that the purpose of the latest research can be conditional and reduced to three groups. In the first group of studies, the emphasis is mainly on activities related to corruption, incl. anti-corruption; in the second - on the study of corruption, as a phenomenon; in the third, on the development of anti-corruption policies and related programs. He argues that with respect to the phenomenon of corruption, scientists had different approaches – from a retrospective study to the study of the effectiveness of current administrative and criminal legislation, from studying the nature of corruption, anti-corruption activities to formulating ways of introducing international or foreign experience into the domestic practice of combating corruption and related delicts.

Keywords: *corruption, research, systematization, content analysis, historiography, mechanism, anti-corruption, combatting, prevention.*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.132.4

Бегалиев Е.Н. ©

доктор юридических наук, доцент,
почетный работник образования Республики Казахстан
(Академия правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-126-130

К ПРОБЛЕМЕ ПРИМЕНЕНИЯ СТИМУЛЯТОРОВ В ХОДЕ ПРОИЗВОДСТВА ДОПРОСА

Бегалиев Е.Н. Щодо проблеми застосування стимуляторів під час провадження допиту. Автором наведено дані, що свідчать про проблеми існування даного інституту в практиці правоохоронних органів окремих держав. Здійснено наукову полеміку різних точок зору вчених - процесуалістів, криміналістів, психологів і медиків з порушених у статті питань. Використано спеціальні літературні джерела і нормативні правові акти Республіки Казахстан. Автором сформульовано власні висновки і практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення тактики провадження допиту і наукові положення, які дозволяють закласти методологічну основу концепції застосування стимуляторів під час провадження даного різновиду слідчих дій.

Ключові слова: допит, наркотичний засіб, психотропна речовина, розслідування, стимулятори.

Постановка проблеми. Цель статьи. В рамках многолетней практики раскрытия и расследования преступлений, отдельными учеными, специализирующимися на исследовании проблем уголовно-процессуального права и криминалистики, решалась важная организационно - тактическая задача в сфере разработки алгоритмов тактики производства допроса, обеспечивающих передачу полных и достоверных сведений по расследуемому событию. Причем, обязательным условием решения данной задачи являлось соблюдение основополагающих конституционных и отраслевых принципов. Несмотря на множество предпринятых попыток, к сожалению, до настоящего момента следует констатировать факт отсутствия единого алгоритма, гарантирующего получение достоверных и точных данных в рамках рассматриваемого следственного действия.

Изложение основного материала. Мы считаем, что современные преобразования в сфере тактики производства допроса могут проявляться в следующих аспектах:

- разработка новых приемов допроса;
- внедрение в практику допроса передовых технических средств;
- использование гипнорепродукции;
- применение стимуляторов.

Принимая во внимание контактные свойства допроса, следует отметить, что многие передовые достижения науки и техники не находят своего применения, ввиду объективной критики, со стороны юридической общественности и правозащитных организаций, связанной с вопросами обеспечения принципов законности и гуманизма. Поэтому, на протяжении многих десятилетий, тактика допроса и очной ставки характеризуется своей консервативностью.

Вопрос об эффективности использования стимуляторов в ходе допроса является

© Бегалиев Е.Н., 2019

отнодь не новым, и поднимался еще в 50-ых годах прошлого столетия. Применение данного метода получения сведений стало прерогативой специальных разведывательных и контрразведывательных служб в ходе расследования отдельных категорий уголовных преступлений (диверсии, шпионаж и т.п.). Однако, в последующем, данные технологии вошли на вооружение правоохранительных органов государств с относительно низким уровнем демократических процессов. Отмечаем, что в настоящее время в государствах Юго-Восточной Азии активно практикуется допрос с применением так называемой «сыворотка правды», которая может использоваться в следующих формах:

«- подмешивание в питье настоя белладонны (бешеной вишни или красавки) с целью уловить скрываемое в сонном бреду;

- замедленное внутривенное введение небольшой дозы скополомина. Субъект не контролирует себя, становится избыточно общительным, предельно благодушным и очень откровенным, рассказывая то, что он в обычном состоянии скрывает;

- введение в вену 10% раствора тиопентал-натрия (пентотала) с небольшой скоростью. При этом через 10-15 минут свет явственно тускнеет, предметы уменьшаются в размерах, скрываемые мысли выскакивают на поверхность, сметая помыслы о всякой осторожности и необходимости владеть собой, хотя потребности в общении обычно нет;

- замедленное введение в вену 10% раствора амитал-натрия (барбамилла), воздействие которого проявляется в снижении общей активности и замедлении речи, возникает эйфория (иногда возможна депрессия) с повышенной общительностью и дружелюбием в сопровождении многословия с исчезновением сдержанности, что длится от 10 минут до 1 часа, сменяясь оглушением и сном на время от нескольких минут до нескольких часов;

- замедленное введение в вену 10% раствора амитал-натрия (барбамилла), а после погружения в наркотический сон, введение мощной дозы психостимулятора (амфетамин). Форсированное пробуждение спящего дает ему прилив энергии и страстное желание говорить. Звуки и все образы вокруг становятся яркими и очень рельефными, пульс и дыхание учащаются, все мысли проясняются, хочется кричать от осознания своей силы» [1, с. 44].

Нами решительно осуждается вышеуказанный подход получения сведений в рамках допроса, где мы в полной мере согласны с авторами, критически оценивающие наркодпросы как форма пыток допрашиваемых лиц. Так, по мнению И. Кертэс «эти «методы» осуждаются даже некоторыми криминалистами в европейских буржуазных государствах, но, несмотря на это, они расцветают в США, в колониях, а также широко применялись в застенках гитлеровской Германии. Криминалисты социалистических стран с отвращением осуждают эти методы глумления над людьми, над медицинской и криминалистической науками, над всеми принципами демократического правосудия» [2, с. 4]. Более того, по нашему мнению, сам факт вероятности введения фармакологических препаратов в организм допрашиваемого лица, включая подготовительные мероприятия рассматриваемой нами процедуры (вскрытие упаковки шприца, его наполнение препаратом, пальпация вены пациента и т.д.) может иметь устрашающее воздействие на человека, негативно повлиять на его психику, и, в результате, способствовать совершению самооговора.

Несмотря на вышеотмеченные условия, применение в отношении допрашиваемого лица наркотических средств, либо психотропных веществ, на наш взгляд, не гарантирует получение от него полной и достоверной информации. Наоборот, данная мера может усугубить процесс передачи данных, ввиду влияния на организм одурманивающих препаратов: ослабление мыслительных процессов; вхождение в состояние транса; эйфорическое восприятие обстановки; онемение органов речевого аппарата; состояние галлюцинации и многое др. В этой связи мы согласны с Т.М. Вагабовым, что «в отдельных случаях дача полностью или частично недостоверных показаний подозреваемым (обвиняемым) на допросе может быть не связанной с фактором противодействия расследованию, а являться следствием неверного восприятия допрашиваемым обстоятельств совершенного преступления в связи с его нахождением в момент совершения преступления в состоянии сильного алкогольного или наркотического опьянения, в неадекватном психическом состоянии (например, состоянии внезапно возникшего душевного волнения), просто средством психологической защиты и иными факторами субъективного и объективного характера» [3, с. 126].

На наш взгляд, остается неясной ситуация относительно влияния отдельного наркотического средства / психотропного вещества, и их дозировка на конкретный орга-

низм человека (медицинский аспект). К примеру, эффект введения препарата в организм может быть абсолютно различным у человека, активно употребляющего, допустим, амфетамин, с лицом впервые столкнувшимся с применением данного вида стимулятора. Представляет также научный интерес характер метаболических процессов, степень распада наркотического средства / психотропного вещества в конкретном организме и их влияние на уровень стимулирования общения отдельного индивида.

Помимо множества несоответствий, возникающих в сфере медицинских и психологических знаний, имеется ряд юридических вопросов, которые определяют как нахождение дефиниции «наркотический допрос», так и сам факт невозможности существования данного института в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан. Так, например, этимологически термин «наркотический допрос» предполагает производство рассматриваемой разновидности следственного действия, в рамках которого к допрашиваемому лицу будет введен наркотический препарат, вызывающий избыточную общительность, что, в свою очередь, позволит следователю преодолеть имеющееся противодействие и получить сведения, способствующие раскрытию и расследованию преступления.

Наркотическое средство / психотропное вещество признается таковым, если оно включено в Список наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров, подлежащих контролю в Республике Казахстан [4], который, в свою очередь, составлен на основе Списков Единой Конвенции о наркотических средствах 1961 г., Конвенции о психотропных веществах 1971 г. и Конвенции о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ 1988 г.

Поэтому, принимая во внимание, что в ходе изготовления «сыворотки правды» используются, в том числе, ингредиенты, которые либо ввиду отсутствия в вышеуказанных списках не являются наркотическими средствами / психотропными веществами, либо ввиду незначительной дозировки препарата, обуславливают фактическое неприятие термина «наркотический допрос» в юридическом обороте. Подтверждением тому является «белладонна» (она же – красавка и бешеная вишня), которая относится к семейству пасленовых многоцветных растений, экстракт содержит низкое количество активного вещества скополамина, оказывающего требуемый эффект, не являющимся наркотикосодержащим препаратом.

Проведенным исследованием специальной литературы, посвященных раскрытию и расследованию отдельных видов (групп) преступлений, отмечено множество терминов, охватывающих исследуемую совокупность, среди которых следует указать: «амиталовое интервью», «наркодопрос», «допрос с применением сыворотки правды», «фармакологический допрос» и т.п.

В поддержку терминов «амиталовое интервью» и «фармакологический допрос» выступают авторитетные научные труды ученых, специализирующихся на судебной психиатрии, в первую очередь В.К. Буковского, С.Ф. Глузмана [5] и Н.Н. Трауготт [6]. С подобным положением вещей мы склонны не согласиться. Так, если в первом случае, весь процесс сводится к применению конкретного препарата – амитал-натрия, на наш взгляд, налицо сужение предметной области данного термина. Недостатком второй дефиниции считаем, наоборот, невозможное участие всего массива фармакологической продукции для решения локальной задачи.

Мы полагаем, что наиболее емким и содержательным термином, в рамках данной проблематики, является допрос с применением стимуляторов, где в качестве последних могут выступать как наркотические средства, психотропные вещества, так и иная фармакологическая продукция, участвующая в процессе допроса, исключительно с исследовательской стороны вопроса. Для точного уяснения содержания предложенной дефиниции, считаем необходимым установление предметных рамок обширной совокупности материальных объектов, которые функционально, на незаконной основе, могут быть применены в ходе допроса подозреваемых (обвиняемых) лиц. Исходя из этого, считаем нецелесообразным рассмотрение всевозможных инструментов, технических средств и иных предметов служебного и / или гражданского обихода, приспособленных для выпытывания показаний, нанесение моральных страданий и физических увечий, в качестве стимуляторов допроса.

Уголовно-процессуальным законодательством Республики Казахстан определено участие врача, в качестве специалиста, при проведении следственных действий, включая допрос, в соответствии со ст.ст. 80, 209 и 218 и 266 УПК РК. Данные нормы регламенти-

руют участие врача в качестве носителя специальных научных знаний; субъектом, определяющим продолжительность рассматриваемой разновидности следственных действий; лицом, участвующим в получении образцов для экспертных исследований.

Принимая во внимание достаточно широкие, на наш взгляд, скорей «размытые» полномочия специалиста – врача в рамках производства допроса и очной ставки, по сути дела, следует констатировать тот факт, что участие лица, способного применить инъекционное сопровождение, в качестве специалиста фактически не противоречит нормам действующего уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан.

Во избежание вероятности участия врачей, способных применить стимулирование допроса, в качестве специалиста, необходимо иметь четкую процессуальную регламентацию в формате правил или инструкций. Подобная работа активно иницируется учеными и практиками государств СНГ. «В числе других условий допроса ... рассматриваются правила: о предварительном разъяснении допрашиваемым лицам принадлежащих им прав и обязанностей, использовании специальных познаний и научно-технических средств. В последнем случае затрагиваются мнения о возможности применения гипноза, использования помощи экстрасенсов, применения полиграфа – «детектора лжи»» [7, с. 19]. В структуру вышеуказанных документов, считаем необходимым установить категорический запрет на применение стимуляторов в рамках допроса, что, в свою очередь, позволит обеспечить законное и беспристрастное раскрытие и расследование преступлений.

«Когда к экспортируемому применяют такой метод, пусть даже с целью выявить глубину мутизма, это становится запрещенным приемом следствия, так как налицо совершенно явное насилие над волей подследственного, не признанного еще психически больным и невменяемым в содеянном. То, что подследственный выдает свои секреты врачам, а не органам власти, не имеет значения, так как все экспертные материалы в любом случае (признан подследственный невменяемым или нет) передаются в распоряжение предварительного следствия, а затем и суда. Это уже вопрос нарушения не только медицинской этики, но и уголовно-процессуальных норм» [8, р.110].

В заключении сформулируем следующие **выводы** и предложения.

1. Считаем позиции ученых – процессуалистов и криминалистов, психологов и медиков, о невозможности применения стимуляторов в ходе допроса как аморальное и противоправное, негативное и антигуманное явление, абсолютно оправданными; невозможность использования данных технологий в современном уголовном процессе продиктована настоящей действительностью, где права и свободы человека и гражданина являются высшей ценностью.

2. В целях доктринального толкования, нами предлагается деятельность, связанную с использованием наркотических средств / психотропных веществ и иных фармакологических препаратов, именовать в качестве допроса с применением стимуляторов.

3. Полагаем необходимым процессуальную регламентацию специалиста – врача посредством разработки специальной инструкции (циркуляра) с указанием исчерпывающего перечня (видов) деятельности данного участника уголовного процесса.

4. Считаем целесообразным апробацию и развитие, альтернативных допросу с применением стимуляторов, способов получения показаний в ходе производства отдельных следственных действий (гипнорепродукция; полиграфология и т.п.) на основе отечественного и международного опыта.

Библиографические ссылки

1. Энциклопедия преступлений и катастроф. Наркотические средства и психотропные вещества. – М., 1998. - 92с.
2. Кертэс И. Тактика и психологические основы допроса на предварительном следствии: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1961. – 16с.
3. Вагабов Т.М. Теоретические и практические основы криминалистической тактики проверки показаний подозреваемого и обвиняемого в ситуациях противодействия расследованию: дис. канд. юрид. наук: 12.00.12. – М., 2014. – 235с.
4. Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года № 279-І О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.12.2018 г.).
5. Буковский В., Глузман С. Пособие по психиатрии для инакомыслящих // Хроника защиты прав в СССР. № 13 – 1975. С.36.
6. Трауготт Н.Н., Багров Я.Ю., Балонов Л.Я., Деглин В.Л., Кауфман Д.А., Личко А.Е.

Очерки психофармакологии человека. – Л.: Наука, 1968. -325с.

7. Кольченко В.П. Допрос как способ доказывания и средство обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Саратов, 2003. – 26с.

8. Podrabinek A. Punitive medicine. – New-York: Khronika Press, 1979. -194p.

Поступила редакцію 25.01.2019

SUMMARY

Begaliyev Ye.N. To the problem of the use of stimulants during interrogation. The author conducted a detailed review of the etymological content of this term. The data testifying to the problems of existence of this institution in the practice of law enforcement agencies of individual states are given. Some discrepancies are highlighted, as well as conflicts between the norms of the current criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan regarding the participation of a specialist - a doctor during the interrogation and confrontation. The scientific controversy of various points of view of scientists - processualists, criminologists, psychologists and physicians on the issues raised in the article. Special literary sources and regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan were used.

The author has formulated his own conclusions and practical recommendations aimed at improving the tactics of interrogation and scientific provisions that will lay the methodological basis for the concept of using stimulants in the production of the considered type of investigative actions. In particular, the author has been subjected to constructive criticism of activities related to the use of narcotic and psychotropic substances during interrogation; proposed the term "interrogation stimulants" in the science of forensic; algorithms for reforming the activity of a medical professional have been put forward; justified the further development of alternative means of obtaining evidence, which do not contradict the current legislation. The article is intended for persons interested in the questions of the tactics of investigative actions, methods of investigation of certain types (groups) of crimes, forensic psychiatry, as well as for a wide range of readers.

Keywords: *interrogation; narcotic drug; psychotropic substance; investigation; stimulants.*

Боняк В.О. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

Коломоєць Ю.О. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпровський державний
аграрно-економічний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-130-134

ПРОБЛЕМА ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОГО В УКРАЇНІ

Розглянуто проблематику збалансованості правового статусу потерпілого в Україні зі статусом інших учасників кримінального провадження; задля збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого запропоновано внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: *потерпілий, процесуально-правовий статус потерпілого, сторона обвинувачення, сторона захисту, сторона потерпілого і його представника.*

Метою даного дослідження є спроба з'ясування питання збалансованості правового статусу потерпілого в Україні зі статусом інших учасників кримінального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Досліджувану проблематику частково висвітлювали вітчизняні правники: С. Абламський, В. Бояров, Г. Гончаренко, Л. Лобойко, В. Рогальська, А. Столітній та ін. Однак сучасні євроінтеграційні процеси у державі, судово-правова реформа та значні соціально-економічні й політико-правові зміни, що останнім часом відбуваються в Україні, вимагають новітніх комплексних досліджень у означеному напрямку.

Виклад основного матеріалу. Основоположні принципи, на яких базується процесуально-правовий статус потерпілого в Україні, закріплені у Конституції Української держави:

© Боняк В.О., 2019

© Коломоєць Ю.О., 2019

1) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України);

2) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24) [1].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «потерпілий» трактується :

- у значенні прикметника – як той, «який зазнав чогось важкого, неприємного, дістав фізичну або моральну травму»;

- у значенні іменника – «людина, що дістала фізичну травму, зазнала матеріальних втрат, кривди і т. ін.» [2, с. 903].

Згідно з ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України, потерпілим у кримінальному провадженні в Україні вважається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [3].

Тобто, сучасне вітчизняне законодавство містить норми, якими до категорії «потерпілий» віднесено не лише фізичних, але й юридичних осіб.

Проблематика допомоги потерпілим від злочину, включно і питання збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого, відображена у низці регіональних та міжнародно-правових актів. Підтвердженням цьому є положення Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів. Вищезазначений документ до досліджуваної нами категорії відносить фізичну особу, що зазнала шкоди, включаючи фізичні ушкодження або психічні травми, душевні страждання або економічні втрати, спричинені діями або бездіяльністю, які є порушенням норм кримінального права держави-члена. Крім цього, у п.1.1 цього документу також зазначається, що у належних випадках поняттям «потерпілий» також охоплюється і найближчі члени сім'ї або утриманці прямо постраждалої особи [4].

У згаданих вище Рекомендаціях акцентується увага на принципах допомоги потерпілим від злочинів; на самій допомозі, яку має надавати держава досліджуваній категорії осіб; ролі як державних служб, що вступають у контакт із потерпілими, так і спеціальних служб із надання підтримки потерпілим. Окремо наголошується на необхідності державам забезпечувати потерпілим доступ до інформації та до інших засобів правового захисту; страхування; захисту (фізичної та психологічної недоторканності, від повторної віктимізації, захисту таємниці приватного життя), а також конфіденційність, медіацію, інформування громадськості щодо наслідків злочинів та ін.

У нашій державі потерпілий визнається однією з ключових фігур у кримінальному провадженні. На користь такого умовиводу свідчить те, що у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК) законодавець приділив йому значну увагу, а саме:

- в переліку основних термінів Кодексу на потерпілого вказується і як на: а) одну із сторін кримінального провадження (п. 19 ст. 3); б) учасника кримінального провадження (п. 25 ст. 3), і як, в) учасника судового провадження (п. 26 ст. 3);

- потерпілому і його представнику окремо присвячений § 4 Глави 3 Кримінального процесуального кодексу України, в якому встановлено права потерпілого і його представника;

- як зазначалось вище, спеціальною нормою (ч. 1 ст. 55) серед інших термінів, що вживаються у Кодексі, надано визначення поняття «потерпілий»;

- законодавчо визначено всього 3 обов'язки потерпілого (ст. 57 КПК) у порівнянні зі значним обсягом прав, серед яких: права потерпілого протягом кримінального провадження (всього 14), права потерпілого під час досудового розслідування – 5 та його можливості під час судового провадження в будь-якій інстанції - 7 (чч.1-3 ст. 56);

- потерпілому гарантована можливість примирення з підозрюваним, обвинуваченим і укладання угоди про примирення на всіх стадіях кримінального провадження (ч. 4 ст. 56 КПК).

Водночас, здійснений нами аналіз вищевказаних норм законодавства свідчить про наявний дисбаланс процесуально-правового статусу потерпілого. Існує ряд прогалин, які

мають бути усунуті для того, щоб забезпечити реальність конституційного принципу рівності, який є ключовою засадою правового статусу людини у демократичній, соціальній, правовій державі.

Так, у Кримінальному процесуальному Кодексі України при визначенні основних термінів, а саме поняття «сторони кримінального провадження», законодавець виокремлює дві із них: 1) до сторони обвинувачення відносить слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, установлених Кодексом; 2) до сторони захисту – підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхніх захисників та законних представників (п. 19 ст. 3 Глава 1).

Водночас, у Главі 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» визначені три сторони кримінального провадження, а саме:

1) сторона обвинувачення – прокурор, орган досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий органу досудового розслідування та оперативні підрозділи (§ 2 Глави 3 КПК);

2) сторона захисту. До неї законодавець відніс підозрюваного, обвинуваченого; виправданого, засудженого; законного представника підозрюваного, обвинуваченого; захисника (§ 3 Глави 3 КПК);

3) сторона потерпілого і його представника – потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого (§ 4 Глави 3 КПК).

Тобто, аналіз змісту вищевказаних положень дає підстави вважати позицію законодавця щодо потерпілого дещо «розмитою» та такою, що не сприяє належному захисту його прав: в одному випадку потерпілий і його представник разом із слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором віднесені до сторони обвинувачення (п. 19 ст. 3 Глава 1); у іншому, про що свідчить зміст §§ 2 і 4 Глави 3, розмежує сторону потерпілого і його представника та сторону обвинувачення.

Не існує однозначної відповіді на це питання і серед правників. Зокрема, В. Гончаренко відзначає, що оскільки за природою речей кримінальним правопорушенням заподіяно моральної, матеріальної чи фізичної шкоди потерпілому, то компенсувати її можна лише доказавши провину обвинуваченого. На думку дослідника, потерпілий має знаходитись на стороні обвинувачення, бо за непорушним постулатом презумпції невинуватості доказувати повинен той, хто обвинувачує, а не той, хто захищається [5, с. 76].

Поділяє такий підхід і В. Рогальська, яка при дослідженні змагальності у досудовому провадженні наголошує на тому, що права учасників кримінального процесу не можуть бути абсолютно однаковими; потерпілому мають бути надані лише ті права, які не належать до виняткових прав захисту, а значною мірою сприяють обвинуваченню [6, с. 56]. Тобто, вчений також непрямо відносить потерпілого до сторони обвинувачення.

Окремої уваги потребує питання щодо процесуального визнання особи потерпілою. Так, відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тобто, як справедливо наголошує дослідник Л. Лобойко, особа автоматично визнається потерпілим – без ухвалення процесуального рішення [7, с. 112]. Водночас, рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим приймається у вигляді постанови, яка може бути оскаржена слідчому судді (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України).

Тобто, вищевказані положення, що містяться в одному законодавчому акті, є колізійними. Підтримуємо тих правників, які наголошують на тому, що не можна не дозволяти те, про що дозвіл учаснику кримінального провадження не надавався.

У цьому плані слід звернутися до досвіду зарубіжних країн, де це питання є врегульованим. Так, наприклад, ст. 87.4 Кримінально-процесуального Кодексу Азербайджанської Республіки визначає, що особа визнається потерпілою з моменту прийняття дізнавачем, слідчим, прокурором чи судом постанови про це. При відсутності на момент порушення кримінальної справи достатніх підстав для визнання особи потерпілою така постанова приймається негайно при наявності достатніх підстав.

Також з моменту признання особи потерпілою посадова особа, яка прийняла таке рішення, повинна вручити потерпілому копії окремих процесуальних документів (постанову про порушення кримінальної справи або про відмову у порушенні кримінальної справи; пос-

танову про визнання особи потерпілою та ін.). При відсутності підстав для перебування її у такій якості дізнавач, слідчий, прокурор чи суд умотивованою постановою припиняють участь такої особи у кримінальному процесі в якості потерпілої (ст. 87.5) [8].

Недостатньо врегульованими на рівні кримінального процесуального законодавства в Україні залишається і питання щодо забезпечення права на захист потерпілого. Про це, зокрема, свідчить зміст ст. 20 КПК України, яка гарантує право на захист тільки підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені вищезазначеним Кодексом. Крім цього, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20) [3].

Також відповідно до ч. 3 вищевказаної статті, у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Водночас, як доводить вітчизняна та світова практика, чи не більше за підозрюваного такої правової допомоги потребує і потерпіла сторона. Звідси аналогічно безоплатна правова допомога за рахунок держави повинна бути гарантована і потерпілому. Причому, такі гарантії містяться у законодавстві деяких зарубіжних держав, наприклад у Кримінальному процесуальному кодексі Республіки Молдова. У цій державі потерпілому, у випадку відсутності коштів на оплату послуг адвоката, законодавчо гарантовано послуги призначеного захисника (ч. (4) ст. 58, ч.1 п. 19 ст. 60) [9].

В аспекті питання, що розглядається нами, потребує свого упорядкування національне законодавство щодо відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної злочинцем. Воно має повністю відповідати тим зобов'язанням, котрі Україна взяла на себе при ратифікації міжнародних угод у сфері захисту прав і свобод особи у кримінальному судочинстві. Особливо це питання є актуальним у тому випадку, коли отримати відшкодування від правопорушника неможливо. В таких випадках обов'язок компенсувати збитки покладається на державу як на орган, що не виконав свої обов'язки з підтримки правопорядку та охорони прав і свобод людини. Це дозволяє погодитись із тим, що про те, що суб'єктами, які несуть обов'язок з відшкодування заподіяної злочинцем шкоди, є не лише правопорушник, а й держава [10, с. 361].

Єдино можливим варіантом вирішення цього питання вважаємо створення у державі (за прикладом таких країн, як Великобританія, Франція, Польща) фонду відшкодування збитків особам, потерпілим від злочинів.

Висновки. Отже, задля збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого в Україні законодавцю слід внести зміни в чинну нормативно-правову базу, які б передбачали:

- визнання особи потерпілою в установленому процесуальному порядку (наприклад, через постанову – як і у випадку прийняття прокурором, слідчим рішення у вигляді постанови про відмову у визнанні потерпілим);
- віднесення потерпілого до сторони обвинувачення;
- для потерпілого (представника потерпілого) гарантування правової допомоги через центри безоплатної вторинної правової допомоги в державі;
- на законодавчому рівні передбачити можливість запровадження в Україні фонду потерпілих, як інструменту часткового або повного відшкодування завданих потерпілому збитків.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.08.2018).
2. Великий глумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI - ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2018).
4. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допо-

моги потерпілим від злочинів. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2006_8_2006_06_14.pdf (дата звернення: 13.08.2018).

5. Гончаренко В.Г. Правове становище потерпілого в кримінальному судочинстві України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 2(36). С. 75-79.

6. Рогальська В. В. Змагальність у досудовому провадженні : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. ун-т внутр. справ. 2012. 172 с.

7. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підруч. Київ : Істина. 2014. 432 с.

8. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года № 907-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.11.2018 г.). URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280&show_di=\(дата звернення: 30.11.2018\)](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280&show_di=(дата звернення: 30.11.2018))

9. Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Молдова. URL: http://pravo.org.ua/files/___pdf (дата звернення: 12.11.2018)

10. Татарин І.І. Відшкодування заподіяної злочином шкоди у кримінальному процесі: європейські стандарти і правотворча практика України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. №2(2). С. 358-369.

Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Bonyak V. O., Kolomojets Y. O. Problem of balance of victim's procedural and legal status in Ukraine. The problems of balancing the legal status of the victim in Ukraine with the status of other participants in criminal proceedings are considered: the constitutional principles on which the procedural and legal status of the victim is based are highlighted; grounded the leading place of the victim in the criminal proceedings; the norms of the domestic criminal procedural legislation are analyzed, which testify to a certain imbalance of the procedural legal status of the victim in comparison with other participants of such a process.

It is substantiated that in order to balance the procedural and legal status of the victim in Ukraine, the legislator needs to make changes to the current legal and regulatory framework, which would envisage:

- recognition of the victim in the established procedural order (for example, through a resolution - as in the case of a prosecutor, investigator's decision in the form of a decision to refuse recognition of the victim);
- attribution of the victim to the party of the charge;
- Removing an investigating officer from the prosecution - to adhere to the principles of equality and justice;
- for the victim (representative of the victim) the possibility of providing legal assistance through centers of free secondary legal aid in Ukraine.

Keywords: *victim, procedural and legal status of the victim, the party of the charge, the party of protection, the party of the victim and his representative.*

УДК 343.32

Нікітенко О.І.[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Білоцерківський національний
аграрний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-134-137

ТЕОРЕТИЧНЕ ПОНЯТТЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджено окремі проблеми історичного розвитку кримінального законодавства у сфері внутрішньої безпеки держави, проаналізовано українське законодавство щодо діяльності правоохоронних органів з урахуванням сучасних правоохоронних, інформаційних ризиків. Обґрунтовано авторську позицію у вітчизняній і міжнародній правоохоронній практиці у сфері внутрішньої безпеки України.

Ключові слова: *історичний розвиток, кримінальне законодавство, злочинність, правоохоронні органи, внутрішня безпека, громадські організації, законність і профілактика кримінальних правопорушень.*

© Нікітенко О.І., 2018

Постановка проблеми. Розвиток науки кримінального права на сучасному етапі передбачає детальне дослідження історії нашого законодавства. Правильне і повне вивчення законодавства можливе тільки при вивченні його історії. Основною метою при дослідженні історії законодавства є виявлення тенденцій в його розвитку і зміні, дослідження техніко-юридичних особливостей при конструюванні кримінально-правових норм, а також визначення конкретних періодів, для яких характерні ці особливості. При дослідженні і аналізі історії розвитку кримінального законодавства про відповідальність у період нового часу були використані праці вітчизняних та закордонних авторів.

З урахуванням цього **метою** написання статті є дослідження особливостей історичного розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави у період нового часу.

Виклад основного матеріалу. Практично до XVIII ст. наше законодавство не відчувало впливу з боку правових систем європейських держав, що не могло не сприяти виробленню оригінальних підходів і до юридичної науки, і до формування у цій сфері нормативно-правових актів. З урахуванням особливостей правової регламентації нормативно-правових актів до першого етапу необхідно віднести часовий період з IX століття до прийняття Судебника в 1589 році.

Необхідно зазначити, що Соборне Уложення 1649 р. було результатом першої великої кодифікації російського права, будучи, по суті, революційною подією не тільки за обсягом і значущістю систематизованого правового матеріалу, але і в частині використання техніко-юридичних методів, правил і прийомів. Уложення було розділене на глави, кожна з яких була забезпечена заголовком. Глави підрозділялись на статті, їх нумерація здійснювалася в межах кожного розділу. Причиною цього став вплив візантійської і литовської традиції кодифікації, тому що розробники Уложення ще не знали наскрізної нумерації постатейного матеріалу. На відміну від правових актів попереднього періоду, законодавець у Соборному Уложенні 1649 р. диференціює незаконний видобуток водних біоресурсів залежно від об'єкта злочинного посягання, і відповідно до цього включає ст. 8 і ст. 90 у різні розділи. Пізніше, за Статутом про покарання, що накладаються світовими суддями 1864 р., кримінально караним визнавалося браконьєрство, під яким розумілося полювання, а також рибна або інша ловля в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими способами або без дотримання передбачених правил. За ці діяння винні піддавалися грошовому стягненню понад 25 рублів. При конструюванні даної статті використовувалася примітка, в якій говорилося про особливі умови застосування даної правової норми. При вирішенні питання про кваліфікацію дій винних осіб особливе значення мало те, кому належала земельна ділянка, на якій знаходилися тварини. За самовільне полювання, рибну чи іншу ловлю на чужих землях або в чужих лісах і водах було визначено відповідальність у вигляді грошового стягнення понад 25 рублів. Поліцейські чини, а в селищах казенних селян – сільські начальники, за допущення на їх території «неправильного полювання з порушенням його термінів і місць» піддавалися штрафу до 5 рублів.

Забезпечення внутрішньої безпеки держави правоохоронними органами залежить від нормативно-правового визначення функцій та компетенцій суб'єктів. Суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки держави є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації та громадяни, але особлива роль належить правоохоронним органам.

У доповіді комісії з питань правоохоронної діяльності на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї було зазначено, що чинне законодавство визначає правоохоронні органи шляхом їх конкретного переліку (органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, військової служби правопорядку у Збройних Силах України) [2, с. 2]. Разом з тим у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» цей перелік розширено за рахунок включення до нього й інших органів виконавчої влади – рибоохорони, державної лісової охорони тощо, які здійснюють не тільки правоохоронні, а й контрольні та правозастосовчі функції [3, с. 3].

Внутрішня безпека держави в сучасних умовах розвитку засвідчує, що чинником впливу на існування, розвиток та реалізацію життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, захисту матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей громадян є взаємодія суб'єктів щодо забезпечення внутрішньої безпеки країни.

Головним знаряддям попередження кримінальних правопорушень у сфері внутрішньої безпеки України є наповнення функцій суб'єктів потенціалом захисту від внут-

рішніх загроз. Саме розвинута функціонально-регуляторна інфраструктура усїєї системи внутрішньої безпеки спроможна попереджати правопорушення в усїх сферах життєдіяльності. Інакше кажучи, ця система здатна забезпечити такий стан внутрішньої безпеки країни, який визначається збалансованістю і стійкістю до внутрішніх загроз, де функція протидії правопорушенням виступає однією із головних функцій внутрішньої безпеки суспільства. У зв'язку з цим в основі розробки комплексної системи забезпечення внутрішньої безпеки людини, суспільства і держави повинна лежати визначена концепція бачення її функцій, узагальнюючих функціональних компонентів, завдяки яким і можна визначити модель системи забезпечення безпеки, що створюється і реалізується спеціальними зусиллями державних органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань та правоохоронними органами. У цьому контексті першочерговим є визначення напрямів узгодженості функціональних обов'язків суб'єктів, що беруть участь у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства.

Дослідження, що стосуються питань забезпечення внутрішньої безпеки держави, засвідчили, що поряд з державними органами, правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, громадських організацій діють органи, що виносяться до недержавної системи. Але для осмислення їх конструктивної взаємодії детальніше зупинимось на завданнях, які виконує кожен із суб'єктів. Державний орган (від грецького *organos* ~ знаряддя, інструмент) – це одиниця державної структури з правом юридичної особи, що вирізняється органічною єдністю, власною компетенцією та спеціальним призначенням щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Наука кримінального права визначає державний орган як структурну частину цілісного державного механізму, наділеного законом відповідними повноваженнями, певною компетенцією, фінансами, матеріально-технічними та людськими ресурсами, необхідними для виконання завдань, що стоять перед державою, правоохоронними органами на визначеному напрямку державного будівництва у конкретний історичний період.

З огляду на зазначену колізію виникає потреба проведення адміністративно-територіальної реформи, що передбачає вирішення завдань із забезпечення внутрішньої безпеки, уточнення функцій та обов'язків, що дасть змогу державі чіткіше регулювати суспільні процеси, застосовуючи методи і заходи у сфері забезпечення внутрішньої безпеки, та визначити напрями взаємодії суб'єктів з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та громадянами.

Нормативно-правове визначення функцій та компетенції суб'єктів, які забезпечують внутрішню безпеку держави, можна об'єднати у дві групи: загальні – згідно із Законом України «Національну безпеку України» до суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки віднесено: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства; Національний банк України; правоохоронні органи; органи місцевого самоврядування; громадські організації, громадяни України [3, с. 1].

Забезпеченням внутрішньої безпеки України суб'єктами, які визначають мету захисту суверенітету і територіальної цілісності України, життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, є завдання, які необхідно здійснити для реалізації забезпечення внутрішньої безпеки та основні напрямики її теоретичного і практичного призначення. Водночас слід враховувати, що реалізація цих завдань і функцій, що випливає з теоретичних і практичних засад, неможлива без функціональних компонентів, які зорієнтовані на узгодженість функціональних обов'язків суб'єктів. Це такі компоненти діяльності суб'єктів, що виражаються з явищ і процесів забезпечення внутрішньої безпеки, узагальнюються фактори впливу на внутрішню безпеку, аналізуються внутрішні загрози інтересам людини, суспільства і держави в тих чи інших сферах життєдіяльності суспільства, з'ясовуються, які саме закономірності складають підґрунтя цих процесів.

Усі ці компоненти у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави не є різноплановими. Вони у своїй принциповій приналежності визначають теоретичну модель системи внутрішньої безпеки людини, суспільства, держави. Це простежується в ознаках, притаманних будь-якій соціальній системі, а саме: спільності історичних засад виникнення і подальшого розвитку суспільства; вони розвиваються в генетично однакових умовах, а головне – базуються на тих самих соціальних, економічних і правових засадах, принципах та інтересах; єдності, яка уособлює об'єднання найважливіших цінностей для усїх суб'єктів; непродуктивності, здатності до моделювання досліджуваної системи; спостережливості, наявності можливості і вставлення теоретико-прикладних засад внут-

рішньої безпеки з реальною ефективністю їх застосування в різних галузях впливу; визначеності, тобто включенням у досліджувану модель якомога більш визначеної кількості параметрів для максимально-оптимального впливу попередження внутрішніх загроз.

Висновки. Врахування зазначених пропозицій і напрямів узгодження обов'язків суб'єктів у сфері внутрішньої безпеки сприятиме виконанню важливих завдань демократичної, правової держави, пов'язаних із забезпеченням прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпеченням громадського порядку, верховенства права та законності, захисту життя, здоров'я людини. Вирішення цих завдань здійснюється системою державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, громадян, особлива роль належить правоохоронним органам. До речі, вітчизняні і зарубіжні адміністративісти зазначають, що на шляху детермінуючих факторів зростання злочинності одними з найефективніших засобів протидії є економічний, інформаційний, екологічний контроль, який здійснює держава у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави, реалізується у формі застосування норм кримінального та адміністративного законодавства; запобігання злочинності і правопорушенням. Одночасно забезпечуються конституційні права і свободи усіх суб'єктів як у цивільній, так і в адміністративній юрисдикції.

Забезпечення внутрішньої безпеки України здійснюється завдяки чітко визначеним і законодавчо закріпленим функціям, які відрізняються залежно від суб'єктів, що забезпечують внутрішню безпеку. Відповідно до функцій діяльності кожен суб'єкт внутрішньої безпеки може здійснювати заходи у декількох сферах юрисдикції.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Доповідь комісії з питань правоохоронної діяльності на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї. Київ. 2012. 20 с.
3. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. Ст. 1.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018.

Надійшла до редакції 22.12.2018

SUMMARY

Nikitenko O.I. The theoretical concept of historical development of criminal law in the area of internal security of Ukraine. The article deals with study of certain problems of the historical development of criminal legislation of the essence in the field of internal security of the state analyzed legislation on the activities of law enforcement agencies in the light of modern law enforcement, information risks. The author substantiates his position on domestic and international law enforcement practice in the field of state security.

The main instrument for the prevention of criminal offenses in the field of internal security of Ukraine is the filling of the functions of entities with the potential of protection against internal threats. It is the developed functional and regulatory infrastructure of the entire internal security system and is able to prevent delinquency in all spheres of life. In other words, such a system can provide such a state of internal security of the country, which is determined by the balance and resistance to internal threats, where the function of the offense acts as one of the main functions of internal security of society. In this regard, the basis for the development of a comprehensive system for ensuring the internal security of man, society and state should lie in the defined concept of the vision of its functions, generalizing the functional components, through which it is possible to determine the model of the security system, which is created and implemented by special efforts of local government self-government, public associations and law enforcement agencies. In this context, the definition of the directions of coherence of the functional responsibilities of actors involved in ensuring the internal security of society.

Studies related to the issues of ensuring the internal security of the state have shown that along with state bodies, law-enforcement bodies, local self-government bodies, and public organizations, bodies that are assigned to a non-state system operate. But for understanding – their constructive interaction, we will dwell in more detail, which each of the subjects performs. The state body (from the Greek organos – an instrument, an instrument) – is a unit of state structure with the right of a legal entity characterized by organic unity, its own competence and special purpose in ensuring the internal security of the state.

Keywords: *historical development, criminal law, crime, law enforcement agencies, internal security, public, organizations, legality and prevention of offenses.*

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

Здійснено аналіз проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. Установлено недоліки чинного законодавства про захист тварин від жорстокого поводження в Україні. Сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінальної відповідальності щодо досліджуваних питань.

Ключові слова: тварини; жорстоке поводження, кримінальна відповідальність; гуманне ставлення; права тварин.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні тривають стрімкі перетворення, спрямовані на інтеграцію нашої держави до Європейського Союзу (далі – ЄС) на правах рівного партнера та її входження у світову демократичну спільноту. Адаптація та приведення у відповідність до міжнародних стандартів національного правового масиву інтенсифікує нормотворчу та правозастосовчу практику. Угода про асоціацію не лише виступає фундаментом для подальших взаємин між Україною та ЄС, але й слугує стратегічним орієнтиром для проведення системних соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС [1].

Звичайно, на сьогодні є багато позитивних зрушень, проте у світлі законодавчих новацій лишається актуальною проблема удосконалення кримінального законодавства, окремі положення якого не відповідають реаліям сьогодення. В контексті «оновлення» Кримінального кодексу України не можна лишити поза увагою питання удосконалення кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемні аспекти юридичної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами було розкрито у працях В. Александренка, Н. Бондаренко, Р. Вереси, М. Вербіцької, А. Данилевського, Д. Калмикова, І. Коробко, Д. Однорог, А. Савченка, В. Турської, О. Шуміло та багатьох інших.

Незважаючи на вагомий науковий доробок, проблеми, пов'язані з даним питанням, сьогодні більше турбують представників ветеринарної медицини, правозахисників, учасників громадських організацій і волонтерських рухів, ніж посадових осіб правоохоронних органів та суб'єктів законотворчої діяльності.

Мета дослідження полягає у розгляді проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами та спробі її вирішення.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день правову основу протидії жорсткому поводженню з тваринами складає значна кількість законодавчих та інших нормативно-правових актів, серед яких можна виокремити такі: Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року; Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року; Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 року; Кодекс України про адміністративні правопорушення (стаття 89) та Кримінальний кодекс України (стаття 299). Серед міжнародних джерел можна назвати такі: Європейська конвенція про захист домашніх тварин, ратифікована Законом України № 578-VII від 18 вересня 2013 року; Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей, від 18 березня 1986 року; Всесвітня декларація прав тварин від 15 жовтня 1978 року.

Зауважимо, що конкретні питання, спрямовані на забезпечення реалізації положень окремих законодавчих актів з представленої проблематики, врегульовуються підзаконним нормативно-правовим масивом, включаючи як нормативні акти центральних органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. Окремо слід вказати

Правила тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР від 17 червня 1980 року [2].

Центральною нормою, що передбачає кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, є стаття 299 Кримінального кодексу України «Жорстоке поводження з тваринами». Так, жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, у тому числі безпритульними тваринами, що вчинене умисно та призвело до каліцтва чи загибелі тварини, а також нацькування тварин одна на одну чи інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Ті самі дії, вчинені у присутності малолітнього чи неповнолітнього, – караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або у присутності малолітнього чи неповнолітнього, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років [3].

Як бачимо, законодавцем встановлено достатньо сувору відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (до 8 років).

Відповідні зміни до чинного національного законодавства були закріплені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин» від 22 червня 2017 року [4]. Водночас ми переконані, що просте збільшення санкцій за вчинення даного злочину не є гарантією ефективності даної норми та не вирішує сутності проблеми.

У цьому аспекті цікавим є польський досвід, адже Сейм Республіки Польща ухвалив подібні до українських зміни до законодавства щодо посилення відповідальності за жорстоке поводження з тваринами в березні 2018 року. Так, поряд із максимальним строком до п'яти років у випадку особливої жорстокості, до позбавлення волі може бути додано штраф у розмірі від тисячі до ста тисяч злотих із цільовим перерахунком останнього на потреби, пов'язані з охороною тварин [5].

Д. Калмиков та А. Данилевський слушно зазначають, що за статтею 299 Кримінального кодексу кримінальна відповідальність настає за жорстоке поводження саме з «хребетними тваринами», тоді як згадані вище міжнародні документи не розрізняють тварин, яким може бути завдано шкоду за ознакою наявності або відсутності хребта [6, с. 520]. Ми підтримуємо позицію вчених та наголошуємо на тому, що Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 року у частині 1 статті 1 визначає, що тварини – біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [7]. Тобто даним Законом не визначено штучного поділу на хребетних і безхребетних тварин, тоді незрозумілим є відповідне «уточнення» у змісті зазначеної вище норми статті 299 Кримінального кодексу. На підтримку нашої позиції принагідно зазначимо, що головоногі мольоски (лат. – *Cephalopoda*) є найрозумнішими істотами серед безхребетних.

Доцільно акцентувати увагу на дослідженні Р. Вереші, який доходить висновку про те, що жорстокість до тварин породжує ще більш небезпечне явище – жорстокість до людей. Такий підхід принципово змінює уяву про суспільну безпеку такого діяння, що й обумовлює необхідність застосування й розвиток відповідних кримінально-правових норм [8, с. 55]. Дійсно, багато в чому відчуття безкарності та недостатня увага правоохоронних органів до проблеми жорстокого поводження з тваринами може сприяти «становленню» правопорушника у насильницького злочинця.

Цієї самої думки дотримується М. Вербіцька, яка наголошує, що глобальною проблемою у сфері притягнення до відповідальності є низька правосвідомість і падіння моральних засад у суспільстві, а також байдужість правоохоронних органів [9, с. 14].

Водночас низка запропонованих фахівцями новацій не вбачаються нами ефективними. Зокрема, спірним є висновок О. Шуміло в частині того, що основними завданнями спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, передбаченим статтею 299 Кримінального кодексу, є, серед іншого, розроблення кожною територіальною громадою Правил поводження з домашніми тваринами в населеному пункті, які відповідають чинному законодавству [10, с. 15]. Ми впевнені, що позитивний ефект може бути досягнуто лише уніфікованим підходом до розуміння і застосування Закону, а отже, вимагає прийняття

відповідний підзаконний нормативно-правовий акт, в якому би закріплювались єдині механізми протидії жорстокому поводженню з тваринами з урахуванням міжнародних норм та вітчизняного законодавства.

Висновок. Дослідивши проблему кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, пропонуємо таке:

1) розробити і прийняти Національний план дій щодо гармонізації вітчизняного законодавства відповідно до стандартів, прийнятих Радою Європи про захист тварин;

2) дослідити можливість визнання міжнародних документів про захист прав тварин, підписантом яких Україна на даний час не являється, або дію яких не ратифіковано (приміром, Європейської конвенції про захист тварин, призначених на забій, від 10.05.1979 року);

3) розширити дію статті 299 Кримінального кодексу на всі види тварин, без штучних обмежень, як і передбачено Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження»;

4) удосконалити механізми реагування поліції та інших уповноважених суб'єктів на факти жорстокого поводження з тваринами. Проводити правопросвітницькі заходи як серед правоохоронців, так і серед населення.

Ми переконані, що належна увага до проблеми жорстокого поводження з тваринами в сукупності із сталою державною політикою щодо її вирішення матимуть наслідком удосконалення кримінальної відповідальності за даний вид злочину та наблизять вітчизняне кримінальне законодавство і практику його реалізації до європейських демократичних стандартів.

Бібліографічні посилання

1. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Офіційний Інтернет-сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/>.

2. Правила тримання собак, котів і інших тварин у населених пунктах Української РСР від 17.06.1980 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001303-80>.

3. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин: Закон України від 22.06.2017 № 2120-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 34. Ст. 371.

5. Kary za znęcanie się nad zwierzętami – zmiany w 2018 r. Źródło: [prezydent.pl](https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa/776551,Kary-za-znecanie-sie-nad-zwierzetami-zmiany-w-2018-r.html). URL: <https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/przestepstwa/776551,Kary-za-znecanie-sie-nad-zwierzetami-zmiany-w-2018-r.html>.

6. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: монографія. / Д.О. Калмиков, А.О. Данилевський. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 615 с.

7. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.

8. Вереша Р.В. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (порівняльно-правовий аспект). *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 1 (29). С. 53–61.

9. Вербіцька М.В. Юридична відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 9–14.

10. Шуміло О.О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Запоріжжя. 2016. 23 с.

Надійшла до редакції 01.11.2018

SUMMARY

Uvarova N.V. Problems of criminal liability for cruelty to animals. The author has considered matters of solving the problem of criminal liability for cruelty to animals. Investigated the legislation with regards to animals. In analyzing the criminal liability by article 299 of Criminal Code of Ukraine. Today, the legal framework to counter cruelty to animals in Ukraine include a significant number of laws and other by-law regulatory act, but they don't work efficiently. Investigated the possibility of recognizing international instruments on the protection of animal rights. The author has formulated conclusions and proposals aimed at of improving the criminal liability for cruelty to animals.

The emphasis is placed for the improve mechanisms for responding police and other authorized entities to the facts of cruelty to animals. Attention paid to the necessary for adaptation Ukrainian legislation in according to the Law of European Union with high standards of democratic and humanity. A positive effect can be achieved only by a unified approach to the understanding and application of the Law, and therefore requires the adoption of a relevant by-law regulatory act, which would establish unified mechanisms for combating cruelty to animals, taking into account international norms and domestic legislation.

Keywords: *animals; cruelty, criminal liability; humane attitude; animal rights.*

Kyrbiatiev O.O.[©]

Candidate of Law,

Ph. D. student

of the National Academy of Internal Affairs

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-141-144

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Кирбятєв О. Кримінально-правовий захист професійної діяльності працівників правоохоронних органів як об'єкт наукового дослідження. Обґрунтовано доцільність проведення комплексного монографічного дослідження проблеми кримінально-правового захисту професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: право, обов'язки, відповідальність, злочин, покарання, повага, працівники правоохоронних органів, професійна діяльність.

Formulation of the problem. The Constitution of Ukraine proclaimed in article 17 that protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security, shall be the most important function of the State and a matter of concern for all the Ukrainian people. Ensuring the security of the State and protecting the State borders of Ukraine shall be entrusted to respective military formations and law enforcement bodies of the State, whose organisation and operational procedure shall be determined by law.

Such a thesis of the Constitution shows that ensuring the proper functioning of society is priority task of its members, who have not only rights but also duties. The only mention of law enforcement agencies in the Constitution of Ukraine testifies to their role in ensuring state security. However, it is impossible for Ukrainian citizens to implement their rights, forgetting their duties – this led to a crisis of respect to authorities, in the case of law enforcement officers – impossibility of proper fulfilment of their professional duties.

The purpose of the article is substantiating the feasibility of conducting a complex monographic study of problem of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers.

State of research. The methodological background for the preparation of the dissertation and the substantiation of its results will be the scientific works of Ukrainian scientists: P. P. Andrushko, M. I. Bazhanov, O. M. Bandurka, Yu. V. Baulin, V. S. Batyrhareieva, I. H. Bohatyrov, V. M. Burdin, S. B. Havrysh, V. O. Hlushkov, V. K. Hryshchuk, N. O. Hutorova, L. M. Demydova, S. F. Denysov, T. A. Denysova, O. M. Dzhuzha, O. O. Dudorov, O. O. Zhytniy, V. P. Yemelianov, V. M. Karchevskyy, O. V. Kozachenko, M. Y. Korzhanskyy, V. V. Kuznetsov, V. M. Kuts, O. M. Lytvak, O. M. Lytvynov, S. Ya. Lykhova, V. K. Matviichuk, P. S. Matyshevskyy, M. I. Melnyka, V. A. Myslyvyu, A. A. Muzyka, V. O. Navrotskyy, Yu. V. Nikitin, A. M. Orlean, Ye. O. Pysmenskyy, A. V. Savchenko, V. V. Stashys, Ye. L. Streltsov, V. M. Trubnikov, V. O. Tulyakov, V. I. Tyutyuhin, Ye. V. Fesenko, P. L. Fris, M. I. Khavroniuk, P. V. Khriapinsky, H. V. Chebotaryova, V. V. Shablysty, V. I. Shakun, S. S. Yatsenko and others.

Also, we should highlight V. I. Osadchy and his doctoral dissertation “Problems of Criminal and Legal Protection of Law Enforcement Activities”[1], defended in 2004, in which complex scientific research of problems criminal legal protection law enforcement activity has been conducted. The content of such protection has been clarified. The essence of law enforcement activity as object of crimes has been revealed. System analysis of crimes against law enforcement activity has been carried out. Necessity, possibility and feasibility of creating independent Institute of Special Part of Criminal Law “Crimes against law enforcement activity” have been substantiated, proposes about improvement of current criminal law have been formulated.

In turn, we plan to focus on the theoretical and applied principles of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers within articles 342, 343, 345, 347-349 of the Criminal Code of Ukraine Section XV “Crimes against the authority of government, local government, associations of citizens and crimes against journalists” of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Main part. The events in Ukraine during 2013-2014 caused a surge in national consciousness and patriotism unprecedented in the history of independence. Representatives of civil society got real leverage of influence on the state, completely and sometimes overly realizing the rule of law. Sometimes we have to talk about the withdrawal of the state with the laws into the background. Some members of society started using freedom, which was granted to them by the law, as a tool of demonstration of strength and arbitrariness, while completely ignoring the laws, norms of morality, customs that are legitimized by society. The submission of society about the crime and punishment for dangerous acts simply catastrophically ceased to coincide with the requirements of the state in this area. Right became a measure of freedom as permissiveness, which does not correspond to the ideas of the rule of law [2, p. 255].

Unfortunately, examples of such legal arbitrariness are more than we would like. This is the use of violence to deputies of all levels, which sometimes grows into a danger to the lives of such persons, blocking the work of strategically important enterprises, demonstration of defenselessness of representatives of judicial authorities and law enforcement by attempts to seize their premises and the submission of unclear requirements to their leaders and more.

Indeed, the events of recent years in Ukraine show unprecedented activation of civil society, which is accompanied by implementation of the right to peaceful meeting, free expression of their views and beliefs. Such kind of events quite often has overgrown into fight with representatives of authority, who performed their duties on the protection of public order. Exceeding of official authority by individual representatives of law enforcement agencies during those events was one of the reasons that led to crisis of respect for person empowered. Reports about insult, beatings, infliction of bodily injury to a certain degree of severity to a law enforcement officer, while performing professional duties, have become almost regular in the media [3, p.7].

More than five years have passed from the beginning of the tragic events in Ukraine, but the situation with the confidence of the law-enforcers in the protection of his professional activity has only become more complicated. For example, police officers hear threats every day about opening criminal proceedings against them for exceeding official authority during lawful arrest of a person, who reasonably was suspected of committing an administrative or criminal offense, they used special tool – chains. The detained person appeals against the actions of the officer in a court, in most cases complaint is satisfied and criminal proceedings under P. 2 Art. 365 Criminal Code of Ukraine is opened against policeman – as abuse of official authority by a law enforcement officer combined with the use of a special tools or violence. The situation became so critical that from 2018 officers quite often refused from using chains because of fear to be punished for performing their professional duties. It is not even about applying and using of firearms.

For this reason, it should be agreed the statement that the definition of the conditions of legality of causing harm by law enforcement officers or the establishment of the fact of unlawful acts committed by such entities, should be carried out taking into account the provisions of the Law of Ukraine “About national police” [4] and other laws, that establish authority of law enforcement agencies. In order to specific tasks are taken into account, in the performance of which they are entitled to harm the object of criminal legal protection, it is necessary to establish a provision at section VIII of General part of Criminal Code of Ukraine according to which conditions of legality of circumstances, which exclude crime of the actions of law enforcement officers, are determined taking into account to legislation of Ukraine, which regulated their legal status. Such kind of additions will provide an opportunity to systematically take into account in legislation of Ukraine about criminal liability the availability of specific reasons and conditions of legality of harming the object of criminal legal protection by the law enforcement officers [5, p.50].

However, often victims of hooliganism that related to the resistance of the representatives of the authority or public, who perform duties on protection of civil order, or other citizens, who stop hooligan actions, are police officers, relation to whom, even not society, but representatives of prosecutor’s office or court, is accompanied by planting permanent sense of disability and inferiority, that often leads to qualification of an attack on their lives and health as malicious failure to meet requirements i.e. administrative offense [3, p. 36-37].

Nowadays, social psychology and a certain level of public legal consciousness are such that, for example, blocking of transports, individual cases of group breach of the public order by society are recognized as socially positive behavior, as means of influencing government for making them to accept lawful managerial acts. Also in the regards, the use of violence against officers of National police and servicemen of the National Guard of Ukraine, who protect public order during such acts of civil disobedience, is sometimes perceived by society

as a norm. Such situation is unacceptable and threatening [3, p.45].

Direct, apparent neglect of citizen's freedoms is not the only reason for imperfection in the country's legal system. An important point of non-fulfillment of the law (including the so-called fundamental human rights) is tradition of selectivity of the legal consciousness, which was recorded by soviet researchers in 1974. When they gave generalized indicators of citizen's solidarity to the criminal law in comparison with the criminal procedure law, it was established that the indicators of solidarity by criminal law are ten times higher. In other words, the mass consciousness regarded the repressive aspect of law as more important than the guarantee of it. Today law-abiding Ukrainian citizens, as in USSR, imagine themselves as victims more easily than the accused. This is precisely the reason for legal nihilism of many citizens, the negative attitude to the right of the accused to qualified protection, to the presumption of innocence. A serious cause of defective law enforcement in the sphere of human rights in Ukraine is the post-totalitarian tradition as the use of the lower level of regulations-provisions and recommendations of department legal act – not international obligations of the state of Ukraine, not clear provisions of the Constitution and even not requirements of the law [6].

In fact, there is situation, when the higher authorities, the prosecutor's office and the court force law enforcement officers to constantly feel their inferiority, little significance, disability. They are obligated to write statements about the malicious disobedience as an administrative offense, when during fulfillment of official duties received bodily injuries, spoiled uniform, which was purchased by their own expense.

It is only one side of the medal, but bigger and more important. Indeed, the behavior of individual law enforcement officers provokes others to actively counteract, until the non-recognition of police officer as a person who endowed with authority, more often through disrespect to the state, but in essence to himself first of all. Active part of the society, who more likely to hinder the proper fulfillment of a law enforcement officer's duties, perfectly knows its rights and requires their immediately implementation, but reminder about its duties is mainly caused aggression.

It is worth remembering that the public order starts with you, from the simple things, like, will not pass through the road to the forbidden sign of traffic lights, will clean up for the your pet after walk in the park, will throw garbage only in the urn etc. Only after that, when biggest part of the society will follow these elementary rules, we can talk about overcoming the crisis of trust to authority at all and to officers in particular. Unfortunately, so far this is not present, that is why scientific search of optimal system of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers is expediency.

Conclusions. So, we have made an attempt to justify the feasibility of conducting complex monographic research of problem of criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers, in which will definitely focus on:

1. Problem of actually inactive articles of Criminal Code of Ukraine (342, 343, 345, 347-349), which are called to implement legal protection of officer's regulated activity during or in connection with fulfillment of professional duties.

2. Special attention will be paid to the problem of criminal legal dimension of the presumption of the correctness of the policeman and the problem of returning trust through the fear and respect of citizens to law enforcement officers.

3. There will be formulated definition and signs of institute of criminal legal protection of professional activity law enforcement officers within current Criminal Code of Ukraine without proposal to distinguish new section of special part of criminal law.

4. There will be attempt to measure effectiveness of system of criminal legal and criminological implementation of protection of professional activity of law enforcement officers by mathematic and sociological methods.

5. After the end of 2013, country lives in different social-economical and political conditions – nowadays there is global crisis of trust to representatives of authority. At the forefront of that distrust are the law enforcement agencies, representatives of which more often become victims of various crimes while or in connection with fulfillment of official duties.

6. From 2014, there have been created new law enforcement agencies in Ukraine – the National Agency for Prevention of Corruption, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Bureau of Investigation, the prosecutor's office and police have been reorganized – legal implementation protection of their professional activity must be duly substantiated.

7. There will be borrowed from the positive experience of foreign countries regarding

the criminal-legal and criminological implementation of protection of professional activity of law enforcement officers.

8. All this in its totality testifies to feasibility of complex monographic research of problem of protection of professional activity of law enforcement officers.

Бібліографічні посилання

1. Осадчий В. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. Київ: Атіка, 2004., 336 с.

2. Шаблистий В. Соціальні та кримінально-правові наслідки реалізації конституційного принципу верховенства права в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 255-260.

3. Шаблистий В., Галемін О. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія. Дніпро: ДДУВС; ТОВ "Ліра", 2017. 164 с.

4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2018 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України* від 09.10.2015 - 2015 № 40-41. Ст. 379. З наступними змінами та доповненнями.

5. Ізай І. Окремі питання визначення законності нанесення шкоди об'єктам кримінального права співробітниками правоохоронних органів у контексті здійснення ними своїх службових повноважень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016, № 39 (2). С. 46-50.

6. Глузман С. Про право і права людини. URL: <http://racurs.ua/1414-gluzman-o-prave>. (дата звернення – 03.12.2018).

Надійшла до редакції 27.12.2018

SUMMARY

Kyrbyatyev O. Criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers as an object of scientific research. The expediency of carrying out of complex monographic research of the problem of criminal-legal protection of professional activity of law enforcement officers is substantiated.

Keywords: law, duties, responsibility, crime, punishment, respect, law enforcement officers, professional activity.

УДК 343.123.12 (477)

Вінчук В.В. ©

кандидат юридичних наук

Цебинога В.Ю. ©

курсант

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-144-148

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ»:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Досліджено актуальні питання реалізації Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Наголошено, що прийняття закону спрямоване на вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України. Визначено, що зміни до Кримінального процесуального кодексу України зумовили внесення змін і до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», внаслідок чого на практиці виникли труднощі при реалізації оперативними підрозділами оперативно-розшукової діяльності.

Встановлено, що труднощі виникли і у слідчих підрозділів України, де використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності неможливе без єдиного розуміння «результатів оперативно-розшукової діяльності».

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативні підрозділи, слідчі підрозділи, матеріали ОРД, негласні слідчі (розшукові) дії, результати ОРД, поліція.

© Вінчук В.В., 2019

© Цебинога В.Ю., 2019

Постановка проблеми. Відповідно до чинної Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Реалізація вищевказаних положень неможлива без належного підтримання публічної безпеки та порядку, а також відповідного забезпечення основоположних прав та свобод громадян. Відповідно обов'язок по реалізації вищевказаних завдань покладено на органи державної влади, зокрема на правоохоронну систему та органи поліції.

У системі правоохоронних органів України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їх структура й оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, коригуються стратегія і тактика протидії злочинності. Суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а й те, як цей результат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами залишається особливо важливою, коли в Україні будуються правова держава і громадянське суспільство [2, с. 91–92].

Прийняття Закону України від 18 січня 2001 р. «Про внесення змін до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» спрямоване на подальше вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності і перш за все на посилення захисту прав людини в цій специфічній галузі правової сфери [3, с. 205]. Оскільки саме оперативно-розшукова діяльність, як одна з форм реалізації завдань, що покладаються на органи Національної поліції України, є ключовою у протидії злочинності та забезпеченні основоположних прав та свобод громадян. Тому чільне місце посідає правильне тлумачення та реалізація норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальними проблемами оперативно-розшукової діяльності за роки незалежної України та проблемами реалізації положень законодавства про оперативно-розшукову діяльність займалися і продовжують займатися такі провідні вчені-юристи: О.М. Бандурка, В.Д. Пчолкін, В.В. Шендрік, М.В. Стащак, К.В. Антонов, М.А. Погорецький, О.П. Снігер'єв, В.Л. Регульський, І.П. Козаченко, В.Л. Ортинський, І.М. Купранець, В.О. Глушков та один із авторів даного дослідження.

Метою даної статті є спроба аналізу оперативно-розшукового законодавства в сучасних умовах його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [4]. В даному контексті в умовах євроінтеграції з метою реалізації європейських стандартів з прав людини до чинного Закону Україну «Про оперативно-розшукову діяльність» було внесено зміни, зокрема було доповнено нову статтю «Строки ведення оперативно-розшукових справ» статтею «Закриття оперативно-розшукових справ». Але, незважаючи на низку новітніх законодавчих конструкцій, чинне оперативно-розшукове законодавство й досі залишається дещо неврегульованим та суперечливим.

Так, прийняття Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) докорінно змінило ситуацію, зокрема, законодавчо закріпило негласні слідчі (розшукові) дії. Вивчення наукової правової літератури вказує на те, що розробники нового КПК України на початкових етапах своєї роботи виходили з ідеї про повне поглинання оперативно-розшукової діяльності кримінальною процесуальною діяльністю. Висновок про це можна зробити на підставі аналізу початкових варіантів проекту КПК України (наприклад, станом на 2010 р.), де серед суб'єктів судочинства не фігурували оперативні підрозділи, а можливість здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії надавалася лише органам досудового розслідування. У цьому полягала одна з концептуальних ідей нового кримінально-процесуального законодавства. Це спрямування зумовлювало-

ся сприйняттям доктринальних підходів деяких вітчизняних фахівців [5], а також позицією зарубіжних експертів [6, с. 154]. Однак вона не була повністю реалізована в остаточному варіанті КПК, прийнятому Верховною Радою України, який 20 листопада 2012 р. набув чинності.

Зокрема, КПК України у главі 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії закріпив вичерпний перелік даних заходів, серед них: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 270) та інші. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства дає підстави стверджувати, що вищевказане законодавче закріплення негласних слідчих (розшукових) дій ставить знак рівності між ними та оперативно-розшуковими заходами, при цьому правом на проведення останніх оперативні підрозділи позбавлені не були. Як вдало зазначає І.Р. Благута, така конструкція фактично суперечить меті слідчих (розшукових) дій (ч. 1, ст. 223 КПК України) – отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. І якщо негласні слідчі розшукові дії, проведені в межах конкретного кримінального провадження, можуть слугувати визначеній меті слідчих (розшукових) дій, то законодавчі конструкції щодо прав підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), з посиленням на норми глави 21 КПК України, слід визнати явно невдалими компонуванням законодавчих актів, які регламентують та регулюють споріднені, однак різні правовідносини [7, с. 336]. В.О. Черков, О.М. Чистолінов вказують, що «навіть такий стислий, майже на слух, аналіз ознак запропонованих негласних слідчих (розшукових) дій дозволяє дійти висновку про їх практично повну тотожність з оперативно-розшуковими заходами, які здійснюються вповноваженими оперативними підрозділами. Основна та майже єдина відмінність полягає у суб'єкті – слідчий або оперативний підрозділ, та, відповідно, це слідча дія або оперативно-розшуковий захід» [8]. Тобто, очевидно, що питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів потребують осмислення для подальшого розуміння їх реалізації через практику застосування.

Подальший аналіз чинного законодавства про оперативно-розшукову діяльність дає підстави звернути нашу увагу на статтю 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності», де закріплено, що підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів [4]. У даному контексті виникає питання про можливість перевірки вищевказаної інформації в установленому законом порядку, оскільки дана перевірка потребує законодавчої процедури отримання такого дозволу і погодження. Вважаємо, що доцільним було б доповнити вищевказану статтю словами «потребує перевірки за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій». Як зазначають І.М. Купранець та С.А. Взмікін, так як фактично вся інформація, яка надходить до оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, стосується осіб, яка вчинили кримінальне діяння, така інформація потребує перевірки за допомогою гласних та негласних заходів, у тому числі оперативно-розшукових, із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Направлення неперевіреної інформації або інформації з неповними даними щодо конкретного кримінального правопорушення або особи, яка його вчинила, до органів досудового розслідування призведе до негативних наслідків (збій у статистичних відомостях, збільшення неправдивих повідомлень та незаконно вжитих запобіжних заходів) [9].

Наступною законодавчою прогалиною є відсутність у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначення «результати оперативно-розшукової діяльності». Сама категорія «результати оперативно-розшукової діяльності» розглядається науковцями як інформація, отримана оперативними підрозділами в установленому законом порядку: щодо ознак вчиненого злочину або злочину, що готується; щодо осіб, які вчинили, вчиняють або готують кримінальне правопорушення, переховуються від органів слідства, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, та осіб, які зникли безвісти [10,

с. 13]. Аналіз наукової літератури та нормативних актів з цього питання дозволяє зробити висновок, що матеріали, отримані у ході проведення оперативно-розшукових заходів, можуть використовуватися з метою формування доказів у кримінальному провадженні або з розшуковою метою (для встановлення: підмовників, організаторів, виконавців злочину; мотиву, мети, об'єкта, наслідків, часу, способу, місця та додаткових фактичних даних; місця знаходження злочинців, трупів, потерпілих, знарядь вчинення злочину, інших речових доказів та викраденого майна; свідків та висунення і перевірки версій, взаємного інформування оперативних підрозділів та інших правоохоронних органів, а також інформування державних органів відповідно до їх компетенції тощо). Отже, використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності допомагає слідчим визначити найбільш доцільний напрям розшукової діяльності з розкриття злочину, пошуку злочинця, визначити особу, яка володіє відповідною інформацією і зможе її надати [11, с. 216].

Таким чином, використання слідчим чи оперативним працівником матеріалів оперативно-розшукової діяльності неможливе без єдиного розуміння «результатів оперативно-розшукової діяльності», яке потребує свого подальшого нормативного закріплення.

Висновки. Вирішення теоретичних та практичних проблем реалізації законодавства України про оперативно-розшукову діяльність цілком та повністю залежать від волі законодавця та його можливості правильного опису тих процесів, що відбуваються у сфері оперативної роботи, та усунення існуючих законодавчих прогалин, що ускладнюють роботу практичних підрозділів.

В першу чергу для усунення певних розбіжностей у ході проведення оперативно-розшукової діяльності існує нагальна потреба у розмежуванні оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності. Це стосується питань проведення оперативно-розшукових, оперативно-пошукових та контрозвідувальних заходів, а також проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Адже не всі негласні слідчі (розшукові) дії є формою реалізації оперативно-розшукової діяльності.

По-друге, чинне законодавство про оперативно-розшукову діяльність не містить чіткого визначення поняття «результати оперативно-розшукової діяльності», що певною мірою створює труднощі під час вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності. В даному контексті доцільно пов'язувати визначення результатів оперативно-розшукової діяльності із видами оперативно-розшукових заходів.

По-третє, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» доцільно було б доповнити статтею «Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності», яка би містила положення щодо порядку використання результатів оперативно-розшукової діяльності в якості доказів під час кримінального провадження, а також порядок підготовки таких результатів з їх подальшою передачею слідчим підрозділам.

Як висновок, можна сказати, що чинне законодавство України у сфері оперативно-розшукової діяльності потребує свого подальшого вдосконалення, оскільки саме від реалізації законодавчих положень правоохоронними органами залежить ефективність діяльності органів правопорядку, стан розкриття злочинів та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності згідно із законом.

Бібліографічні посилання

1. Антонов К.В., Антонов Р.К. Окремі проблеми забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів в умовах дії нового КПК України. *Вісник Академії митної служби України*. 2013. № 2 (11). С. 91–97.
2. Благута Р.І. Організація та підготовка до проведення негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 333–340.
3. Гуменна Н. Особливості використання результатів оперативно-розшукової діяльності у розшуковій роботі слідчого. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. № 3 (7). С. 214–218.
4. Дидоренко Е.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве: моногр. Луганск: РИО ЛИВД, 2000. 95 с.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 20.04.2018).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2018).
7. Купранець І.М. Шляхи удосконалення оперативно-розшукового законодавства //

Актуальна юриспруденція: сайт. URL:
http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1163%3A010116-21&catid=139%3A5-1215&Itemid=171&lang=ru (дата звернення: 20.04.2018).

8. Лобойко Л. М. Реформування кримінального процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки): Ч. 1: Загальні положення і досудове провадження: моногр. Київ: Істина, 2012. 288 с.

9. Моїсєєв С.М., Джужа О.М. (ред.), Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 310 с.

10. Погорецький М. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: проблеми застосування окремих норм. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3 (26). С. 205–213.

11. Черков В.О., Чистолінов О.М. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України. URL: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120106.html> (дата звернення: 20.04.2018).

Надійшла до редакції 09.01.2019

SUMMARY

Vintsuk V.V., Tsebynoga V.Yu. Actual issues of implementing the law of Ukraine "on operational and scientific activity: theory and practice. In the article research pressing questions of realization of Law of Ukraine "About operational search activity". It is marked that passing an act is sent to perfection of the legal adjusting of operational search activity of operative subdivisions of the National police of Ukraine. Certainly, that changes are in the Criminal code of practice of Ukraine, stipulated making alteration and to the law on operational search activity, as a result in practice there were difficulties during realization of operational search activity operative subdivisions. It is set in the article, that difficulties arose up at inquisitional subdivisions of Ukraine, where the use of materials of operational search activity is impossible without the only understanding of "results of operational search activity".

The latest research that or the sake of removal of certain divergences during realization of operational search activity there is an urgent requirement in differentiation of operational search and criminal judicial activity. It touches the questions of realization of operational search, and events, and also realization of secret inquisitional (of criminal investigation) actions. It is marked that not all secret inquisitional (to the search) actions are the form of realization of operational search activity.

In the article certainly, category "results of operational search activity" examined by scientists as the information got operative subdivisions in the order set by a law : in relation to the signs of perfect crime or crime that prepares; in relation to persons that did, accomplish or prepare criminal offence, hide from the organs of investigation, court, avoid serving of criminal punishment and persons that disappeared without a new. An author marks that the use of materials of operational search activity helps investigators to define the most expedient direction of criminal investigation activity from crime, search of criminal detection, to define a person that owns corresponding information and able to give her.

The conclusion is that the current legislation of Ukraine in the field of operational search activity needs the further perfection.

Keywords. Operational search activity, operative subdivisions, investigators, is subdivisions, materials of Operational search activity, secret inquisitional (to the search) actions, results of Operational search activity, police.

УДК 347.9

Черняк Н.П. ©

кандидат юридичних наук, доцент

Гаркуша А.Г. ©

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-148-152

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто деякі процесуальні особливості проведення обшуку, а також значення даної слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування. Зазначено сутність професійної підготовки працівників Національної поліції України до законних дій під час обшуку. Акцентовано увагу на останніх змінах, що були внесені до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) саме у процедурі проведення обшуку.

Ключові слова: працівник поліції, правоохоронець, професійна підготовка, обшук, Кримінальний процесуальний кодекс України.

© Черняк Н.П., 2018

© Гаркуша А.Г., 2018

Постановка проблеми. Незважаючи на зусилля держави та правоохоронних органів злочинні прояви залишаються звичайним явищем у пересічному житті країни. Цим зумовлена необхідність охорони громадського порядку працівниками органів Національної поліції України, робота яких пов'язана з потенційною небезпекою, а також швидке реагування на будь-які злочинні прояви з метою їх ліквідації, злагоджена робота працівників досудового розслідування під час проведення необхідних слідчих (розшукових) дій (далі – СРД) та негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) під час досудового розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У нормативно-правових документах – Законі України «Про Національну поліцію», наказі МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», «Програмні психопрофілактичні роботи з особовим складом органів та підрозділів Національної поліції України на 2013–2018 роки» – підкреслено необхідність забезпечення підготовки фахівців, здатних у складних умовах ефективно виконувати професійні обов'язки.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі наукового аналізу нормативно-правових актів з'ясувати окремі особливості правильності проведення такої слідчої (розшукової) дії (далі – СРД) як обшук з дотриманням усіх вимог, зазначених у КПК України та Законах України.

Виклад основного матеріалу. Органи Національної поліції України, виконуючи широке коло завдань щодо забезпечення законності та правопорядку, захисту прав і свобод громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб від різних протиправних посягань, використовують систему різноманітних форм управління [1, с. 66] та адміністративно-правових засобів, які спрямовані на охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Правильному і швидкому виконанню обов'язків сприяють навички та вміння, які сформувалися під час отримання базової освіти.

Як би ретельно не готувався злочинець до скоєння злочину, яких би дій не здійснював для приховування слідів вчиненого діяння, у переважній більшості випадків він не може передбачити і знищити без винятку все те, що може слугувати проти нього доказом, тому ретельно підготовлений, добре організований і спланований обшук, як правило, дає в розпорядження слідчого цінні докази, які допомагають викриттю злочинця і розкриттю злочину. Отже, питання застосування обшуку як дієвого процесуального засобу виявлення доказів є актуальним.

Крім того, ця тема має важливе значення в підготовці фахівців-юристів, а також майбутніх працівників органів досудового розслідування. Вони повинні чітко знати процесуальний порядок та підстави проведення обшуку. Для майбутнього працівника правоохоронних органів важливість обраної теми полягає в тому, щоб у майбутньому у практичній діяльності вміти правильно застосовувати норми кримінального-процесуального законодавства.

У процесі розкриття і розслідування кримінальних проваджень виникає необхідність у проведенні такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, що має яскраво виражений примусовий характер стосовно осіб, у яких він здійснюється.

Тому варто звернути увагу на саму дефініцію. Обшук – це слідча (розшукова) дія, яка направлена на примусове обстеження ділянок місцевості, приміщень, тіла людини, її одягу та особистих речей, що здійснюється в рамках кримінального процесуального закону уповноваженою на те особою при дотриманні гарантій прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб з метою пошуку (виявлення) та вилучення (затримання) конкретних джерел доказової інформації (матеріальних об'єктів), які можуть мати значення для справи. Обшук у ході розслідування може проводитися і тоді, коли об'єктом пошуку є розшукувана особа, труп або його частини.

Так, на думку М. С. Гурєва, значення обшуку як слідчої дії у правоохоронній практиці нерідко недооцінюється. Примусовий характер обшуку, певні процесуальні складнощі, особливості його підготовки і проведення створюють значне психологічне навантаження на його учасників. Це призводить до того, що слідчі намагаються уникати цієї слідчої (розшукової) дії, або доручають її проведення співробітникам оперативних підрозділів [2].

Зважаючи на це, виникає необхідність удосконалення тактичного забезпечення обшуків, а саме: тактичних його прийомів та методів проведення відповідно до норм КПК та чинного законодавства України.

На сьогодні дослідження ситуаційної зумовленості тактики обшуку вирізняються наявністю різноманітних підходів до визначення ситуацій цієї СРД. Наприклад одні вчені підкреслюють наявність конфліктного характеру слідчої (розшукової) дії, дехто вважає, що проведення обшуку може характеризуватися як конфліктним, так і безконфліктним її перебігом.

З огляду на все вищевикладене варто зауважити, що на сьогоднішній день дуже гостро постає питання правильності проведення обшуку і є одним з найбільш дискусійних не тільки у практичних підрозділах Національної поліції України, а й у науковців-процесуалістів. В.О. Коновалова, з думкою якої можна погодитися, вважає, що правильна і чітко спланована тактика проведення даної СРД є однією із головних ланок вищезначеного поділу, а саме даний поділ має вкрай широкий діапазон спрямованості, в тому числі й тактичні дії і підготовку до обшуку [3].

Вагомий внесок у розробку наукових основ з формування та застосування тактичних прийомів та методів проведення обшуку зробили відомі вчені-криміналісти, процесуалісти, зокрема, Р.С. Белкін, П.Н. Біленчук та ін., з науковими розробками яких також не можна не погодитися.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [4, с. 231]. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» регламентує отримання розвідувальної інформації шляхом негласного проникнення оперативного працівника у житлове або інше приміщення громадянина [5]. Такий оперативно-розшуковий захід повинен здійснюватися з санкції Генерального прокурора України або його заступників. Таємне обстеження житлового приміщення передбачає приховане і безперешкодне проникнення до житла, недопустимість вилучення будь-яких предметів, можливість тимчасової заміни їх муляжами, використання аудіо-, кіно- і фотозйомки тощо. Результати даної дії мають конфіденційний характер і не мають доказового значення.

Подібність обшуку з оглядом місця події, місцевості, приміщень і предметів проявляється в тому, що слідчий проводить обстеження названих об'єктів з метою виявлення, фіксації та вилучення різних матеріальних джерел криміналістичної інформації. Відмінність обшуку від огляду здійснюється за трьома ознаками: у процесі обшуку обстежуються приміщення, ділянки місцевості та інші об'єкти, які не є місцем події, але знаходяться у веденні певної особи, і саме ця особа; обстеження об'єктів має характер пошуку заздалегідь відомих конкретизованих джерел доказової інформації, часто свідомо прихованих з різним ступенем витонченості; обстеження має яскраво виражений примусовий характер, а також за новими змінами, що були внесені до КПК України і вступили в силу 07.12.2017 року, передбачають обов'язкову відеофіксацію проведення такої слідчої дії як обшук, а також під час розгляду клопотань слідчим суддею, за винятком вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому відеозапис, забезпечений слідчим, прокурором, є невід'ємним додатком до протоколу обшуку.

Разом з тим передбачено під час обшуку право сторони захисту самостійно здійснювати відеофіксацію проведення обшуку. Водночас такі особи попереджаються про їх обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування без письмового дозволу слідчого, прокурора, а також про відповідальність за розголошення таких відомостей.

При цьому змінами до ст. 387 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування.

Крім того, особа, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, може користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії його проведення [6].

Для захисту учасників кримінального провадження від необґрунтованого вилучення документів та комп'ютерної техніки сторона обвинувачення повинна обґрунтовувати необхідність вилучення оригіналів документів або їхніх копій. При цьому забороняється вилучення електронних інформаційних систем та обов'язок сторони обвинувачення робити копії необхідної інформації без вилучення техніки, на якій вона зберігається, із залученням спеціаліста [6].

Особи, права яких обмежуються, отримують право оскаржувати бездіяльність

слідчого та вносити клопотання про застосування розумних строків провадження. Разом з тим представники бізнесу отримують право на підтвердження реєстрації кримінальної справи протягом 24 годин з моменту внесення відомостей до реєстру досудових розслідувань [6].

Ще однією важливою новелою Закону є створення урядом комісії, до складу якої увійдуть правозахисники, представники бізнес-асоціацій та органів державної влади, яка розглядатиме завершені справи і даватиме оцінку законності діям правоохоронців щодо представників бізнесу.

Отже, досліджуючи матеріали даного питання, можна зробити такий висновок, що обшук, як слідча (розшукова) дія, посідає чи не найголовніше місце у розслідуванні кримінальних правопорушень. Адже та інформація, яку отримують правоохоронці під час його проведення, має насамперед дуже цінний характер та дозволяє якомога швидше здійснити усі подальші слідчі (розшукові) дії для розкриття кримінального правопорушення.

Обшуком можна вважати, як пошукову дію, так і проведене в примусовому порядку дослідження окремих об'єктів і осіб з метою розшуку і виїмки документів або предметів, які мають значення для кримінального провадження, а також викриття розшукуваних осіб або трупів. Основною метою обшуку є збирання доказів, завдання обшуку – відшукування і вилучення предметів, що мають доказове значення, виявлення розшукуваних осіб, зокрема дезертирів, а також матеріалів, що характеризують їх особу і полегшують розшук, відшукування майна, яким можна забезпечити відшкодування матеріального збитку і можливу конфіскацію. Об'єкти обшуку – житлова кімната, квартира, індивідуальний житловий будинок або садова ділянка, надвірні господарські будівлі, службові або підсобні приміщення, транспортні засоби, гараж, яхта, особистий літак, будь-яка власність (магазин, кафе, кіоск, фірма та ін.), а також людина.

Висновок. Таким чином, законом під час обшуку вводиться обов'язкова відеофіксація проведення даної слідчої (розшукової) дії, а також під час розгляду клопотань слідчим суддею, за винятком вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому відеозапис, забезпечений слідчим, прокурором, є невід'ємним додатком до протоколу обшуку. Разом з тим передбачено право сторони захисту самостійно здійснювати відеофіксацію проведення обшуку. Водночас такі особи попереджаються про їх обов'язок не розголошувати відомості досудового розслідування без письмового дозволу слідчого, прокурора, а також про відповідальність за розголошення таких відомостей. Крім того, запропоновані зміни до статті 236 КПК України передбачають право особи, у житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук, користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якій стадії його проведення. Відповідно до закону, для захисту учасників кримінального провадження від необґрунтованого вилучення документів та комп'ютерної техніки пропонується у статтях 160, 164, 165 КПК передбачити обов'язок сторони обвинувачення обґрунтовувати необхідність вилучення оригіналів документів або їхніх копій, а у статті 168 КПК України передбачити заборону вилучення електронних інформаційних систем та обов'язок сторони обвинувачення робити копії необхідної інформації без вилучення техніки, на якій вона зберігається, із залученням спеціаліста. Відповідно до закону, виготовлені належним чином копії такої інформації прирівнюються до оригіналу з метою забезпечення їх доказової сили, що також дозволить значною мірою захистити інтереси суб'єктів господарювання, які потерпають від фактичного блокування своєї діяльності внаслідок необґрунтованого вилучення комп'ютерної техніки та серверного обладнання в рамках кримінального провадження. Законом надано право заявнику отримувати витяг з ЄРДР щодо його заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а також встановити обов'язок слідчого, прокурора надати такий витяг через 24 годин з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення. Це дасть можливість заявникам оперативно отримувати підтвердження факту початку досудового розслідування за їх заявами чи повідомленнями про кримінальні правопорушення, або оскаржувати бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР у встановленому законом порядку. Законом визначено, що особа, стосовно якої (в тому числі її майна) здійснюються процесуальні дії, та яка не є стороною кримінального провадження, має право заявляти клопотання про здійснення кримінального провадження у розумні строки та оскаржувати, зокрема, порушення таких строків. Доповнено перелік підстав для закриття кримінального провадження. Зокрема, кримінальне провадження закривається у разі наявності нескасованої постанови слідчого, прокурора про закриття кримінального

провадження. Законом встановлено додаткові гарантії захисту особи, у житлі чи іншому володінні якої здійснено обшук із застосуванням відеофіксації, від розголошення відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи. Встановлено, що з метою підготовки до судового розгляду суд розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового розгляду у закритому судовому засіданні. З метою захисту прав суб'єктів господарювання під час здійснення досудового розслідування проектом закону також пропонуються зміни до закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», згідно з якими розширено повноваження Кабінету Міністрів України у сфері здійснення контролю з метою узагальнення відомостей про порушення прав чи законних інтересів осіб правоохоронними органами та підготовки керівникам цих органів обов'язкових до розгляду рекомендацій.

Проведене дослідження як норм кримінального процесуального закону, що регулюють правила і порядок проведення обшуку, їх інтерпретація в коментарях, наукових роботах, так і матеріалів судово-слідчої практики дозволило виявити ряд істотних прогалин законодавця в регламентації проведення вказаної слідчої (розшукової) дії. Це, безумовно, свідчить про необхідність подальшого вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, що регулює суть обшуку, усунення прогалин у правозастосовній практиці з питань його проведення.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний-процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/page4>
2. Гурев М. С. Убийства на «разборках»: методика расследования. СПб.: Питер, 2001. 288 с.
3. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. Киев: РИО МВД УССР, 1983. С. 92.
4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
5. Сучасний словник іншомовних слів / уклад: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
6. Зміни до КПК щодо фіксації обшуків. URL: <http://ukrainepravo.com/news/ukraine/ipkryes-ntn-ses-chknfashchkl-sbytsnkv-rabtsoy-yrrsfkhh/>

Надійшла до редакції 27.12.2018

SUMMARY

Cherniak N.P., Harkusha A.G. Features of the search on the criminal procedural law of Ukraine. The article deals with some procedural features of the conduct of the search, as well as the significance of this investigative (search) action during the pre-trial investigation, the essence of the professional training of the National Police staff of Ukraine for legitimate actions during the search. The emphasis was placed on the latest changes made to the Criminal Procedural Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine) precisely in the procedure for conducting a search.

The search, as an investigative (search) action, is perhaps the most important place in the investigation of criminal offenses. After all, the information received by law-enforcers during its conduct, first of all, is very valuable and allows as soon as possible to carry out all further investigative (search) actions for the disclosure criminal law offenses.

The study as of criminal procedural law governing the rules and procedures of the search, their interpretation in the comments scientific papers and materials forensic practice revealed some significant gaps in the regulation of the legislator specified investigative (detective) actions. This, of course, testifies to the need for further improvement of the criminal-procedural legislation, which regulates the essence of the search, eliminating gaps in the practice of law enforcement on its issues.

Keywords: *police officer, law enforcement officer, vocational training, search, Criminal Procedural Code of Ukraine.*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СЛІДЧОГО

Розкрито проблеми вдосконалення організаційного та процесуального статусу слідчого з урахуванням внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України, а також звернено увагу на проблеми, які виникають у процесі реалізації слідчим своїх повноважень під час досудового розслідування.

Ключові слова: слідчий, статус слідчого, орган досудового розслідування, доручення слідчого, вказівки прокурора.

Постановка проблеми. Забезпечення незалежності, об'єктивності та неупередженості слідчого, створення надійних гарантій його належної діяльності має важливе значення для вирішення проблеми встановлення істини та захисту прав і свобод людини у кримінальному процесі, здійснення правосуддя в цілому. Слідчий – людина, яка істину шукає та від неї нерідко й страждає. Створення нових, більш дієздатних, слідчих органів потребує комплексного аналізу крізь призму концепції забезпечення незалежності слідчого.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання процесуального статусу слідчого завжди привертало увагу практичних працівників, вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, О.В. Бауліна, Ю.М. Грошевого, А.Г. Каткової, О.І. Литвинчука, С.С. Охріменко, О.М. Скрябіна, А.В. Чернової, В.А. Азарова, В.М. Хорьякова, С.А. Шейфера та багатьох інших. Водночас, незважаючи на значний внесок згаданих учених у розроблення зазначеної проблематики, не здійснено комплексного дослідження організаційного та процесуального статусу слідчого як суб'єкта кримінального провадження.

Метою статті є спроба теоретично проаналізувати законодавчі підходи до організаційного та процесуального статусу слідчого, його повноважень та особливості їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Особливості статусу слідчого визначаються тим, що він, з одного боку, виступає посадовою особою відповідного правоохоронного органу, де є слідчі підрозділи, а з іншого – учасником кримінального провадження, тобто процесуальною фігурою. Відповідно, в організаційному розумінні статус слідчого може розглядатися як сукупність прав та обов'язків, а також вимог до слідчого як державного службовця, специфіка яких визначається Законами України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», а зі створенням Державного бюро розслідувань України – відповідним законом, який урегулює його діяльність, «Про Державне бюро розслідувань» [1; 2; 3; 4].

При цьому вказані закони по-різному визначають статус слідчого. Так, загальними вимогами до слідчих усіх зазначених відомств є громадянство України та наявність необхідних ділових і моральних якостей. Додаткові вимоги встановлюються з урахуванням специфіки роботи відповідних органів. Так, від співробітників Національної поліції, СБУ та податкової міліції вимагається відповідна освіта, здатність за своїми особистими, діловими, моральними якостями та станом здоров'я виконувати обов'язки відповідно до покладених на вищезазначені органи завдань. Слідчі СБУ, виконуючи свої обов'язки, проходять військову службу тощо.

Слід погодитися з думкою С.С. Охріменко, яка вказує на необхідність наявності вищої юридичної освіти, яка фактично є вкрай необхідною слідчому з огляду на його важливий процесуальний статус, а законодавчо передбачена лише для кандидатів на посаду прокурора (ст. 27 Закону України «Про прокуратуру»). Для слідчих інших правоохоронних органів вона закріплюється у підзаконних актах, що не можна визнати задовільним, оскільки це створює можливість для прийняття на посаду слідчого осіб без ви-

щої юридичної освіти, що впливає на рівень фаховості та компетентності розслідування кримінальних правопорушень [5].

Упродовж багатьох років зберігається необхідність уніфікувати правовий статус слідчого, що передбачається досягти з ухваленням Закону України «Про статус слідчого», в якому передбачити єдині вимоги до кандидатів на посаду слідчого (щодо освіти, віку, стажу роботи, необхідних ділових та моральних якостей), права і обов'язки, гарантії незалежності, матеріального та соціального забезпечення тощо. Проте на сьогоднішній день такого закону досі не прийнято, незважаючи на наявність багатьох законопроектів, жоден з яких не отримав підтримки законодавця з огляду на зіткнення міжвідомчих корпоративних інтересів при їх розробці. Можна передбачити, що доки слідчий апарат залишатиметься диференційованим між різними правоохоронними органами, Закону України «Про статус слідчого», який би узгоджував інтереси усіх названих органів, прийнято так і не буде.

Крім організаційного, слідчі мають процесуальний статус, який можна визначити як сукупність прав і обов'язків слідчого як учасника кримінального провадження з боку сторони обвинувачення, що є єдиним для усіх слідчих незалежно від **відомчої** належності і визначається КПК України. Так, слідчий уповноважений: 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; 2) проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених КПК; 3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 4) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом; 5) звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; 7) за результатами розслідування скласти обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або **виховного** характеру та подавати їх прокурору на затвердження; 8) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав; 9) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Відповідні права є одночасно й обов'язками слідчого, тобто він повинен здійснювати вказані процесуальні дії і приймати рішення за наявності відповідних підстав. Крім того, слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі, тому що невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

З метою забезпечення незалежності слідчого та всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження закон передбачає поняття «процесуальної самостійності слідчого» та гарантії її забезпечення. Так, слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. Дане положення також регламентовано п. 2 Розділу 6 «Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України», затвердженого наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 року, в якому зазначено, що під час досудового розслідування слідчий самостійно приймає процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника органу досудового розслідування або якщо рішення про його проведення приймає виключно прокурор, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень [6].

Слід зазначити, що слідчий має статус службової особи, яка займає відповідальне становище в органі Національної поліції України і наділена спеціальними, лише їй притаманними повноваженнями у кримінальному процесі. При виконанні своїх службових обов'язків слідчий також зобов'язаний дотримуватися вимог Конституції та законів України під час розслідування кримінальних проваджень, перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а також забезпечувати швидке, повне та неупереджене досудове розслідування кримінальних проваджень у межах установлених законодавством строків та реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників

кримінального судочинства. Він не має права розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, відомості про особисте життя громадян та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних проваджень. Не допускати будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості. Слід наголосити, що у разі наявності підстав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України, слідчий має право звертатися до прокурора і керівника органу досудового розслідування із заявою про усунення себе від кримінального провадження. Під час досудового розслідування слідчий наділяється владними повноваженнями, а саме: вимагати від представників установ, організацій, підприємств (незалежно від форм їх власності і відомчої належності), посадових та фізичних осіб у встановленому законом порядку надавати йому необхідні документи, речі та інші предмети, що стосуються розгляду заяви чи повідомлення про злочин або розслідування кримінальних проваджень, які знаходяться у нього, у встановленому законом порядку викликати для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій як свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального процесу всіх без винятку громадян, у тому числі посадових осіб незалежно від їх службового стану і статусу, а також давати оперативним підрозділам доручення і вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, сприяння у провадженні окремих слідчих (розшукових) дій. При провадженні досудового розслідування всі рішення про спрямування слідства і про провадження слідчих (розшукових) дій слідчий приймає самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено одержання вмотивованого рішення суду або згоди прокурора, і несе повну відповідальність за законне і своєчасне виконання цих рішень.

Слід також зазначити, що процесуальна самостійність та незалежність слідчого забезпечується установленим порядком його призначення, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади; передбаченою законодавством процедурою досудового розслідування; забороною втручання у процесуальну діяльність слідчих осіб, які не мають на те повноважень; створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності слідчих.

Наголосимо, що гарантії процесуальної незалежності слідчого, включаючи заходи його правового захисту, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством і наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 року, поширюються на усіх слідчих органів досудового розслідування і не можуть бути скасовані чи обмежені іншими нормативними актами МВС України [6].

Зазначимо, що відповідно до п. 3 розділу 6 «Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України», затвердженого наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 року, при виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний:

1) під час досудового розслідування дотримуватися вимог Конституції України, КПК України та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

2) забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень у межах установлених КПК України строків;

3) виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі;

4) забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження;

5) не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу таємницю, що охороняється законом, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень;

6) не вчиняти будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості;

7) у разі наявності підстав, передбачених статтею 77 КПК України, заявляти самовідвід від участі у кримінальному провадженні в порядку, визначеному статтею 80 КПК України [6].

Також у зазначеному вище положенні, службові особи органів та підрозділів поліції, крім безпосередніх керівників органів досудового розслідування, вищих керівників органів досудового розслідування, які діють у межах повноважень, визначених КПК України, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, ви-

вчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи будь-яким іншим способом утручатися у процесуальну діяльність слідчого.

Рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора та вказівки керівника органу досудового розслідування, які не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їх компетенції і в установленій законодавством формі, є обов'язковими для виконання слідчим.

При незгоді з рішенням, дією чи бездіяльністю прокурора у відповідному досудовому провадженні слідчий в установленому порядку подає скаргу до прокуратури вищого рівня щодо прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується.

Слід погодитись з думкою О.О. Кіпер, який вважає, що слідчий у кримінальному провадженні реалізовує, по суті, дві кримінально-процесуальні функції, які є процесуально сумісними та не порушують принципу змагальності. Основна його функція полягає в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, у встановленні обставин, що мають значення для законного й обґрунтованого вирішення кримінального провадження. Та інша функція, яка починає реалізовуватися з моменту повідомлення певній особі про підозру і завершується (для слідчого), складанням обвинувального акту, – це обвинувачення [7, с. 14].

Висновки. Таким чином, враховуючи вищезазначене, одним із напрямів кримінальної процесуальної політики України в сучасних умовах має стати удосконалення досудового розслідування, яке є однією з провідних проблем правової реформи, що відбувається в Україні. Необхідно удосконалювати нормативні документи, що регламентують діяльність слідчих, а також потрібні для більш глибокого перетворення та зрушення процесуального статусу слідчого. Процесуальна самостійність слідчого є неодмінною умовою ефективного, всебічного, повного та неупередженого розслідування, оскільки тільки процесуально самостійний слідчий здатний всебічно, повно та неупереджено встановити всі обставини кримінального провадження, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень, і тим самим забезпечити виконання завдань кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. Про прокуратуру: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
2. Про Національну поліцію: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/519>
3. Про Службу безпеки України: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
4. Про Державне бюро розслідувань: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>
5. Охріменко С.С. Гарантії процесуальної самостійності та незалежності слідчого. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 4. С. 205-210.
6. Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затверджене наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0918-17>
7. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. 20 с.

Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Zaitsev A.V. Organizational and processual status of investigator. The article reveals the problems of improving the organizational and procedural status of the investigator in view of the introduction of changes to the existing Criminal Procedure Code of Ukraine, and also draws attention to the problems that arise in the process of exercising his authority during the pre-trial investigation by the investigator.

One of the areas of the criminal procedural policy of Ukraine in today's conditions should be to improve the pre-trial investigation, which is one of the leading problems of the legal reform that is taking place in Ukraine. It is necessary to improve the normative documents regulating the activities of investigators, as well as necessary for a more profound transformation and change in the procedural status of the investigator. The procedural independence of the investigator is an indispensable condition for an effective, comprehensive, complete and impartial investigation, since only a procedurally independent investigator can comprehensively, fully and impartially establish all the circumstances of the criminal proceedings, provide them with proper legal assessment and ensure the adoption of lawful and impartial procedural decisions, thereby ensuring execution of criminal proceedings.

Keywords: *the investigator, the status of investigator, the body of pre-trial investigation, the order of the investigator, instructions of the prosecutor.*

Лісніченко Д.В. ©

науковий співробітник
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

DOI:10.31733/2078-3566-2018-6-157-160

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ ТА ДОКУМЕНТІВ: АНАЛІЗ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Досліджено проблематику тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження. Проаналізовано правову природу тимчасового доступу до речей та документів та його історичне коріння. Детально розглянуто процедуру ініціювання та проведення тимчасового доступу до речей та документів. Виявлено та досліджено проблеми в ході практичного застосування тимчасового доступу до речей та документів. Акцентовано увагу на необхідності процесуального врегулювання порядку звернення до слідчого судді окремого кола суб'єктів. Також зазначено необхідність розширення кола суб'єктів застосування тимчасового доступу до речей та документів, а саме потерпілого. З метою оптимізації застосування тимчасового доступу до речей та документів сформульовано доповнення та запропоновано зміни.

Ключові слова: тимчасовий доступ до речей та документів, сторони, слідчий суддя, виїмка.

Постановка проблеми. Одним із значних досягнень діючого Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), на нашу думку, є впровадження в національне кримінально-процесуальне законодавство поняття заходів забезпечення кримінального провадження, із встановленням чіткого переліку таких заходів та процедури їх застосування. Більшість із цих заходів і раніше були присутні в законодавстві, але в діючому КПК ці заходи зібрано в окремому розділі. Однак впровадження окремих заходів забезпечення кримінального провадження залишає багато запитань.

Спробуємо проаналізувати деякі аспекти та звернути увагу на проблемні питання такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів. Аналіз норм, які регламентують здійснення тимчасового доступу до речей та документів, є актуальним на теперішній час. Як свідчить практика, значну частину поданих до слідчого судді клопотань під час кримінального провадження є клопотання, подані органами досудового розслідування, про тимчасовий доступ до речей та документів. Таким чином, детальна регламентація процедури тимчасового доступу до речей та документів, пошук шляхів вирішення наявних проблем у подальшому унеможливить неправильне або двояке трактування норм, які регламентують цей захід, що, у свою чергу, буде гарантувати дотримання прав, свобод та законних інтересів громадян, якісне виконання завдань кримінального процесу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Заходи забезпечення кримінального провадження досліджували дуже багато видатних вчених-процесуалістів, серед яких: Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, О.Б. Муравін, С.М. Смоков, А.В. Холостенко, О.Г. Шило та багато інших. Безпосередньо аналізом тимчасового доступу до речей та документів займалися: С.В. Андрусенко, В.Д. Берназ, І.В. Гловюк, В.В. Коваленко, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова та інші.

Безумовно, праці вказаних науковців зробили величезний внесок у розвиток та вдосконалення механізмів застосування тимчасового доступу до речей та документів, як заходу забезпечення кримінального провадження, але слід зазначити, що залишились невизначеними деякі теоретичні питання та практичні проблеми реалізації вказаного заходу.

Виклад основного матеріалу. Перелік заходів забезпечення кримінального провадження передбачено в ч. 2 ст. 131 КПК, серед яких зазначено і тимчасовий доступ до речей та документів. Як передбачає ч. 1 ст. 131 КПК, метою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є досягнення дієвості кримінального провадження [1].

Тимчасовий доступ до речей та документів регламентує Глава 15 КПК, де в ч.1 ст.159 КПК зазначено, що тимчасовий доступ до речей та документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитись з ними, зробити їх копії, та у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

До набрання чинності діючого КПК, відповідно до ст.178 КПК України 1960 року [2], слідчий у випадку наявності точної інформації про місцезнаходження предметів та речей, які мали значення для досудового розслідування, за власною постановою здійснював їх виїмку. Проаналізувавши КПК 1960 року, можна зробити висновок, що законодавець відносив виїмку до слідчої дії, оскільки розмістив її в тій самій главі, що і обшук. За винятком процедурних питань, суть тимчасового доступу до речей та документів, за нашим переконанням, залишилась такою самою, як і у виїмки за КПК 1960 року. Таким чином, постає питання про процесуальну природу тимчасового доступу до речей та документів: це захід забезпечення кримінального провадження чи слідча (розшукова) дія.

Деякі науковці вважають, що виїмка в редакції КПК 1960 року не мала процесуального значення самостійної слідчої дії, а отже, могла бути віднесена до процесуальних дій слідчого, які мали забезпечувальний характер. Виходячи з цього, позицію законодавця щодо віднесення в КПК 2012 р. виїмки до заходів забезпечення кримінального провадження вважають такою, що відповідає сутності і призначенню цієї процесуальної дії [5, с. 144]. Ми не можемо погодитись з такими твердженнями та вважаємо, що не все так однозначно.

Виходячи з теорії кримінального процесуального права, слідча дія – це сукупність пошуково-пізнавальних і посвідчувальних прийомів, які проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом суб'єктом у визначеному для кожного з них порядку з метою виявлення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів для їх перевірки [4, с. 393].

У діючому КПК в ч. 1 ст. 223 зазначено, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. У свою чергу, в ч. 2, 3 ст. 93 КПК зазначено, що сторони кримінального провадження, з-поміж іншого, здійснюють збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових осіб та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експерта, висновків ревізії та актів перевірок. На нашу думку, такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів, за своєю суттю є засобом збирання доказів, що вказує на приналежність цієї процесуальної дії до слідчих (розшукових) дій. Єдиним елементом при здійсненні процедури тимчасового доступу до речей та документів, який можна віднести до забезпечення дієвості кримінального провадження, на нашу думку, може слугувати отримання судового дозволу на тимчасовий доступ до таких речей та документів. Однак отримання такого судового дозволу на доступ притаманне і такій процесуальній дії, як обшук, яку законодавець беззаперечно відніс до слідчих (розшукових) дій. Якщо проаналізувати тимчасовий доступ до речей та документів та обшук, то можемо бачити однаковість цілей вказаних процесуальних дій, а саме: отримання доказів, які мають значення для кримінального провадження.

Посилання деяких науковців на те, що виїмка КПК 1960 року, а також і тимчасовий доступ до речей та документів діючого КПК, була лише процесуальною дією, що має забезпечувальний характер, оскільки слідчий отримує лише об'єкт, який у подальшому підлягає огляду та експертним дослідженням, вважаємо не зовсім обґрунтованою, оскільки при таких слідчих (розшукових) діях, як огляд та обшук речей та документів, які вилучаються в подальшому, також підлягають огляду та експертним дослідженням за необхідності.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що така процесуальна дія, як тимчасовий доступ до речей та документів, підлягає більш детальному вивченню та аналізу з метою виявлення дійсної її процесуально-правової природи, що, беззаперечно, позитивно вплине на правозастосовчу діяльність.

Ще одним, на нашу думку, неоднозначним рішенням законодавця є закріплення в КПК положення про надання права тимчасового доступу до речей та документів сторонам кримінального провадження – підозрюваному, обвинуваченому, захиснику. Не викликає сумніву, що метою цього було забезпечення змагальності кримінального процесу, однак таке рішення, на нашу думку, може призвести до цілого ряду проблем. Насамперед труднощі виникають не під час подання клопотання, його розгляду та отримання дозволу на такий доступ, а під час реалізації такого доступу до речей та документів. Аналіз слідчої практики щодо застосування тимчасового доступу до речей та документів показує, що ті органи досудового слідства, які здійснюють такі дії, проводять їх за вимогами та правилами слідчих (розшукових) дій, у рамках яких здійснюється вилучення будь-якого майна. Перш за все, крім вимог ст. 166 КПК, особа, яка здійснює тимчасовий доступ до речей та документів, складає протокол про такий доступ, при цьому

доступ здійснюється у присутності двох понять, які вносяться у протокол. По-друге, у випадку наявності дозволу слідчого судді на вилучення речей та документів особа, що здійснює таке вилучення, проводить пакування та опечатування цих речей та документів у присутності понять та особи власника. У подальшому при необхідності детального огляду вказаних речей та документів слідчий, що здійснює кримінальне провадження, проводить такий огляд також у присутності понять. На наш погляд, ця практика є цілком виправданою та гарантує неможливість внесення будь-яких змін у вилучені речі та документи. При здійсненні тимчасового доступу до речей та документів інших осіб із числа сторін кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, захисник) здійснення відповідних процедур виглядає якщо не неможливим, то мало ймовірним. Крім цього, органи досудового розслідування, які здійснюють за дозволом слідчого судді виїмку речей та документів, згідно з діючим законодавством несуть відповідальність за схоронність вилучених речей та документів, але що стосується відповідальності інших осіб із числа сторін кримінального провадження, яким законодавцем надано право здійснення подібних дій, то вказаний аспект законодавством не регламентується. Цей факт дає можливість для певного зловживання та перешкоджання досудовому розслідуванню, особливо, якщо це стосується оригіналів речей та документів.

На наше переконання, у главі 15 КПК в цілому та конкретно у ст. 159 КПК необхідно внести зміни, а саме: здійснення тимчасового доступу до речей та документів, за правилами проведення слідчих (розшукових) дій, тобто сторони кримінального провадження можуть ініціювати перед органами досудового розслідування подання клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, а у разі відмови органом досудового розслідування у поданні такого клопотання, самостійного звернення до слідчого судді з таким клопотанням, але із зобов'язанням здійснення тимчасового доступу до речей та документів органу досудового розслідування, який здійснює кримінальне провадження. Крім цього, з метою запобігання можливим порушенням закріпити обов'язковість участі у проведенні такого доступу ініціатора звернення з відповідним клопотанням.

Опитування працівників органів досудового розслідування вказує, що саме таким шляхом і йде практика застосування тимчасового доступу до речей та документів.

Крім цього, дуже доречно, на наш погляд, звернути увагу у своїй праці Гловюк І.В. та Андрусенко С.В. на той факт, що, відповідно до ст. 160 КПК, ініціаторами забезпечення тимчасового доступу до речей та документів є сторони кримінального провадження, однак нічого не зазначено про потерпілого. Останні зазначили, що з метою запобігання порушенням прав потерпілого потрібно внести зміни до ст. 160 КПК та зазначити право потерпілого на звернення з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів [3, с. 294]. Ми повністю погоджуємося з авторами, але із зазначенням того, що потерпілому необхідно надати право на ініціювання перед органами досудового розслідування звернення про тимчасовий доступ до речей та документів.

Також хочемо зазначити, що законодавець з метою унеможливлення здійснення порушень прав та законних інтересів осіб занадто ускладнив процедуру тимчасового доступу до речей та документів та зробив її однаковою для усіх випадків. Хоча це не завжди доцільно. В ході досудового розслідування слідчому може знадобитись лише ознайомитись чи зробити копії певних речей та документів, які знаходяться у володінні особи, і остання не заперечує проти таких дій. На нашу думку, коли мова йде не про вилучення речей та документів, і власник цих речей та документів не заперечує, то здійснювати передбачену законом процедуру отримання доступу не є виправданим. Тому з метою оптимізації досудового розслідування в наведених вище випадках пропонуємо спростити процедуру та запровадити можливість здійснення тимчасового доступу до речей та документів без ухвали слідчого судді.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене вважаємо, що науковцям потрібно детально проаналізувати таку процесуальну дію, як тимчасовий доступ до речей та документів, з метою встановлення її правової природи. Крім цього, вважаємо за можливе запропонувати внесення змін до глави 15 КПК з метою надання права стороні захисту, потерпілому та його представникам ініціювання звернення про тимчасовий доступ до речей та документів, а безпосереднє його проведення закріпити за органами досудового розслідування, які здійснюють відповідне кримінальне провадження, за правилами проведення слідчих (розшукових) дій. Також при відповідних умовах внести зміни в КПК щодо спрощення процедури здійснення тимчасового доступу до речей та документів. Переконані, що всі запропоновані зміни позитивно вплинуть на якість здійснення досу-

дового розслідування та в жодному разі не порушать прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17, із змін., станом на 01.08.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/4651-17>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 28.12.1960 р. № 5290-17, із змін., станом на 18.09.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
3. Гловюк І.В., Андрусенко С.В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналитичне право*. 2013. № 2–3. С. 293–297.
4. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
5. Руденко М. Тимчасовий доступ до речей та документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 143–147.

Надійшла до редакції 25.01.2019

SUMMARY

Lisnichenko D.V. Temporary access to things and documents: analysis and problematic aspects. The article deals with study of temporal access to things and documents as one of the types of measures to ensure criminal proceedings. The rules regulating the implementation of temporary access to things and documents are analyzed. On the basis of the analyzed norms an attempt was made to determine the legal nature of temporary access to things and documents and its historical origin. As a result of the analysis, parallels have been found between temporal access to things and documents and such investigative action as the isolation that took place in the 1960 Criminal Procedure Code of Ukraine. The procedure for initiating and temporarily accessing things and documents is considered in detail. Identified and investigated problems during the practical application of temporary access to things and documents.

The attention is paid to the necessity of procedural regulation of the procedure of appeal to an investigating judge of a separate circle of subjects. It also indicated the need to extend the range of subjects of temporary access to things and documents, namely the victim. In order to optimize the use of temporary access to things and documents, the additions and proposed changes are formulated. The detailed regulation of the procedure for temporary access to things and documents and the search for solutions to existing problems will in the future make it impossible to mislead or duplicate the rules governing this measure, which in turn will guarantee the observance of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, and qualitative performance of tasks criminal process.

Keywords: *temporary access to objects and documents, the parties, the investigating judge, reasonable suspicion, seizure.*

УДК 343.12 : 343.353

Нізельник О.І. ©

(ГУ НП в Дніпропетровській області)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-160-163

**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЖИМУ
СЕКРЕТНОСТІ В ОРГАНАХ ТА ПІДРОЗДІЛАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
(за матеріалами ГУ НП в Дніпропетровській області)**

Розглянуто особливості здійснення заходів забезпечення режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції на прикладі Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області в сучасних умовах. Наголошено, що зазначена структура режимно-секретної діяльності за період її започаткування і по цей час показала свою виключну практичність та доцільність стосовно належного забезпечення режиму секретності та охорони державної таємниці в Головному управлінні Національної поліції в Дніпропетровській області.

Питання діяльності Управління режиму та технічного захисту інформації, підпорядкованих режимно-секретних органів та стан режимно-секретного забезпечення оперативно-службової діяльності в підрозділах поліції Дніпропетровської області знаходиться під контролем керівництва Головного управління та безпосередньо Управління режиму та технічного захисту інформації.

Ключові слова: *режим секретності, охорона державної таємниці, режимно-секретні органи, стан режимно-секретного забезпечення оперативно-службової діяльності, Управління режиму та технічного захисту інформації.*

© Нізельник О.І., 2019

Постановка проблеми. Сучасний етап радикальних реформ в Україні в умовах соціально-економічних, політичних зрушень, поляризації думок і суспільних рухів, оновлення законодавства зумовлюють необхідність особливої уваги до проблем дотримання режиму секретності при здійсненні оперативно-службової діяльності в органах та підрозділах Національної поліції України, оскільки у процесі оперативно-службової, слідчої діяльності співробітники поліції, особливо оперативні підрозділи, а на теперішній час і слідчі підрозділи мають справу з інформацією, яка не підлягає широкому розповсюдженню. Ця інформація стосується окремих форм, методів, прийомів і результатів діяльності органів Національної поліції щодо вирішення завдань протидії злочинності, зміцнення правопорядку й віднесена законодавством до категорії державної таємниці. Усі зазначені та ще ряд специфічних аспектів мають важливе значення в забезпеченні режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади особливостей та організації забезпечення режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції, визначення проблем забезпечення збереження державної таємниці при проведенні оперативно-розшукової діяльності, здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій постійно знаходяться в полі зору вітчизняних вчених та практиків.

У різні часи цієї проблеми торкались такі науковці та практики: Артемов В.Ю., Бервенко С.Л., Білий А.В., Гриценко В.Г., Долженков О.Ф., Єфімов В.В., Захаров В.П., Зубач І.М., Кириченко О.В., Клюєв О.М., Куценко Д.В., Меживой В.П., Макаренко В.В., Матвієнко П.В., Марущак А.І., Ніколайчук В.А., Новиков О.В., Нізельник О.І., Пчолкін В.Д., Пекарський С.П., Панасюк С.А., Попов І.О., Рижков Е.В., Роїна О.М., Севрюкова Г.С., Стрілець Б.В., Черков В.О., Черкова М.Ю., Юнаков М.М., Шлома Г.О. та ін.

Однак зазначені питання в умовах реформованого кримінального процесуального законодавства, законодавства про оперативно-розшукову діяльність, реформування якого ще не завершено й вимагає кропіткої роботи практиків та вчених у виробленні чітких механізмів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та недопущення розголошення державної таємниці, вимагає проведення наукових досліджень стосовно дискусійних положень.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти, що пов'язані з особливостями та організацією забезпечення режиму секретності в органах та підрозділах Національної поліції в сучасних умовах на прикладі Управління режиму та технічного захисту інформації Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області.

Виклад основного матеріалу. З початку утворення ГУНП в Дніпропетровській області [2] та підпорядкованих йому підрозділах поліції, які утворено відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 16.10.2015 № 730, було проведено заходи щодо організації та налагодження роботи із забезпечення режиму секретності.

У Головному управлінні для провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, в установленому порядку, УСБУ у Дніпропетровській області було надано окремий спеціальний дозвіл, під яким працювали підпорядковані йому структурні підрозділи, а саме: УКР, УОТЗ, УОС, УБЗПТЛ, УПН, ВКрР, УРТЗІ, УІАП, ССЗ, УФЗБО, УОАЗОР, УПД, УЛМТЗ, УЗТ, УКЗ, управління «КОРД», ВСП, відділ внутрішнього аудиту, відділ правового забезпечення, відділ міжнародного поліцейського співробітництва, сектор з питань пенсійного забезпечення, відділення забезпечення автотранспорту, ізолятори тимчасового тримання № 1–7, полк поліції особливого призначення, полк патрульної служби поліції особливого призначення «Дніпро-1», рота патрульної служби поліції особливого призначення «Січеслав», рота патрульної служби поліції особливого призначення «Кривбас». Також спеціальні дозволи на провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, було надано Дніпровському, Жовтоводському, Кам'янському, Криворізькому, Нікопольському, Новомосковському, Павлоградському та Синельниківському відділам поліції ГУНП, під якими працюють підпорядковані їм відділення поліції ГУНП.

У подальшому для належного забезпечення режиму секретності Спеціальною експертною комісією УСБУ, на підставі відповідних заявок ГУНП, проведено відповідні спеціальні експертизи та прийнято рішення про надання дозволів на здійснення діяльності, пов'язаної з державною таємницею 8 структурним підрозділам апарату Головного управління (Управлінню оперативно-технічних заходів, Слідчому управлінню, Управлінню інфо-

рмаційно-аналітичної підтримки, Управлінню оперативної служби, Управлінню стратегічних розслідувань, Управлінню карного розшуку, Управлінню протидії наркозлочинності та Управлінню боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми).

З метою організації та здійснення заходів щодо забезпечення режиму секретності та постійного контролю за його додержанням у підрозділах поліції було створено режимно-секретні органи, які в установленому порядку погоджено з УСБУ у Дніпропетровській області.

У подальшому за сприянням та контролем УРТЗІ ГУНП в органах і підрозділах, які провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, було розроблено та впроваджено в діяльність необхідну документацію, яку визначено нормативно-правовими актами з питань охорони державної таємниці.

Для належної організації режиму секретності та здійснення заходів щодо надання допуску та доступу до секретної інформації, УРТЗІ ГУНП проведено роботу щодо передачі до територіальних відділів поліції Головного управління облікових карток громадян про надання допуску та доступу до державної таємниці ф. 6 Порядку 939 [4] та зобов'язання громадянина України у зв'язку з допуском до державної таємниці ф. 9 Порядку 939 [4]. Беручи до уваги значний обсяг робіт, УРТЗІ ГУНП було складено графік, відповідно до якого станом на 22 жовтня 2018 року картки у повному обсязі передано до Криворізького, Кам'янського, Новомосковського, Дніпровського, Нікопольського, Павлоградського, Жовтоводського та Синельниківського відділів поліції Головного управління, яким надано дозвіл на здійснення діяльності, пов'язаної з державною таємницею. З метою недопущення необгрунтованого допуску та доступу осіб до секретної інформації УРТЗІ ГУНП посилено контрольно-методичні функції з цього питання.

З метою належного зберігання матеріальних носіїв секретної інформації та забезпечення режиму секретності за дорученням начальника ГУНП організовано та розпочато роботу по обладнанню режимних приміщень режимно-секретних органів ГУНП та його структурних підрозділів відповідно до встановлених вимог. Зокрема, Головним управлінням опрацьовано питання щодо встановлення у приміщеннях режимно-секретних органів вхідних дверей, які мають сертифікат відповідності для забезпечення межі вогнестійкості 0,6 годин, та обладнання вказаних режимних приміщень автоматичною пожежною сигналізацією, яка відповідає Національним стандартам України. За результатами проведеної роботи було отримано відповідні комерційні пропозиції, які направлені до УФЗБО Головного управління для опрацювання та вирішення питання щодо можливого виділення додаткових коштів з подальшим проведенням тендеру по проведенню необхідних робіт. Рішенням керівництва ГУНП на зазначені цілі виділено необхідну суму коштів для встановлення 39 дверей для режимних приміщень структурних підрозділів ГУНП та обладнання вказаних режимних приміщень автоматичною пожежною сигналізацією, яка відповідає Національним стандартам України.

У свою чергу, з метою вивчення й оцінки стану охорони державної таємниці, виявлення недоліків і порушень режиму секретності, установлення їх причин, ужиття необхідних заходів, спрямованих на усунення виявлених порушень та недоліків, удосконалення охорони державної таємниці, УРТЗІ ГУНП постійно здійснюються комплексні та тематичні перевірки стану охорони державної таємниці та забезпечення режиму секретності у структурних підрозділах та територіальних відділах і підпорядкованих їм відділеннях поліції. Крім того, працівниками УРТЗІ ГУНП забезпечується участь у тематичних перевірках забезпечення режиму секретності та охорони державної таємниці у підрозділах ГУНП, які проводилися комісією УСБУ у Дніпропетровській області. Супроводження визначених перевірок здійснюється з метою контролю за виконання секретних робіт та надання практичної допомоги суб'єктам режимно-секретної діяльності підрозділів поліції Головного управління.

За необхідністю за фактами порушення режиму секретності, у встановленому порядку, проводяться відповідні службові розслідування, з притягненням винних працівників поліції ГУНП до дисциплінарної відповідальності.

Метою вжитих заходів є належний рівень режимно-секретного забезпечення оперативно-службової діяльності підрозділів поліції ГУНП.

З метою створення автоматизованих систем класу 1, призначених для обробки інформації з обмеженим доступом, УРТЗІ ГУНП проводяться заходи з радіомоніторингу та спеціальні інструментальні дослідження на об'єктах інформаційної діяльності органів та підрозділів поліції Головного управління.

Висновок. Зазначена структура режимно-секретної діяльності за період її започа-

ткування і по цей час показала свою виключну практичність та доцільність, що сприяє належному забезпеченню режиму секретності та охорони державної таємниці в ГУНП в Дніпропетровській області.

Питання діяльності УРТЗІ, підпорядкованих режимно-секретних органів та стан режимно-секретного забезпечення оперативно-службової діяльності в підрозділах поліції області знаходиться під контролем керівництва Головного управління та УРТЗІ ГУНП.

Бібліографічні посилання

1. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. *ВВР України*. 1994. №16. Ст.93 (із змінами та доп.).
2. Аналітична довідка Управління режиму та технічного захисту інформації Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області за 2018 рік. Дніпро, ГУНП в Дніпропетровській області. 37 с.
3. Нізельник О.І., Єфімов В.В. Місце та значення забезпечення державної таємниці в оперативно-розшуковій та кримінальної процесуальній діяльності. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (19–20 вересня 2013 року. Дніпропетровськ, ДДУВС. С. 484-486.
4. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 року № 939.

Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Nizelnik O.I. Features of implementation of measures to ensure secrecy in agencies and units of National police (based on the materials of the Main Department of National Police in Dnipropetrovsk region). The article considers the peculiarities of securing the secrecy regime in the bodies and units of the National Police on the example of the Main Department of the National Police in the Dnipropetrovsk region in modern conditions. It is noted that the specified structure of regime-secret activity during the period of its launch and at that time has shown its extreme practicality and expediency, which leads to the proper securing of the regime of secrecy and protection of state secrets in the Main Department of the National Police in the Dnipropetrovsk region.

The activity of the Office of the regime and technical protection of information subordinated to the regime-secret bodies and the state of regime-secret support of operational-service activity in the police units of the Dnipropetrovsk region is under the control of the management of the Main Directorate and directly the Office of the regime and technical protection of information.

Keywords: *secrecy regime, state secret security, secret and secret authorities, state of secret security of operational and service activities, regime management and technical protection of information.*

УДК 343.43

Постол О.І. ©

науковий співробітник
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-163-168

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ УЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Визначено зв'язки між домашнім насильством та інформаційними технологіями. Розглянуто окремі аспекти застосування кривдниками сучасних інформаційних технологій під час вчинення домашнього насильства. Висвітлено особливості використання інформаційних технологій для запобігання та протидії домашньому насильству.

Ключові слова: *домашнє насильство, інформація, інформаційні технології, мережі Інтернет, соціальні мережі.*

Постановка проблеми. Домашнє насильство є соціально небезпечним явищем, яке широко розповсюджене як у всьому світі, так і в Україні, про що свідчать статистичні дані дослідження «Економічна вартість насильства щодо жінок в Україні», UNFPA Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, відповідно до яких в Україні щороку від гендерно зумовленого насильства, зокрема домашнього насильства, гине близько 600 жінок,

© Постол О.І., 2019

у результаті чого економіка держави втрачає 1,5 млн. гривень, окрім того 2,4 млн. гривень становлять економічні витрати через непрацездатність жінок внаслідок домашнього насильства. Слід зауважити, що 1,1 млн. жінок на рік зазнають фізичного і сексуального насильства, та лише 15,9 % з них звертаються за допомогою до правоохоронних органів [1].

Наразі в нашій державі проблемі домашнього насильства приділяється велика увага та підтримка на державному рівні, зокрема 07 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який сприяв значним трансформаціям у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та, на відміну від попереднього Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001 року, запровадив більш дієві спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству.

Однак звертає на себе увагу факт відсутності будь-яких згадувань у даному Законі про вчинення домашнього насильства із застосуванням сучасних інформаційних технологій та інструменти протидії такому насильству. У зв'язку з чим виникає необхідність у визначенні такого поняття, як вчинення домашнього насильства із застосуванням інформаційних технологій та шляхів його запобігання і протидії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням проблеми домашнього насильства займалися вчені з різних галузей знань – адміністративного права, кримінального права, психології, соціології та інших – О.М. Бандурка, А.Б. Блага, О.В. Бойко, Ф.К. Думко, М.В. Євсюкова, Т.В. Журавель, Я.М. Квітка, О.В. Ковальова, О.О. Лазаренко, К.Б. Левченко, О.В. Негодченко, О.М. Ткаленко, Г.О. Христова, Х.П. Ярмак та ін. Однак практично відсутні наукові праці у цій сфері з боку науковців інформаційного права та кібербезпеки.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових праць та законодавства України виявити наявні проблеми, які існують у сфері запобігання та протидії домашньому насильству із застосуванням сучасних інформаційних технологій та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Домашнє насильство представляє собою особливу модель поведінки кривдника, яка спрямована на контроль і підтримку влади над членами своєї сім'ї. Така поведінка включає в себе дії фізичного, психологічного, економічного та сексуального характеру для контролювання постраждалої особи. Сучасні технології в цьому процесі можуть надати нові можливості для кривдника для залякування і переслідування постраждалої особи.

Так, кривдниками можуть бути використані мобільні телефони, смартфони, персональні комп'ютери, ноутбуки, системи фото- та відеофіксації, системи глобального позиціонування (GPS) та багато інших сучасних технологічних пристроїв.

По-перше, вони можуть бути засобом контролю постраждалої особи. Кривдники можуть систематично дзвонити постраждалій особі, надсилати текстові повідомлення з вимогою повідомити, де вона знаходиться. В міру вдосконалення і збільшення легкого доступу до програмного забезпечення, шпигунських програм, які, як правило, продаються для батьків, щоб контролювати поведінку своїх дітей, для кривдників є додатковими інструментами для контролювання членів своєї сім'ї. Наприклад, особи, які вчиняють домашнє насильство, можуть встановлювати програми-шпигуни на комп'ютерах постраждалих осіб. Це дає можливість записувати паролі і персональні ідентифікаційні дані, відстежувати веб-сайти, які відвідує постраждала особа, читати вхідні і вихідні повідомлення електронної пошти. Технології для відстеження та моніторингу дій і поведінки постраждалої особи в режимі реального часу, або в історичному плані, наприклад, відстеження GPS – кривдники можуть встановлювати пристрої під автомобілем, в сумці і т. ін., що забезпечує зручні укриття, з метою відслідковувати рух постраждалих осіб. Також відстежувати постраждалу особу без її відома кривдникам дозволяють можливості Bluetooth і настройки геолокації на смартфонах, планшетах і комп'ютерах. Високотехнологічні камери малих розмірів можуть встановлюватися у приміщеннях і контролюватися з інших джерел в будь-якому місці. Соціальні мережі, такі як ВКонтакте, Facebook, Twitter, Snapchat, Instagram, надають кривднику можливість контролювати дії постраждалої особи. Хоча деякі платформи відображають місто користувача, є такі, як Snapchat, які показують розташування особи, аж до рівня вулиці.

По-друге, для погроз на адресу постраждалої особи можуть використовувати інструменти мережі Інтернет, такі як електронна пошта або соціальні мережі, з метою залякування, приниження гідності та погроз.

По-третє, за допомогою сучасних інформаційних технологій можуть здійснюва-

тися маніпулювання та шантаж постраждалої особи. Не є винятком використання інформаційних технологій для залучення постраждалих осіб у насильницькі ситуації, наприклад, шахрайські публікації і рекламні оголошення (сайти знайомств, можливості працевлаштування і т. ін.). Використання технологій в якості інструменту для маніпулювання і поширення дезінформаційних і незаконних матеріалів, наприклад, інтимних фотографій та відео. Використання технологій в якості пропагандистського інструменту для заохочення гендерно обумовленого насильства.

Сучасні інформаційні технології можуть допомагати уникати відповідальності. Додатки дозволяють користувачам синхронізувати дані між пристроями. Кривдник може встановити ці додатки для синхронізації своїх пристроїв з постраждалою особою. Це дозволяє йому переглядати всі дії і файли, збережені на пристрої. Функціональність синхронізації може збільшити ризик для постраждалої від домашнього насильства особи, яка може використовувати свій телефон для зберігання доказів домашнього насильства, знімків травм, або історії перегляду, що показують результати пошуку про те, як наприклад, залишити кривдника та побороти домашнє насильство. Кривдники можуть також видаляти будь-які файли або повідомлення, які інкримінують їх дії.

Важливо, що з метою уникнення відповідальності за свої дії кривдники можуть використовувати різні технології забезпечення анонімності своїх дій у мережі Інтернет, а також програми безпечної передачі інформації. Серед найпоширеніших способів забезпечення анонімності можна виділити такі:

Проксі-сервери, які можуть бути використані, якщо кривдник бажає приховати свою справжню адресу в мережі Інтернет. Запити в мережі при використанні такого серверу здійснюються від імені проксі-серверу, не відображаючи імені комп'ютера особи, яка запитує інформацію.

VPN-сервери, за допомогою яких утворюється віртуальний захищений тунель між вузлами, який забезпечує цілісність та конфіденційність інформації, яка передається. Іншими словами «VPN» – це мережа, яка використовує мережу Інтернет для з'єднання віддалених сайтів або користувачів. Тому, якщо кривдник увійде через мережу «VPN», той, хто шукає користувачку IP-адресу, зможе дійти тільки до IP-адреси мережі «VPN», однак не побачити початкову IP-адресу користувача.

Darknet – прихована мережа не пов'язаних між собою віртуальних тунелів, яка забезпечує передачу даних у зашифрованому вигляді. При використанні Darknet, IP-адреса користувача є недоступною. Саме тому Darknet часто сприймається як інструмент для здійснення анонімної комунікації і незаконної діяльності.

The Onion Routing, так звана TOR-мережа – це мережа віртуальних тунелів для забезпечення анонімності в мережі Інтернет, яка створюється добровільними учасниками шляхом встановлення на власний комп'ютер або сервер програм-ретрансляторів (Relays), через які встановлюються з'єднання між користувачем і сервером у мережі Інтернет.

I2P – відкрита, розподілена, анонімна, самоорганізована комп'ютерна мережа, яка працює поверх загальнодоступних каналів зв'язку Інтернет. Особливостями функціонування цієї мережі є убезпечення її користувачів від вистежування.

Також з метою приховування своєї злочинної діяльності кривдники можуть застосовувати і традиційні методи криптографії – шифрування повідомлень. Однією з програм, яка може використовуватися з цією метою, є мобільне застосування Signal, Wire та інші, які шифрують потоковий голос та передають його через мережу Інтернет іншому абоненту. Важливо, що для цього користувачу не потрібно заводити окремий обліковий запис (використовується номер телефону) [2, с. 91–92].

Важливо зауважити, що домашнє насильство із використанням сучасних інформаційних технологій має особливості, які повинні враховуватися під час вироблення ефективних засобів протидії йому:

- різноманітність і доступність до багатьох технологій роблять їх доступними для кривдників;
- пов'язане з технологією насильство підриває почуття безпеки постраждалої особи: воно загрожує географічним і просторовим межах «безпечної відстані» або «безпечного місця», тобто правопорушення може бути зроблено без фізичного контакту і з будь-якого місця;
- кривдник може залишатися невідомим для постраждалої особи;
- образливі дії з використанням технологій вимагають менше часу і зусиль;
- тексти і зображення швидко розмножуються і існують протягом тривалого часу.

Особливими є також і наслідки вчинення домашнього насильства із застосуванням інформаційних технологій. У такому разі постраждала особа є більш вразливою та менш захищеною.

Однак, незважаючи на такі наслідки використання сучасних інформаційних технологій при домашньому насильстві, у той же час вони можуть стати і знаряддям захисту для постраждалої особи.

Так, наприклад, для осіб, постраждалих від домашнього насильства, в США було розроблено спеціальний додаток для iPhone і Android під назвою «Aspire News». У даному додатку можна знайти інформацію про організації, куди можна звернутися за допомогою. Крім того, даний додаток містить так звану «тривожну кнопку», при натисканні на яку в ситуації домашнього насильства відбувається оповіщення місцевих установ, які уповноважені запобігати і протидіяти домашньому насильству. Розробники даної програми також включили до неї можливість аудіо- та відеофіксації конфліктної ситуації, що може використовуватися як докази для підтвердження провини кривдника.

Схожий додаток було розроблено в Індії (Нью-Делі) під назвою «ICE» – це абревіатура від англійського "In case of emergency" (в екстрених випадках). Додаток допомагає його власникам встановити місцезнаходження і відправити сигнал SOS на кілька номерів телефонів, які вибирають самі користувачі.

Цікавим з точки зору забезпечення безпеки для постраждалих осіб є сучасні технології, що застосовуються до кривдника в Австралії у випадках підвищеного ризику для життя постраждалих осіб. Так, кривдників можуть зобов'язати носити електронні GPS браслети. Постраждалі особи при цьому мають окремий прилад, який видає попереджувальний сигнал тривоги про наближення кривдника [3].

Данні пристрої було б доцільно запровадити і в нашій державі, особливо в рамках спеціальних заходів з протидії домашньому насильству, а саме обмежувального припису та термінового заборонного припису, які, відповідно до статей 25 та 26 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», можуть містити такі заходи протидії: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [4]. Що сприяло б працівникам поліції виконувати вимоги статті 10 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а саме у частині здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашнього насильства протягом строку їх дії.

Важливо, що в законодавстві України хоча й відсутні поняття «технологічне насильство» або «вчинення домашнього насильства із застосуванням інформаційних технологій», однак існують певні норми, які захищають постраждалих осіб від незаконного втручання технологій в їх особисте життя.

Так, відповідно до статті 31 Конституції України [5], кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятком може бути передбачене частиною 2 статті 14 Кримінального процесуального кодексу України [6] втручання у таємницю спілкування на підставі судового рішення з метою виявлення чи запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети.

Згідно з частиною 2 статті 32 Конституції України, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Частиною 2 статті 11 Закону України «Про інформацію» [7] визначено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини.

Відповідно до пункту 2 частини 2 статті 8 Закону України «Про кібербезпеку» [8], Національна поліція України забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі; здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі.

Кримінальним кодексом України також встановлено відповідальність, згідно зі статтею 182 [9], за незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному

виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Крім того, згідно зі статтею 361 Кримінального кодексу України, особа несе відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, що призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації або до порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Також у статті 361-2 Кримінального кодексу України визначено відповідальність за несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає домашнє насильство, як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

У свою чергу, домашнє насильство, вчинене із застосуванням інформаційних технологій, можна віднести до психологічного насильства, яке в Законі визначено як форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Відповідальність за такі діяння настає згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення статті 173-2, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування [10].

Також слід зазначити, що із січня 2019 року набуває чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [11], згідно з яким Кримінальний кодекс України доповнено статтею 126-1, яка визначатиме домашнє насильство як умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо теперішнього чи колишнього подружжя або особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких до них відносинах, що призводить до фізичних або психічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, за що покарання буде у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до двох років.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що правопорушення, вчинене із застосуванням сучасних інформаційних технологій, має дуже високу латентність як через можливість здійснення операцій анонімно, так і через можливість видавати себе за іншу особу. Тому для виявлення та належної протидії таким правопорушенням необхідно регулярно проводити навчання як для співробітників правоохоронних органів, так і для інших суб'єктів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: навчання з питань інформаційних технологій; щодо конфіденційності в межах сім'ї та поза нею; безпечного користування сучасними інформаційними технологіями, соціальними мережами та мережами Інтернет, а також щодо відповідальності кривдника за вчинення домашнього насильства із застосуванням інформаційних технологій та відповідальності при використанні інформаційних технологій на порушення законодавства України.

Також важливим є підвищення обізнаності населення про те, як сучасні інформаційні технології можуть бути використані при домашньому насильстві, як забезпечити себе від таких дій та як забезпечити безпеку технологій, якими користується постраждала від домашнього насильства особа.

Бібліографічні посилання

1. Дослідження «Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні»: UNFPA Представництво Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні. URL: http://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/Infographics_UKR_1.pdf. – Назва з екрана.

2. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій: навчальний курс / А. Вінаков, В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина, М. Каліжєвський, О. Манжай, В. Марков, В. Носов, О. Соловійов. Київ, 2017. 148 с.

3. Современные технологии и проблема насилия в семье. URL: <http://old.ostanovinasilie.org>. – Назва з екрана.

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. – Назва з екрана.

5. Конституція України: Документ від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР>. – Назва з екрана.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.

7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.

8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>. – Назва з екрана.

9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Назва з екрана.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/8073-10>. – Назва з екрана.

11. Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59648. – Назва з екрана.

Надійшла до редакції 25.01.2019

SUMMARY

Postol O.I. Modern informational technologies as a meaning for committing domestic violence. The article deals with definition of links between domestic violence and information technologies. Some aspects of modern information technologies used by offenders while committing domestic violence, as well as technologies and programs that help to abusers to avoid responsibility for their unlawful actions, are discussed in the article. In addition, the article pays much attention to the foreign experience of using modern information technologies which are applied to ensure the safety of domestic violence victims.

In this case, there were highlighted some basic norms of the Ukrainian legislation that protect the victims from illegal interference of technologies in their personal life. There were also stressed such issues as the necessity for an adequate level of police training and other subjects in the field of prevention and counteraction to domestic violence on information technologies, the safe using of modern information technologies, social networks and Internet networks, so that those persons who have suffered from domestic abuse using modern information technology, would be able to receive timely and qualified assistance.

Keywords: domestic violence, information, informational technologies, Internet, social networks.

УДК 343.9

Фещин М.А. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-168-172

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КИШЕНЬКОВИХ КРАДІЖОК

Розглянуто особливості проведення огляду місця події при розслідуванні кишенькових крадіжок. Визначено, що основною слідчою дією, яка проводиться першочергово, є огляд місця злочину. На основі аналізу спеціальної юридичної літератури окреслено огляд місця події при розслідуванні кишенькової крадіжки не тільки як «сховище» значного доказового матеріалу, але і як суттєве джерело інформації про обставини вчинення злочину та осіб, які його вчинили. Розкрито цілі та завдання огляду місця події. Наведено перелік типових слідів, які можуть бути виявлені на місці вчинення кишенькової крадіжки.

Ключові слова: кишенькова крадіжка, розслідування, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, цілі проведення огляду місця події, досудове розслідування.

© Фещин М.А., 2019

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються в економічній, політичній та суспільній сферах життя, зниження рівня життя, низький ступінь соціального захисту громадян, економічна нестабільність, безробіття, суттєве майнове розшарування, безпритульність є причинами значного зростання протиправних діянь, і у цих умовах зростає кількість злочинів проти власності [4].

Одним із основних напрямів діяльності підрозділів поліції щодо захисту прав людини на володіння майном є розслідування кишенькових крадіжок. Практика діяльності підрозділів карного розшуку свідчить, що у великих містах склалася складна оперативна обстановка щодо протидії кишеньковим крадіжкам. Переважну більшість з них було скоєно у громадському транспорті та ринках. У той же час соціологічні дослідження показують, що кількість кишенькових крадіжок порівняно з іншими видами злочинів є значно вищою. Подібна латентність зумовлюється сукупністю факторів. По-перше, небажання потерпілих звертатись із заявою до правоохоронних органів. По-друге, незрозумілою неочевидністю найбільш „майстерних” крадіжок. По-третє, небажання самих працівників Національної поліції України реєструвати повідомлення про злочин, а згодом і розслідувати кримінальне провадження [1, с. 4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемні питання проведення огляду місця події, у тому числі при викраденні чужого майна шляхом крадіжки, вивчали дослідники кримінального процесу, криміналістики, судової психології, серед яких В.І. Алексійчук, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, Ф.В. Глазирін, В.Г. Гончаренко, В.І. Громов, Н.І. Клименко, О.Ф. Кобзар, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, П.М. Маланчук, А.П. Молчанова, М.П. Молибога, Б.Я. Петелін, В.І. Попов, Е.О. Разумов, О.Р. Ратінов, Ю.В. Рудницька, Ю.Д. Федоров, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та ін. Незважаючи на вагомий внесок науковців у розробку зазначеної проблематики, питання щодо організації і тактиці проведення огляду місця події слідчими при розслідуванні кишенькових крадіжок є недостатньо розробленими.

Тому **мета** нашої статті – визначити й охарактеризувати тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування кишенькових крадіжок.

Виклад основного матеріалу. Основною слідчою дією, яка проводиться першочергово, є огляд місця злочину. Прибуття на місце скоєння крадіжки має відбуватися якомога швидше після отримання повідомлення про вчинений злочин [4]. Огляд – це слідча (розшукова) дія, під час якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Огляд проводять слідчий, прокурор з метою виявлення та фіксування відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України) [2].

У криміналістиці та слідчій практиці розроблено загальні вимоги, що стосуються всіх видів слідчих оглядів, зокрема:

1) єдине керівництво оглядом. Цією слідчою (розшуковою) дією завжди керує слідчий, а інші учасники підпорядковані йому (надають допомогу), що сприяє планомірності й узгодженості в діях;

2) своєчасність і невідкладність огляду. Слідчий огляд необхідно здійснювати негайно після отримання повідомлення про подію злочину, що забезпечує отримання всебічної інформації про подію та оперативність у здійсненні розшукових заходів;

3) об'єктивність, усебічність і повнота огляду. Об'єкти, пов'язані з механізмом учинення злочину, мають бути вилучені та досліджені (оцінені);

4) цілеспрямованість й активність огляду. Виявлення, вилучення та дослідження доказів під час огляду потрібно здійснювати цілеспрямовано;

5) планомірність, системність і послідовність огляду передбачає правильну його організацію та певний порядок проведення, визначення меж огляду, послідовність пересування пошукової групи, застосування найефективніших методів і прийомів огляду;

6) застосування науково-технічних засобів, без яких виявлення, фіксування вилучення і транспортування слідів злочину й інших речових доказів у низці випадків є неможливими;

7) використання спеціальних знань;

8) безпечність огляду, що досягається правильною його організацією, розподілом функцій між учасниками слідчої (розшукової) дії, оптимальним використанням криміналістичних засобів і спеціальних знань;

9) використання оперативно-розшукової інформації, що надає можливість отримати додаткові відомості про характер події, осіб, причетних до злочину, місцезнаходження й ознаки об'єктів, які мають значення у кримінальному провадженні, уточнити межі та порядок проведення огляду;

10) залучення допомоги громадськості, яка може брати участь у слідчому огляді як у процесуальній формі (поняті), так і непроцесуальній (для обстеження великої за площею території, охорони місця події тощо);

11) взаємодія слідчого з іншими суб'єктами, зокрема дільничними, що сприяє ефективному і швидкому розслідуванню кримінальних правопорушень [7].

Цих вимог необхідно дотримуватися й під час проведення огляду місця вчинених кишенькових крадіжок.

Серед СРД у справах про крадіжки чужого майна дуже важливу роль відіграє огляд місця події, який, як відомо, є не тільки «сховищем» значного доказового матеріалу, але є суттєвим джерелом інформації про обставини вчинення злочину та осіб, які його вчинили. Результати огляду використовують при провадженні інших СРД, оперативно-розшукових заходів і визначають подальший напрям розслідування. У криміналістичній літературі під оглядом місця події розуміють невідкладну слідчу дію, що складається з пізнавальних і посвідчувальних операцій слідчого, які виконуються ним на місці виявлення ознак скоєного злочину з метою відшукування та закріплення слідів, предметів та інших об'єктів, які дозволяють встановити механізм події, що відбулась, та встановити обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [1, с. 64-65].

На нашу думку, слідчий не повинен забувати, що кишенькова крадіжка відрізняється тим, що внаслідок її вчинення залишається мінімум слідів, які можна використати як доказ і віднести до події злочину. Внаслідок пошкодження сумки, пакету або іншої ручної поклажі залишаються сліди порізу. Крім того, на самих викрадених предметах залишаються сліди рук злочинця. На місці події можна виявити викрадений гаманець (злочинець забирає з нього гроші і викидає його), шматочок бритви (якою користувався злочинець), документи (які злочинець викрав разом з цінними речами, а потім викинув), Sim-карту мобільного телефону тощо. Також у зв'язку з тим, що громадські місця все більше обладнуються засобами прихованого видеоспостереження, нерідко факт крадіжки фіксується камерою [3]. Тому огляд місця події є доцільним у всіх випадках, коли злочинець міг викинути викрадені речі, залишити сліди свого перебування, а також для детального дослідження обставин і способу скоєння кишенькової крадіжки. При виявленні кинутих злочинцем речей або викрадених предметів перевіряють, чи немає на них слідів пальців. У позитивному випадку призначається дактилоскопічна експертиза. Якщо на предметах, тілі або одязі підозрюваного виявляються частини або частки речовини, що зберіглася в кишнях або сумці потерпілого (тканини, тютюну, пилу, волосся і т.п.), повинні бути проведені їх порівняльне дослідження і подальша експертиза [5].

Огляд місця події може бути проведений оперативно, що дозволяє успішно спрогнозувати розслідування у кримінальному провадженні, висунути обґрунтовані версії, вести направлений пошук підозрюваних, визначити коло СРД та необхідних оперативно-розшукових заходів. У тих випадках, коли кишенькового крадія оперативна група затримує на місці вчинення злочину, огляд місця події доцільно проводити негайно одному з працівників цієї групи. Тоді розрив у часі між затриманням злочинця й оглядом місця події скоротиться до мінімуму, а сам огляд буде своєчасним і найбільш повним. Тим більше, що проведення огляду місця події можливе і до порушення кримінальної справи.

Цілі проведення огляду місця події закріплені на законодавчому рівні: у ст. 237 КПК України йдеться, що огляд проводиться з метою виявлення слідів злочину та інших суттєвих доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, що мають значення для справи.

Загальним завданням огляду місця події є отримання фактичних даних про обставини минулої події, об'єкти та осіб, причетних до цієї події, їх зв'язок та взаємодію.

Окремими задачами огляду місця події є: встановлення можливих очевидців і свідків, які, судячи з обстановки місця події, могли бачити або чути, що відбувалося; виявлення слідів, які могли залишитись на дільниці події, що відбулась, та на використаних знаряддях; визначення об'єктів, які підлягають вилученню з місця події з метою встановлення учасників злочину.

Якість та результативність огляду місця події визначається:

а) своєчасним та повним здійсненням організаційно-підготовчих заходів, що забезпечують оптимальні умови для проведення огляду;

б) виконанням приписів кримінально-процесуального закону та розроблених у криміналістиці рекомендацій щодо порядку проведення огляду місця події;

в) точним виконанням обов'язків учасниками огляду місця події та погодженістю їхніх дій;

г) дотриманням правил кримінально-процесуального закону, що висуваються до складання протоколу огляду місця події.

Як зазначають співавтори А.А. Леві, при огляді місця події можуть бути встановлені такі обставини, які характеризують:

1) суб'єкт злочину: кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину; приблизний вік учасників злочину (повнолітні, неповнолітні); їх фізичні дані (зріст, будова тіла тощо); звички осіб, які вчинили злочин; наявність у них окремих навичок; професія; дані, які характеризують особливості психіки особи, яка вчинила злочин;

2) об'єкт злочину: на що було направлено злочинне посягання; що було безпосереднім предметом злочину; особливості предметів – їх родові та індивідуальні ознаки;

3) об'єктивну сторону злочину: час вчинення злочину; спосіб вчинення злочину; дії злочинця (злочинців) на місці вчинення злочину; обставини, які сприяли вчиненню злочину; наслідки вчиненого злочину; наявність причинного зв'язку між діями злочинця та наслідками, що настали;

4) суб'єктивну сторону злочину: мотив та цілі злочинця [1, с. 65-67].

Типові сліди злочину визначаються способом і предметом кишенькової крадіжки. На місці злочину можуть бути виявлені:

а) сліди злочинця (сліди рук, ніг, крові, слини, інших виділень, губної помади, мікрочастинки (одягу, взуття, волосся)); б) сліди знаряддя злочину (сліди розрізу й ін.); в) викинуті знаряддя злочину (леза бритви, загострені монети, пінцет скальпель тощо); г) речі, що належали потерпілому, від яких злодій поспішив позбутися (гаманець, барсетка, сумочка й ін.); д) предмети, викрадені в потерпілого (при затримці в момент здійснення крадіжки або безпосередньо після її здійснення), на яких можуть залишатися сліди, залишені колишнім власником.

На злочинці можуть бути виявлені сліди білого порошку (тальку, каніфолі тощо) для натирання пальців (щоб під час вчинення крадіжки не вислизнули цінності). Злочинці можуть переховувати викрадене під пластирними наклейками на тілі або пов'язками [6].

Специфіка розслідування кишенькових крадіжок потребує своєрідного підходу до проведення огляду місця події. Іноді потерпілі особи не можуть точно вказати на місце, час та спосіб вчинення крадіжки, і це ускладнює проведення початкових СРД, у тому числі огляді місця події, який має велике значення для повного й об'єктивного розслідування кишенькової крадіжки. Огляд місця події є обов'язковою слідчою дією, і його не можна замінити будь-якою слідчою дією, особливо при кишенькових крадіжках, методика розслідування яких має свої особливості. Однією з таких особливостей, на наш погляд, є обмеженість доказів на момент порушення кримінального провадження. І саме своєчасний та ретельний огляд місця події дозволяє в цьому випадку виявити та долучити до справи речові докази. Однак ця важлива СРД проводиться не у кожній кримінальній справі, порушеній за фактом вчинення кишенькової крадіжки. Існує навіть думка, що оглядати місце вчинення кишенькової крадіжки немає потреби, оскільки здебільшого злодія затримують під час або безпосередньо після вчинення злочину. У той же час практикою доведена необхідність проведення огляду місця події як при затриманні злочинця в момент вчинення кишенькової крадіжки, так і тоді, коли він встиг викинути викрадене або зник із місця вчинення злочину. При цьому огляд місця події у таких випадках повинен проводитись негайно, особливо коли є небезпека, що обстановка може змінитись.

Ми погоджуємося з думкою О.Ф. Кобзаря та К.О. Чаплинського, що успіх розслідування кишенькових крадіжок залежить від того, наскільки оперативно та кваліфіковано буде проведено огляд місця події та інші невідкладні СРД. Огляд місця події є незамінною слідчою дією, оскільки інформацію, отриману при огляді, здебільшого неможливо виявити в будь-якому іншому місці, здобути шляхом проведення інших СРД [1, с. 68-69].

Висновки. Оцінюючи в цілому рівень роботи з розкриття злочинів, слід зазначити, що професійне вміння слідчого, працівників оперативних підрозділів та інших осіб, які сприяють їм у проведенні цієї унікальної слідчої дії, достатньою мірою ще не виявляються. Багато слідчих та оперативних працівників ще недостатньо володіють знанням

способів приховування злочинів, не звертають уваги на можливості їх виявлення на місці події, хоча, як свідчать дослідження, злочинці в 30% випадків з числа вивчених справ вживали заходів до того, щоб не залишати слідів на місці злочину, у 25,6% – знищували сліди, знаряддя злочину й інші предмети, що їх викривають.

Значним резервом поліпшення роботи з розкриття кишенькових крадіжок на початковому етапі досудового розслідування є забезпечення підвищення майстерності працівників слідства і карного розшуку, в тому числі вміння шукати і знаходити сліди. Також необхідно звернути увагу, що огляд місця події не терпить «ігнорування» щодо себе, і чим з більшою «ввічливістю» підійти до його проведення, тим менше проблем виникне при подальшому розслідуванні кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. Кобзар О.Ф., Чаплинський К.О. Методика розслідування та попередження кишенькових крадіжок: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 161 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення 10.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Криміналістична характеристика кишенькових крадіжок. URL: <http://ni.biz.ua/10-2/4712.html>.
4. Маланчук П.М., Молчанова А.П. Особливості розслідування крадіжок. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/65456/1/Malanchuk_Molchanova.pdf.
5. Особливості розслідування кишенькових крадіжок. URL: <http://ifreestore.net/2523/106>.
6. Розслідування кишенькових крадіжок. URL: <http://www.refine.org.ua/pageid-11681-7.html>
7. Рудницька Ю.В. Огляд місця події під час розслідування крадіжок, учинених неповнолітніми. URL: <https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/eFile/31438>.

Надійшла до редакції 16.01.2019

SUMMARY

Feshchin M.A. Features of inspection of crime scene during investigation of pickpocketing.

The article describes the features of the inspection of the scene during the investigation of pickpocketing. A set of factors determining the latency of pickpocketing has been determined. It is noted that the main investigative action, which is carried out in the first place, is the inspection of the crime scene. On the basis of the analysis of special legal literature, an inspection of the scene of an incident during the investigation of pickpocketing is determined not only as a “repository” of significant evidence, but also as a significant source of information about the circumstances of the crime and the persons who committed it. The attention is focused on the fact that it is advisable to inspect the scene in all cases where the offender could throw away the stolen items, leave traces of his stay, as well as for a detailed study of the circumstances and method of pocket theft. Disclosed the goals and objectives of the inspection of the scene. A list of typical traces that can be found at the place of the theft of pocket theft.

Attention is drawn to the fact that the results of the inspection are used in the production of other PSAs, operational search activities and determine the further direction of the investigation. The article also determines that the specifics of the investigation of pickpocketing requires a peculiar approach to the inspection of the scene, because sometimes, the victims cannot accurately indicate the place, time and method of theft, and this makes it difficult to carry out the initial PSAs, including the inspection of the scene which is of great importance for the full and objective investigation of pickpocketing. It is noted that the inspection of the scene is a mandatory investigative action, and it cannot be replaced by any investigative action.

Key words: *pickpocketing, investigation, investigative (search) actions, inspection of the scene, purpose of the inspection of the scene, pre-trial investigation.*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

УДК 343.98:343.373

Єфімов В.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-173-176

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми та особливості оперативного-розшукового запобігання економічним злочинам в агропромисловому комплексі України. Наголошується, про те що для побудови сучасної моделі оперативного-розшукового запобігання економічним злочинам в АПК України, необхідно вирішити низку завдань: розкрити сутність криміналізації економічних відносин в аграрній сфері; виявити особливості функціонування об'єктів аграрного сектору у сучасних соціально-економічних відносинах й визначити основні фактори його криміналізації; виділити основні види економічних злочинів в зазначеній сфері; визначити на основі оцінки сучасного стану економічної злочинності в АПК: характер, тенденції й динаміку її розвитку; здійснити порівняльний аналіз економічної злочинності в досліджуваній сфері в різних регіонах України; розглянути сучасний механізм протидії економічній злочинності в АПК й виділити його недоліки; сформувати організаційно-економічні заходи протидії економічній злочинності в АПК; запропонувати підходи щодо вдосконалення діяльності органів та підрозділів Національної поліції в системі протидії економічній злочинності в АПК України.

Ключові слова: оперативного-розшукове запобігання, ознаки злочинів в сфері АПК України, злочинні дії, ознаки приховування злочинних дій, характеристика моделі викрадання, типові ознаки викрадань, особливості побудови версій.

Постановка проблеми. Аналіз ситуації, що складається у сфері АПК, показує, що криміногенні чинники значною мірою визначають не лише його сьогоденний стан, але і перспективи розвитку. Підтвердженням процесу активної криміналізації є кількість злочинів економічної спрямованості, що вчинюються в АПК, а також суми заподіяного матеріального збитку [1, с. 73-74].

Враховуючи вказані вище обставини, а також в цілях підвищення ефективності діяльності підрозділів захисту економіки Національної поліції виникла необхідність в концептуальному розгляді комплексу організаційних заходів, спрямованих на вивчення питання оперативного-розшукового запобігання економічним злочинам в агропромисловому комплексі України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові засади особливостей та організації оперативного-розшукового запобігання економічним злочинам, особливо здійснення цієї діяльності стосовно до окремих галузей економіки в спеціальній літературі говориться досить докладно, зокрема в роботах: К.В. Антонова, А.І. Берлача, В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, Я.Ю. Кондратьєва, В.С. Кубарєва, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, А.І. Капітанського, В.В. Матвійчука, Д.Й. Никифорчука, В.Л. Ортнського, В.І. Литвиненка, В.І. Лебеденка, К.М. Ольшевського, І.В. Сервецького, М.М. Перепелиці, В.Д. Пчолкіна; О.О. Савченка, О.П. Снігерьова, А.І. Федчака та ін.

© Єфімов В.В., 2019

Уважний аналіз опублікованих робіт свідчить, що по багатьох важливих питаннях оперативно-розшукового запобігання економічним злочинам в пріоритетних галузях економіки триває дискусія серед науковців та практиків, що вимагає подальшого дослідження, блоку питань, пов'язаних із раціональним використанням можливостей оперативних підрозділів Національної поліції щодо оперативно-розшукового запобігання економічним злочинам в АПК, а також на об'єктах господарювання в цілому й потребує комплексної системи вивчення та впливу з боку науково-дослідних установ.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти, що пов'язані з дослідженням оперативно-розшукового запобігання економічним злочинам на підприємствах АПК України.

Виклад основного матеріалу. В умовах постійної трансформації законодавства, політичної нестабільності, соціально-економічних перетворень, що не підкріплюються відповідним державним контролем, реформування агропромислового комплексу України супроводжується виникненням нових загроз економічної безпеки, серед яких в останні роки все більш нахабно проявляються загрози кримінального характеру: навмисне банкрутство підприємств, вчинення викрадань у завуальованих способах й методах й т.п.

Аналіз ситуації, що складається в сфері АПК, вказує на те, що криміногенні фактори в значній мірі визначають не тільки його сучасний стан, але й перспектив розвитку. Підтвердженням процесу активної криміналізації є кількість злочинів економічної спрямованості, що вчинюються в ключових підгалузях АПК, а також сумами завданих збитків. Співробітниками підрозділів захисту економіки Національної поліції все частіше виявляються факти вчинення злочинів, що пов'язані з неправомірною вигодою, серед керівників агропідприємств, в сфері виділених державних кредитів й матеріальних ресурсів для розвитку аграрної сфери. Значна кількість фактів зловживань виявляється в сфері цільового використання бюджетних коштів, що виділяються Урядом на розвиток АПК, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій в сільському господарстві. Окремого ефективного реагування потребують правовідносини в сфері землекористування та охорони природних ресурсів.

Теорія оперативно-розшукової діяльності склалася як самостійна галузь наукового знання в результаті інтеграції та диференціації системи наук розвідки, контррозвідки та кримінального циклу. Формуючись у рамках криміналістики, теорія ОРД почала формувати специфічну систему знань, що вивчає типові ознаки латентних злочинів й найбільш ефективні, насамперед негласні сили, засоби і методи, що використовуються оперативними підрозділами для своєчасного виявлення, попередження і розкриття злочинів, забезпечення невідворотності відповідальності за їх вчинення [2, с. 46].

На думку В.В. Мишко, одним із різновидів запобігання злочинам є оперативно-розшукове запобігання. Не існує єдиного погляду щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам. Дослідники використовують різні термінологічні визначення цієї категорії: “оперативно-розшукове запобігання”, “оперативно-розшукова профілактика”, “попередження”, “припинення” тощо. Але ж універсальною вважають категорією, яка б адекватно відображала форми оперативно-розшукової протидії злочинності, а саме оперативно-розшукове запобігання злочинам [3].

Аналіз оперативно-розшукової практики показує, що в даний час зловмисники, що діють в окремих ланках АПК, нерідко об'єднуються між собою і протиправними діями здобувають міжрегіональний характер. Тенденція до інтеграції (об'єднання) дій злочинців, що діють у зазначеній сфері вимагає вдосконалення оперативно-розшукового перекриття об'єктів АПК, зокрема підвищення ефективності взаємодії оперативних підрозділів, на території обслуговування яких вони відбуваються. Справа в тім, що створення і реалізація надлишків продукції нерідко неможливі в одній ланці. У той же час розміщення підприємств іноді не збігається з розташуванням їх сировини і баз збуту. У результаті різні об'єкти АПК, що поставляють один одному сировину і реалізують готову продукцію, можуть знаходитися в різних районах і обслуговуватися різними оперативними підрозділами.

Необхідно також обов'язково використовувати, на наш погляд, результати оперативного обслуговування територій і об'єктів економіки підрозділами кримінальної поліції, що в свою чергу, припускає найвищий рівень взаємодії. Зовсім очевидно, що складно-структурне побудування об'єктів АПК в цілому і необхідність їх комплексного оперативного обслуговування вимагає обов'язковості взаємодії різних оперативних підрозділів.

У сучасних умовах функціонування нового господарського механізму все більшо-

го значення набуває аналітична діяльність оперативних підрозділів.

Як показують наукові дослідження й аналіз стану протидії злочинам у сфері економіки, оперативні підрозділи рідко поєднують свої зусилля в розробці і реалізації програм економіко-правового аналізу в ході оперативного обслуговування об'єктів економіки, хоча така потреба очевидна.

На нашу думку, стосовно до об'єктів промисловості АПК варто частіше практикувати проведення глибокого оперативно-економічного аналізу в наступних випадках: коли отримані обґрунтовані оперативно-розшукові дані про сформовані стійкі злочинні зв'язки, які діють на території обслуговування ряду органів Національної поліції; при оперативно-розшуковому перекритті підприємств АПК, що мають тісні виробничо-господарські зв'язки чи міжрегіональну структуру.

Підкреслюючи дану обставину, слід зазначити, що за кримінальними провадженнями про економічні злочини, злочинні групи нерідко формуються на виробничому принципі. Це в значній мірі диктується існуючим на підприємстві розподілом функцій розпорядження, контролю й обліку різного майна. Відповідно з ним до матеріальних цінностей і коштів мають відношення відразу багато осіб, які можуть скоїти, наприклад, замасковані викрадення тільки вступивши в злочинний зв'язок. Тому злочинні групи значною мірою повторюють формальну структуру підприємства, наслідком чого є поєднання злочинних дій з легальною господарською діяльністю.

У зазначених випадках можуть створюватись слідчо-оперативні групи, визначаючи їм задачі, які варто вирішити в першу чергу, коло питань, що підлягають дослідженню, порядок використання отриманих матеріалів.

Зокрема, отримані результати можуть бути прийняті за основу при підготовці і проведенні негласних слідчих (розшукових) дій міжрегіонального характеру по виявленню та документуванню злочинної економічної діяльності на підприємствах АПК.

Для виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів, необхідно враховувати найбільш типові з них: безгосподарність; недбале ставлення службових і матеріально-відповідальних осіб до своїх обов'язків, пов'язаних із забезпеченням цілості майна; порушення правил обліку матеріальних цінностей і грошових коштів та звітності; порушення правил контролю (відомчого, держфінінспекції, аудиту); порушення правил відображення в документах кількісних і якісних показників про матеріальні цінності; порушення правил списання майна на різноманітні втрати в процесі виробництва, збереження, транспортування, реалізації майна (природні відходи, псування та ін.); порушення правил транспортування вантажів; недоліки охорони матеріальних цінностей; порушення принципу підбору працівників за діловими і морально-етичними якостями; уникнення відповідальності службових осіб та інших працівників, які допускають порушення, що призводять до злочинних посягань на майно; порушення принципу оплати праці залежно від її кількості і якості (невиплати, затримання зарплати, незаслужене матеріальне заохочення тощо) та ін.

Таким чином, для забезпечення всебічного та об'єктивного виявлення, запобігання й розкриття економічних злочинів в АПК необхідне комплексне застосування організаційно-економічних, правоохоронних й правових заходів. При цьому їх використання, з одного боку, сприятливо відіб'ється на регіональному стані економічній безпеці АПК, з іншого – сприятиме виникненню чітких передумов для його стабільного розвитку, продоволючої безпеки й незалежності держави [4].

Висновок. Підводячи підсумок за розглянутими вище аспектами, приходимо до висновку про те, що для побудови сучасної моделі оперативно-розшукового запобігання економічним злочинам в АПК, необхідно вирішити ряд наступних задач: - розкрити сутність криміналізації економічних відносин в сфері АПК; - виявити особливості функціонування АПК у сучасних соціально-економічних відносинах й визначити основні фактори його криміналізації; - виділити основні види економічних злочинів в АПК; - визначити на основі оцінки сучасного стану економічної злочинності в АПК: характер, тенденції й динаміку її розвитку; - провести порівняльний аналіз економічної злочинності в сфері АПК в різних регіонах України; - розглянути сучасний механізм протидії економічній злочинності в АПК й виділити його недоліки; - сформулювати організаційно-економічні заходи протидії економічній злочинності в АПК; - запропонувати підходи щодо вдосконалення діяльності органів та підрозділів Національної поліції в системі протидії економічній злочинності в АПК.

Бібліографічні посилання

1. Єфімов В.В. Особливості інформаційно-аналітичного забезпечення щодо викриття економічних злочинів в агропромисловому комплексі України / Науковий вісник ДДУВС : Науковий журнал . – 2018. – Спец. випуск (95). С. 73-78;
2. Пчолкін В.Д. Розкриття злочинів у харчовій промисловості: монографія. – Одеса: Вид-во ОЮІ НУВС, 2005. – 376 с.;
3. Мишко В.В. Складові запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/Pupch_2014_4_15.pdf;
4. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровськ, 2014. – 20 с.;

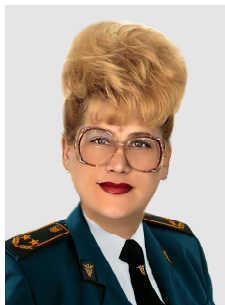
Надійшла до редакції 28.01.2019

SUMMARY

Yefimov V.V. Features of operational-search prevention of economic crimes in the agricultural industry complex of Ukraine. The modern problems and peculiarities of operational-search prevention of economic crimes in the agro-industrial complex of Ukraine are considered. It is emphasized that in order to construct a modern model of operational-search prevention of economic crimes in the agro-industrial complex of Ukraine, it is necessary to solve a number of problems: - to reveal the essence of the criminalization of economic relations in the agrarian sector; - to identify features of the functioning of the agrarian sector in modern socio-economic relations and to identify the main factors of its criminalization; - to identify the main types of economic crimes in this area; - to determine, on the basis of evaluation of the current state of economic crime in the agroindustrial complex: the nature, trends and dynamics of its development; - to conduct a comparative analysis of economic crime in the investigated sphere in different regions of Ukraine; - to consider the modern mechanism of combating economic crime in the AIC and to highlight its shortcomings; - to form organizational and economic measures to combat economic crime in the agroindustrial complex; - to propose approaches to improve the activities of the bodies and units of the National Police in the system of combating economic crime in the AIC of Ukraine.

Keywords: *operational-search prevention, signs of agrarian and industrial complex of Ukraine; criminal acts; signs of concealing criminal acts; characteristic of the abduction model; typical signs of kidnapping; features of versioning.*

УДК 343.98: 343.353

Єфімова І.В. ©

кандидат юридичних наук
(Університет митної справи та фінансів)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-176-180

**ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ
КОНТРАБАНДИ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Розглянуто сучасні проблеми та особливості оперативно-розшукового запобігання контрабанді об'єктів права інтелектуальної власності. Зазначено, що вдосконалення комплексу державно-правових заходів запобігання митній злочинності в цілому та безпосередньо зазначеним злочинам потребує відповідних рішень від законодавчої гілки влади, направлених на реформування митних органів. Формування такої митної політики, яка би відповідала міжнародним стандартам. Наділення митних органів правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, сучасною оперативною технікою, виробленням власної безпеки працівників митної сфери від впливу організованих злочинних формувань. Налагодження міжнародного співробітництва митних органів Державної фіскальної служби України з митними органами зарубіжних країн у сфері запобігання зазначеним злочинам.

Ключові слова: *оперативно-розшукове запобігання, контрабанда, об'єкти права інтелектуальної власності, митні органи, зовнішньоекономічна діяльність.*

© Єфімова І.В., 2019

Постановка проблеми. Дослідження оперативно-розшукової діяльності як інструмента оперативно-розшукового запобігання контрабанді та іншим злочинам стало актуальним в сучасних умовах реформування усієї системи протидії злочинності [1, с. 56].

На сучасному етапі порушення митного законодавства у сфері зовнішньоекономічних відносин мають риси добре організованої діяльності, яка має транснаціональний характер. Все частіше виявляються випадки вчинення контрабанди та порушення митних правил, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, під час переміщення товарів через митний кордон України, які характеризуються технологічною складністю, вдосконалюються схеми порушення митного законодавства, що ускладнює виявлення даних кримінальних правопорушень [3, с. 138].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням оперативно-розшукової протидії контрабанді приділяли увагу в своїх роботах такі вчені: К.В. Антонов, А.І. Берлач, В.В. Варава, М.М. Васирина, В.О. Володимиров, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, В.М. Дрьомін, В.І. Дмитрів, А.П. Закалюк, В.Ю. Калугін, М.П. Карпушин, М.В. Качев, В.М. Колдаєв, В.П. Корж, Г.В. Кириченко, Ю.І. Ляпунов, О.В. Максимов, В.І. Марко, П.С. Матишевський, В.В. Нижникова, О.М. Омельчук, В.Л. Ортинський, І.Ю. Потлов, Є.Д. Скулиш, Б.І. Тишкевич, Ю.І. Сучков, І.Ф. Хараберюш, О.І. Хараберюш, І.Р. Шинкаренко та ін.

Незважаючи на велику кількість публікацій з протидії та запобігання контрабанді, а також ряду досліджень по даному питанню, наукове і практичне рішення запобігання контрабанді об'єктів права інтелектуальної власності представляє відому складність. Уважний аналіз опублікованих робіт свідчить, що по багатьох важливих питаннях вона дискусійна і вимагає подальшого дослідження, більшість питань, пов'язаних із зазначеною проблематикою в цілому, потребує комплексної системи вивчення та впливу з боку вчених та практиків.

Мета даної статті – проаналізувати окремі аспекти особливостей, що пов'язані з виявленням контрабанди об'єктів права інтелектуальної власності в сучасних умовах та надати рекомендації для вдосконалення цієї діяльності з урахуванням світового досвіду.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі дослідниками дуже часто приділяється увага ринковій економіці та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, оскільки в сучасних умовах зросли обсяги товарів, які переміщуються суб'єктами господарювання через митний кордон України.

Тенденція зрощування загальнокримінальної й економічної, організованої і професійної злочинності потребує розвитку форм і методів взаємодії оперативних підрозділів у протидії національним і транснаціональним злочинним організаціям і групам, які займаються контрабандою. У цьому зв'язку регулярними повинні бути: взаємний обмін оперативною інформацією; проведення ретельно підготовлених погоджених і цілеспрямованих оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій; залучення багатопрофільних джерел оперативної інформації, здатних висвітлювати визначені об'єкти або оперативні контингенти в інтересах усіх підрозділів і служб, що беруть участь у протидії контрабанді; впровадження в криміногенно-кримінальне середовище або на відповідні об'єкти конфідентів або штатних співробітників, що виконують завдання двох і більш зацікавлених оперативних підрозділів; створення й організацію роботи спільних оперативних груп у місцях масового перебування і переміщення іноземців [2, с.131].

Підтримуємо думку К.В. Антонова, В.В. Варави, що часи, коли контрабанду можна було виявити візуально під час огляду товарів і транспортних засобів, відійшли у минуле, тому що нині найчастіше застосовуються методи "інтелектуального" приховування, за якого, на перший погляд, усе має законний вигляд. Тому щоб вчасно виявляти і розкривати такі злочини, необхідне використання попереджувальної інформації, що передбачає проведення комплексу оперативно-розшукових та інших заходів, без яких неможливо вести мову про ефективність протидії та запобігання контрабанді [4].

Суть поняття «митна злочинність» тлумачиться через визначення напрямків кримінальної політики держави, розуміння складових її митної політики [5, с. 17–18].

Митну злочинність та її зростання визначають такі особливості:

- недостатній контроль з боку правоохоронних органів за митним кордоном;

- здійснення протекціоністської митної політики, яка проявляється введенням непомірно високих ставок ввізного мита;
- масова інтеграція населення, яка створює прецедент для вчинення контрабанди та митних злочинів [6, с. 83].

Економічна вартість контрафакту та піратських продуктів станом на кінець 2017 року сягає 1,83 трлн. дол. [8].

Розділ XIV Митного кодексу України передбачає сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України; у Главі 57 визначено заходи митних органів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України (ст. 397–403) [9].

Світовою практикою митної справи вироблено комплекс методів та заходів, що запобігають або ускладнюють незаконне перевезення товару через економічний кордон держави. Умовно дані методи можна поділити на такі: економічні, які спрямовані на зниження господарської ефективності контрабандних операцій і зменшення прибутковості незаконних експортно-імпортних операцій; організаційні, направлені на ліцензування учасників зовнішньоекономічної діяльності для виробництва, ввезення, вивезення, переробки оптової та роздрібною торгівлі; контрольно-технічні, спрямовані на виявлення контрабанди за допомогою спеціального маркування, упаковки, технічного обладнання, систем зв'язку і спостереження за переміщенням товарних потоків і супровідної документації; інформаційні – фокусуються на забезпеченні митних органів та інших учасників зовнішньоекономічної діяльності достовірною та оперативною інформацією про переміщені через кордон товари, про вантажоодержувача та вантажовідправника, про наявність необхідних сертифікатів якості та ліцензій, банківських і митних документів; спеціальні, що являють собою заходи агентурного і оперативно-розшукового характеру, попередження і виявлення та запобігання контрабанди на стадіях планування та безпосереднього здійснення.

Використання комплексу зазначених методів дозволяє скоротити, а в ряді випадків і повністю припинити контрабанду.

Для цього застосовуються заходи такого характеру:

1. Робляться зусилля по зниженню економічної ефективності контрабандних операцій. Так як витрати контрабанди криються в добуванні надприбутків при реалізації нелегально ввезеного або вивезеного товару, митною службою та іншими контрольно-аналітичними відомствами держави проводиться аналіз, які елементи контрабанди приносять надприбутки. Якщо головною рушійною силою контрабандних операцій є відхід від високих податків (ПДВ або акцизів), то розглядається питання про їх розумне зниження. Аналогічним чином діють і в ситуації, коли невиправдано завищені митні збори і мита.

Для посилення економічного впливу на учасників зовнішньоекономічної діяльності паралельно з зазначеними заходами можуть бути посилені штрафні санкції, адміністративна та кримінальна відповідальність за контрабанду. Такі кроки в багатьох випадках нормалізують ситуацію в зовнішній торгівлі, дозволяють знизити обсяги контрабанди до прийнятних значень. Зниження мотивації до порушення закону відбувається в даному випадку за рахунок зменшення прибутковості нелегальних зовнішньоторговельних операцій.

2. Учасникам зовнішньої економічної діяльності (ЗЕД), які сумлінно виконують всі необхідні приписи митної служби, правильно оформляють фінансову і товарно-транспортну документацію, точно і своєчасно перераховують до бюджету належні митні платежі і податки, присвоюється особливий статус, який дозволяє мінімізувати контрольні процедури. Висока ділова репутація і особливий статус сумлінних платників утримує багатьох учасників ЗЕД від контрабандних операцій об'єктів інтелектуальної власності, які можуть підірвати не тільки напрацьований роками діловий імідж, а й завдати серйозної шкоди основному бізнесу підприємства.

3. З метою законодавчого утруднення вчинення контрабанди законодавчими актами та рішеннями уряду вводяться спеціальні мітки і маркування продукції, що експортується на зовнішні ринки або імпортованої з-за кордону. Різні голографічні знаки, штрих-коди, акцизні марки, радіомітки ГЛОНАСС, які поряд з печатками, фірмовими бланками і упаковкою виконують захисну й інформаційну функції. Контрабандистам набагато важче успішно проводити незаконні торговельні операції без необхідного захи-

сного маркування. Звичайно, все можна підробити – і печатки, і голографічні стікери, і спеціальні штрих-кодові позначення. Однак розробка і виготовлення підробок вимагає часу і значних фінансових витрат, які можуть бути настільки значними, що роблять контрабанду економічно не вигідною.

4. Значно ускладнюють контрабанду об'єктів інтелектуальної власності і вимоги до наявності спеціальних ліцензій для виробництва, експорту, імпорту, оптової та роздрібною торгівлі того чи іншого виду продукції. Ліцензування означає введення урядом особливого дозвільного порядку для підприємств, що здійснюють експортно-імпорتنі операції. Наприклад, зовнішня торгівля озброєнням може проводитися не всяким підприємством, а тільки тим, кому державний орган видає спеціальний дозвіл – ліцензію. У ліцензії вказуються види товарів, дозволених до експорту або імпорту, і терміни дії даного дозволу. Відповідно, в митній службі є повний перелік підприємств з діючою на поточний момент ліцензією. Спроби учасників ЗЕД, які не мають ліцензії, проводити торгові операції без державної ліцензії можуть бути легко виявлені і припинені.

5. Значною мірою ускладнюють можливість вчинення контрабанди заходи щодо поліпшення інформаційних обмінів між митною службою та усіма учасниками ЗЕД. До таких заходів належать:

- впровадження інформаційних технологій у сферу зовнішньоторговельних операцій, оперативний обмін даними між митницею і підприємствами – учасниками ЗЕД;
- оповіщення митних органів про майбутні експортно-імпорتنі операції і терміни їх проведення (завчасне декларування);
- створення особливої системи диспетчеризації і відстеження проходження вантажів за допомогою супутникової навігації (типу ГЛОНАСС, GPS або Галілео).

За всіма вказаними напрямками митні служби світу ведуть планомірну роботу, намагаючись знизити обсяги контрабандних операцій. Однак далеко не усім країнам вдається ефективно боротися з контрабандою, тому що розглянуті вище методи вимагають часом істотних витрат, кваліфікованого персоналу, правових і організаційних заходів, пов'язаних з політичними домовленостями, інноваційними та інвестиційними проблемами [10].

Висновок. Таким чином, розглядаючи діяльність митних органів України та враховуючи закордонний досвід щодо оперативного-розшукового запобігання контрабанді в цілому й зокрема об'єктів права інтелектуальної власності, слід зазначити, що вдосконалення комплексу державно-правових заходів оперативного-розшукового запобігання митній злочинності в цілому та безпосередньо зазначеним злочинам потребує відповідних рішень від законодавчої гілки влади, направлених на реформування митних органів. Формування такої митної політики, яка би відповідала міжнародним стандартам. Наділення митних органів правом здійснювати самостійно оперативно-розшукову діяльність, сучасною оперативною технікою, виробленням власної безпеки працівників митної сфери від впливу організованих злочинних формувань. Налагодження міжнародного співробітництва митних органів Державної фіскальної служби України з митними органами зарубіжних країн у сфері запобігання зазначеним злочинам. Завдяки співробітництву відбувається передача інформації про дані об'єкти.

Бібліографічні посилання

1. Хараберюш О.І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 416 с.
2. Хараберюш О.І. Суспільство України як об'єкт оперативного-розшукового захисту від контрабандних проявів. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6822/1/%>
3. Боротьба з контрабандою та порушенням митних правил: підручник / за заг. ред. Войцещука А.Д. Хмельницький: ІНТРАДА, 2008. 328 с.
4. Антонов К.В., Варава В.В. Збільшення правоохоронних повноважень митних органів у контексті розвитку митного та оперативного розшукового законодавства. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/vamsup_2010_1\(4\)_29.pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/vamsup_2010_1(4)_29.pdf)
5. Додін Є.В. Митна злочинність: поняття та структура. *Митна справа*. 2010. № 3. С. 17-29.
6. Богданов М.М. Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі. *Митна справа*. 2011. № 1. С. 65-70.
7. Додін Є.В. Організація заходів протидії митній злочинності та митній деліктності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (1). С. 79-85.

8. Офіційний веб-портал Департаменту інтелектуальної власності України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?title=DepartamentRozvitkuTorgivli>.

9. Митний кодекс України: станом на 7 жовтня 2018 р. № 4495-VI від 13.03.2012 р. URL: <http://sfs.gov.ua/mk/>

10. Дмитрів В.І. Вектори протидії митній злочинності в Україні та світі. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/63.pdf.

Надійшла до редакції 29.01.2018

SUMMARY

Yefimova I.V. Features of operational-search prevention of smuggling of objects of intellectual property rights. The article deals with the current problems and features of operational-search prevention of the smuggling of objects of intellectual property rights. It is noted that the improvement of the complex of state-legal measures for the prevention of customs crime in general and directly mentioned crimes requires appropriate decisions from the legislative branch aimed at reforming the customs authorities. Formation of such a customs policy that would meet international standards.

Provision of customs authorities with the right to carry out operational search activities, modern operational equipment, and the development of own safety of customs personnel from the influence of organized criminal formations. Establishment of the international cooperation of the customs bodies of the State fiscal service of Ukraine with the customs authorities of foreign countries in the field of prevention of specified crimes.

Keywords: *operational-search prevention, smuggling, objects of intellectual property rights, customs bodies, foreign economic activity.*

УДК 343.985

Калюга Т.О. ©

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-180-185

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НАДАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Досліджено поняття обстановки вчинення злочину та порівняно наукові погляди щодо її змісту. Обстановку вчинення шахрайства у сфері туризму проаналізовано у розрізі аналізу правовідносин у сфері туристичного бізнесу. Розкрито зміст обстановки вчинення злочину даної категорії та визначено її вплив на інші елементи криміналістичної характеристики. Розглянуто окремі фактори та обставини, що впливають на виникнення злочинних проявів у сфері туризму.

Ключові слова: *шахрайство, туризм, споживачі туристичних послуг, обстановка вчинення злочину, законодавче регулювання відносин у сфері туризму.*

Постановка проблеми. Аналіз туристичного ринку показує, що Україна має об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку туризму, однак ринкові ризики, швидкі зміни економічної та соціальної ситуації в регіонах, недосконалість нормативно-законодавчої бази не сприяють тому, щоб Україна стала туристичною державою європейського рівня. Управління туристичною галуззю на сучасному етапі ринкових перетворень в Україні вимагає пошуку нетрадиційних підходів і нових поглядів. З моменту початку розвитку туристичної діяльності в Україні, поряд із цивільно-правовими відносинами, що врегульовані низкою нормативно-правових актів, стали вчинятися різноманітні незаконні дії. Водночас недосконалість законодавства та неадаптованість правоохоронних органів в умовах поступового переходу на ринкову модель правовідносин зумовили швидкість поширення правопорушень, у тому числі й пов'язаних із застосуванням обману та зловживання довірою при наданні туристичних послуг їх споживачам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що окремі положення щодо сфери туризму досліджувалися низкою вчених. Так, у публікаціях В.В. Хорошун, А.В. Дубової розкриваються методи управління туризмом;

Н.Д. Свиридова свої дослідження присвячує управлінню розвитком регіонального туризму; О.А. Поліщук приділяє увагу проблемам державного регулювання детінізації туристичного бізнесу; питання протидії шахрайству у сфері туризму розглядає Л.М. Томаневич. Проте питання щодо обстановки вчинення шахрайства, пов'язаного із наданням послуг у сфері туристичного бізнесу, в науці криміналістиці взагалі не розглядалися.

Метою статті є вирішення дискусійних питань, пов'язаних із визначенням поняття «обстановка вчинення злочину», а також з'ясування обстановки вчинення шахрайства, пов'язаного із наданням туристичних послуг, та розкриття її змісту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наявної емпіричної бази та наукових досліджень свідчить, що на вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг впливає низка факторів, у тому числі суб'єктивних, які пов'язані із самим ставленням туристичних агентів та туроператорів до своєї діяльності та використанням своїх службових повноважень всупереч вимог закону. Останні, у свою чергу, не тільки можуть не належним чином виконувати свої обов'язки, але й мати відношення до злочинних дій, у тому числі й шахрайства.

Як зауважує О.В. Сіренко, для розкриття і розслідування злочину має значення не лише безпосередньо обстановка вчинення злочину, але й обстановка до і після вчинення його. На його думку, у цьому визначенні не вистачає вказівки на конкретні елементи обстановки, її вплив на інші елементи криміналістичної характеристики, на можливість встановлення особи злочинця при вивченні обстановки на місці злочину. Коментуючи при цьому позицію В.А. Образцова щодо включення до змісту обстановки злочину територіальної, кліматичної, демографічної та іншої специфіки регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, що безпосередньо характеризують місце, час, умови та інші особливості [1, с. 94], він вважає, що таке широке трактування обстановки вчинення злочину є недоцільним, оскільки географічні, кліматичні умови хоча і впливають певною мірою на вчинення злочину в тому чи іншому регіоні, але не визначають специфіку вчинення конкретного злочину в тій чи іншій місцевості [2, с. 224].

Аналізуючи дану позицію, ми не можемо погодитися з таким категоричним зауваженням. На нашу думку, для деяких категорій злочинів вищезгадані умови мають неабияку роль, у тому числі для шахрайств у сфері туризму. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне поряд із загальноприйнятими елементами обстановки вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг розглянути й внутрішні і зовнішні фактори, що пов'язані з ними та детермінують злочинність у цій сфері.

Загалом, діяльність винного є неможливою поза простором і часом. Немає таких матеріальних об'єктів, виникнення, розвиток і зникнення яких не проходили б у певному місці й в певний час [3, с. 12]. Як зазначає І.Ф. Герасимов, місце злочину завжди має певне відношення до злочинця. Поняття «місце вчинення злочину» традиційно використовується в літературі в значенні місця події, що розуміють як ділянку місцевості (території, акваторії) або приміщення, будівлю, в межах якої було вчинено злочин чи знайдено його матеріальні наслідки [4, с. 4-6].

Між тим, поважаючи позицію науковця, дотримуємося позиції, що місце вчинення злочину слід досліджувати з різних боків: з однієї сторони, як географічне поширення досліджуваного кримінально караного посягання (широкий зміст), з іншої – як конкретне місце його вчинення (вужке розуміння).

Слід зазначити, що туристичні послуги в Україні можуть надаватися суб'єктами туроператорської діяльності як під час внутрішнього туризму (подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території), так і під час виїзного туризму (подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни). Шахрайські дії можуть вчинятися й під час організації подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території.

Говорячи про місця найактивнішого відпочинку, слід зазначити, що територіальна концентрація туристичних фірм відбиває територіальну структуру попиту: максимальною вона є у Києві, порівняно високою в Одеській, Херсонській, Волинській, Закарпатській, Тернопільській, а найменшою – у Кіровоградській, Хмельницькій, Донецькій та Луганській областях [5].

Розміщення значної кількості закладів туризму, лікування, оздоровлення в приморській та прирічковій зоні підтверджує вирішальне значення акваторій в розвитку туристичної індустрії України.

Водночас Львівська область традиційно є регіоном, де стан і перспективи туристич-

тично-рекреаційної індустрії були і залишаються одними з найкращих в Україні. Вже сьогодні Львівська область, маючи порівняно розвинуту туристичну інфраструктуру і будучи здатною забезпечити досить різноманітний попит на ринку як внутрішнього, так і іноземного туризму, має найвищі в західному регіоні та одні з найвищих в Україні показники туристичного споживання. Кожен регіон має свою специфіку, яка визначає види, розміри та форми реалізації маркетингових цілей; має позитивні (переваги, сильні сторони) та негативні (вади, слабкі сторони) риси. Втім маркетингові цілі повинні враховувати завдання загальної стратегії розвитку регіону, а вид, обсяг та форми реалізованих маркетингових цілей регіону залежать від впливу зовнішніх факторів [6, с. 17].

За даними Адміністрації Держприкордонслужби України та державної служби статистики України, а також за результатами опитування громадян встановлено, що до найпопулярніших країн для туризму увійшли Туреччина, Єгипет, Іспанія, Польща, Угорщина, Болгарія, Греція і Чорногорія.

Важливо підкреслити, що аналіз видів туризму за регіонами не відображає повною мірою обстановку вчинення шахрайства у сфері туризму, а лише визначає види туризму, які поширені за регіонами та за кордоном. Це надає змогу зрозуміти, який саме туристичний продукт користується попитом у споживачів туристичних послуг.

Як ми вже зазначали, з поняттям обстановки пов'язано й уявлення про умови, в яких вчинено злочин і які сприяли цьому. Говорячи про умови, не можна залишати без уваги економічні, соціальні, законодавчі аспекти, наприклад умови, які складаються в результаті прийняття певних нормативно-правових актів, регулюючих туристичну діяльність, умови, які забезпечують або знижують рівень роботи суб'єктів господарювання, які проводять турагентську або туроператорську діяльність.

У цьому контексті звернемо увагу на дослідження, проведене А.В. Андрушко, який проаналізував вплив різноманітних чинників на рівень злочинності у сфері туризму. Так, за його даними, факт значного зростання кількості шахрайств у сфері туристичного бізнесу припав на 2011 рік. Вчений пов'язав це з наслідками скасування у 2010 році обов'язкового ліцензування турагентської діяльності, що потягнуло за собою збільшення на туристичному ринку кількості турагентів, які не гребували відвертими аферами, а також, певною мірою, наслідками фінансово-економічної кризи в Україні, коли справи в туристичних компаній пішли на спад і, прагнучи попередніх, докризових, прибутків, окремі їх представники частіше, ніж раніше, вдавалися до різного роду незаконних об'єктів. У наступні роки, внаслідок суттєвого погіршення рівня життя пересічних українців, коли абсолютна більшість з них змушені були економити на відпочинку, кількість відповідних злочинів знову почала зменшуватись. Щоб утриматися на туристичному ринку, туроператори та турагентства вимушені боротися за клієнта, дбати про свою репутацію [7, с. 35].

Проведений нам аналіз показав, що обставини, в якій відбувається продаж та реалізація туристичних послуг, властиві такі умови:

- 1) недостатньо ретельне вивчення споживачами туристичних послуг репутації туристичної фірми, документів, що підтверджують законність діяльності із надання туристичних послуг та змістовної частини умов договору;
- 2) недостатній контроль за діяльністю суб'єктів туристичної діяльності на ринку туристичних послуг з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших посадових осіб, до повноважень яких входять такі обов'язки;
- 3) недотримання з боку суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють туроператорську діяльність, низки норм законодавства в галузі туризму, що призводить до неналежного забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, які є споживачами туристичних послуг;
- 4) неналежне інформування туристів про можливі небезпеки під час подорожі та неналежне вжиття заходів забезпечення безпеки туристів з боку суб'єктів туристичної діяльності, що призводить до надзвичайних ситуацій;
- 5) ненадання належної допомоги туристам, які опинилися в надзвичайній ситуації, у тому числі за межами нашої держави;
- 6) поширеність фактів невідповідності наданих туристичних послуг заявленим у договорі;
- 7) латентність шахрайства у сфері надання туристичних послуг через небажання потерпілих звертатися до правоохоронних органів;
- 8) неналежне реагування правоохоронних органів на факти шахрайських дій з бо-

ку суб'єктів тулоператорської діяльності.

Вчиненню шахрайства у сфері надання туристичних послуг нерідко сприяє й недбале ставлення суб'єктів тур операторської діяльності до своїх службових обов'язків, корумпованість, а іноді співучасть у злочині.

Слід зазначити, що сучасний ринок туристичних послуг, особливо у великих містах, є доволі конкурентним. Разом з тим перспектива серйозно зіпсувати свою ділову репутацію стримує не всіх. Як показало опитування громадян – споживачів туристичних послуг, 50 % з них довіряють не всім суб'єктам господарювання, які проводять турагентську та тулоператорську діяльність. Перед початком подорожі 45 % туристів мали сумніви щодо якісного отримання туристичного продукту. Після закінчення подорожі 75 % туристів залишилися цілком задоволеними умовами отримання туристичного продукту, а 15 % опитаних заявили про невиконання низки умов, заявлених у договорі, в наслідок чого вони не отримали туристичний продукт у повному обсязі; 10 % громадян заявили про обман з боку турагентства (тулоператора), внаслідок чого вони так і не потрапили у подорож. Причому у 5 % випадків набувачам туристичних послуг так і не були повернуті гроші, сплачені за подорож, яка так і не відбулась. Вказане свідчить про шахрайські дії з боку суб'єктів надання туристичних послуг.

На жаль, офіційної статистики щодо шахрайств, пов'язаних з туризмом, не ведеться. Між тим, результати опитування практичних працівників та аналізу кримінальних справ (проваджень) показують, що частка шахрайств у сфері туризму серед загальних шахрайств складає приблизно 6%.

Переходячи до дослідження обстановки вчинення шахрайств у сфері туризму у вузькому розумінні, зазначимо, що особливістю місця їх вчинення є те, що комплекс дій із підготовки, вчинення та приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. При цьому шахрайські дії щодо заволодіння грошовими коштами туристів не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочину, а інколи місце вчинення злочину не може бути встановлено. Особливо це проявляється у випадках, коли грошовими коштами туристів заволодівають фірми-одноденки. Відповідно, юридична адреса більшості з таких «фірм» не відповідає фактичному місцю перебування, що зумовлено їх прагненням приховати сліди злочинної діяльності.

На думку О.Л. Мусієнко, місцями вчинення шахрайства можна вважати місце складання та одержання документів, пов'язаних з виконанням діяльності, які можна розглядати як з топографічної чи географічної точки зору, так і з погляду призначення приміщень; місцями вчинення шахрайства – як робочі місця тих чи інших осіб, так й інші місця, де могли відбуватися певні дії. Свою позицію вчений пояснює тим, що при розслідуванні шахрайства місце вчинення злочину та місце події не завжди становлять єдиний комплекс. Місце злочину одне – це місце вчинення шахрайства, а місце події, пов'язаних із цією подією, може бути декілька: місце виготовлення підроблених документів, місце транспортування вилучених матеріальних цінностей тощо [8]. Цілком погоджуючись з окресленою позицією, спробуємо проаналізувати місця, які мають значення для справи.

Згідно із Законом України «Про туризм» місцем продажу (реалізації) туристичних послуг є країна, в якій зареєстровано відповідний суб'єкт господарювання, що реалізує туристичний продукт; місцем надання туристичних послуг – країна, на території якої безпосередньо надаються туристичні послуги [9].

Якщо йдеться про внутрішній туризм, то місце продажу (реалізації) туристичних послуг та місце надання туристичних послуг знаходиться в межах однієї держави. Як правило, ці місця знаходяться в межах протилежних регіонів держави (наприклад, місце продажу (реалізації) туристичних послуг знаходиться у Дніпрі, а місце надання туристичних – у Львові).

Про географічні особливості місць надання туристичних послуг ми вже зазначали вище. Водночас аналіз наявної емпіричної бази та наукових досліджень дозволив дійти висновків про географію місць, в яких здійснюється продаж (реалізація) туристичних послуг шахрайським шляхом. Такі злочини фактично завжди вчиняються у містах. Причому малі міста розглядаються лише у 14 % випадків, а великі міста, переважно обласні центри, складають 86 %. Це можна пояснити більш високим рівнем життя у мегаполісі, а також наявністю там значної кількості туристичних агентств, що пропонують свої послуги з організації відпочинку.

Характеризуючи обстановку вчинення злочину, слід сказати, що при вчиненні

шахрайських дій у сфері туристичного бізнесу працівник турагенції справляє на клієнта враження солідної людини. Цьому сприяє антураж – офіс туристичної фірми, різного роду документація, глянцева рекламні буклети. Усе це має справити на потенційну жертву приємне враження, розвіяти будь-які сумніви в порядності реалізатора туристичного продукту [7, с. 94].

Якщо йдеться про зовнішній туризм, не можна говорити про одне місце вчинення такого шахрайства однозначно. Вбачається більш доцільним говорити про місце вчинення окремих етапів злочинних дій, з яких складається цей злочин.

Для повного уявлення картини злочину слідчий повинен проаналізувати обстановку, залежно від етапів вчинення шахрайства.

Зокрема, до обстановки шахрайства у сфері виїзного туризму можуть входити: 1) місця, де здійснювалися підготовчі дії (створення фірми з надання туристичних послуг, рекламування, підшукування споживачів туристичних послуг тощо); 2) місця реалізації (продажу) туристичних послуг та укладання договорів про надання туристичних послуг (місце знаходження туристичного агентства та туроператора); 3) місця отримання документів для виїзду за кордон.

Неабияке значення мають умови транспортування та обстановка, в якій надавалися туристичні послуги. Однак вимушені констатувати, що місцем вчинення шахрайства названі об'єкти можуть вважатися тільки за обставин змови вітчизняних та іноземних суб'єктів туроператорської діяльності.

У цьому контексті слід сказати, що відносини з туроператором та приймаючою туроператорською компанією документуються за допомогою оформлення договору про взаємну співпрацю сторін. У цих договорах визначається статус (права та обов'язки) як туроператора, так і його іноземного партнера. Однак іноді ці суб'єкти вступають у змову і заздалегідь планують дії, спрямовані на вчинення злочинів у відношенні туристів. За таких обставин злочинність набуває транснаціонального характеру. Особливо якщо йдеться про торгівлю людьми під прикриттям туристичного бізнесу.

Якщо змови з іноземними партнерами не було, умови транспортування до місця призначення (літаком, потягом тощо) та обстановка, в якій споживач туристичних послуг їх отримував (чи навпаки – був позбавлений такої можливості), матимуть лише орієнтовне значення.

Зазначимо, що обстановка злочинів обумовлюється не тільки місцем, а також часом, тривалістю вчинення злочинів. Як стверджує А.В. Андрушко, злочини у сфері туристичного бізнесу найчастіше вчиняються в літні місяці (близько 60%). Навесні та восени вчинено приблизно однакову кількість розглядуваних діянь, найменше ж їх скоєно взимку (менше 10%) [7, с. 38].

Однак, як на наш погляд, ці дані є дещо узагальненими. Все залежить від того, який саме вид туристичного продукту бажає отримати турист, в якому регіоні чи частині світу. При внутрішньому туризмі південні регіони (Одеська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька області) користуються попитом в літній період, а західні навпаки – взимку (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та ін.).

При виїзному туризмі низка обставин залежить від географічного розташування країни, до якої планується здійснити подорож, та її кліматичних особливостей. Також на сезонність впливає вид туризму (лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, підводний, гірський тощо) та мета подорожі.

Отже, характер обстановки і умов вчинення шахрайства у сфері надання туристичних послуг є багатоплановим і охоплює різні аспекти. На їх вчинення впливає недостатня нормативно-правова врегульованість правовідносин у туристичній сфері, неналежне виконання функціональних обов'язків працівниками туроператорської діяльності, а також неналежний контроль з боку контролюючих органів за дотриманням норм законодавства у сфері туризму.

Бібліографічні посилання

1. Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1980. Вып. 33. С. 94.
2. Сіренко О.В. Обстановка вчинення крадіжок, грабежів та розбоїв неповнолітніми як елемент криміналістичної характеристики // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2012. № 4 (59). С. 223-228.
3. Яблоков Н.П. Криминалистика. М.: НОРМА, 2000. 384 с.
4. Герасимов И.Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования пре-

ступлений в зависимости от места совершения преступных действий // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. Свердловск, 1980. С. 4-6.

5. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу: автореф. дис. ... докт. геогр. наук: спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія". Київ, 2003. 29 с.

6. Моран О.І. Розвиток туристичного ринку в економічній системі регіону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.05 / Національна академія наук України. Львів, 2008. 22 с.

7. Андрушко А.В. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінологічна характеристика та запобігання: монографія / А.В. Андрушко, І.А. Нестерова. Ужгород: ТОВ «ІВА», 2016. 220 с.

8. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: монографія; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2009. 168 с.

9. Про туризм: Закон України № 31, 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 31. Ст. 241. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

Надійшла до редакції 21.01.2019

SUMMARY

Kalyuga T.O. Situation of frauds in tourism services. The article is devoted to the study of the concept of the situation of the crime and the comparison of scientific views on its content. The situation of fraud in the field of tourism is analyzed in the context of the analysis of legal relations in the field of tourism business. The content of the crime of this category is revealed and its influence on other elements of forensic characteristics is determined. Along with the generally accepted elements of the situation of fraud in the field of tourist services, the internal and external factors associated with them and determine the crime in this area are considered. The position is that the crime scene should be investigated from different directions: on the one hand, the geographical distribution of the investigated criminal offense (broad content), on the other – the exact place of his commission (narrow understanding). It is emphasized that tourist services in Ukraine can be provided by tour operators as during the domestic tourism (travel within the territory of Ukraine of citizens of Ukraine and persons permanently residing in its territory) and during outbound tourism (travel of citizens of Ukraine and individuals, who permanently reside on the territory of Ukraine, to another country). Fraudulent actions can also be committed when organizing travel within Ukraine of persons who do not permanently reside in its territory.

Keywords: *fraud, tourism, consumers of tourist services, the situation of crime, legislative regulation of relations in the field of tourism.*

УДК 343.985

Чередник К.О. ©

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-185-190

ОБСТАНОВКА ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВ НА РИНКУ НЕРУХОМОСТІ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ

Досліджено поняття обстановки вчинення злочину та порівняно наукові погляди щодо її змісту. Обстановка та умови вчинення шахрайства на ринку нерухомості аналізується у розрізі законодавчого регулювання правовідносин у сфері обігу нерухомості, враховуючи розповсюдженість злочинної діяльності у цій сфері організованих злочинних угруповань. Розкривається зміст обстановки вчинення злочину даної категорії та визначається її вплив на інші елементи криміналістичної характеристики. Розглядаються окремі фактори та обставини, що впливають на виникнення злочинних проявів у сфері обігу нерухомості.

Ключові слова: *шахрайство, нерухомість, ринок нерухомості, будівництво, житло, відносини власності, організовані злочинні угруповання.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення приватного права власності на об'єкти нерухомості, поряд із цивільно-правовими відносинами, що врегульовані низкою нормативно-правових актів, стали вчинятися різноманітні незаконні дії на ринку нерухомості. Водночас недосконалість законодавства та неадаптованість правоохорон-

них органів в умовах поступового переходу на ринкову модель правовідносин зумовили швидкість поширення правопорушень, у тому числі й пов'язаних із застосуванням обману та зловживання довірою. Зазвичай розслідування злочинів починається із сприйняття та вивчення обстановки, дослідження якої дає змогу правоохоронцям з'ясувати окремі обставини вчинення правопорушення, зібрати відповідну доказову інформацію, а також висунути слідчі версії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить, що за різних часів обстановка вчинення злочину досліджувалася низкою вчених, зокрема: Т.В. Аверьяною, Т.С. Анненковим, Р.С. Белкіним, І.М. Букаєвим, В. Ф. Єрмоловичем, В.І. Куліковим, В.О. Образцовим, М.П. Яблоковим та ін. Проте проблема обстановки вчинення шахрайства на ринку нерухомості за участю організованих злочинних угруповань у криміналістиці є малодослідженою, а деякі аспекти потребують додаткового висвітлення у зв'язку із постійними змінами у правовому полі.

Метою статті є вирішення дискусійних питань, пов'язаних із визначенням поняття «обстановка вчинення злочину», а також з'ясування обстановки та умов вчинення шахрайства на ринку нерухомості, пов'язаного із участю організованих злочинних угруповань, та розкриття її змісту.

Виклад основного матеріалу. Щодо злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, Л.І. Аркуша наголошує, що організовану злочинну діяльність не можна розглядати і вивчати у відриві від традиційної злочинності, тому що злочини, скоєні ОЗГ, містять багато спільного з аналогічними діяннями загальнокримінальної злочинності. Виходячи з цього, вчена стверджує, що криміналістична характеристика організованої злочинної діяльності в змістовному аспекті деякою мірою є аналогічною криміналістичній характеристиці злочинів взагалі, маючи при цьому ряд специфічних особливостей [1, с. 26].

Специфіка шахрайств, вчинених ЗГ, полягає у тому, що організатори злочинної діяльності намагаються використовувати об'єктивну обстановку, що склалася на ринку нерухомості, у тому числі й недоліки в законодавстві, у злочинних цілях. Загалом, обстановка вчинення злочину, вчиненого ОЗГ, пов'язана з умовами, в яких змушені діяти ОЗГ, та складається із сукупності факторів, які є перепорою для здійснення злочинних задумів та злочинних дій. Як зазначає В.П. Корж, організатори злочинних груп у різних сферах економіки нерідко пристосовуються до часто повторюваних та приблизно однакових умов, до типових факторів у схожих умовах, а також типових факторів, що обумовлюють вибір способу вчинення злочину та приховування слідів. Внаслідок цього з'являється типовий почерк організованої злочинної діяльності, що складається під впливом певних факторів, що обумовлюють вибір засобів досягнення злочинних цілей [2, с. 245].

В розрізі цього слід сказати, що обстановку вчинення шахрайства на ринку нерухомості організованими злочинними угрупованнями не можна розглядати тільки в межах сукупності матеріальних (фізичних) умов, в яких діяв злочинець. Актуальною є потреба й у науковому вивченні об'єктивної обстановки, що склалася на первинному та вторинному ринку нерухомості, враховуючи правовий режим функціонування правовідносин у цій сфері та його вплив на визначення предмета злочинного посягання, обрання способу вчинення злочину, внаслідок якого утворюються певні сліди, вибір жертви злочинного посягання тощо.

Формуючи обстановку вчинення злочину, необхідно за основу брати інформативний критерій, виходячи з того, яким чином ті чи інші елементи можуть вплинути на хід розслідування та допомогти розкриттю злочину. Такими можуть бути: обставини й умови, що передували вчиненню злочину; обставини, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину; обставини, що свідчать про заздалегідь сплановане пристосування для вчинення злочину; фактори впливу обстановки на обрання способів, засобів вчинення злочину та жертви посягання; характер взаємодії суб'єктів під час вчинення злочинного посягання; умови місця та часу вчинення злочину.

Говорячи про умови, не можна залишати без уваги й економічні, соціальні, законодавчі аспекти, наприклад: умови, які складаються в результаті прийняття певних нормативно-правових актів, регулюючих обіг нерухомості; умови, пов'язані із придбанням, набуттям права на об'єкти нерухомості на первинному та вторинному ринку; основні механізми залучення коштів у будівництво і ризики, яким піддаються вкладники (інвес-

тори) та інші учасники; умови діяльності органів та організацій, котрі супроводжують угоди щодо нерухомості тощо.

Тобто ми бачимо, що обстановка повинна розглядатися через сукупність факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру, в яких діють суб'єкти злочину.

У контексті законодавчого регулювання слід зазначити, що положення Основного Закону України щодо охорони права власності втілені в різних галузях українського законодавства – в кримінальному, адміністративному, земельному, житловому, цивільному праві. Серед всіх галузей права норми цивільного права відіграють пріоритетну роль, оскільки саме вони визначають правовий режим окремих видів майна, порядок володіння, користування та розпорядження різними видами об'єктів власності, у тому числі й нерухомого майна громадян.

Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав здійснюється у ході державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Зокрема, у Державному реєстрі прав реєструються речові права та їх обтяження на земельні ділянки, а також на об'єкти нерухомого майна, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення, а саме: підприємства як єдині майнові комплекси, житлові будинки, будівлі, споруди, а також їх окремі частини, квартири, житлові та нежитлові приміщення. Стаття 6 зазначеного нормативно-правового акта визначає вичерпний перелік органів та суб'єктів, які здійснюють повноваження у сфері державної реєстрації прав на нерухомість. Так, організаційну систему державної реєстрації прав становлять: 1) Міністерство юстиції України та його територіальні органи; 2) суб'єкти державної реєстрації прав: виконавчі органи, акредитовані суб'єкти; 3) державні реєстратори прав на нерухоме майно [3].

Дещо в іншому аспекті розглядаються правовідносини, пов'язані із придбанням, набуттям права на об'єкти нерухомості на первинному ринку (новобудови). У галузі державного регулювання сфери житлового будівництва, зокрема стосовно механізмів його фінансування, останнім часом було розроблено багато законодавчих актів та постанов. Усі вони були спрямовані на врегулювання відносин між учасниками будівництва, захист прав основних інвесторів житлового будівництва – населення [4, с. 57].

Правові та організаційні основи містобудівної діяльності встановлені Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності», де у ст. 25 йдеться про режим забудови територій, визначених для містобудівних потреб та правила забудови територій. Зокрема, суб'єкти містобудування зобов'язані додержуватися містобудівних умов та обмежень під час проектування і будівництва об'єктів. Крім того, право на забудову земельної ділянки реалізується її власником або користувачем за умови використання земельної ділянки відповідно до вимог містобудівної документації [5].

У ст. 7 вказаного Закону також визначено, що надання (отримання), відмова у видачі чи анулювання (скасування) документів, що дають право на виконання підготовчих та будівельних робіт, здійснюється органами ДАБІ. Аналіз емпіричної бази та наявних наукових досліджень свідчить, що вказані органи, зловживаючи своїми службовими повноваженнями, нерідко видають дозволи всупереч закону та встановленим правилам.

Як ми вже зазначали, обстановка вчинення шахрайства на ринку нерухомості злочинними угрупованнями характеризується активною підтримкою з боку державних структур та правоохоронних органів.

У цьому контексті М.А. Погорецький зауважує, що понад 50% кримінальних доходів витрачається на підтримку кримінальних корумпованих зв'язків. Найбільш корумпованою в Україні є виконавча влада, яка посідає особливе місце серед гілок державної влади, оскільки забезпечує реальне втілення в життя законів та інших правових актів держави, практичне застосування всіх важелів її управлінського впливу на важливі процеси суспільного розвитку. Саме її представники мають можливість розпоряджатись грошовими коштами, нерухомістю, матеріальними цінностями, вирішувати питання щодо виділення земельних ділянок, оренди, видачі дозволів, ліцензій, кредитів під гарантії уряду та ін. [6].

Як показало дослідження, обстановці, в якій здійснюється шахрайство, вчинене на ринку нерухомості ЗГ, властиві такі умови:

1) наявність законодавчих прогалин та правових колізій при вирішенні тих чи інших питань, пов'язаних із набуттям, передачею прав на об'єкти нерухомого майна, придбанням об'єктів нерухомості в новобудові внаслідок будівництва;

2) недостатній контроль за діяльністю суб'єктів та органів, які супроводжують правочини з нерухомістю з боку контролюючих органів;

3) недотримання низки норм законодавства в сфері обігу нерухомості з боку суб'єктів, які супроводжують правочини щодо нерухомості, що призводить до неналежного забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, які є учасниками цивільно-правових відносин при укладанні різного роду угод щодо нерухомості;

4) неналежне виконання службових обов'язків особами, які відповідають за видачу різноманітних документів та дозволів, необхідних для здійснення правочинів, що призводить до порушення прав, а в низці випадків – до втрати права власності на об'єкти нерухомого майна;

5) ненадання належної юридичної допомоги громадянам, які її потребують, та нероз'яснення питань, які є незрозумілими для них під час укладань угод цивільно-правового характеру;

7) активна підтримка злочинних структур, які вчиняють злочини у сфері нерухомості, з боку державних структур та правоохоронних органів;

8) поширена участь у складі злочинного угруповання осіб та представників органів, які відповідають за супроводження правочинів з нерухомістю;

9) вчинення шахрайств на ринку нерухомості поряд з іншими злочинами (вбивство, вимагання та ін.);

10) неналежне та невчасне реагування правоохоронних органів на факти шахрайських дій на ринку нерухомості тощо.

Аналіз криміналістичної літератури показав, що всі вчені одностайні в одному – серед всіх пропонованих елементів обстановки вчинення злочину місце і час є обов'язковими. Ці елементи входять до предмета доказування і є невід'ємною частиною об'єктивної сторони злочину.

Як зазначає І.Ф. Герасимов, місце злочину завжди має певне відношення до злочинця. Поняття «місце вчинення злочину» традиційно використовується в літературі в значенні місця події, що розуміють як ділянку місцевості (території, акваторії) або приміщення, будівлю, в межах якої було вчинено злочин чи знайдено його матеріальні наслідки [7, с. 4-6].

Деякі вчені розглядають місце вчинення злочину й у географічному розумінні (широкому). На нашу думку, в цьому є сенс, оскільки дані про специфіку регіону при розслідуванні шахрайств на ринку нерухомості, вчинених ЗГ, також можуть мати велике значення.

За даними О.М. Джужі, у деяких регіонах з високими значеннями абсолютних показників організованої злочинності прослідковується і високий коефіцієнт організованої злочинності, а саме: у Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій областях та м. Києві. Водночас у таких регіонах, як Донецька, Одеська, Луганська області, коефіцієнт організованої злочинності є низьким і її стан може бути оцінений як цілком сприятливий [8, с. 11].

Через об'єктивні причини ми не мали можливості при вивченні кримінальних проваджень (справ) охопити всі регіони. Між тим, маємо констатувати, що Дніпропетровська та Харківська області і м. Київ дійсно фігурують як регіони, в яких найчастіше діють злочинні угруповання щодо незаконного заволодіння нерухомістю. Причому у більшості випадків Дніпро, Київ та Харків виступали як осередки організованої діяльності.

У криміналістичній літературі під осередком розуміють «витоки та місця виникнення злочинного формування, знаходження його керівних структур та інших ланок, місця прояву основних фактів даної злочинної діяльності. Розповсюдження вчинення шахрайств, пов'язаних з нерухомістю, у великих містах, переважно у обласних центрах (94 %) можна пояснити такими причинами:

– великі міста є фінансовими та промисловими центрами регіонів, в яких формуються та функціонують великі грошові обороти;

– рівень розвитку цивільно-правових відносин в галузі нерухомості у великому

місті набагато вищій, ніж на периферії;

– у великих містах здійснюється активне будівництво та залучення фінансових потоків в розвиток мегаполісу;

– рівень доходів громадян, проживаючих у великому місті, здебільшого більший, ніж у громадян з периферії;

– грошова вартість об'єктів нерухомості в мегаполісах є набагато вищою, ніж у невеликих містах, що надає можливість шахраям отримувати великі здобутки від продажу об'єктів нерухомості, право на які здобує злочинним шляхом.

Слід зазначити, що особливістю місця вчинення шахрайств у сфері нерухомості у вузькому розумінні є те, що комплекс дій із підготовки, вчинення та приховування злочину часто відбувається в декількох місцях. При цьому шахрайські дії щодо заволодіння нерухомістю не завжди мають чітко окреслені межі місця вчинення злочину.

Так, Д.М. Андріїв також виявив особливості обстановки злочинів, пов'язаних із заволодінням житлом, яка полягає у розбіжності за часом та місцем протиправного впливу на потерпілого і заволодіння житлом, що обумовлено порядком набуття права власності на нього [9, с. 4].

Цей факт підтверджує й аналіз наявної емпіричної бази, який показав, що у 92 % випадків шахрайства, пов'язані з нерухомістю, не мають чітко окресленого місця злочину.

Вивчаючи кримінальні провадження (справи), ми виявили таку закономірність: якщо шахрайство вчиняється на первинному ринку нерухомості внаслідок будівництва, місцями події часто фігурують: будівельні майданчики – 98 %, відділи продажу з нерухомості – 87 %, органи, які видавали дозволи та посвідчували певні документи (ДАБІ, ДФС та ін.) – 61 %, банківські установи – 14 %, органи, що завідують фінансовими потоками від інвесторів – 19 % тощо.

При шахрайстві на вторинному ринку нерухомості складається дещо інша ситуація. У 95 % випадків місцем події виступали: приміщення державної нотаріальної контори або робоче місце приватного нотаріуса; місця розташування державних реєстраторів територіальних підрозділів центрів надання адміністративних послуг, відкритих при районних та міських адміністраціях – 12 %; у 68 % – органи опіки та піклування; ДМС – 19 %, органи приватизації – 4 %; органи державної влади – 14 %; ЖЕУ – 16 % та ін.

Час вчинення злочину може характеризуватися природними (пори року, нічний або денний час доби тощо), фізичними або астрономічними (години, хвилини, секунди), календарними (день тижня, число, місяць, рік), соціальними чинниками (вихідні, робочі, святкові дні, фінансово-економічна криза, розклад руху транспорту та інші) тощо [10, с. 87].

На наш погляд, у даній категорії справ часові показники є достатньо відносними. Про що свідчить й аналіз вивчення кримінальних проваджень (справ). У 28 % випадків зустрічалось таке формулювання, як «більш точний час в ході досудового розслідування не встановлено».

Загалом, шахрайства, пов'язані з нерухомістю, мають тривалий характер і складаються з ряду етапів, що мають місце у різні часові періоди. Втім, можна сказати, що основні дії з безпосереднього укладання угоди у 95 % випадків вчиняються у будні в проміжок часу з 10.00 ранку до 19.00 вечора, що логічно пояснюється режимом роботи державних та приватних установ, які мають відношення до здійснення правочинів щодо об'єктів нерухомості.

Висновки. Таким чином, можна дійти висновку, що ринок нерухомості в Україні характеризується нерівномірним розвитком її складових та недосконалістю законодавчої бази. Вказане свідчить про складний багатоетапний механізм обігу нерухомості в Україні, із залученням великої кількості осіб та проходженням ряду процедур, пов'язаних із підготовкою та перевіркою документації та отриманням відповідних дозволів. Специфіка обстановки вчинення шахрайства на ринку нерухомості, пов'язаного із участю організованих злочинних угруповань, полягає й у тривалому характері злочинних дій та наявності великої кількості місць вчинення злочину.

Бібліографічні посилання

1. Аркуша Л.І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2001. 218 с.

2. Корж В.П. Теоретические проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых организованными преступными образованиями: монография. Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 504 с.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
4. Вознюк М.А., Садов'як М.С. Сучасні особливості інвестування сфери житлового будівництва. *Соціально-правові проблеми на сучасному етапі розвитку України*. 2016. Вип. 2 (118). С. 57-60.
5. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 2011 р. № 2780-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
6. Погорєцький М.А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії. URL: [http:// www.irbis-nbuv.gov.ua](http://www.irbis-nbuv.gov.ua).
7. Герасимов И.Ф. Криминалистическая классификация и особенности расследования преступлений в зависимости от места совершения преступных действий // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. Свердловск, 1980. С. 4-6.
8. Організована злочинність в Україні та країнах Європи: посібник / за заг. ред. О.М. Джузі. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 248 с.
9. Андрійв Д.М. Розслідування злочинів, спрямованих на заволодіння житлом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 20 с.
10. Четвертак Д. Характеристика обстановки вчинення злочинів. *Національний юридичний журнал «Теорія і практика»*. 2015. С. 86-89.

Надійшла до редакції 21.01.2019

SUMMARY

Cherednyk K.O. Situation and conditions of committing fraud in real estate market by criminal groups. The article deals with study of the concept of the situation of the crime and the comparison of scientific views on its content. The situation and conditions for fraud in the real estate market are analyzed in the context of legislative regulation of legal relations in the field of real estate, taking into account the prevalence of criminal activity in this area organized criminal groups. The content of the crime of this category is revealed and its influence on other elements of forensic characteristics is determined. Some factors and circumstances affecting the occurrence of criminal manifestations in the field of real estate circulation are considered.

In addition to the traditional elements of the circumstances of the crime (time, place), attention is paid to the economic, social, legislative aspects (conditions that result from the adoption of certain legal acts regulating the turnover of real estate, the conditions associated with the acquisition, acquisition of rights to real estate in the primary and secondary markets, the main mechanisms for raising funds in construction and the risks to which investors (investors) and other participants are subjected; the conditions of the activities of the authorities and organizations that accompany the real estate agreements etc.).

Keywords: *fraud, real estate, real estate market, construction, housing, property relations, organized crime groups.*

РЕЦЕНЗІЇ

**Рецензія
на монографію Пайди Ю.Ю.
«Права людини і релігійна свобода:
соціокультурні імплікації та нормативна пропорційність»**

У процесі розбудови соціальної правової держави важливим вектором державної політики є забезпечення дотримання прав людини у цілому і релігійної свободи зокрема. Міжнародні акти, Конституція України та інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти створюють фундамент для забезпечення даного комплексу прав і свобод, проте в умовах кризових явищ у суспільстві забезпечення основоположних прав і свобод людини, серед яких і релігійна свобода, виступає важливим імперативом у сучасній юридичній теорії і практиці, де нормативно-правові механізми регулювання відіграють основну інструментальну роль.

З іншої сторони, суспільна зумовленість удосконалення законодавчого забезпечення прав людини і релігійної свободи полягає у потребі особистості вільно виражати власні релігійні погляди в умовах культивування суспільної релігійної толерантності, побудованої на правовій свідомості, котра має бути результатом ефективної правової державної політики. Важливим аспектом даної проблеми є й той факт, що законодавче регулювання релігійної свободи відображене в основному у формі колективного віросповідання, залишивши поза увагою такі важливі сфери суспільних відносин, як забезпечення правових гарантій приватної релігійної свободи тощо.

Враховуючи наведені вище міркування, тема рецензованої монографії Пайди Юрія Юрійовича «Права людини і релігійна свобода: соціокультурні імплікації та нормативна пропорційність» не викликає зауважень щодо своєї актуальності. Більш того, відразу слід підкреслити, що перед нами солідне наукове дослідження, яке базується на значній джерельній базі і глибокій аналітичній роботі, проведеної автором.

Залучаючи до наукового обігу багатий фактичний матеріал, автор не уникає і світоглядних аспектів. Ще у передмові підкреслюється, що узагальнення наукового досвіду подолання перешкод у реалізації права людини на релігійну свободу є важливим у контексті співвідношення законодавчого забезпечення прав людини і релігійної свободи, що і є основною світоглядною ідеологією дослідження.

Відаючи належне своїм попередникам, автор рецензованої монографії слушно зауважує, що до сьогодення «дослідники, аналізуючи дану проблему, недостатньо зосереджували увагу на методологічному апараті, не застосовуючи міждисциплінарний підхід у аналізі правових проблем регулювання даних суспільних відносин».

На наш погляд, автор обрав найбільш оптимальну структуру роботи. Вона складається з передмови, в якій автором було окреслено основні проблеми, що виникають при дослідженні соціокультурних імплікацій та нормативної пропорційності прав людини і релігійної свободи, п'яти розділів та післямови, де було підбито основні підсумки дослідження. Така структура роботи дозволила досліднику повною мірою розкрити зміст основних проблем пов'язаних з еволюцією історико-правових поглядів щодо прав людини і релігійної свободи, їх філософські інтерпретації та місце у системі дотримання міжнародних гуманітарних стандартів.

Треба відзначити ґрунтовний підхід Ю. Ю. Пайди до обрання теоретико-методологічних засад дослідження, викладених у першому розділі монографії. Це, безсумнівно, допомагає сприйняттю далеко не простих проблем, яких торкається автор рецензованої роботи, і в ряді випадків дає додаткові аргументи на користь позицій, що відстоює дослідник. Так, наприклад, тезу про те, що стосовно свободи совісті та віросповідання в Україні мала місце тенденція до постійного розширення і посилення їх захисту, він підкріплює використанням історико-правового методу, який дає можливість здійснення ефективного аналізу еволюції прав людини в релігійній сфері в різні історичні періоди державно-церковних відносин і правових систем на території України.

З положень, що містяться у другому розділі монографії, присвяченому з'ясуванню історико-теоретичних та філософсько-правових аспектів права на свободу

світогляду та віросповідання в Україні, необхідно відзначити висновок, у якому дослідник підкреслює, що порівняно з нормативно-правовими актами, нормативно-правовими договорами та іншими джерелами права, релігійні норми як джерела права втратили суттєве значення для системи джерел права й регулювання суспільних відносин, а забезпечують регулювання внутрішніх церковних справ та інших релігійних відносин. Проте, релігійні норми мають достатньо підстав вважатися не тільки історичними пам'ятками (правовою спадщиною) та витоком вітчизняної правової системи, а, на підставі визначених у них ознак джерел права, набути статусу додаткових джерел права в системі джерел права.

На сторінках третього і четвертого розділів Ю. Ю. Пайда розглядає не тільки онтологічне замовлення та організаційно-правовий механізм реалізації прав людини і релігійної свободи, але й ціннісні основи та законодавчі гарантії прав людини і релігійної свободи. При цьому, більшість висновків, отриманих автором, заслуговують на повну підтримку. Зокрема, не можна не погодитися з його твердженням, що оцінюючи загальний стан прав людини і релігійної свободи в системі дотримання міжнародних гуманітарних стандартів, навіть беручи до уваги певні недоліки та колізії, на думку автора, найбільшою ефективністю характеризуються ті механізми захисту права на свободу релігії, які діють у Європі. Вони є певним зразком для аналогічних механізмів, що існують на інших континентах. Тому, на сьогодні є дуже важливим досягти такого стану, при якому стандарти релігійних прав, які відображені на універсальному та регіональному рівні міжнародного права, і, це на нашу думку, головне, знайшли своє практичне застосування і були імplementовані до національного законодавства країн, що є членами ООН, Ради Європи, ОБСЄ та інших міжнародних організацій.

Новаторським виглядає зміст заключного розділу монографії, у якому Ю.Ю. Пайда спробував встановити особливості здійснення захисту прав людини і релігійної свободи у процесі світових екуменічних тенденцій. Треба визнати, що спроба, в цілому, виявилася вдалою, що є особливо актуальним у контексті тих процесів, що відбуваються у сучасному церковному житті України.

Уважне прочитання рецензованої роботи, дозволяє зробити закономірний висновок, що автору, як мінімум, вдалося на високому професійному рівні узагальнити матеріал стосовно соціокультурних імплікацій та нормативної пропорційності прав людини і релігійної свободи. Більш того, запропоноване дослідження дозволяє подолати застарілі методологічні підходи та пропонує новий дискурс щодо таких понять, як «релігійна свобода», «свобода совісті», «свобода віросповідання» тощо; проаналізувати законодавче забезпечення гарантій прав людини і релігійної свободи у сучасній Україні, порівняти співвідношення прав людини і релігійної свободи у міжнародному та національному праві.

Отже, наприкінці відзначимо, що монографію Ю. Ю. Пайди відрізняє ґрунтовність і переконливість викладу, потужний науковий апарат, в ній містяться важливі наукові висновки, лише частина яких була відзначена у рецензії. Дане дослідження, безсумнівно, може бути корисним не тільки фахівцям з історії держави і права, релігіознавцям, філософам права але й допоможе розробити практичні рекомендації органам державної влади щодо сучасного реформування державно-церковних відносин в Україні. Враховуючи зазначене вище, рецензована монографія, безперечно, може бути рекомендованою до друку.

*Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету
«Одеська юридична академія,
Заслужений юрист України
В.В. Дудченко*

**Рецензія на монографічне дослідження
«Теоретичні засади методики розслідування шахрайства,
пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян»,
що підготовлене колективом авторів
(Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський)**

На даний час правоохоронні органи і суди мають значні проблеми у розслідуванні корисливих злочинів, що вчиняються з використанням цивільно-правових угод як форми прикриття злочинної діяльності. До таких злочинів, перш за все, належить шахрайство і, зокрема, шахрайство, пов'язане з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян. При відсутності глибоких науково-методичних розробок слідчі і судді стикаються з проблемними завданнями доказування обставин вчинення шахрайства, які вирішуються ними шляхом проб і помилок. Про це свідчить значна частина кримінальних проваджень названої категорії, які відкриваються, а потім зупиняються чи взагалі закриваються.

Слід зазначити, що представлена монографія присвячена темі, яка вже привертала увагу деяких дослідників, але далеко не всі проблемні питання розслідування шахрайств у сфері відчуження об'єктів нерухомості знайшли належне висвітлення. Окрім того, сформульовані названими авторами деякі принципово важливі положення є спірними, деякі ґрунтуються на застарілому законодавстві і не можуть безпосередньо бути використаними в діяльності правоохоронних органів України.

Шахрайство, як відомо, є різновидом корисливих злочинів, який найбільш чутливо реагує на зміни економічних і правових умов у суспільстві. Слідча практика свідчить про надзвичайну динамічність шахрайства, особливо це стосується обманного заволодіння житлом. Ці злочини вчиняються, як правило, групами осіб, які мають високий освітній рівень, добре орієнтуються в економічних та юридичних питаннях, мають досвід здійснення правочинів з нерухомістю і корумповані зв'язки з службовцями державного апарату. Відсутність систематизованих знань щодо механізму підготовки і вчинення шахрайств названого різновиду, наукових рекомендацій щодо відкриття кримінального провадження і проведення досудового розслідування на даний час є прогалиною у криміналістичному забезпеченні правоохоронної діяльності. Наведені обставини обумовлюють актуальність обраної теми монографічного дослідження.

Вивчення представленої монографії надає підстави для висновку про те, що її автори зробили суттєвий внесок в удосконалення криміналістичної характеристики шахрайств, пов'язаних з відчуженням об'єктів нерухомого майна та основних положень методики їх розслідування, що має важливе значення як для розвитку криміналістичних наукових пошуків, так і для практики розслідування шахрайств. Монографія виглядає достатньо актуальним і глибоким науковим дослідженням, проведеним з використанням належних методів. Про це свідчить і те, що автори проаналізували цивільне законодавство, яке регулює обіг житла в Україні, кримінально-процесуальне законодавство України та інші закони, які регулюють діяльність правоохоронних органів. Опрацьована значна кількість загальнонаукової і спеціальної юридичної літератури, нормативних матеріалів.

Монографічне дослідження призначено для слухачів, курсантів, студентів, аспірантів, докторантів, науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, а також суддів та працівників правоохоронних органів. Сподіваємось, що дана наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії і правоохоронній практиці. Монографія містить певні новаторські ідеї та положення, які мають важливе значення для теорії кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що рукопис монографії відповідає вимогам, що пред'являються до подібних наукових праць і заслуговує на рекомендацію до друку та використання у науковій діяльності та освітньому процесі.

Монографічне дослідження «Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян», що підготовлене колективом авторів (Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський), відповідає встановленим до такого виду робіт вимогам, може бути рекомендоване до опублікування і використання в освітньому процесі.

*Професор кафедри криміналістики та судової експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
Р.Л. Степанюк*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У 2018 РОЦІ

15 березня 2018 р. з нагоди 52-ї річниці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ у навчальному закладі відбулася **II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід»**.

У роботі конференції взяли участь понад 100 науковців і практиків, серед яких представники 10 українських вишів, робочого апарату Укрбюро Інтерполу Національної поліції України, департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України, ГУНП в Дніпропетровській області, прокуратури, судів та адвокатури. До роботи конференції долучилися представники іноземних делегацій: Ромас Озеліс – заступник начальника Литовської школи поліції; Брюс Кіркпатрік – голова канадської поліцейської місії в Україні; Джованні Д'Алашіо – офіцер зв'язку Посольства Італії в Україні; Томаш Белецькі – радник Представництва поліції Посольства Республіки Польща в Україні.

Конференція була організована з метою обміну досвідом, презентації наукових та практичних напрацювань її учасниками. Доповіді були присвячені проблематиці сучасних уявлень про сутність злочинності та протидії її проявам, помилування в Україні, міжнародного співробітництва при проведенні оперативних заходів, міжнародного поліцейського співробітництва, сучасним технологіям Інтерполу як інструмента міжнародного правоохоронного співробітництва та іншим актуальним питанням протидії злочинності. Учасниками конференції були також представники громадських організацій.

У рамках проведення конференції відбулося нагородження переможців Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання, у якому взяли участь представники 20-и українських вишів. На розгляд конкурсної комісії було представлено понад 90 видань.

25-26 квітня у ДДУВС відбувся **IV Міжнародний студентський саміт «Перспективи збереження і розвитку демократичних тенденцій функціонування держави в умовах загострення глобалізаційних викликів»**. У ньому взяли участь представники 17 команд із провідних вищих навчальних закладів Києва, Львова, Харкова, Миколаєва та інших міст України.

Саміт зібрав близько 40 учасників із 15-и міст України. На розгляд журі були представлені різноманітні проекти, але для презентації обрано 17 найкращих досліджень. Студенти виступили з доповідями щодо результатів своєї роботи. Обговорюва-

лися досить актуальні питання, як для сфери юриспруденції, так і для перспектив розвитку України в цілому: конституційно-правова модель «Smart-city», особливості забезпечення національної безпеки держави в умовах гібридної війни, інноваційні технології 3D-сканування у криміналістичній діяльності підрозділів поліції тощо. Не залишилися учасники саміту й осторонь проблем визначення та обґрунтування конституційно-правового статусу внутрішньо-переміщених осіб, корупції як

антиморального явища функціонування влади в Україні, а також аналізу адміністративно-правового статусу об'єднаної територіальної громади.

У рамках саміту студенти побували на майстер-класах, які провели професор правознавства Ліберті Університету, доктор права і філософії Юрій Мантила, а також Президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», академік Національної академії правових наук України Василь Костицький та регіональний координатор Уповноваженого ВРУ з прав людини, тренер із публічних виступів Сергій Стужук.

За результатами проведення IV Міжнародного студентського саміту оцінки журі розподілилися таким чином: 1 місце – Запорізький національний технічний університет, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки; 2 місце – Харківський національний університет внутрішніх справ, Університет державної фіскальної служби України, Київський національний лінгвістичний університет; 3 місце – Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Львівський державний університет внутрішніх справ.

21-22 червня 2018 р. Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ спільно з Регіональним офісом у Східній Європі Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності, Національною академією прокуратури України та Українською національною групою Міжнародної асоціації кримінального права проведено Міжнародну науково-практичну конференцію «Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення».

До участі у конференції долучилися представники Національної академії правових наук України, Національного інституту стратегічних досліджень, практичні працівники Національної поліції, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти МОН та МВС України, органів місцевого самоврядування, представники недержавних громадських об'єднань та іноземних держав (Бельгії,

Канади, Норвегії, Польщі, Грузії, Болгарії, Румунії та Литви), які на міждисциплінарному рівні обговорили проблеми щодо побудови міжнародного співробітництва стосовно протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Метою конференції визначено об'єднання зусиль працівників правоохоронних органів України та іноземних держав, європейських та світових експертів, інших осіб, заінтересованих у розв'язанні проблем протидії наркозлочинності, дослідження досвіду у цій сфері в глобальній, регіональній та місцевій перспективі.

Робота конференції здійснювалася за такими напрямками:

- теоретико-правові та концептуальні підходи до протидії наркозлочинності у світі;
- міжнародний досвід діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн щодо протидії наркозлочинності;
- стратегія протидії наркозлочинності в Україні;
- діяльність правоохоронних органів України у сфері протидії наркозлочинності та міжнародне співробітництво за цим напрямом;
- протидія кримінально-правовими засобами злочинам, пов'язаним із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів,;
- виявлення, запобігання та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- контроль у сфері легального обігу наркотичних засобів в Україні та у світі.

11-12 грудня 2018 р. на виконання Плану проведення науково-практичних конференцій, семінарів та круглих столів ДДУВС у 2018 р. з метою є об'єднання зусиль її учасників у розв'язанні актуальних проблем теорії прав людини, включаючи міжнародні стандарти їх дотримання й імплементації останніх у національні правові системи суверенних держав, удосконалення механізмів реалізації, охорони та захисту прав людини, а також методології дослідження цих правових феноменів, Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ (кафедрою теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності) за підтримки Національної академії правових наук України, Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ, Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників», а також Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності, 11-12 грудня 2018 р. проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти», присвячену 70-річчю проголошення Загальної декларації прав людини.

У роботі конференції взяли участь понад 60 учасників, серед яких представники з Канади, ФРН, Іспанії, Польщі, Литви, Казахстану, а також національних правозахисних організацій, закладів вищої освіти, наукових установ, судових і правоохоронних органів України.

Пріоритетними напрямками роботи конференції визначено:

- зародження та розвиток теорії прав людини як складова предмета історико-правової та теоретико-правової наук;
- міжнародні стандарти дотримання прав людини та їх імплементація в національні правові системи суверенних держав;
- удосконалення міжнародних та національних механізмів реалізації, охорони та захисту прав людини;
- методологія дослідження прав людини та інших, пов'язаних із ними, правових феноменів та ін.

Спираючись на матеріали доповідей, результати обговорення та пропозиції, учасники конференції надали низку рекомендацій щодо вдосконалення механізму забезпечення прав і свобод людини.

У законодавчій сфері:

- з огляду на розвиток сучасних інформаційних технологій, а також світовий досвід їх використання у виборчому процесі, передбачити на рівні національного виборчого законодавства можливість реалізації громадянами України свого активного виборчого права через он-лайніві електронні мережі;
- відповідно до вимог, викладених у рішеннях Європейського Суду з прав людини, зорієнтованих на дотримання принципу верховенства права в законодавчій діяльності Українського парламенту, більш детальної регламентації в Кримінальному проце-

суальному кодексі України потребують практично всі негласні слідчі (розшукові) дії, за винятком таких, як «спеціальний слідчий експеримент», «імітування обстановки злочину», «установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» та використання конфіденційного співробітництва. Заходи здобуття розвідувальної та контррозвідувальної інформації мають отримати регламентацію поза межами процесуального законодавства;

- передбачити можливість запровадження на законодавчому рівні фонду потерпілих в національному кримінальному судочинстві, як інструменту часткового відшкодування порушеного права власності.

У правоохоронній сфері:

- вимагає подальшого розвитку взаємодія між громадськими організаціями, окремими громадянами та правоохоронними органами щодо здійснення контрольних функцій у сфері публічних закупівель, що матиме своїм наслідком зменшення рівня зловживань у цій сфері та сприятиме раціональному використанню бюджетних коштів.

У просвітницько-інформаційній сфері:

- зважаючи на необхідний зв'язок, існуючий між концепціями природного права та природних прав людини як системою ідей і Загальною декларацією прав людини як міжнародним документом, ідеологічною основою для вивчення здобувачами вищої освіти професійно-орієнтованих дисциплін має слугувати концепція природних прав людини;

- провести інформаційну компанію з висвітлення положень законодавства про захист персональних даних у Європейському Союзі;

- при підготовці або переробці навчально-методичних матеріалів з дисциплін, інформаційна складова яких містить положення теорії прав людини, врахувати результати наукових пошуків провідних науковців-правників, чії праці торкалися міжнародних стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя; термінологічної невизначеності категорії, що відображає можливості людини, необхідні для її існування та розвитку; класифікації категорії «права людини»; людської гідності, що вимагає докорінної переоцінки аксіологічних основ відносин у соціумі та зміни вітчизняної правової парадигми; функціонування інституту прав людини в умовах глобалізації; ролі академічної свободи у розвитку окремої особи, суспільства та держави; змісту та структури суб'єктивного виборчого права в Україні; класифікації прав, свобод та обов'язків особи у сфері новітніх технологій; свободи, як елементу права на свободу мирних зібрань; правоохоронного аспекту впливу практики Європейського Суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні; захисту жертв терору.

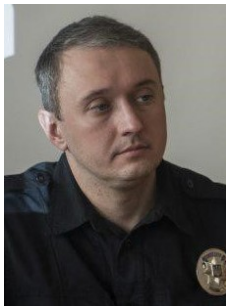
ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2018 РОЦІ ЗДОБУЛИ НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ УНІВЕРСИТЕТУ:

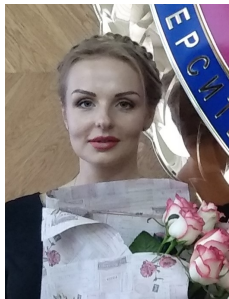
доктора юридичних наук:

Дараган Валерій Валерійович, кандидат юридичних наук, доцент.
Захист відбувся 12 липня 2018 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада СРД 64.700.07).
Тема дисертації – «Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель кримінальною поліцією» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ;

Логвиненко Борис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент.
Захист відбувся 30 березня 2018 р. в Міжрегіональній академії управління персоналом (спецрада Д 26.142.02).
Тема дисертації – «Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Міжрегіональній академії управління персоналом;

Уварова Наталія Володимирівна – кандидат юридичних наук.
Захист відбувся 31 травня 2018 року в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.02).
Тема дисертації – «Проблеми теорії та практики вирішення трудових спорів» (спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення). Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

кандидата юридичних наук:

Андрєєв Андрій Вікторович
Захист відбувся 25 квітня 2018 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

Бідняк Ганна Сергіївна

Захист відбувся 21 лютого 2018 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

Богуславський Віктор Володимирович

Захист відбувся 30 жовтня 2017 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання інформаційного забезпечення особистої безпеки працівників сил охорони правопорядку» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

Бойко Олексій Павлович

Захист відбувся 22 лютого 2018 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

Колінько Цагик Вазгенівна

Захист відбувся 28 грудня 2017 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Суд (суддя) як суб'єкт провадження у справах про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна

Захист відбувся 23 грудня 2017 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада К 08.727.04).

Тема дисертації – «Теоретико-правова характеристика сучасного суспільного ладу України: поняття, сутність, принципи, система» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

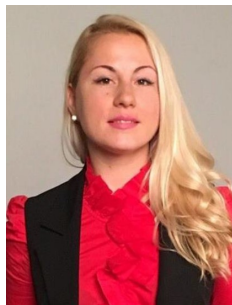

Шевченко Сергій Іванович

Захист відбувся 29 березня 2018 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ

доцента:

Кононець Віта Петрівна –

кандидат юридичних наук, доцент по кафедрі адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності;

Межевська Лілія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент по кафедрі цивільно-правових дисциплін;

Несправа Микола Вікторович –

кандидат філософських наук, доцент по кафедрі соціально-гуманітарних дисциплін;

Павлова Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент по кафедрі криміналістики, судової медицини та психіатрії;

Припутень Дмитро Сергійович –

кандидат юридичних наук, доцент по кафедрі загальноправових дисциплін

Савельєва Марина Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент по кафедрі цивільного права та процесу

У 2018 РОЦІ В ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.02 на здобуття наукового ступеня:

доктора юридичних наук –

Дем'янчук Віталій Анатолійович – «Адміністративно-правові засади реалізації антикорупційної політики в Україні» (12.00.07);

Кобзєва Тетяна Анатоліївна – «Адміністративно-правове забезпечення управління фінансовою системою України» (12.00.07);

Крупнова Любов Василівна – «Система виконавчого провадження в Україні: теоретико-правові та праксеологічні аспекти» (12.00.07);

Пономарьов Сергій Павлович – «Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України» (12.00.07);

Столітній Антон Володимирович – «Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні» (12.00.09);

Шульга Євгеній Вікторович – «Адміністративно-деліктні відносини в Україні в умовах євроінтеграції» (12.00.07);

кандидата юридичних наук –

Андрєєв Андрій Вікторович – «Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання» (12.00.07);

Баган Ярослав Йосифович – «Адміністративно-правове забезпечення функціонування авіаційного транспорту в Україні» (12.00.07);

Береза Юрій Миколайович – «Розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами» (12.00.09);

Бідняк Ганна Сергіївна – «Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств» (12.00.09);

Бойко Олексій Павлович – «Взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні» (12.00.09);

Герасимчук Сергій Сергійович – «Розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку» (12.00.09);

Коротасєв Володимир Миколайович – «Адміністративно-правове регулювання експертно-криміналістичних досліджень зброї» (12.00.07);

Косяченко Ксенія Едуардівна – «Фінансово-правовий статус бюджетних установ в Україні» (12.00.07);

Кузьменко Анатолій Сергійович – «Розслідування квартирних крадіжок, учинених раніше засудженими особами» (12.00.09);

Молчанов Ростислав Юрійович – «Адміністративно-юрисдикційна діяльність патрульної поліції у сфері безпеки дорожнього руху» (12.00.07);

Настєнко Марина Олексіївна – «Правове регулювання фінансового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні» (12.00.07);

Пишида Володимир Миколайович – «Особливості судового розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном» (12.00.07);

Птушкін Дмитро Анатолійович – «Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян» (12.00.09);

Хмєленко Віталій Володимирович – «Принципи оперативного-розшукового запобігання злочинам» (12.00.09);

Царікова Олена Василівна – «Адміністративно-правові засади державного контролю за діяльністю банків в Україні» (12.00.07);

Шевченко Сергій Іванович – «Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку» (12.00.07);

Яромій Іван Васильович – Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії порушенням митних правил в Україні (12.00.07);

– у спеціалізованій вченій раді Д 08.727.04 на здобуття наукового ступеня:

доктора юридичних наук –

Грицай Ірина Олегівна – «Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект» (12.00.01);

кандидата юридичних наук–

Александрова Анастасія Юріївна – «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією» (12.00.08);

Васілін Євген Миколайович – «Доведення банку до неплатоспроможності: соціальна обумовленість криміналізації, аналіз складу злочину» (12.00.08);

Гануляк Едуард Михайлович – «Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики» (12.00.08);

Жолтані Микола Іванович – «Релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин» (12.00.08);

Крижановський Олексій Миколайович – «Кримінологічні засади формування та реалізації стратегії запобігання злочинам у сфері господарської діяльності» (12.00.08);

Кубрак Руслан Миколайович – «Кримінально-виконавча характеристика засуджених з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк» (12.00.08);

Титаренко Сергій Сергійович – «Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання» (12.00.08);

– у спеціалізованій вченій раді *СРК 08.727.01 на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (12.00.09)*:

Мрочко Роман Миколайович – «Виявлення та розслідування сутенерства, учиненого організованою групою»;

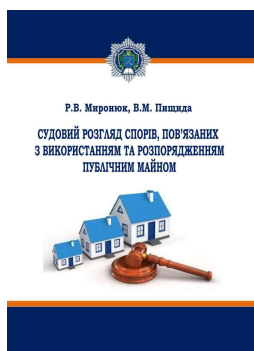
Поліщук Оксана Василівна – «Перевірка відомостей про кримінальні правопорушення до початку досудового розслідування»;

Цибенко Олександр Сергійович – «Виявлення та розслідування незаконного заволодіння автомобілем, учиненого з подоланням системи захисту».

НОВІ ВИДАННЯ

У 2017-2018 рр. університетом випущено наукові видання:

Монографії:

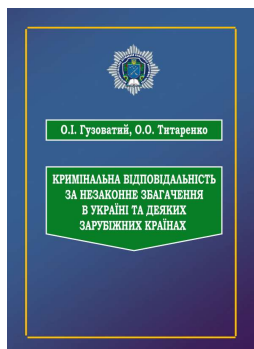

Особливості розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном: монограф. / Р.В. Миронюк, В.М. Пищула. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 156 с. ISBN 978-617-7665-52-5

Здійснено комплексне дослідження особливостей судового розгляду та вирішення спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном; вивлено процесуальні вади діяльності суду щодо їх розгляду та виокремлено напрямки удосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Визначено правову природу публічного майна як об'єкта адміністративно-правового регулювання, з'ясовано юрисдикційну природу спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном, та виокремлено її публічно-правову складову. Запропоновано авторське визначення «спору, пов'язаного з використанням та розпорядженням публічним майном», виокремлено його ознаки. Розкрито зміст процесуальних стадій судового розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном. З'ясовано особливості перегляду судових рішень у справах з розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном.

Виокремлено зарубіжний досвід діяльності судів щодо розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном та запропоновано шляхи його реалізації в Україні. Надано низку пропозицій щодо внесення законодавчих змін з метою покращення процесуальних засад діяльності суддів з розгляду спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням публічним майном.

Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія / О.І. Гузоватий, О.О. Титаренко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 260 с. ISBN 978-617-7665-43-3

Досліджено і вдосконалено теоретичні та практичні питання кримінально-правової протидії незаконному збагаченню; проаналізовано норми міжнародно-правових актів та кримінального законодавства понад 40 країн стосовно кримінальної відповідальності за незаконне збагачення; досліджено генезис положень національного кримінального законодавства та законопроектних ініціатив щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину,

передбаченого ст. 368-2 КК України, визначено критерії відмежування незаконного збагачення від суміжних складів злочину, розкрито проблемні питання встановлення покарання за незаконне збагачення в чинному кримінальному законодавстві.

На підставі проведеного дослідження з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн та судової практики розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КК, Закону України «Про запобігання корупції», які спрямовані на вдосконалення антикорупційного законодавства України в частині посилення кримінально-правової протидії незаконному збагаченню.

Радикальний джихадизм у Європі початку XXI ст.: монографія / М. В. Несправа. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 304 с.

ISBN 978-617-7665-31-0

У монографії викладено результати дослідження автора щодо передумов та сутності радикального джихадизму в Європі початку XXI століття, а також осмислення наявних прогнозів щодо майбутнього цього явища.

Для фахівців у галузі релігієзнавства, а також усіх, хто цікавиться дослідженням радикальних напрямків в ісламі.

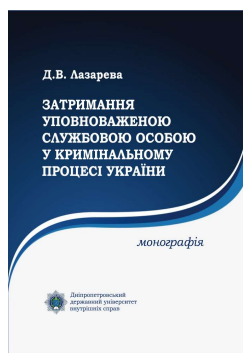

Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія / О. П. Єрменчук. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.

ISBN 978-617-7665-36-5

Здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних проблем пов'язаних з організацією захисту критичної інфраструктури в провідних країнах Європи. Досліджено понятійно-категорійний апарат у цій сфері. Розглянуто еволюційні процеси та апробований досвід спільної діяльності залучених державних органів та партнерів з приватного сектору різних держав і їх повноваження, основні складові елементи ієрархічної системи важливі для її побудови та функціонування.

За результатами вивчення запропоновано авторське бачення нової організаційно-правової національної моделі захисту критичної інфраструктури.

Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія / Д.В. Лазарева. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

ISBN 978-617-7665-45-7

У монографії комплексно досліджено теоретико-правові та практично-прикладні положення, пов'язані із здійсненням затримання уповноваженою службовою особою, та сформульовано на цій основі науково обґрунтовані пропозиції із вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики за відповідним напрямком.

Наукові збірники:

Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 494 с.

ISBN 978-617-7665-03-7

Збірник містить матеріали однойменної другої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України і зарубіжжя, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми протидії злочинності.

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: Матер. наук. семінару (м. Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 568 с.

ISBN 978-617-7665-12-9

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару. Розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні.

Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 квіт. 2018 р.). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 276 с.

ISBN 978-617-7665-14-3

Збірник містить матеріали однойменної міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України і зарубіжжя, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні питання економічної та інформаційної безпеки.

Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лютого 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 228 с.

ISBN 978-617-7665-11-2

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, у якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів і наукових установ України та зарубіжжя. Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти: матеріали I Всеукр. круглого столу (м. Дніпро, 18 трав. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 128 с.

ISBN 978-617-7665-18-1

Збірник містить матеріали I Всеукраїнського круглого столу «Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти», в якому взяли участь науковці, психологи практичних підрозділів МВС, керівники психологічних служб, психологи вищих навчальних закладів та психотерапевти. Тематика публікацій охоплює найбільш актуальні проблеми діяльності підрозділів психологічного забезпечення ВНЗ.

Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 19 жовт. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. Ч. 1. 172 с.

ISBN 978-617-7665-37-2

Збірник містить матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, в якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ З ЮВІЛЕЯМИ

Бауліна Юрія Васильовича
*академіка-секретаря відділення
кримінально-правових наук,
дійсного члена (академіка) НАПрН України*

Народився 2 вересня 1953 р. у с. Станиця Луганська Станічно-Луганського району Луганської обл. У 1975 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), де залишився працювати та обіймав такі посади асистента, старшого викладача, доцента, професора кафедри кримінального права. З 2005 р. по 2008 р. — директор Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (нині — Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України). З червня 2008 р. по 2010 р. — суддя Конституційного Суду України, з 2011 р. по березень 2014 р. — заступник Голови Конституційного Суду України, а з 18 березня 2014 р. по червень 2017 р. — Голова Конституційного Суду України. З вересня 2017 р. — професор кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1981 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Право громадян на затримання злочинця за радянським кримінальним законодавством» (спеціальність 12.00.08), у 1991 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Кримінально-правові проблеми вчення про обставини, що виключають злочинність (суспільну небезпеку і протиправність) діяння» (спеціальність 12.00.08). Вчене звання професора присвоєно у 1993 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) у 1996 р., а дійсним членом (академіком) — у 2006 р.

Напрями наукової діяльності — методологічні проблеми кримінального права, проблеми кримінальної відповідальності та її підстав, а також обставини, що виключають кримінальну відповідальність, та підстави звільнення від неї.

Гетьмана Анатолія Павловича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 18 липня 1958 р. у с. Зідьки Зміївського району Харківської обл. У 1983 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). Протягом 1983–1986 рр. навчався в аспірантурі цього ж закладу. З 1986 р. працював на посадах асистента, старшого викладача, доцента, заступника декана. З 1992 р. навчався в докторантурі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. З 1995 р. працював начальником Управління планування та координації правових досліджень, а з 1998 р. по 2001 р. — головним вченим секретарем Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України). У 2001–2007 рр. — проректор з навчальної роботи, а з 2007 р. і дотепер — проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Правове регулювання діяльності органів управління в сфері екології» (спеціальність 12.00.06), у 1995 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку» (спеціальність 12.00.06). Вчене звання професора присвоєно у 1997 р. Обраний членом-кореспондентом у 2000 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) — у 2004 р. Заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України.

Напрями наукових досліджень — методологія науки екологічного права, еколого-процесуальне право, екологічні права людини, імплементація міжнародних стандартів у національне екологічне законодавство України, земельне право.

Костицького Михайла Васильовича

дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 14 січня 1948 р. у с. Заріччя Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл. У 1971 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету ім. І. Я. Франка (нині — Львівський національний університет імені Івана Франка), а в 1982 р. — психологічне відділення факультету підвищення кваліфікації Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова. З 1973 р. по 1994 р. працював на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка асистентом, старшим викладачем, доцентом кафедри кримінального права і процесу, професором кафедри історії і теорії держави і права, завідувачем кафедри психології філософського факультету, деканом юридичного факультету. З 1995 р. по 1997 р. — проректор з наукової роботи Української академії внутрішніх справ України (нині — Національна академія внутрішніх справ). З 1994 р. по 1996 р. — народний депутат України II скликання, член Конституційної комісії. З 1996 р. по 2005 р. — суддя Конституційного Суду України, одночасно віце-президент Асоціації психологів України (1989–2005). Нині — професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

У 1978 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Інформаційне забезпечення профілактики злочинів» (спеціальність 12.00.08), у 1990 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Використання психологічних знань у кримінальному процесі» (спеціальність 12.00.09). Вчене звання професора присвоєно у 1994 р. Обраний дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності — філософія права, юридична психологія. В останні роки плідно займається також розробками проблем історії держави і права та історії політичних і правових вчень.

Шаповала Володимира Миколайовича

члена-кореспондента НАПрН України

Народився 25 травня 1948 р. у м. Києві. У 1970 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1974 р. закінчив аспірантуру Інституту держави і права ім. В. М. Корсецького АН УРСР, де працював протягом 1974–1976 рр. на посаді молодшого наукового співробітника. З 1976 р. по 1985 р. працював у Київській вищій школі МВС СРСР (нині — Національна академія внутрішніх справ) на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедри державно-правових дисциплін. З 1986 р. по 1996 р. — у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка (нині — Київський національний університет імені Тараса Шевченка) на посадах доцента, професора кафедри конституційного і адміністративного права, завідувача кафедри прав людини. З 1996 р. — суддя Конституційного Суду України, а з 2002 р. по 2005 р. — заступник Голови Конституційного Суду України. З 2005 р. по 2007 р. — постійний представник Президента України в Конституційному Суді України. З 2007 р. по 2013 р. — Голова Центральної виборчої комісії України.

У 1975 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Розвиток соціального законодавства в країнах Східної Африки» (спеціальність 12.00.02), у 1992 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Британська конституція: політико-правовий аналіз» (спеціальність 12.00.02). Вчене звання професора присвоєно у 1993 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності — теорія держави і права, конституційне право.

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

4 листопада 2018 року помер **Негодченко Олександр Володимирович**, який у 1997-2011 рр. очолював Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

Народився О.В. Негодченко 15 червня 1954 р. у м. Середина-Буда Сумської області, де в 1970 р. розпочав трудову діяльність токарем місцевого райкомбінату.

У 1972-74 рр. служив у Збройних силах СРСР, у 1974-76 рр. працював машиністом-оператором заводу «Запоріжсталь» у м. Запоріжжя.

1976-78 рр. – курсант Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР, після закінчення якої працював на оперативних посадах підрозділів боротьби з розкраданнями соціалістичної власності УВС Запорізького облвиконкому.

У 1980-83 рр. – слухач Київської вищої школи міліції МВС СРСР ім. Ф.Е. Дзержинського, 1983-88 рр. – викладач-методист навчального відділу Дніпропетровської спеціальної середньої школи міліції МВС СРСР, 1988-91 рр. – ад'юнкт кафедри кримінології та організації профілактики злочинів Академії МВС СРСР.

У 1991-95 рр. – викладач, старший викладач циклу кримінального права та загально-правових дисциплін Дніпропетровського училища міліції МВС України, 1995-97 рр. – начальник кафедри кримінального права та кримінології Запорізького юридичного інституту МВС України.

З 1997 р. – ректор Дніпропетровського училища міліції МВС України, 1997-2001 рр. – ректор Дніпропетровського юридичного інституту МВС України.

2001-2005 рр. – ректор Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ, 2006-2011 рр. – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

З 2011 р. після звільнення з органів внутрішніх справ працював у Дніпропетровському гуманітарному університеті на посадах: завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін, проректор з навчальної роботи, ректор (2013-2018).

У 1991 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Кримінологічна характеристика попередження органами внутрішніх справ корисливих злочинів у сфері автотранспортних послуг» (12.00.08), у 2004 р. – докторську дисертацію «Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади» (12.00.07).

У 1997 р. присвоєно вчене звання доцента по кафедрі теорії та історії держави і права, 2001 р. – вчене звання професора.

Генерал-лейтенант міліції у відставці, Заслужений юрист України (2002), відмінник освіти України (2006), лауреат премії Академії правових наук України імені Ярослава Мудрого «За видатні заслуги в галузі підготовки юридичних кадрів» (2008).

Автор близько 200 наукових та навчально-методичних праць. Під його науковим керівництвом захистили докторські та кандидатські дисертації понад 30 здобувачів. До 2011 р. очолював редакційну колегію заснованого у 2000 р. за його ініціативи фахового періодичного наукового видання «Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ».

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, Відзнакою Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією «Честь, Мужність, Закон», відзнаками МВС України «Лицар Закону», «Хрест Слави», «Закон і честь», «За розвиток науки, техніки та освіти» I та II ступенів, «За безпеку народу» I та II ступенів та ін.

У пам'яті всіх, кому довелося співпрацювати з Олександром Володимировичем Негодченком, він назавжди залишатиметься видатним діячем, справи якого заклали основи в діяльність сучасного вишу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Барабаш Ольга Олегівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Національного університету «Львівська політехніка»

Бегалієв Єрнар Нурланович – доктор юридичних наук, доцент, почесний працівник освіти Республіки Казахстан, професор кафедри спеціальних юридичних дисциплін Інституту післядипломної освіти Академії правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан

Боняк Валентина Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Вінчук Вікторія Володимирівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри оперативного-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ

Волков Юрій Михайлович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гаркуша Аліна Григорівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гейц Олександр Олегович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гнатенко Сніжана Олексіївна – студентка юридичного факультету Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету

Гоптарєв Олександр Ігорович – аспірант Донецького юридичного інституту МВС України, м. Кривий Ріг

Єфімов Володимир Веніамінович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Єфімова Інна Веніамінівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів

Зайцев Олександр Вікторович – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ісаєва Наталія Сергіївна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Казначєєв Дмитро Георгійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Калюга Тетяна Олегівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кирбятєєв Олег Олександрович – кандидат юридичних наук, докторант Національної академії внутрішніх справ

Кириченко Юрій Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету

Клапощук Микола Миколайович – викладач кафедри спеціальних дисциплін Криворізького факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кобко Євген Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

Коломоєць Юлія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри менеджменту і права Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

Коршун Анна Анатоліївна – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кузьменко Вячеслав Віталійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лісниченко Дмитро Вікторович – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань кримінального аналізу Одеського державно-

го університету внутрішніх справ

Лопасва Олена Миколаївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, майстер спорту міжнародного класу з кульової стрільби

Можечук Люся Василівна – ад'юнкт кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Нізельник Олександр Іванович – начальник Управління режиму та технічного захисту інформації Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області

Нікітенко Олександр Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету

Пайда Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Палагута Вадим Іванович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри інженерної педагогіки Національної металургійної академії України, м. Дніпро

Поливанюк Василь Дмитрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Постол Олена Ігорівна – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань кримінального аналізу Одеського державного університету внутрішніх справ

Самбор Микола Анатолійович – кандидат юридичних наук, начальник сектору моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного управління національної поліції в Чернігівській області

Селіхов Дмитро Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правових дисциплін Криворізького факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Ігор Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Сердюк Лілія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Стойко Олена Михайлівна – доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ткаченко Роман Олександрович – аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

Уварова Наталія Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фещин Максим Анатолійович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Цебинога Вікторія Юрївна – курсант Харківського національного університету внутрішніх справ

Чередник Катерина Олегівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Черняк Наталія Петрівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чумак Володимир Валентинович – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ

CONTENT

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW,
PHILOSOPHY OF LAW, CONSTITUTIONAL AND LABOR LAW**

Kirichenko YU.V., Gnatenko S.O.

Current constitutional and legal regulation of the right
to freedom of movement in Ukraine and European countries6

Kuzmenko V.V.

Anthology, anthropology, axiology, gnoseology of Thomas Aquinas law conception 11

Palaguta V.I.

Problem of sociality origins study 19

Stoyko O.M.

Factors of successful United Nations peacekeeping missions 25

Barabash O.O.

Human rights in the system of compliance with international
standards: general theoretical analysis 29

Payda Yu.Yu.

Evolution of approaches to regulation of the right
to freedom of beliefs and religion in legal science 33

Sambor M.A.

The axiology of the right to freedom of peaceful assembly in Ukrainian society 40

Selikhov D.

State agricultural loan during Stolypin land management
in the Ukrainian lands of the Russian Empire46

Serdyuk I.A.

Interpretation of the notion of a methodological approach in modern legal science 52

Serdyuk L.M.

Constitutional regulation of the impeachment
of the president in Ukraine and in some foreign countries 59

Goptarev A.

Public control by the activity of the judicial authority in the modern stage 66

Isayeva N.S.

Theoretical-legal approach to defining the concept «internally displaced person»69

Korshun A.A.

Institutional guarantees of rights and freedoms of internally
displaced persons in Ukraine: theoretical and legal aspects 75

PREVENTIVE POLICING:
DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Kaznacheyev D.G., Lopayeva O.M. Features of formation of psychological sustainability and readiness of police officers in the course of shooting training	82
Volkov Yu.M., Polyvaniuk V.D. Problematic issues of the use of firearms by national police officers while performing official duties	86
Klaphoshchuk M.M. Tactics used by patrol officers at high risk of stopping the vehicle for inspection	89
Tkachenko R. O. Types of public control by the activities of bodies of the national police of Ukraine	93

CIVIL PROCEDURE. SOCIAL SECURITY LAW

Rezvorovich K.R. Legal nature of judicial error in civil procedure	99
Mozhechuk L.V. Pension system of Ukraine: current state and prospects of development	102

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE
AND PUBLIC ADMINISTRATION

Sobakar A.O., Nestertsova-Sobakar O.V. Category-theoretical measurement of national security of Ukraine	107
Kobko Ye. V. The system of ensuring national security of Ukraine: components and character of their realization in modern conditions	112
Chumak V.V. Organization of the activities of the State bureau of investigations: world experience and national model	116
Heyts O.O. Systematization of scientific research of anti-corruption	121

COMBATING CRIME: CRIMINAL AND CRIMINOLOGICAL,
CRIMINAL PROCEDURAL, FORENSIC
AND ORGANIZATIONAL AND TACTICAL ASPECTS

Begaliyev's Ye.N. To the problem of the use of stimulants during interrogation	126
Bonyak V. O., Kolomoyets Y. O. Problem of balance of victim's procedural and legal status in Ukraine	130
Nikitenko O.I. The theoretical concept of historical development of criminal law in the area of internal security of Ukraine	134

Uvarova N.V. Problems of criminal liability for cruelty to animals	138
Kirbyatyev O. O. Criminal legal protection of professional activity of law enforcement officers as an object of scientific research	141
Vintsuk V.V., Tsebinoga V.Yu. Actual issues of implementing the Law of Ukraine «On operational-search activity»: theory and practice	144
Cherniak N.P., Harkusha A.G. Features of the search on the criminal procedural law of Ukraine	148
Zaitsev A.V. Organizational and processual status of investigator	153
Lisnichenko D.V. Temporary access to things and documents: analysis and problematic aspects	157
Nizel'nik O.I. Features of implementation of measures to ensure secrecy in agencies and units of National police (based on the materials of the Main Department of National Police in Dnipropetrovsk region)	160
Postol O.I. Modern informational technologies as a meaning for committing domestic violence	163
Feshchin M.A. Features of inspection of crime scene during investigation of pickpocketing	168

ECONOMIC SECURITY: NATIONAL
AND INTERNATIONAL GUIDELINES

Yefimov V.V. Features of operational-search prevention of economic crimes in the agricultural industry complex of Ukraine	173
Yefimova I.V. Features of operational-search prevention of smuggling of objects of intellectual property rights	176
Kalyuga T.O. Situation of frauds in tourism services	180
Cherednyk K.O. Situation and conditions of committing fraud in real estate market by criminal groups	185
REVIEWS	191

SCIENTIFIC LIFE

International scientific conferences held in DSUIA in 2018	194
Training of scientific staff	199
New editions	203
Personalities	206
<i>Authors</i>	209

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2018

№ 4 (97)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Сомотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 28.02.2019. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 17,00. Обл.-вид. арк. 17,50.
Зам. № 02/19-зб. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.